Lehçeden Çeviren: Osman Fırat Baş

TUTSAK EDİLMİŞ AKIL

1980 Nobel Edebiyat Ödülü

CZESLAW MILOSZ

onokl
Edebiyat

TUTSAK EDİLMİŞ AKIL

Czeslaw Milosz

Lehçeden Çeviren: Osman Fırat Baş

MonoKL Edebiyat

Yapıtın Özgün Adı: *Zniewlony Umysl*

© Monokl Yayınları, 2015
© Milosz, 1981

Bu yapıtın hakları The Wylie Agency aracılığıyla alınmıştır.
Bu kitap Polonya Çeviri Programı desteği kapsamında yayımlanmıştır.

Sertifika Numarası: 22834

ISBN: 978-605-5159-55-9

Birinci Basım: 2017 Mart
Lehçeden Çeviren: Osman Fırat Baş
Düzelti: Ayşegül Ergül Aslan
Son Okuma: Setenay Karaçay
Kapak Tasarımı: David A. Gee
Baskı Hazırlık: MonoKL
Dağıtım: Kırmızı Kedi

Baskı: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
Haramidere - İstanbul
Sertifika Numarası: 12027
Tel: 0212 412 17 77

MonoKL Yayınları
Uğur Mumcu Mah. Serçe Sok. No:33 D:3
Kartal - İstanbul
e-posta: editor@monokl.net
www.monokl.net
www.monoklkitap.com

Czeslaw Milosz (1911-2004) 1980 Nobel Edebiyat Ödülü‘nün sahibi Czeslaw Milosz deneme, şiir ve roman türlerinde yapıtlar vermiştir. İkinci dünya savaşının karanlığı yapıtlarında doğrudan hissedilen etkiler bırakmıştır. Yapıtlarında sürgün, dilin tek ev oluşu ve entelektüellerin baskıcı yönetimlere karşı tutumlarını konu edinmiştir. 1960’lara kadar daha bilimci bir tutumla varoluşu ele alan Milosz’un sonraki dönem yapıtlarında metafizik ve esrik bir yaklaşım görülür. 1953’te yayımlanır yayımlanmaz Avrupa Edebiyat Ödülü‘nü alan *Tutsak Edilmiş Akıl*, baskı altındaki toplumlarda entelektüelliğin yüksek zihin gücüyle değil vicdan ve yürek gücüyle ilişkili olduğunu ifade eder.

Monokl, Milosz’un yapıtlarını yayımlamayı sürdürecektir.

“Eğer iki kişi kavga ediyorsa ve bunlardan biri sağlamından yüzde 55 haklıysa, pek güzeldir ve itişip kakışmaya hiç mi hiç gerek yoktur. Ama ya biri yüzde 60 haklıysa? Aman ne âlâ, büyük kısmettir ve otursun kalksın da Tanrı’ya şükretsin! Yüzde 75 haklı olana ne demeli? Bilge insanlar, bunun bayağı şüpheli bir şey olduğunu söylerler. Peki, ya yüzde 100 haklı olan! Yüzde yüz haklı olduğunu söyleyen biri iğrenç bir zorba, korkunç bir eşkıya, alçağın önde gidenidir.”

KARPATALTI’NDAN İHTİYAR BİR YAHUDİ

ÖNSÖZ

I MURTİ-BİNG

II BATI

III TAKİYE

IV ALFA YA DA AHLAKÇI

V BETA YA DA MUTSUZ ÂŞIK

VI GAMA YA DA TARİHİN TUTSAĞI

VII DELTA YA DA HALK OZANI

VIII İNSAN, DÜZEN DÜŞMANI

IX BALTIKLILAR

Notlar

ÖNSÖZ

Bu kitabın niteliğini birkaç cümleyle anlatmam güç. Kitabımda, halk demokrasilerinde insan düşüncesinin nasıl işlediğini göstermeye uğraşıyorum. Gözlemlerimin konusunu yazar ve sanatçı çevresi oluşturduğu için, bu kitap her şeyden önce Varşova'da ya da Prag'da, Budapeşte'de ya da Bükreş'te önemli bir rol oynamakta olan o grubun bir tür incelemesi.

İşin zorluğu, bugünkü Orta ve Doğu Avrupa üzerine yazan insanların genellikle ya yurt dışına kaçmayı başarmış muhalif siyasetçiler ya da yaşadıkları hayal kırıklığını cümle âleme ilan eden eski komünistler olmalarına dayanmaktadır. Ne birinin ne de ötekilerin arasında sayılmayı isterim çünkü bu, gerçeğe hiç de uygun olmazdı. Ülkeleri Moskova'ya bağımlı hâle gelir gelmez itaat etmeye çalışanların ve yeni iktidar tarafından kullanılanların oluşturduğu, belki de en kalabalık kategorinin içindeydim. Onlardan talep edilen siyasi adanmışlığın derecesi bireyden bireye değişiklik gösterir. Bana gelince, 1946-1950 arası Varşova hükümetinin bir diplomatı olarak çalışmış olmama rağmen hiçbir zaman Komünist Parti üyesi olmadım.

Burada, Ortodoks yorumdan bu denli uzak olduğum hâlde, özellikleri yurdumda her geçen gün daha da açık bir biçimde görünür olan bu sistemle olan bağımı, Batı'da bulunmam nedeniyle kolayca koparabilecekken, bir yönetim ve propaganda makinesinin parçası olmayı niye kabul ettim sorusu ortaya çıkıyor. Arkadaşlarım ve dostlarımda meydana gelen, kitabımda analizini yaptığım değişimlerin bu soruya kısmen de olsa yanıt oluşturabileceklerini umuyorum.

Bütün bu yıllar boyunca, yeterince özgür şekilde gezip dolaşabilen ama kendisini tek bir yere çivileyen uzun bir zinciri de peşi sıra sürükleyen biri olduğum duygusunu yaşadım. Bu zincir kısmen benim dışımdaki bir doğanın zinciriydi ama aynı zamanda ve belki daha da önemlisi, benim içimdeydi. Dış doğanın dedim: Doğu Avrupa kentlerinin birinde bir

laboratuvarı olan ve bu laboratuvarına da çok önem veren bir bilim adamı düşünelim. Bundan vazgeçmesi kolay olur muydu ya da yaşamında böylesine büyük öneme sahip bir şeyi yitirmemek için bir bedel ödemeyi göze alır mıydı? Benim için bu laboratuvar, ana dilimdi. Bir şair olarak okuyucum yalnızca yurdumdaydı ve yapıtlarımı bir tek orada yayımlayabilirdim.

Bu zincir aynı zamanda içimdeydi: Bunlar, korkarım, kaba hatlarıyla kavranmaya pek de uygun olmayan konular. Sürgünün ne demek olduğunu yeterince iyi bilen insanlar vardır. Diğerleri, sürgünü büyük bir şanssızlık olarak alırlar ve vatanlarını yitirmemek için uzlaşmada ilerilere gitmeye hazırdırlar. Ayrıca, Oyun'un insanı ne denli büyük bir güçle kendisine çektiğini de dikkate almak gerekir. Doğu Avrupa'daki pek çok insan gibi Oyun'un -ödünler verme ve dışarıya bağlılık açıklamaları yapma, bazı değerlerin savunulmasında kıvırtma ve üçkâğıtçılık yapma oyununun- oyuncusuydum. Bu oyun, tehlikesiz bir oyun da olmadığından, oyuncuları arasında bir dayanışma yaratır. Bana da aynısı oldu. Varşova'daki dostlarımla dayanışma içinde olduğumuzu hissediyordum ve kopuş eylemim bana sanki bir sadakatsizlikmiş gibi görünüyordu. Sonuçta, bunun ideolojik boyutları vardı.

1939 öncesinde Varşova'nın bazı edebiyatçı kahvelerinde kabul görmüş genç bir şairdim, şiirim çok değer verdiğim Fransız şiiri gibi, az anlaşılır ve gerçeküstücülüğe yakın bir şiirdi. Temel ilgilerimin edebiyata yönelik olmasına karşın, siyasi problemlere de yabancı değildim. Dönemin siyasi sistemine bayılmıyordum. Sonra, savaş ve Nazi işgali dönemi çıkageldi. Birkaç yılımı bu işgalin altında geçirdim ve bu deneyim beni çok değiştirdi. Savaştan önce toplumsal sorunlara olan ilgim, Yahudi karşıtlarına ve radikal sağ gruplara karşı, denk geldikçe yaptığım konuşmalarda görünür hâle geliyordu. İşgal sırasında edebiyatın toplumsal anlamı üzerine daha büyük bir bilinç kazandım. Nazilerin canavarlıkları ise yapıtlarımın içeriğine büyük etki yaptı, aynı zamanda şiirim de -şairin okuyucularına önemli mesajlar vermek istediğinde hep olduğu gibi- çok daha anlaşılır bir şiir oldu.

1945’te Doğu Avrupa ülkeleri Doğu’dan gelen Yeni İnanç’ın boyunduruğu altına girdiler. O ara Varşova’nın aydın çevrelerinde komünizmi Hristiyanlığın başlangıç evresiyle kıyaslamak moda olmuştu. Gibbon’ın *The Decline and Fall of Roman Empire*[1] kitabı, gerçekten zamanımızda da okunmayı hak eden bir kitaptır ve o dönemle günümüz arasında birçok benzerlik olduğunu gösterir. Avrupa’nın, Yeni İnanç’ın -Kızıl Ordu’nun kazandığı zaferler sayesinde- aşılanabildiği kısmı kökten putperesti. Devlet aygıtlarını harekete geçirebilmek için, elbette putperestlerden yararlanmak gerekiyordu. Benim de -sırf sağcı totaliter doktrinlere düşmanlığım nedeniyle- Ortodoks inancın doğruluğuna derece derece ikna olacağı beklenebilir türden “iyi bir putperest” sayıldığım olmuştu.

Yeni dünyevi dine, özellikle de onun dayandığı Metot’a (Diyamat[2] Metodu’na, ama onun Marx ve Engels’e göre değil, Lenin ve Stalin’e göre kavranışına) karşı tutumum güvensizdi. Bu, onun büyük etkisini diğerleri gibi ben de üzerimde hissetmedim demek değil. Bağımsızlığımı korumayı ve çiğnemek zorunda kalmayacağım bazı ilkeler koymayı başarabileceğime kendimi inandırmaya çalışıyordum. Halk demokrasilerindeki mevcut durum geliştikçe, bir yazar olarak hareket alanım da gitgide daralmaktaydı; her şeye karşın yenildiğimi kabullenmek istemiyordum.

Birçok insan için, halk demokrasisi ülkelerinden birinde yaşayan bir vatandaşının Batı’da sığınma araması anlaşılır bir şeydir. Doğu’ya sempati duyan diğer birçokları içinse, kendisine Varşova’da ya da Prag’da var olabilme olanağı veriliyken kaçma kararı alan biri, ancak deli olsa gerektir. Benim sistemle bağımı koparışımdan sonra -ki Paris’te olmuştu bu- partili Fransız psikiyatrlarından biri, büyük olasılıkla bir akıl karışıklığı yaşadığım tezini ileri sürmüştü. Sanırım, bu türden bir kaçış ne bir delilik ne de anlamı tümüyle açık bir eylemdir. Onu, ayrı ayrı her bir vakanın özel şartlarına göre değerlendirmek gerekir.

Yurdumda yazarların ve sanatçıların “sosyalist gerçekçiliği” kayıtsız şartsız kabul etmeleri epey bir gecikmeyle -1949-1950 yılları gibi- istendi. Bu talep, felsefi Ortodoksluğu yüzde yüz kabul etmeleri talebiyle eş anlamlıydı. Hayretle gördüm ki buna yeteneğim yok. Uzun yıllar boyunca

bu felsefeyle bir iç diyalog sürdürmüş, aynı zamanda onu benimseyen birkaç arkadaşımla da diyalog içinde olmuştum. Onu bir daha dönmemek üzere terk edişimde duygusal itirazım belirleyici oldu. Ama tam da ona dair lehte ve aleyhte kanıtları uzun bir süre ölçüp biçmiş olmam sayesinde bu kitabı yazabiliyorum. Kitabım bir tanımlama denemesi olduğu kadar, hem Stalincilikten yana olanlarla hem de kendimle bir diyalogdur. İçinde, dışarıya dönük gözlemlerim kadar iç dünyama yönelik izlenimler vardır.

Halk demokrasilerinde yazarın konumu çok iyidir. Orada yazar kendisini, en azından en yüksek bürokratların maaşına denk ölçüde gelir getiren, edebiyat uğraşına bütünüyle verebilir. Ne var ki bu maddi endişelerden uzak yaşantı için ödemesi gereken bedel, kanımca, çok yüksektir. Bunu söylerken, kendimi kararlarını sadece bir tirana olan öfkesiyle alan bir insan olarak birazcık parlatıcı bir ışık altında sunuyor olabileceğimden çekiniyorum. Aslında insan eyleminin güdüleyicilerinin karışık olduklarını ve yalnızca bir güdüye indirgenemeyeceklerini düşünmekteyim. Birçok çirkin gerçeğe gözlerimi kapamak eğilimindeydim, yeter ki şiir vezniyle uğraşmama ve Shakespeare çevirileri yapmama izin verilmiş olsun. Bütün yapabileceğim, çekip gitmiş olduğumu söylemektir.

Şimdi deneyimlerimden yararlanmaya çalışıyorum. Kendilerini Doğu İmparatorluğu sınırları içinde bulan ülkelerde, yaşamın, içinde birçok gizem sakladığını göstermek isterdim. Ne menem şey olduğunu yaşayıp öğrenmenin bana nasip olduğu sistemi her düşünüşümde şaşkınlık duyuyorum, belki bu şaşkınlıktan bu kitabın sayfalarına da bir şeyler geçmiştir. Kendi bildiklerinden başka bir uygarlığın mümkün olup olamayacağından kuşku duyan Parislilere, “Bir insan nasıl acem olabilir?” sorusunu sormuştu Montesquieu; “Stalinci ülkelerde nasıl yaşanır ve nasıl düşünülür?” sorusunu soruyor bugün birçokları. Bu, tek kelimeyle, insani varlığın olmadık derecede zor şartlara nasıl uyum sağladığını araştırmak için bir fırsattır.

Güvenilir bilinenlerden biri olmayışım belki de daha iyi. Kopuşum, içimde genellikle döneklik duygusundan ve sekterlikten doğan o nefret duygusunu silip attı. Eğer yaşamımın sonuna dek putperest kalacağım yazılmışsa alnıma, bu, bugün onca umutsuz, hayal kırıklığına uğramış ve

başka hiçbir yerde umut bulamayan insanın taraftarı olduğu Yeni İnanç'ı mümkün olan en iyi şekliyle anlamaya çalışmamalıyım anlamına gelmiyor. Ama "anlamak" burada her şeyi affetmek anlamında da değil. Sözlerim aynı zamanda bir isyandır. Doktrinin kendi adına işlenen suçları haklı göstermeye hakkı olduğunu reddediyorum. İnsanın olabileceği şeyle karşılaştırıldığında ortaya çıkan sefaletini unutan çağdaş insanın, geçmişi ve geleceği kendi ölçüsüyle ölçmeye hakkı olduğunu reddediyorum.

I
MURTİ-BİNG

Birçok Avrupa ülkesi sakini, sıradan bir ölümlü için karışık ve bir hayli zor olan felsefe kitaplarının yazgıları üzerinde bütünüyle doğrudan bir etkisi olduğunun bilincine ancak yirminci yüzyıl ortalarında, genel anlamıyla da üzücü bir şekilde vardı. Yedikleri ekmeğin porsiyonu, yaptıkları iş, kendilerinin ve ailelerinin hayatları, kendilerinin de görebilmiş olduğu üzere, o zamana kadar hiç mi hiç dikkat etmedikleri ilkeler uğruna verilen kavgaların şu şekilde veya başka türlü sonuçlanmasına bağlı olmaya başlamıştı. O güne değin onların gözünde filozof, eveleyip gevelemesinin hiçbir gerçek sonucu olmayan bir tür hayalperestti. Sade vatandaşlar, felsefe sınavlarını büyük bir can sıkıntısıyla verseler bile, hiçbir işe yaramayan bir şey olarak onu bir an önce unutmaya çalışırlardı. Dolayısıyla, Marksistler tarafından yapılmakta olan o büyük düşünce çalışması, onların gözünde verimsiz bir oyunun türevlerinden bir yenisi olarak kolaylıkla nitelendirilebilmişti. Yalnızca az sayıda birey bu umursamazlığın anlamını, nedenlerini ve olası sonuçlarını anlayabiliyordu.

1932 yılında Varşova'da tuhaf bir kitap yayımlandı. *Doyumsuzluk* başlıklı, iki ciltlik bir romandı. Yazarı St. Ign. Witkiewicz'di,[3] bir filozof, ressam ve yazar. Bu kitap, tıpkı bir önceki romanı *Sonbahara Veda* gibi, çok sayıda okuyucu bulma umudu taşıyabilecek türden bir kitap değildi. Yazarın kullandığı dil zorluydu, Witkiewicz'in kendi yarattığı yeni kelimelerle doluydu, erotik sahnelerinin vahşi anlatımları ile Husserl, Carnap ve diğer çağdaş bilgi kuramcıları üzerine sayfalar dolusu tartışma birbirini izliyordu. Üstelik, ciddiyet şaklabanlıktan her zaman ayırt edilemiyor, konu ise tamamen fanteziymiş gibi görünüyordu.

Romanın konusu Avrupa'da, tam olarak Polonya'da, açık şekilde belirtilmeyen yakın bir gelecekte, hatta şimdiki zaman diye de düşünülebilecek bir anda, otuzlu, belki kırklı ya da ellili yıllar sayılabilecek

bir zamanda geçiyordu. Anlatılan sosyal çevre müzisyenler, ressamlar, filozoflar, aristokratlar ve üst düzey askerlerden oluşuyordu. Kitabın tamamı, çöküş üzerine yapılmış bir incelemeden başka bir şey değildi: temeli ahenksizlik olan çılgın bir müzik, erotik azgınlıklar, uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, boş yere bir destek arayıp duran düşüncenin yersiz yurtsuzluğu, Katolikliğe sahte geri dönüşler, karmaşık ruhsal hastalıklar. Tüm bunlar, Batı uygarlığının tehdit altında olduğunun konuşulduğu bir anda ve Doğu'daki bir ordunun ilk darbesiyle karşı karşıya bırakılmış bir ülkede olup bitiyordu; bu ordu, Pasifik Okyanusu'ndan Baltık Denizi'ne kadar olan topraklarda hüküm süren Moğol-Çin ordusuydu.

Witkiewicz'in kahramanları, herhangi bir inançları olmadığı ve eylemlerinin bir anlamı olduğunu hissetmedikleri için mutsuzlardır. Bu anlamsızlık ve çöküş atmosferi tüm ülkeye yayılır. İşte o sırada, kentlerde el altından Murti-Bing hapları satan çok sayıda işportacı peyda olur. Murti-Bing, "dünya görüşünü" organik yolla nakleden bir madde üretmeyi becermiş olan bir Moğol filozofuydu. Murti-Bing'in, aslında Moğol-Çin ordusunun gücünü oluşturan bu "dünya görüşü," aşırı derecede konsantre bir hapın içindeydi. Murti-Bing'in haplarını kullanan kişi tamamen değişiyor, neşe ve mutlulukla doluyordu. O âna kadar boğuşup durduğu sorunlar ona, aniden önemsiz ve üzülmeye değmez şeylermiş gibi gözüküyordu. Bunlarla uğraşan insanlara artık hoşgörülü bir gülümsemeyle bakıyordu. İlk ağızda bu durum, ontolojinin çözümsüz (bizzat yazarın da tutkusu olan) zorluklarıyla ilgiliydi. Murti-Bing'in haplarını yutan insan her türlü metafizik öğeye duyarlı olmaktan çıkıyor, "biçim doyumsuzluğu" yaşayan sanatın vahşi zirzopluklarını geçmişin saçmalıkları olarak algılıyor, Moğol-Çin ordusunun yaklaşmasını ise kendi uygarlığı için bir trajedi olarak görmüyordu; hemşehrileri arasında, deliler tarafından kuşatılmış sağlıklı bir birey olarak yaşayıp gidiyordu. Gitgide daha fazla insan Murti-Bing'in haplarıyla yapılan bu kürü alıyor, onların bu şekilde elde ettiği huzur, çevrelerinin gerginliği ile çarpıcı bir zıtlık oluşturuyordu.

Birkaç kelimelik bir son söz: Savaş çıktı ve Batı'nın ordusu Doğu'nun ordusuyla karşılaştı. Ancak büyük meydan savaşından hemen önce, savaşın kaderini belirleyen bir anda, Batı ordusunun kendisine çok güvenilen

komutanı, karşı tarafın karargâhına gidip teslim oldu ve bu yaptığının karşılığında, şereflerin en büyüğüne nail olup kafası kesilerek idam edildi. Doğu ordusu ülkeyi işgal etti ve Murti-Bingizm diye bilinen yeni hayat başladı. Önceleri felsefi “doyumsuzluğun” zulmettiği roman kahramanları, eskinin akortsuz müziği yerine marşlar ve methiyeler besteleyerek, eski soyut resimler yerine toplumsal açıdan faydalı tablolar yaparak yeni düzenin hizmetine girdiler. Ancak eski kişiliklerinden tamamen kopamadıkları için şizofrenlerin mükemmel birer örneği oldular.

Romana dair söylenecekler bu kadar. Romanın yazarı, din, felsefe ve sanatın son günlerini yaşadığı, ancak onlarsız bir yaşantının hiçbir değerinin olmadığı inancını defalarca ifade etmişti (Leibniz’in bölünmez tözüne bağlanan bir ontolojik sistemin kurucusuydu). 17 Eylül 1939 tarihinde, Kızıl Ordu’nun Polonya’nın doğu sınırını geçtiği haberi üzerine, yüksek dozda Veronal içip damarlarını keserek intihar etti.

Witkiewicz’in vizyonu, bugün en ince ayrıntılarına varıncaya kadar, Avrupa Kıtası’nın büyük bir bölümünde gerçekleşmektedir. Belki güneşin ışığı, toprağın kokusu, günlük hayatın küçük neşeleri, çalışmanın verdiği kendini unutma duygusu, tarihte benzerine az rastlanır bu dramın gerilimini birazcık azaltabilmektedir. Fakat günlük koşturmaca ve uğraşıp didinmelerin yüzeyi altında, kaçınılmaz bir seçim yapmış olmanın bilinci sürüp gitmektedir. İnsan, ya -bedensel veya ruhsal anlamda- ölecek ya da önceden tanımlanmış bir biçimde, Murti-Bing’in haplarını yutarak yeniden doğacaktır. Batı’daki insanlar, gittikleri yoldan dönen ülkelerin yazgılarını genellikle baskı ve şiddet kategorilerinde değerlendirmeye eğilimliler. Bu doğru bir yaklaşım değil. Sıradan korku ile yoksulluktan ve bedensel yıpranmadan korunma isteği dışında, içten gelen bir uyum ve mutluluk isteği de etkindir. Witkiewicz gibi tamamen mantıklı, gayridiyalektik insanların yazgısı, birçok aydın için yapılmış bir uyarıdır. Kaldı ki aydın, kendi etrafında da ürkütücü örnekler görebilir: İşte kent sokaklarında hâlen kazanılmamış, ruhen hiçbir şeye katılmak istemeyenlerin; nefretin, içlerinde nefretten gayrı hiçbir şey kalmayana ve içleri tıpkı fındıklar gibi bomboş olana dek yalayıp yuttuğu, iç dünyalarına sürgün edilmiş insanların ruhları dolanıp durmaktadır. Halk demokrasisi ülkelerinde bir yazarın durumunu

anlayabilmek için, onun eylemlerinin gerekçeleri ve büyük zorluklarla tutturabildiği denge üzerine konuşmak gerekir. Ne söylenirse söylensin, “Yeni İnanç” hareketli ve olumlu bir yaşam için büyük imkânlar sunmaktadır. Murti-Bingizm ise aydınlara, çiftçiler ya da hatta işçilere sunduğuyla kıyaslanamaz büyüklükte cazibeleri sunar. Bu, nihayet alevin içine dalabilmek ve kırılan kanatlarının çatırtıları eşliğinde, insanlığın şanı şerefi uğruna kendini cayır cayır yakmak için, aydının etrafında bir pervane gibi dönüp durduğu bir muma benzer. Bu arzu hafife alınamaz. Din savaşları zamanında Avrupa’da kan bolca akardı ve bugün Yeni İnanç’ın yoluna kim adımını atarsa, işte bu Avrupa geleneğine olan borcunu öder. Mesele, zorla yaptırma meselesinden çok daha ciddidir.

Bu yüce arzulara uzanmaya ve onlar hakkında konuşmaya çalışacağım, sanki sıcak kan ve insan bedeninin ta kendisi olan şey gerçekten analiz edilebilirmiş gibi. Devrimci olan birinin devrimci olma nedenlerini açıklamak istesem, elbette ne yeterince açık sözlü ne de yeterince sözüme hâkim olabilirdim. İtiraf ediyorum, kötülükle savaşanlara -amaç ve araç seçimlerinin doğru veya yanlış olup olmadığına bakmaksızın- haddinden fazla saygı duyarım. Ancak özel bir tür -kendilerini uyumlu hâle getirişleri, elde ettikleri yeni şevk ve heyecanı aslında hiç azaltmayan aydınlar- üzerinde durmak istiyorum.

Bana öyle geliyor ki, onların Murti-Bing’i kabul etme olgunluğuna erişmelerini açıklayacak birkaç önemli nokta bulunuyor.

Boşluk. Witkiewicz tarafından gösterilen çevrenin ayırt edici unsuru, içinde artık dinin olmamasıdır. Yalnızca halk demokrasisi ülkelerinde değil, her yerde din tüm toplulukların, yani tüm sınıfların felsefesi olmaktan çoktan çıktı. En parlak beyinlerimiz ilahiyat tartışmalarıyla meşgul oldukları sürece, din sanki tüm sosyal organizmanın düşünce sistemiymiş gibi konuşulabiliyordu ve vatandaşları en canla başla meşgul eden olayların tamamı onunla ilişkilendirilebiliyor ve onun diliyle tartışılıyordu. Ancak bu çok eski bir geçmişe aittir. Kademeli etaplardan geçerek, at sabanıyla tarla süren çiftçiyi, biçimsel mantıkla uğraşan öğrenciyi ve otomobil fabrikasında çalışan işçiyi birleştiren, homojen bir kavramlar sisteminin olmadığı yere

ulaştık. Aydınların ve özellikle de “kültürün yaratıcılarının” canını sıkan dokunaklı kopmuşluk duygusu, soyutlama, işte bundan kaynaklanıyor. Dinin yerini felsefe aldı almasına ama felsefe de tutup uzman olmayanlar için daha az ulaşılabilir alanlara doğru yürümeye başladı. Witkiewicz’in kahramanlarının Husserl üzerine sohbetleri orta derecede eğitimli okurları bile çok fazla ilgilendirmez, oysa geniş kitleler duygusal ve geleneksel olarak hep kiliseye bağlıydılar çünkü entelektüel keskinlik ve yenilenme eksikti. Müzik, resim ya da şiir vatandaşların ezici bir çoğunluğu için tamamen yabancı bir şeye dönüşüyordu. Yaygınlaşmakta olan sanat teorileri, sanatın bir din muadili olmaya başladığını çok net şekilde göstermekteydiler: “Metafizik duygular,” “arı biçimin gerilimlerinde” ifade edilmeliydi; böylece biçim, amaç üzerinde acımasız bir üstünlük kazanıyordu. Öyle bir noktaya ulaşıldı ki ilkel toplulukların tümüyle içeriğe dayalı sanatları, tarihsel temelinden, ilkel toplulukların düşünme ve hissetme biçimlerinden koparak, kendi içinde olağanüstü bir deformasyon olarak yorumlanmaya başlandı.

Bir topluluk içinde olmak: “Dışlanmış” aydınların büyük arzusu bu. Öyle kuvvetli bir arzu ki onu tatmin etmeye çalışırken, birçokları Nazi Almanya’sını örnek alan aşırı totaliter fikirlerden çıkıp Yeni İnanç‘a kadar ulaşan yolu katetmiştir. Gerçi, sağcıların totaliter programlarının son derece vasat bir araç olduğunu söylemek kolay. Bu programların verebileceği tatminler, kitlesel sıcaklığa kadar alçalıyordu: Yani kalabalık, ağızlar bağırmak üzere açılmış, kırmızı yüzler, marşlar, ellerde havaya kaldırılmış bastonlar. Bunun rasyonel bir gerekçesine ulaşmak istendiğinde, durum daha da beterdi. Ne ırk kültü ne başka insanlara duyulan nefret ne de milletinin geleneklerini abartılı şekilde allayıp pullama, tüm bu programın anlık sorunları çözmek için yapılmış bir doğaçlama olduğu ve havada asılı durduğu hissini yok edemiyordu. Murti-Bingizm ise bambaşkaydı. O, bilimsel temeller veriyor ve bununla beraber geçmiş asırların kalıntılarını (insanların yaşamlarıyla olan bağı gitgide azalan ve bundan dolayı adı çıkmış olan Kant sonrası felsefeyi; dinleri olmayan ve renk ya da sesleri bir araya getirmek yoluyla yaratılan sanatı; yani herhangi bir “mutlak” avın nesnenin sonuna kadar kestirilmesinde bir cesaret eksikliği olduğunu

kendilerine itiraf etmek istemeyenler için yaratılan sanatı; köylülerin büyüye ve dine dayalı zihniyetini) bir çırpıda çöpe atıveriyor. Tüm bunların yerini tek bir sistem, tek bir kavram dili alıyor. Yayınevindeki kapıcı ve asansörcü, yayınevi müdürüyle ve el yazmalarını oraya getiren yazarlarla aynı Marksizm klasiklerini okuyor; işçi ile tarih araştırmacısı bundan böyle anlaşabilirler. Elbette onlar arasında mevcut olan akıl seviyesi farkı, Orta Çağ'da bir ilahiyat doktoru ile köy nalbandı arasındakinden daha az değil. Ancak temelleri ortak. Büyük bölünmüşlük yıkılmıştır. Diyalektik materyalizm sistemi herkesi birleştirmiş, felsefe (yani diyalektik) yaşam üzerindeki etkisini yeniden kazanmış, o da tıpkı bilgi ve çocukların ekmeğiyle sütünü sağlamak için gereken beceriler, şahsi başarı ve güvenlik kadar ciddiye alınmaya başlanmıştır. Aydın, yeniden işe yarar olmuştur. Bir bankada ya da postanede, geçinebilmek için girdiği işinden arta kalan zamanlarını düşünmeye ve yazmaya ayıran yazar, dünya yüzünde kendine bir yer kazandı, topluma geri döndü. O güne değin onu zararsız bir çatlak olarak görenler -yani güzel arabalarla gezen fabrika sahipleri, bilim ve sanatta yalnızca züppeliğin değerli saydıklarına değer veren aristokratlar, işleri güçleri para olan tüccarlar- bir var olmayış içinde kaybolup gitmişlerdir ya da bugün bir vestiyerci olarak çalışabilmelerine ve savaştan önce hakkında "galiba bir şeyler çiziktiriyor" diye konuşulan eski bir elemanlarının paltosunu tutabilmelerine izin verilmişse eğer, hayatlarından memnun hâlde yaşayıp gitmektedirler. Bu hırsların tatmin edilişlerini basitleştirmemek gerekir. Onlar topluma gerekir olmanın yalnızca bir dış göstergesidir; iade-i itibar hissini her adımda pekiştiren takdir sembolleridir.

Absürt. Her ne kadar siyasi görüşlerin tamamen değişmesine yol açabilecek metafizik motivasyonlar hiç anılmıyorsa da, öyle görünüyor ki, bu motivasyonlar var ve en hassas, en akıllı -ve de en asabi- kişilerde gözlemlenebiliyor. Witkiewicz'in romanında anlatılan ülkeye benzer bir ülkenin bir kentindeki bir ilkbahar gününü düşünelim. Kahramanlarından biri yürüyüşe çıkıyor. Absürdüemme diyebileceğimiz bir duygu, ona ıstırap veriyor. Homo türünün tüm bu temsilcilerinin, onların bu anlamsız telaşlarının, bu gülümseyişlerinin, para peşinde koşturmalarının, bu

hayvanca ve aptalca eğlencelerinin var olma nedeni nedir? Yoldan gelip geçenler, bir tutamcık zekâ keskinliğiyle, kolayca sınıflandırılabilirler; sosyal aidiyetlikleri, alışkanlıkları ve kafalarını o an meşgul eden şeyler kestirilebilir. Zaman perspektifi kısalır: Yoldan gelip geçenlerin çocukluğu, olgunluk çağı ve ihtiyarlığı gelip tek bir şeyin içine tıkılır, bir saniye içinde geçip giderler, geçip gidenin yerinde artık yalnızca hava boşluğu kalır. Bir başkası yerine, tam da şu geçip gidenin fizyolojik planda irdelenmesinin hiçbir anlamı yoktur. Ama akıllarına nüfuz ederek inanılmaz saçmalıklar keşfedilir. Kendilerine ait hiçbir şeyleri olmadığının hiç mi hiç farkında değillerdir, her şey onları doğuran tarihsel biçimlenmenindir: Meslekleri, giysileri, hareketleri, gülüşleri, inançları ve fikirleri. Onlar, güçsüzlüğün ete kemiğe bürünmüş gücüdürler, bu nedenle asla kendileri olmadıkları hâlde kendileri oldukları sanrısına kapılırlar. Kilisenin ya da Leibniz'in bölünmez tözlerinin öğrettiği gibi ruhlar olsaydılar keşke! Ama o inancın üzeri çizilmiştir artık. Geriye kalan, ayrıntının sürmesine, onun o her bir fenomenin -yemenin, içmenin, para kazanmanın, sarılıp yatmanın, çocuk doğurmanın- tekbaşına var olduğunu kabul eden zihniyetine duyulan büyük bir tiksintidir. Peki ya sonra? Sürmeli mi bu? Niye sürmeli? Böyle bir soru, burjuvaziye duyulan nefret olarak bilinen şeyle artık neredeyse eş anlamlıdır.

Kendisi etkilenmeyen ama dünyayı dönüştüren ve yerkürenin tamamı ölçeğinde düşünen ve onun esiri olmak yerine tarihsel biçimlenmeyi kendisi yaratan yeni insan doğsun. Fizyolojik varlığının saçmalığı ancak böyle telafi edilmiş olur. Onu zorla, acı çektirerek anlamaya zorlamak gerekir. Neden acı çekmesin ki? Acı çekmelidir. Kötü ve aptal olduğu sürece, ondan neden gübre olarak yararlanılmasın? Eğer bir aydın, düşünmenin cefasını biliyorsa, bu cefayı şimdiye dek kıkırdayıp durmuş, yemiş içmiş, salak fıkralar anlatmış ve yaşamın güzelliğini bunda görmüş olan diğerlerinden de esirgememek gerekir.

Aydın, burjuvaziye ve insanlardaki burjuvalığa nasıl işkence edildiğini izlerken, gözlerini zevkle kırpıştırmaktadır. Onlardan biri olmak zorunda kaldığında ve ona bu doğum ve ölüm çemberinden çıkış yokmuş gibi

geldiğinde hissettiği aşağılanma karşılığında cömert bir ödüldür bu. Keskin, çiğ düşünmeye hiç alışmamış, aniden bir kapana yakalanıp kalmış, örneğin Devrim'in yıl dönümü törenine, nefret ettikleri bir törene zorla sürüklenen aydınların utançtan kızarmış yüzleri, ona esriklik veren anlar yaşatır. Zar zor kazandıkları altın sikkelerini gömen ve yabancı radyoları, savaşın onları kolhozlara[4] girmekten kurtaracağı umuduyla dinleyen çiftçilerin müttefiki mutlaka ki o değildir. Ama o hisli ve iyi biridir, insana dosttur ancak şimdiki insana değil. Olması gereken insana dosttur. Ne var ki onu Orta Çağ engizisyoncusuyla da kıyaslamamak gerekir. Öteki, bedene işkence yaparak, bireyin ruhunun kurtuluşu üzerinde çalıştığına inanıyordu. Bu ise insan türünün kurtuluşu üzerinde çalışıyor.

Zorunluluk. Kendi hesabına düşünmekten korkmak, onun başlıca özelliğidir. Tehlikeli olabilecek sonuçlara varmaktan korksa neyse. Bu korku, yavanlıktan, Marx'ın felsefenin sefaleti dediği şeyden korkudur. Bu sözleri yazarken, ben de benzer bir korkudan bağımsız değilim. İnsan, Tarih tanrıçasının yönettiği orkestranın enstrümanlarından yalnızca biri olabilir, bu varsayımı kabul edelim. Kendi enstrümanından çıkardığı sesin işte ancak o zaman bir anlamı olur. Aksi hâlde, en parlak fikirleri bile yalnızca bir estetik tutkununun eğlencesi olacaktır. Bu, çoğunluğa karşı çıkacak cesaretin nasıl bulunacağı meselesi değildir. Kendi kendine sorulan çok daha yıkıcı bir sorudur. Akıntının gerçek olan yegâne yönü, yani içinde bir canlılık barındıran, çünkü gerçekliğin hareketiyle ya da tarihin yasalarıyla uyumlu olan o biricik yön takip edilmiyorsa, doğru bir usa vurum yapılabilir ve iyi yazılabilir mi? Rilke'nin şiirleri iyi olabilir; eğer iyilerse, yazıldıkları dönemde bunlar için bir gerekçe varmış demektir. Halk demokrasilerinde, onunki gibi derin düşünceye adanmış şiirler yazılamaz; yayımlanmaları güç olacağı için değil, ama şairin onları yazma dürtüsü bizzat kaynağında bulanık olacağı için: Benzer şiirlerin yazılabilmesi için gerekli nesnel şartlar tükenmiştir. Söz konusu aydın, yüreğinin derinlerinde, yazıp yazıp çekmeceye atmaya bu yüzden inanmaktadır. Yayın komisyonlarının sansürüne ve ayrıntılı taleplerine teslim olurken, sövüp sayar ve umutsuzdur. Ama bununla eş zamanlı olarak "imprimatur"[5]

almamış bir edebiyatın değerine karşı derin bir inançsızlığa kapılır. Zira “imprimatur” alınmış olması, yayıncının kitabın sanatsal değerlerini takdir ettiği ya da okuyucu nezdinde başarı kazanmasını beklediği anlamına gelmez. “Imprimatur,” bir kitabın doktrine uygun olduğunun, yani yazarının yegâne üretken -gerçekliğin değişimlerini bilimsel bir noksansızlıkla yansıttığı için üretken- akımın içinde kalmayı becerebildiğinin işaretidir. Diyalektik materyalizm (Stalinci yorumunda) bu değişiklikleri yansıtır, aynı zamanda da onları şekillendirir: İnsanın gerekenden farklı şekilde yazabilme ve düşünebilmeyi bıraktığı, aynı zamanda da bu “gereken”i kabul etmek zorunda olduğu, çünkü bu “gereken” dışında değerli hiçbir şeyin ortaya çıkamayacağı sosyal ve siyasi şartları şekillendirir. İşte diyalektiğin kıskaçları. Yazar, sadece postu için endişe duyduğundan teslim olmaz. O daha değerli bir şey için - “felsefe yapma” yoluna saparak, az ya da çok bir yazma manyaklığı olan kendi eseri için- endişelenmektedir. Diyalektiğin kıskaçlarına yakalanan biri, özel filozofların otoritelerden alıntılarla desteklenmemiş düşüncesini aptallık saymalıdır. Eğer öyleyse, tüm çaba bu çizgi üzerinde kalabilmeye dönük olmalıdır ve burada, artık durulabilecek hiçbir sınır olmayacaktır. A diyen B de demek zorundadır. Ama A oldukça kolay yutulur. İşte Murti-Bing’in, çağdaş aydının menüsünü oluşturan envaiçeşit yemek içinde sunulan, göze görünmez ilk hapı budun Onu görebilmek için olağanüstü antrenmanlı bir akıl ve bunun da ötesinde insanın içinde bir boşluk değil, iç düzen olması gerekir. Ben felsefeci değilim ve bu A’nın incelenmesi benim hırsım değil.

Devletin örgütlenmiş makinesinin baskısı, ikna edici kanıtların baskısıyla kıyaslandığında solda sıfır kalır. Polonya’da çeşitli sanat dalları temsilcilerinin, sosyalist gerçekçilik teorisinin ilk kez tartışıldığı kongrelerine katılmıştım. Kurallara uygun tebliğler sunan konuşmacılara karşı, dinleyicilerin tutumları kesinlikle düşmancaydı. Herkes sosyalist gerçekçiliği resmî olarak dayatılan, Rus sanatı örneğinde ispatlandığı gibi, ve içler acısı sonuçlara götüren bir teori sayıyordu. Bir tartışma başlatma denemeleri başarısız oluyordu. Salon susuyordu. Genellikle, tüm salonun açık ama sessiz desteğini alan ve frenlenmiş hicivle dolu bir saldırıya geçen

cesur bir sanatçı bulunuyordu. Tebliğ sunanlar, çok daha iyi kanıtlar sayesinde, saldıranı âdeta ezip geçiyorlar ve yanıtları, daha da beter ezilsin diye, bu kendini bilmez şahsiyetin kariyerine ve geleceğine yönelik bayağı detaylı gözdağları içeriyordu. İşte şeması: Kanıtlamak ve gerekli şartları zorla oluşturmak. Kav ve çakmak. Çekiç ve örs. İstenilen kıvılcım çakacak. Matematiksel olarak kesin bu.

Bu kongrelerde dinleyicilerin yüzleri pek okunaklı olmuyordu çünkü duygularını gizleme konusundaki hünerleri mükemmellik seviyesine erişmişti. Ama hızla değişen ruh hâllerini fark etmek mümkündü. Kızgınlık, korku, hayranlık, inanamama, düşüncelere dalış, yüzlerinden dalgalar hâlinde geçiyordu. Sanki toplu bir hipnoz seansına katılıyormuşum gibiydi. Daha sonra bu insanlar fuayelerde gülüşüp şakalaşabiliyorlardı. Ama zıpkın fırlatılmış ve hedefi vurmuştu. Ne yana yönelirlerse yönelsinler, zıpkının ucunu içlerinde taşıyacaklar. Yani ben, tebliğ sunanların kullandıkları diyalektik karşı çıkılamaz bir diyalektikti diye mi düşünüyorum? Evet, metot üzerine tamamen esaslı bir tartışma yapılmadığına göre, karşı çıkılamazdı. Orada bulunan hiç kimse bu türden tartışmalara hazırlıklı değildi. Olsaydı, büyük olasılıkla Hegel üzerine bir tartışma olurdu ki, okuyucu kitlesi ressamları ve yazarları içermemektedir. Aslında birisi bu konuda konuşmak üzere ortaya çıkmak istese bile, zaten ona söz verilmeyecekti. Bu tür tartışmalar ancak bilgelerin yüksek çevrelerinde -ve o da korka korka- yapılır.

Sanatsal toplantılar örneğinde, bir kuramcıyla onun tarafından uygun şekilde ikna edilmesi gerekenler arasındaki orantısızlık görülüyor. Bu, bir tankla piyadenin düellosu. Bütün kuramcılar çok zeki ve eğitimli oldukları için değil elbette. Fakat kuramcı tarafından dile getirilen tezler, ustaların ve yorumcuların zengin düşünce birikiminden oluşur. Her cümle, bir kuramcının kendisinin değil ama kendini eğittiği yapıtların başarısı olan bir bütünlüğe ve doğruluğa sahiptir. Dinleyicileri bu makine karşısında tamamen savunmasızdırlar. Gerçi, hayattaki gözlemlerinden devşirdikleri kanıtlar ileri sürebilirler ancak bu da tıpkı temel, En Tepedekiler'e ayrılmış sorunlara dalış kadar az tavsiye edilen bir şeydir. Kuramcının dinleyicileriyle sürtüşmesi, Avrupa'nın inancı değiştirilmekte olan tüm

coğrafyasında sendikaların, gençlik derneklerinin toplantı salonlarında, fabrikalarda, ofis binalarında, köy odalarındaki sayısız toplantısında olur. Ve hiç kuşku yok ki, bu karşılaşmadan kuramcı galip çıkar.

Bu yüzden bir yazarın ya da ressamın, direnmenin bir amacı olup olmadığından kuşku duymasına şaşmamak gerek. Resmî olarak tavsiye edilen çizgiye karşı yaratmakta olduğu yapıtın kalıcı bir değeri olduğundan emin olsaydı, ona para kazandıran formalite işlere verdiği aralarda böyle bir yapıt üzerine çalışırken, bunu mutlaka yayımlatma ya da sergilere katılma kararı verir ve bunları dert etmezdi. Ancak -birçok örnekte- böyle bir yapıtın sanatsal açıdan zayıf olacağını düşünmektedir ve yanıldığı söylenemez. Daha önce belirttiğimiz gibi, nesnel şartlar tükenmiştir. Bir sanat yapıtının gerçekleştirilmesi için gerekli nesnel şartlar -bilindiği üzere- çok karışık bir fenomendir. Burada işin içine belirli bir hedef kitlesi, onlarla iletişim kurabilme, uygun bir atmosfer, daha da önemlisi, içindeki irade dışı kontrolden kendini kurtarmak girer, "İstediğim gibi yazamıyorum," diye itiraf etmişti genç bir şair. "Benim dereme o kadar çok yan akıntı karışıyor ki birini güçlükle durdurmuşken, hemen bir İkincisinin, üçüncüsünün ve dördüncünün karıştığını hissediyorum. Bir cümlenin ortasındayım ve daha oradayken o cümleye Marksist eleştiri uyguluyorum ve X ya da Y kuramcının ne diyebileceğini düşünüyorum ve tümceyi bitirmek istediğimden farklı bir şekilde bitiriyorum."

İşte bu iç imkânsızlıktır ki -her ne kadar bu paradoksal gibi gözükse de- aydını, doğrunun en mükemmel -çünkü tek- metodunun yanında olduğuna ikna etmektedir. Zira onu tecrübe kanıtlamaktadır. Diyalektik: Bir evin yanacağını öngörmek, sonra sobanın etrafına benzin dökmek. Ev yanıyor, öngörülerim gerçekleşti. Diyalektik: Sosyalist gerçekçilikle uyumsuz bir sanatsal yaratıcılığın değerden yoksun olacağını öngörmek, sonra sanatçıyı böyle bir yaratıcılığın değersiz olduğu şartların içine yerleştirmek. Öngörülerim gerçekleşti.

Şiirden bir örnek: Siyasi anlamı olan şiirler dışında lirik şiir yazılmasına ancak belli şartlar altında izin verilir: 1) neşe verici, 2) genel kabul görmüş kuralların dışına çıkabilecek hiçbir düşünsel unsur taşımayan (pratikte bu, doğa tasvirleri ve en yakın kişilere karşı beslenen duyguların aktarımı

anlamına gelir), 3) anlaşılır olmalıdır. Şiirin içinde özgürce düşünmesi yasaklanan şairde de otomatik olarak biçimi keskinleştirme eğilimi olacağından, biçimcilikle suçlanacaktır.

Bir aydına başka türlü olamayacağının kanıtını veren tek şey halk demokrasisi ülkelerinin edebiyatı ve sanatı değildir. Batı'dan sızan haberler de onun bu inancını pekiştirir. Batı dünyası, Witkiewicz'in romanındaki dünyadır. Oradaki estetik ve felsefi sapkınlıkların sayısı baş döndürücüdür. Taklitçiler taklitçileri taklit eder, geçmiş de geçmişi. Bu dünya, sanki İkinci Dünya Savaşı hiç olmamış gibi sürüp gitmektedir. Bütün bunlar Doğu Avrupa'daki düşünce aşiretlerince mükemmelen bilinir ancak arkaya dönüp bakmaya değmez bir geçmiş olarak bilinir. Eğer yeni ödevler ve problemler ağırsa ve birçoklarını tam bir yıkıma götürebilecek yetideyse, bunlar her şekilde çok daha çağdaş ödev ve problemlerdir; düşünme disiplini ve basit olma zorunluluğu ise şüphesiz değerli bir şeyi temsil ediyordur. Gerçekten seçkin bilim insanlarının ve sanatçıların çalışmaları Batı'da dikkatlerden kaçıyor, yeni isimlerden ise yalnızca "demokratlar" tanınıyor (ki bu, putperestlikle işi olmaz anlamında kullanılan yumuşak bir belirlemedir). Çekilen tüm acıların karşılığı, zaferler kazanmakta olan yeni bir dünyaya ait olunduğundan emin olunmasıdır; gerçi bu dünya, kendine dair yaptığı propagandanın da ortaya koyduğu gibi, aslında ne rahat ne de mutlu bir dünyadır.

Başarı. Yukarılarda, uzaklardaki Merkez'de karar verilen siyasi hamlelerin gizemi; gerçekten büyük şahsiyetler üzerine konuşurken kısılan sesler, ayin havası, Avrasya'nın bütün ulusların arkalarında iz bırakmaksızın eriyip kaybolabilecekleri kadar ölçüsüz büyük coğrafyası; milyonluk ordular; terörün işe yararlığı; tartışmaların hassasiyeti (gerçekte yönetenler filozoflardır, elbette geleneksel felsefe anlamında değil, ama diyalektik felsefe anlamında); tüm yerkürenin ele geçirileceğinden emin oluş; tüm kıtalarda büyük büyük taraftar sürüleri; her zaman doğruluk tohumundan büyütülen yalanların kıvraklığı; felsefi açıdan eğitimsiz olan düşmanları ve onların düşünmekte burjuvaya özgü, yani kökenleriyle belirlenen beceriksizliklerini hor görme (tarihin yasalarınca yok oluşa

mahkûm edilmiş sınıflar yok oluyorlar çünkü akıl felcine uğramışlar); İmparatorluğun sınırlarının sürekli ve sistematik şekilde batıya kayması; bilimsel araştırmalar için başka hiçbir yerlerde rastlanamayacak harcamalar; dünyanın tüm halklarını yönetmek için yapılan hazırlık çalışması. Az şey mi? Bir aydını hayran bırakmaya yeter. Tarihsel yazgıcılığın temelleri onun içine işte böyle böyle atılır. "Ben bu ata oynuyorum" diye itiraf eder, samimi bir ânında müstehzi müstehzi. "Bu at iyi. Beni epey bir uzaklara taşıyabilir."

Murti-Bing porsiyonlarını bütün hâlinde alma ânı gelip çattığında, hasta zorlanır, sinirleri yerle bir olmuştur ve çoğu kez gerçekten hastalanır. Bunun, eski kendisiyle ayrılmak ve eski bağlılıkları ve alışkanlıklarının üzerine bir çizgi çekmek demek olduğunu bilir. Eğer bir yazarsa, kalemi elinde tutmayı beceremez. Tüm dünya ona kapkara ve umut parıltısından yoksun görünür. O güne değin, yazarken asgari bir diyet ödemiştir: Makalelerinde ya da romanlarında kapitalist ilişkilerin kötülüğünü sergilemiştir. Ama kapitalist düzendeki yaşamın eleştirilmesi zor değildir ve tümüyle dürüstçe yapılabilir, savaş öncesi ve savaş zamanlarından bildiği borsa şarlatanları, feodaller, yalancı sanatçılar, milliyetçi çetelerin elebaşları ise alay etmek için cazip karakterlerdir. Ama şimdi onaylamaya başlamak zorundadır (resmî terminolojide bu, eleştirisel gerçekçilik aşamasından sosyalist gerçekçiliğe geçiş diye adlandırılır. Halk demokrasilerinde bu, 1950 yılı civarında olmuştur). Kendi üzerinde yapması gereken ameliyatı bazı arkadaşları çoktan geçirmiştir. Bunlar, ona bakar ve acıyarak kafa sallarlar. Aynı şeyi yaşamışlardır, bazısı daha keskin, bazısı daha hafif, seyrini iyi bilirler -sonucunu da. "Ben artık dönüm noktasını geçtim," diye söylenirler keyifle. "Ama Z. zorlanıyor. Evinin holünde bir tahta valizin üstünde, yüzü avuçlarının arasında, otur babam oturuyor."

Üstesinden en zor gelineni suçluluk duygusudur. İnançlarının şu ya da bu olmasından bağımsız olarak, söz konusu bu ülkelerdeki her insan, asırlardır süren bir uygarlık düzeninin içindedir. Ebeveynleri dinlerine bağlı ya da en azından dine saygılıydılar. Okulda din eğitimine dikkat edilirdi, her hâlükârda içinde duygusal katmanlar ve komşuya zarar vermek, yalan,

cinayet, kin duymaya teşvik gibi davranışların, bunlar ne denli yüce hedeflere hizmet ediyor olurlarsa olsunlar, kötü davranışlar olarak değerlendirilmesi kalmıştı. Bunun dışında elbette ulusunun tarihini de öğreniyordu; eskinin şair ve filozoflarını beğenerek okuyordu, gururluydu bu mirastan, vatanının sınırlarını korumak için ya da -yabancı işgalinin karanlık zamanlarında- bağımsızlığının kazanılması için asırlar boyunca verilmiş mücadelelere ise kayıtsız değildi. Kurbanlarla ve bağımsız bir ülke olarak kalabilmeyi hedefleyen soydaşlarının çabalarıyla dopdolu olan geçmişe sadakat, her insana, bilinçli ya da yarı bilinçli olarak, bir artı değermiş gibi görünüyordu. Ayrıca ülkesinin kökleri Roma'dan çıkan bir uygarlığa ait ve Avrupa'nın bir parçası olduğu, dolayısıyla bu bağın kült hâline getirilmesi ve değer verilmesi gerektiği çocukluğundan beridir ona öğretilmiş -ve ta derine işlemişti.

Şimdi, artık geri dönüşü olmayan bir kapıdan geçmekte olduğunu bilerek, kötü bir şey yaptığını hissetmektedir. Bu akıl dışı frenler yok edilmeli, diye açıklamaktadır kendine, bu -hem kendi geçmişinden hem de ülkesinin geçmişinden kalan- bir miras yükü. Artık, bir daha geri dönmemecesine geçip gitmiş olanları ancak kökleriyle birlikte söküp atarak özgür olacaktır. Yani mücadele devam etmekte, terazinin kefeleri tartmaktadır. Liberal çağların görüp bilmediği, acımasız bir mücadele. Meleğin şeytanla mücadelesi -evet, bunu biliyor. Ama bunlardan hangisi melek, hangisi şeytan? Al işte, çocukluğundan tanıyıp bildiği bir aydınlık yüz -yani melek o mu? Hayır, bu yüz iğrenç çirkinliklerin kırışıklarıyla kaplanıyor: Bu eski düzen, sağcı öğrenci derneklerinin kasketlerini takmış budalalar, pek bir saygıdeğer efendilerin faytonları, siyasetçilerin bunaklık eblehliği, Batı Avrupa'nın yaşlanıp elden ayaktan düşmesi, bu alaca karanlık, gerileme, sona ermiş kurumların mistiği. Al işte bu da ikinci yüz -koskocaman ve dikkat kesilmiş, onu çağıran yarının yüzü. Melek yüzü mü? Orası şüpheli.

Yurtseverlikten, ulusun en iyi ve ilerici geleneklerine bağlılıktan, geçmişe saygıdan yüksek sesle konuşulur. Fakat hiç kimse dıştaki bu yüzeyi ciddiye alacak kadar enayi değil. Belli sayıda tarihî eserin onarılması ya da eski yazarların kitaplarının yayımlanması, yeterince göz önünde olan ve çok

daha önemli vakaları değiştirmeyecektir: Ülke, İmparatorluğun bir taşrası olmuştur ve gitgide daha da azalacak olan bağımsızlığını korumakla birlikte, Merkez'den gelen talimatlarla yönetilmektedir. Belki de halkların bağımsızlığı dönemi artık kapanmıştır ve benzeri fikirleri müzelerde sergilemek lazımdır. Yine de, eşit ulusların federasyonu, farklı dillerin ve kültürlerin eşit haklara sahip olduğu Avrupa Birleşik Devletleri düşlerine veda etmek üzücü. Hep ilkel olagelmiş bir ulusun hegemonyası altına girmek, onun geleneklerinin ve kurumlarının, biliminin ve tekniğinin, edebiyatının ve sanatının kayıtsız şartsız üstünlüğünü kabullenmek hoş değil. Birleşmiş bir insanlık adına böyle büyük bir fedakârlık mı gerekir? Batı Avrupa ulusları -diye düşünür yazar- bu aşamayı daha ileride ve çok daha yumuşak geçecekler. Belki kendi kültürlerini ve dillerini daha iyi korumayı başaracaklar. Ancak o zamanlara gelindiğinde, tüm Doğu Avrupa bir evrensel dili, yani Rusçayı, artık seve isteye kullanıyor olacak; "biçimde ulusal, içerikte sosyalist kültür" ilkesi ise en iyi ihtimalle, tek tek ülkelerde yerel desenler folklor olarak korunurken, Merkez'den düzenlenen kültürün yekpare tek tipliği anlamına gelecektir. En sonunda da Kırgız bozkırlarının oğlu atlarını Loire Nehri kıyısında otlatacak, bir Sicilyalı Türkmen vadilerinde pamuk ekecek ve Cité Universelle[6] böylece gerçekleşmiş olacaktır. Yazar, sütunlarında propagandacıların kolonileştirilmiş halkları sömürgeci devlerin baskısından kurtulmak için mücadeleye çağırdıkları gazetelere göz gezdiriyor ve gülümsüyor. Diyalektiğin becerikliliğine! Aşamalara bölme maharetine!

Acıdır tüm bunlar. Ve Halkların Baharı'nın o peygamberleri de öyle. Karl Marx da. Ve o insanların kardeşliği vizyonları da. Demek bir Hükümdar'ın hegemonyası ve demirden eli olmaksızın hiçbir şey çözülemiyor. Ama Hükümdar kim? Polonya'nın milli şairi, 1824'te Çar'ın siyasi mahkûmu olarak gittiği Doğu'ya yolculuğunu anlatırken, Rus ulusunun ruhunu bir tırtıla benzetir ve bağımsızlık güneşinin görünme zamanı geldiğinde, kozasından çıkıp da uçmaya başlayacak böceğin neye benzeyeceğini sorar endişeyle: "Işıltılı bir kelebek midir yükselecek olan arşa, gecenin alacalı bulacalı soyu, bir pervane mi düşecek yoksa?" Ve o

günden bugüne, o kozadan neşeli bir kelebek çıkacağının hiçbir emaresi yoktur.

Yazar, Batı'daki komünistleri hiddetle düşünür. Ne şaklabandır onlar. Propaganda için gerekliyse, laf ebelikleri affedilebilir. Yalnız bunlar, mübarek Merkez'e dair söylediklerinin büyük bir kısmına gerçekten inanmaktadırlar -ki bu da artık affedilecek şey değildir. Doğrusu, onun bu duygusal ahmaklıklar için duyduğu küçümsemeyle hiçbir şey boy ölçüşemez.

Dirence rağmen, yılgınlığına rağmen, o an nihayet gelmektedir. Bu geceleyin olabilir, kahvaltıdayken ya da sokaktayken. Sanki vites değiştirirken çıkan metal sesi gibi bir şey. Ama başka bir yol yok. Açıktır bu. Yerkürenin enince ve boyunca başka bir kurtuluş yok. Kafada çakan bu şimşek bir saniye sürer, ama o andan itibaren iyileşme başlar. Hasta uzun bir zamandan sonra iştahla yemek yemektedir, hareketleri daha atiktir, yüzüne renk gelmiştir. Oturup "olumlu" bir makale yazar ve bunu bu denli kolay yapabildiğine kendi de şaşar. Nihayetinde, bir hiç uğruna o kadar yaygara yapmanın gereği de yokmuş. Tamamen basit. "Dönüm noktası"nı artık geçmiştir.

Ne var ki, böyle bir ameliyat iz bırakmadan geçmez. Geride, bakışlarda ve dudak hareketlerinde sık sık gözlenebilen çok özel bir türde sönüklük kalır. Bu, cennetteki iyiyi ve kötüyü bilme ağacının meyvelerini tadan, yalan söylediğini bilen ve tam bilinçten yoksun insanlara merhamet eden birinin sakin hüznüdür. Onca başka insanın hâlâ beklemekte olduğu şey, onun dışındadır.

1945 yılında ünlü bir Sovyet gazeteci Polonya'ya gelmişti. Burjuva avukatı gibi gözüken, yaşça büyük bir beyefendiydi. Çok becerikli ve hiç vicdanı olmayan bir yüce şahsiyetti ki, aslında saygın bir yaşa kadar yaşaması ve yapılan sayısız temizliğe rağmen yüksek makamında tutunmak için gösterdiği inat bunu kanıtlıyordu. Bu gazeteci, Polonya'nın birkaç taşra kentini kapsayan gezisinden dönüşte, Silezya'da başlarına gelen bir macerayı yerel yazarlara gülerek anlatıyordu. Orada biri çıkıp da Batılı bir müttefikler heyetinin geldiği fısıltısını salmış ortalığa. Sokakta biri, gazetecinin üzerine atılıp ona sarılmaya (göbeciği ve kendi hâlinde dürüst

bir adamcağız görünümü, insanı işte buna benzer coşkulu güven emareleri göstermeye teşvik ediyordu) ve neşeyle bağırmaya başlamış: Beyim! İngilizler gelmiş! Aynen 1919'da Ukrayna'da olduğu gibi! Gazeteci hikâyesini bitirmişti. Kısır umutların bu tekrar edebilirliği onu eğlendiriyordu. Şaşmaz öngörülere göre yönetilen bir ülkenin temsilcisi olmak da gururunu okşuyordu: Olmasının öngörüldüğü ve olmak zorunda olduğu şekilde, birbiri ardınca gelen uluslar, koleksiyonu yavaş yavaş zenginleştirmekteydi. Gülüşünde, hani o evin hanımının, kapana yakalanan fareye duyduğu türden, üstünlüğün merhameti de yok muydu, emin değilim.

"Dönüm noktası sonrası" yazar, günün birinde, yeni fethedilmiş Batılı ülkelerden birine işte tıpkı böyle bir muhabir olarak gideceğini ummaktadır. Bu düşünce tatsız bir düşünce değildir. Hiçbir şey bilmeyip de her şeyi yeni öğrenmesi gereken insanları seyretmek mutlaka keyifli anlar yaşatacaktır. Evin hanımı, farenin yakalandığı kafesin öyle aman aman hoş bir ikamet yeri olmadığını bilir. Ancak fethedilen ülkelerin vatandaşları, bu durumdan pek bir şey anlamayacaklardır şimdilik. Orkestraların tınıları, ulusal bayrakların dalgalanışı, çoktandır beklenen reformların yapılacağına dair ilk beyanatlar onları heyecanlandıracaktır. Yalnızca o, tanık, öyle olması gerektiği için, Tarih'in kanunları da öyle oldukları için katı olacağını bildiği geleceğe bir ilah gibi ulaşacaktır.

Witkiewicz'in romanının son sözünde, Murti-Bingizm'in hizmetine giren kahramanlar şizofren olurlar. Bunda da gerçeklik onun fantezisiyle uyumludur. "Dönüşüm" ve mükemmel işlemek, gerektiği gibi yazmak ya da çizmek göze alınabilir elbette ama derinlerde eskinin ahlak ve estetik ölçüleri hâlâ varlığını sürdürmektedir, ikilik işte böyle ortaya çıkar. Bu ikilik günlük hayatın birçok zorluğunun nedenidir. Uygunsuz düşüncelerin ve sapmaların izinin sürülmesi onun sayesinde kolaylaşmıştır çünkü bir Murti-Bingci, hasmıyla büyük bir kavrayışla empati kurar. Yeni evre ve eski evre onda aynı anda bulunur ki, bu ikisi birlikte onu deneyimli bir psikolog ve kardeşlerinin düşüncelerine bekçi yapar, hem de hinlikte eskinin zehir hafiyelerinden bile daha becerikli bir bekçi.

Baştan itibaren yeni düzende yetişen genç kuşağın ikiye bölünmüşlükten kurtulması beklenebilir. Ne ki, bunun öyle çabucak olması mümkün değildir. Kiliseyi tamamen halletmek gerekir ki bilindiği gibi bu da kolay işlerden değildir, çok sabırlı ve hesaplı olmayı gerektirir. Akıl dışı tepkilerin bu önemli kalesi tamamen ortadan kaldırıldığında bile, geriye, konu serinkanlılıkla irdelendiğinde, zararlı etkiler yapan milli edebiyatlar kalmaktadır. Örneğin en büyük Polonyalı şairlerin yapıtlarında Rusya'ya karşı memnuniyetsizlik olduğu açıktır ve onlarda bulunabilecek Katolik felsefe dozu da endişe vericidir. Yine de, devlet bu şairlerden bazılarını yayımlamak ve onların yapıtlarını okullarda dağıtmak zorundadır çünkü bunlar klasiklerdir, edebî dilin yaratıcıları ve Devrim'in müjdecileri olarak kabul edilirler. Bunları kara listeye almak, diyalektik düşünmemek ve solculuk günahına düşmek demek olurdu. İkilem zorlu, ulusal kültürün insanlık çıkarlarıyla özdeşleştirilmesinin böyle büyük ilerlemeler kaydettiği (ve orada da sorunların olduğu, çünkü gençlerin, tüm sağduyulu vazgeçirme çabalarına karşın Dostoyevski'nin kitaplarını aradıkları) Merkez'deki ikileme göre çok daha zorludur. Dolayısıyla şizofren tip herhâlde öyle çok yakın bir gelecekte kaybolmayacaktır.

Biri çıkıp Murti-Bing'in kullandığı ilacın insan doğasına zıt olduğunu söyleyebilir. Ama bu çok güçlü bir argüman olmayacaktır. Azteklerin tanrılarına kitleler hâlinde insan kurban etmeleri, Hıristiyanlığın ilk asırlarında Eremitlerin kendi bedenlerini yaralamaları övgüye değmez şeyler gibi görünür bize, ancak bunlar uzunca bir süre, hem de başarıyla uygulanmıştır. Modern toplumların motor gücü, ilk büyünün -altın kültünün- en hunhar buyruklarından hiçbir şeyiyle geri kalmayan çılgınlıkta bir kült olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Murti-Bing, insan doğasının gereksinimlerinin dışına çıkmamaktadır.

Murti-Bing tedavisi alan insan bir iç uyum ve neşe kazanır mı, o artık ayrı bir mesele. Etkinliğini göstermesine yetecek kadar, izafi ölçüde bir uyum kazanır. Bu, kendini sonuçsuz kalacak bir isyan ve ne olduğu belirsiz bir umutla zehirlemekten iyidir. Küçük kentsoylu bağları içinde iflah olmaz köylüler, "değişiklik olmalı, çünkü böyle gitmez" derler. Bu, şeylerin doğal bir düzeni olduğuna dair gülünç bir inanç. Turistin biri -der bir anekdot-

dağlara çıkacakmış, bir haftadır da yağmur yağmaktaymış. Bir derenin kenarında yürürken, oralı bir dağlıya rastlamış ve böyle yağmaya devam edecek mi diye sormuş. Dağlı, kabarmış derenin sularına bakıp yağmurun kesileceğini söylemiş. Bu tahmininin neye dayandığı sorulduğundaysa, "Böyle yağmaya devam ederse dere taşar da ondan" yanıtını vermiş. Murti-Bing, buna benzer sihirli hurafelere geçmiş zamanların kalıntıları olarak bakmaya izin veriyor. "Yeni," "eski" ile mücadele ediyor, "eski" ise öyle hemen ortadan kaldırılamaz.

Murti-Bing'in mükemmelliğini inkâr edebilecek tek şey, insanların içini dolduran ve onların hummalı çalışmalarıyla eş zamanlı sürüp giden bir bezginlik gibi görünmektedir. Tanımlanması zor bir bezginliktir bu ve bazen bir yanılsama olduğu zannedilebilir. Nihayetinde insanlar dolanıp gezinmekte, çalışmakta, tiyatrolara gitmekte, hatipleri alkışlamakta, sevip sevilmekte ve çocuk sahibi olmaktadırlar. Ancak Varşova ya da Prag gibi halk demokrasisi başkentlerinin atmosferinde, yakalanması zor bir şey vardır. Kitlesel elektrik; ayrı ayrı elektriklerin alışverişinden ve toplanmasından oluşan bu elektrik kötüdür. Bu, gücün ve mutsuzluğun, içeride bir felç durumunun ve dışta hareketliliğin yarattığı havadır. Onu adlandırmak için hangi sözcükler kullanılırsa kullanılsın, Cehennem tutup da kiracılarına enfes daireler, şık giysiler, en güzel yemekler ve her çeşit eğlence sağlayacak olsa, ama benzer bir havayı sürekli solumalarını buyursa, sadece bunun bile yeterli bir ceza olacağı kesindir. Hiçbir -ne lehte ne aleyhte- propaganda, buna denk ölçüde özümsenmiş ve geçmişte az bilinen bir fenomenin özünü yakalayamaz. Her türlü hesabı kitabı atlatır. Kâğıt üzerinde var olamaz. Ama böyle bir şeyin olduğunu, kısık bir sesle, itiraf ederken, rasyonel bir açıklama aramak gerekir: Bastırılmış ve korkutulmuş "eski," intikamını herhâlde bu şekilde, yaralanmış bir mürekkep balığı gibi kara sıvısını bırakarak almaktadır. Ama ya sosyalizmin inşası, ya gerçekleşeceği garanti edilmiş parlak geleceğe doğru atılış, acaba onların bu zehri dengeleyebilecek güçte olmaları gerekmez mi? Anlaşılan bunun için daha çok erken. "Eski"nin yüklerinden ve zehirlerinden ari bir genç kuşak yetiştirildiğinde her şey değişecektir. Yalnız genç kuşağı orada, Merkez'de gözlemleyen biri, bu türden fallar açmaya

pek meyilli değildir. Bu yüzden umudu orada, yani Merkez'de ve de her yerde devletin herkese buzdolabı, motosiklet, beyaz ekmek ve büyük porsiyon tereyağı dağıtacağı uzak bir geleceğe ertelemek gerekir. O zaman nihayet mutlu mesut olacaklardır.

Her bir şey mantığa uygunken, denklem neden olması gerekenden farklı çıkmaktadır? İnsan gibi bunca klasik bir malzemeye, tutup da Öklit dışı[7] geometri uygulamak mı gerekir, normal geometri yetmez mi? Bu ne eziyettir. Neye, kahretsin, neyedir ihtiyacı insanın?

II
BATI

“Amerikalılar sahiden bu kadar aptal mı?” diye sormuştu, sesinde umutsuzluk vardı ve hayır dememi bekliyordu. Bu soru, halk demokrasilerindeki insanların Batı’ya karşı tutumunu aslına epey sadık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu, içinde umut kırıntıları da barındıran, tam bir güvensizlik.

Batı, son yıllarda güvensizlik duymaları için yeterince siyasi neden verdi. Aydınların durumunda ise, işin içine başkaca, çok daha karmaşık nedenler de giriyor. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, İmparatorluğa katılmalarından önce İkinci Dünya Savaşı’nı görmüşlerdi; savaşın oradaki seyri kesinlikle Batı Avrupa’dakinden çok daha şiddetliydi. Savaş bu ülkelerin yalnızca ekonomilerini yıkmakla kalmadı, o zamana kadar yıkılamaz kabul edilen birçok değeri de alaşağı etti.

İnsan, içinde yaşadığı düzeni doğal düzen olarak kabul etmek eğilimindedir. İşe giderken gördüğü evler ona insan aklının ve ellerinin bir eseri gibi görünmekten ziyade, toprağın kendi bağrından çıkardığı kayalarmış gibi görünür. Şirketinde ya da ofisinde yaptığı işlerin önemli olduğunu ve dünyanın uyumlu işleyişini belirlediğini düşünür. Onun ve çevresinin giydiği kıyafetler, tam da olması gerektiği gibidir ve hem onun hem de eşinin dostunun Roma tunikleri ya da Orta Çağ zırhlarını da yine aynı güzellikle taşıyabilecekleri düşüncesi onu ancak güldürür. Bir bakanın ya da bir banka müdürünün sosyal konumu ona önemli ve kıskanılası bir şeymiş gibi gelir; önemli miktarda paraya sahip olmak ise huzurun ve güvenin teminatıdır. Kedilerin uyukladığı ve çocukların oynadıkları, kendisinin iyi bildiği bir sokakta yoldan geçenleri yakalayıp hemencecik öldürülecekleri ve kancalara asılacakları bir mezbahaya sürüp götürecek bir süvarinin elinde kemendiyle ortaya çıkabileceğine inanmaz. Mahrem kabul edilen fizyolojik ihtiyaçlarını da olabildiğince gizli saklı, gözden uzakta ve

aslında her topluluğa özgü olmayan bu gelenek üzerine pek kafa yormadan halletmeye alışkındır. Kısacası, sanki biraz *Altına Hücum*'da kulübesinin içinde dolanıp dururken, onun bir uçurumun kenarında asılı olduğundan hiç kuşkulanmayan Şarlo gibi davranmaktadır.

Ancak bombaların paramparça ettiği pencerelerden dökülmüş cam kırıklarıyla kaplı kaldırımları olan; panik içerisinde boşaltılmış bürolardan dışarıya saçılan kâğıtların rüzgârda uçuştuğu bir sokaktaki daha ilk gezintisi, o güne kadarki alışkanlıklarının sözde doğallığına olan güvenini zayıflatıverir. Üzerilerinde bunca çok damga bulunan, "gizli" ve "çok gizli" ibareli bu evraklar, bak nasıl da uçuşuyorlar! Onca kasa, anahtar, onca tombiş müdür gıdısı, konferans, hademe, puro, gerilim içinde daktilolarına tıklayan onca sekreter kız vardı hani! Ama işte, rüzgâr bu evrakları sokakta savurup duruyor, isteyen herkes tutup yerden alabilir ve okuyabilir onları, ne var ki kimsenin canı bunu yapmak istemiyor; halletmeleri gereken, örneğin bir somun ekmek kotarabilmek gibi, daha acil meseleleri var. Ve dünyanın yıkıldığı falan yok, dönmeyi sürdürüyor işte. Ne tuhaf. İnsan sokakta ilerlemeyi sürdürüyor ve bir bombayla ikiye yarılmış bir evin önüne gelip duruyor. İnsan evlerinin mahremiyeti, ailelere has kokular, onların arı kovanı sıcaklıkları, sevginin ve nefretin hatırasını saklayan mobilyalar! Ve şimdi her şey ortalıkta; ev iskeletini gösteriyor, asırlardan beri durduğu yerde duran bir kaya değil bu: Sıva, harç, tuğla ve üçüncü katta, bir zamanlar içinde banyo yapmış olanların hatırasını yağmurun yıkayıp götüreceği, tek başına ve şimdi belki yalnızca meleklerin işine yarayacak beyaz bir küvet. Kısa bir süre öncesine kadar zengin olan ve pek sayılıp sevilen ev sahipleri tüm varlıklarını yitirmişler; şimdi tarla tarla geziyor ve biraz patates için köylüye avuç açıyorlar. Paranın değerinin günü gününe uymuyor -banknotlar boş yere basılmış kâğıtlar yığını oluyor. Dumanı tüten molozların üzerinde ufak bir oğlan çocuğu oturuyor ve elindeki tel çubukla yangınlardan artakalanı karıştırırken, düşmanın sınıra yaklaşmasına bile izin vermeyecek kadar yürekli bir büyük önderi anlatan bir şarkı söylüyor. Geride şarkısı kalmış hâlâ, ama önderin kendisi birkaç gün içinde tarih olup gitmişti.

Daha sonra yeni yeni alışkanlıklar edinmek gerekir. Eskiden, vatandaşın biri akşamleyin kaldırımda bir cesede denk gelecek olsa hemencecik telefona koşardı; oraya bir yığın meraklı toplanır; böyle olmuştur, yok şöyle olmuştur diye fikirler beyan edilir ve yorumlar yapılırdı. Şimdi ise aynı vatandaş, kara bir su birikintisinde yatmakta olan bu kuklanın yanından hızla geçip gitmesi ve gereksiz sorular sormaması gerektiğini biliyor. Onu vurmuş olan, kendine göre mutlaka haklıdır. Yeraltı dünyasında, infaz emri çoğunlukla sanığın ifadesi alınmadan verilir.

Normal bir Avrupa kentinde, halka kent planı inceletilip herkesin kendine uygun bir mahallede oturup oturmadığını kontrol etmesi emredilmez mi? Neden emredilmesin? A mahallesi bir ırk için, B mahallesi İkincisi, C mahallesi de üçüncüsü için. Taşınma tarihleri bellidir ve sokaklar sıra sıra uzayıp giden nakliye arabaları, el arabaları, çekçeklerle; çıkınlarını, yataklarını, dolaplarını, tencerelerini, kafesleri içinde kanaryalarını yüklenmiş insan konvoylarıyla dolar. En sonunda herkes kendi mahallesinde oturmaktadır ya, bazı mahallelerde zamanında iki yüz kişiye yuva olan bir binaya şimdi iki bin kişi yerleştirmek gerekse de zararı yok. Şimdi C mahallesinin etrafına yüksek duvarlar inşa edilmektedir, kapıları kapatılmakta ve aylar boyunca her gün yeni bir grup erkek, kadın ve çocuk daha, onları alıp özel olarak kurulmuş bir fabrikaya götürecek sığır vagonlarına yükleniyor; bu insanlar oralarda bilimsel bir metotla zehirleniyor, cesetleri ise dev krematoryumlarda yakılıyor.

İşte, demek ki kementli süvari, sokağın köşesinde bekleyen “Nazi gizli polisinin arabası,” branda kaplı bir kamyon biçiminde ortaya çıkarmış. Tehlikenin bilincinde olmaksızın bu köşeyi dönen bir yaya, kendisine çevrilmiş bir namluyu buluverir karşısında, ellerini yukarıya kaldırır ve kamyona tıkılır; işte o andan itibaren yakınları için yitiktir. Kent halkına hayırlı bir etkisi olsun ve halkı itaate meylettirsin diye, ya toplama kamplarının tutsağı olacak ya da devlet karşıtı sloganlar atmaması için ağzına çekilmiş bir bantla, bir duvarın önüne dikilip kurşuna dizilecektir. Buna benzer bir yazgıdan sakınabilmek için en iyisi evden çıkmamaktır. Fakat bir aile babasının evden çıkması gerekir, değil mi ki eşiyle çocukları için ekmek ve çorba parası kazanmalıdır. Ailesi her akşam meraktadır:

Acaba dönecek mi, dönmeyecek mi? Ve durum yıllardan bu yana devam edip gittiğinden, herkes kenti ıssız bir orman gibi görmeye; yirminci yüzyıl insanının yazgısını ise, kendisinden daha büyük canavarlar arasında bulunan mağara adamının yazgısıyla aynı görmeye aşama aşama alışmaktadır.

Şimdiye değin insanın tüm ömrü boyunca aynı adı ve soyadını taşıyacağı aşikârdı. Ama şimdi anlaşılıyor ki insanın adını ve soyadını çeşitli nedenlerden ötürü değiştirmesi ve yeni bir öz geçmişi ezberlemesi yararlı bir şeydir. Alışkanlık, ta ki sonunda yeni bir kişilik edinilene kadar, eski adı ve soyadını gölgeye itiyor. Kadınlar başlarına ne geldiği meçhul kocalarından, adamlar da karılarından olmuşken ve insanlar savaştan önceki soyadlarından başka soyadları taşırlarken, nüfus kayıtçılığı zorlaşıyor. Evlilik birliğine adım atmak, basitçe aynı evde oturmak demek ve önceden genellikle hafife alman bir nikâh biçimi şimdi toplumun kabulünü kazanıyor.

Çetelerin saldırıları eskiden suç sayılırdı. Şimdi ise banka soyanlar kahraman ilan ediliyorlar, çünkü çalınan paralar yeraltı örgütünün kasasını besliyor. Genellikle bunlar, ana kuzusu gibi gözüken gencecik çocuklar. İnsan öldürmek onlar için asla karmaşık, ahlaki bir sorun değil.

Ölümün yakınlığı, utancı yok eder. Erkekler ve kadınlar, ölüm tarihlerinin yazgılarını belirleyen, eli kırbaçlı ve beli tabancalı, etine dolgun bir şahsiyetin not defterinde yazılı olduğunu bilerek, bu dünyadaki son mekânları olan, etrafı tellerle çevrili daracık bir alanda, herkesin gözü önünde çiftleşirler. On sekizindeki kızlarla oğlanlar, tanklara karşı tabancalar ve molotofkokteylleriyle savaşacakları barikatlara çıkmadan önce, büyük olasılıkla yetişkinliklerine kadar sürmeyecek gençliklerinden yararlanmak ister ve bambaşka, onların zamanlarından uzak bir boyutta var olan namusu dert etmezler.

Hangi dünya “doğal”dır? Savaştan önceki mi yoksa savaş sırasındaki mi? Her ikisi de doğal, diye düşünür insan, eğer ona her ikisini de görüp yaşama şansı verilmişse. Değişime uğramayan bir kurum, bir gelenek ve bir alışkanlık yoktur. İnsanların yaşadığı her şey, içinde bulundukları tarihsel biçimlenmenin armağanıdır. Gelip geçicilik ve sürekli dönüşüm, olguların

bir özelliğidir; insan ise şekillendirilebilecek bir yaratıktır ve saygın vatandaşın ayırt edici özelliğinin, kıçının üzerinde renk renk kuş tüylerinden bir kuyruk taşıyarak emeklemek olacağı bir günün geleceği hayal edilebilir.

Batı ülkelerindeki insanlar, özellikle Amerikalılar, yargılarının ve düşünsel alışkanlıklarının izafi olduğunu onlara öğreten deneyimler geçirmedikleri için, işte tam da bu yüzden, ona gayriciddilermiş gibi gelir. Hayal güçlerinin olmaması gerçekten ürkütücüdür. Belli bir sosyal düzende ve belli bir değerler sistemi içinde doğup büyüdüler diye, onlarınkinden başka bir düzenin "gayritabii" olması gerektiğini, insan doğasına karşıt bir düzen olduğu için tutunamayacağını sanıyorlar. Ama yangının, açlığın ve kılıcın eli onlara da erişir. Daha da fazlası, insan hayatında birleşik kaplar kuralı geçerli olduğu için, büyük ihtimalle olacaktır da bu: Yerkürenin bir yarısı büyük felaketler yaşarken diğer yarısının on dokuzuncu yüzyıl hayat tarzını sürdürdüğüne ve uzak komşularının çektiği acıları ancak filmlerden ve gazetelerden öğrendiğine inanmak güç. Örnekler böyle olmadığını gösteriyor. Bir Varşova ya da Budapeşte sakini de bombardıman altındaki İspanya'yı ya da alevler içindeki Şanghay'ı sinemada görüp seyretmişti zamanında. Fakat sonunda, bu ve buna benzer pek çok başka operasyonun gerçekte nasıl göründüğünü bizzat yaşayıp öğrendi. Kendisinin de onunla işi olacağı ortaya çıkana kadar, NKVD[8] hakkında iç karartıcı hikâyeler okumuştu. Eğer bir yerde bir şey varsa, her yerde olacaktır - izlenimlerinden böyle bir sonuç çıkarır ve Amerika'nın anlık mutluluğu, onda öyle özel bir güven uyandırmaz. Avrupa'da 1939-1945 arasında yaşananların başka yerlerde olacakları haber verdiğini; bu bakış açısından Doğu Avrupalıların çağdaş olayları kavrama bilincinin, özel bir şey yaşayıp tatmamış ülkelerin vatandaşlarına göre çok daha ileri olduğunu düşünür.

Sosyolojiyle ve tarihle düşünür; bu düşünme tarzı içinde derinlere kök salmıştır çünkü bunu bilmemenin cezasının kötü not almak değil, hayatını kaybetmek olduğunu zorlu bir okulda öğrenmiştir. Batı ülkelerinde ani değişikliklerin meydana geleceğini öngören teorilere özellikle yatkın oluşu bu yüzdendir; yani başka bir yerde bitmiş olan bir şeyin orada devam etmeye hakkı yoktur ki.

Erişimine izin verilmiş yegâne düşünce sistemi diyalektik materyalizmdir, o da bir çekim gücüdür çünkü yaşantıları için anlaşılır bir dille konuşur. Batı ülkelerindeki yanıltıcı ”doğal” düzen, (Stalinci kavrayışta) diyalektik materyalizme göre, bir kriz sonucunda ani bir felakete uğramaya mahkûmdur. Nerede bir kriz çıksa, orada egemen sınıflar emekçi devrimine karşı bir araç olarak faşizme kaçarlar. Faşizm savaş, gaz odaları ve krematoryumlar demektir. Doğru, Amerika’da seferberliğin bittiği an çıkması öngörülen kriz çıkmamıştır; evet, İngiltere sosyal sigortaları ve tıbbın toplumsallaştırılmasını o güne dek hiçbir yerde görülmemiş bir düzeyde hayata geçirmiştir; Birleşik Devletler’de bir antikomünist histeri ortaya çıkmasında da, diğer bir dünya devinden duyulan korku önemli bir rol oynamıştır. Ancak bunlar, o sistemin dışında denenmekte olan bir örneğin değişkenleridir. Dünya faşizm ve komünizm arasında bölünmüşse eğer, elbette faşizm yenilmelidir çünkü burjuvazinin son umutsuz can simidi, demagojiye dayalı, pratikte sorumsuz insanları en tepeye getiren bir yönetim metodudur. Bu insanlar, belirleyici anlarda (Hitler’in Doğu’da halka karşı uyguladığı vahşet politikasında ya da İtalya’nın Mussolini tarafından savaşa sürüklenmesinde olduğu gibi) aptallıklar yaparlar.

Bu şekilde bir usa vurum yapıldığında, söz konusu olan insanın illa da Stalinci olması gerekmez. Aksine, Merkez’de geliştirilen sistemin iyiliğinin şüpheli olduğunu bildiğinden, acılarının nedenini yeryüzünden silip süpürecek devasa bir meteor görmeyi bile isteyebilir. Ancak o yalnızca bir insandır, şansının ne olduğunu tartar ve bilir ki, yaşadığı asırda tanrısal bir konuma kurulmuş varlığın, ki tarihtir bu, mahkûm ettiği tarafta olmak kötüdür. Maruz kaldığı propaganda, sahip olduğu tüm olanaklarla, onun Nazizm ile Amerikancılığın birbirlerinin eşi olaylar olduğu çünkü aynı ekonomik ilişkiler temelinde boy attıkları inancını güçlendirmeye çalışır. Bu propagandaya, ortalama bir Amerikalının onu Hitlerizm’le Stalinizm arasında hiçbir fark olmadığına ikna etmeye çalışan kendi gazetecilerine inandığından daha fazla inanmaz.

İnsanımız hiyerarşinin bayağı yüksek bir basamağında bulunan ve bilgiye erişme olanaklarına sahip bir insan olsa bile, Batı’nın gücünü ve

zayıflıklarını kestirmekte zayıftır. Kullandığı optik alet öyle bir yapıdadır ki yalnızca baştan öngörülmüş bazı görüş alanlarını kapsamaktadır. İçine baktığında, yalnızca görmeyi beklediği şeyi bulur (yöneticilerin aldıkları diplomatik raporlar da buna benzer şekilde, Metot aygıtının erişim alanını gerçeklikle özdeşleştirirler). Örneğin hukukun olmadığı, yani hukukun Partinin elinde yalnızca bir araç, verimlilik kriterinin ise eylem olduğu sistemlerde yaşamaya alıştıktan sonra, en küçüğünden en büyüğüne her bir vatandaşın kendisini hukuk kurallarıyla bağlı hissettiği bir düzeni kafasında güçlükle canlandırır. Bu kurallar imtiyazlı grupların çıkarlarını korumak için konulmuş olabilir, yine de, bu çıkarlar değişse ve bu yasaları başkalarıyla ikame etmek hiç kolay olmasa bile, varlıklarını sürdürürler. Her bir vatandaş, ortaya çıkış tarihleri çok gerilere giden bu kanunların ağındadır. Bu çok zahmetlidir, kitlesel yaşamın mekanizması ağır işler ve gerçekten bir şeyler yapmak isteyenler, kendilerini bu mekanizmadan kurtarmak için çaresizce çırpınıp dururlar. Gecikmelerin, absürt kararların, hesabı seçmenin hâletiruhiyesine göre yapılan kampanyaların, demagojinin, karşılıklı pazarlıkların bir Orta ve Doğu Avrupalı için anlaşılmaz oluşu bundandır. Aynı zamanda bu, vatandaşı korur da: İktidardakilerin hoşuna gitmeyen bir kişinin bir sokakta yakalanıp “polis kamyonuna” tıkılması ve toplama kampına götürülmesi, elbette mükemmel olmasına mükemmel, fakat insanın şu veya bu kanun maddesinde açıkça suç diye gösterilmiş bir fiili işlemişse ancak suçlu kabul edildiği bir yerde, uygulanması zor bir çözümdür. Fakat Nazi ve Sovyet ceza kanunları -bunlardan ilki Alman milletinin çıkarlarına, diğeri de proletarya diktatörlüğünün çıkarlarına karşı yapılmış her hareketi suç olarak tanımlayarak- cezaya tabi olanla olmayan fiiller arasındaki sınırı ortadan kaldırmakta tam bir uyum içindedirler. Yani “ruhsuz burjuva biçimciliği” denen nesne, evin babasının akşam yemeğine eve dönmek yerine kutup ayılarına iyi gelen ama insanların kendilerini kötü hissettiği bölgelere gitmeyeceğine dair bazı teminatlar vermektedir. Etkisi altındaki herkese, işlediği suçları da, işlemediklerini de aynı gayretkeşlikle itiraf ettiren, bilimsel olarak hazırlanmış işkence uygulamalarına da izin verilmez. Propaganda, halk demokrasisi ülkelerinin vatandaşlarını, Batı’daki hukukun yöneten sınıfların çıkarlarına hizmet veren bir kurgu

olduğuna inandırmaya çalışır. Belki de bir kurgudur bu, ama iktidardakilere öyle çok da rahatlık veren bir kurgu değil. Biri mahkûm edilmek istenildiğinde, gerçekten suçlu olduğunu kanıtlayabilmek için bayağı bir terlemek gerekir; avukatlar mümkün olan bilumum hukuksal hinliğe başvururlar; dava temyizlerde, yargıtaylarda vs. uzar da uzar. Kanun kisvesi altında işlenen suçlar da olur elbette. Yine de oralarda hukuk, hem yönetenler hem de yönetilenler için bugüne değin bağlayıcı olagelmiştir ki, bu da nasıl kabul edildiğine bağlı olarak ya bir güç ya da zaaf sayılabilir.

Amerikalılar demokrasiyi, üstündeki herkesin başka tarafa doğru kürek çektiği, iptidai bir sala benzetirler. Çok bağırış çağırış, karşılıklı atışma vardır ve tek bir yöne doğru ilerleme kararı almak zordur. Böyle bir salla kıyaslandığında, totaliter devletin savaş teknesi gösterişli gözükür. Ama bazen, totalitarizmin süratli teknesinin çarpıp kaldığı yerden uyduruk bir salın geçip gittiği de olur.

Batı'daki yenilikler, Merkez'in müşterisi için kolay fark edilebilir değildir. Batı'nın bazı ülkelerinde, özellikle de Amerika Birleşik Devletlerinde, önceki asırlarda benzerine rastlanmayan bir şey gerçekleşmiştir: Bir halk uygarlığı ortaya çıkmış; kaba saba, çok daha rafine insanlarda tiksinti uyandırabilecek, ama milyonluk kitlelerin mekanik imalatın ürünlerinden pay almalarını sağlayan bir uygarlık. Doğrusu, bu kitleleri mutlu eden şey, genellikle karşılığını ağır işlerde çalışarak ödedikleri bir gösteriş ve şaşaadır. Yine de, film yıldızlarının giydiği kıyafetlerin seri üretim kopyalarını az bir paraya alabilen; eski ama kendisine ait bir arabayla gezen, onu eğlendiren kovboy filmlerini seyreden ve evinde elektrikli buzdolabı kullanabilen bir kadın işçi, diğerleriyle ortak bir uygarlık seviyesindedir ve Kursk civarlarındaki bir kolhozda çalışan, torununun çocuğu da en iyi ihtimalle yine buna benzer bir vasat seviyeye ancak yaklaşabilecek olan bir işçi kadına hiç mi hiç benzemez. Modern uygarlığın sırf maddi yararlarının keyfini süren Amerikan toplumunun "aptallığı" bir aydın için görülmedik derecede sinir bozucudur. "Aydınlar" ve "halk" ayrımının bulunduğu bir ülkede yetişmiş olan o, her şeyden önce devrimci değişikliklerin mayası olan, genellikle de aydın kesim tarafından yaratılan fikirleri arar. Orta ve Doğu Avrupa'da bilinen türden bir "aydın

kesimin” olmadığı bir topluma denk gelince, gözlemlerini kavramsallaştırmakta büyük güçlükler yaşar. Orada bulduğu “fikirler” görünür şekilde zamanını doldurmuş, ekonomik ve teknik gelişmenin çok gerilerinde kalmıştır. Zorlukların tamamen deneysellik ve inatçılıkla çözümlenmesi, azıcık bile soyutlama yapamama beceriksizliği (hele bir de burjuva sınıfının, mesela Alman burjuvazisinin bu becerisi yüksek düzeydeyken), hesaba belirsiz veriler ekler. Eğer bu özellikleri Avrupa’ya göre bir “gecikme” olarak kabul ediliyorsa, o zaman Avrupa tekniğinden çok daha gelişmiş bir teknikle desteklenen “aptallığın” yalnızca bir zayıflık kaynağı olmadığını da söylemek gerekir.

Yeni buluşların yapılması ve uygulanmasındaki ivme şu âna kadar frenlenmiş değil. Bu açıdan üstünlük Batı’da. Japonya’nın gösterdiği Batı’ya yetişme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı ve Japonya, Roosevelt’in barış yanlısı ve iç problemlerle sarsılan Amerika Birleşik Devletleri’nden dayak yedi. Rusya, Batı’dan araba ve uçak modelleri, jet, radar, penisilin, televizyon, atom bombası ve Alman denizaltılarını kopyaladıktan sonra, ancak şimdi yarışa katılıyor. Doğu Avrupa’da Rus bilimi kültünde yetiştirilen en genç kuşak, Rus bilim ve teknolojisinin dünyadaki yerinin liderlik olduğuna inanmaya başlıyor. Yaşlılarsa böyle bir varsayımı saçmalık olarak görüyorlar ama ölçüye vurulamaz doğal zenginliklerini, planlı ekonomisini ve bilimsel araştırma ile deneylere sınırsız tutarda paralar yatırabilme kabiliyetini değerlendirince, Rusya’nın bir dönüm noktasında bulunup bulunmadığından da emin değiller. Yalnızca bir metoda teslim edilmiş Rus bilimi, sanki buna karşı konuşuyor gibi. Bilindiği üzere en büyük keşifler birçok bilim insanının uzun süreli, herhangi bir karşılık beklentisi olmaksızın sürdürdükleri ve başlangıçta hiçbir somut sonuç getirmeyen emeği sonucu gerçekleştirilir. Yapılan keşiflerin çoğunu Ruslara mal eden propagandanın ısrarcılığı da (gerçi bu arada köprü inşaatlarından başlayıp motorlara varıncaya kadar, Amerikan teknolojisi en ince ayrıntısıyla kopyalanıyor olsa da) aynı şeyi söylemektedir. İsveç malı makinelerin markaları boyanıp Rus makineleriymiş gibi halk demokrasilerine satılmasının öz güveni göstermeyişi gibi, çoğunlukla gülünçlüğe kadar vardırılan bu tür bir propaganda çabası da öz güveni işaret

etmemektedir. Yine de, Rusların aşağılık kompleksiyle mücadele etmek ve "teknolojik morali" yükseltmek için gösterdiği propaganda çabası, Merkez'in bilim yarışına ne denli büyük önem verdiğinin kanıtı oluyor. Bu irade yoğunlaşmasının hangi sonuçlara yol açacağını kim bilir. Görmek için sadece zaman gerekli.

Ama -tamam diyor Orta ve Doğu Avrupa insanı- şu an Batı'nın üretim potansiyeli, teknoloji, insan ellerinin yerini makinenin alması (ki bedensel çalışmayla zihinsel çalışma arasındaki farkın derece derece silinmesine denk bir şeydir bu) alanlarında kuşkuya yer bırakmayan bir üstünlüğü olduğunu kabul edelim. Fakat Batılı kitlelerin akıllarında neler olup bitiyor? Olan şey bir manevi rüya, uyanma zamanı geldiğinde Stalincilik biçimini almasın sakın? Oralarda Hristiyanlık gerilemiyor mu ve bu kitleler herhangi bir inançtan yoksun değiller mi? Kuşkusuz öyle. Yoksa akıllarında bir boşluk mu var? Var. Bu boşluk şovenizmle, polisiye aşk hikâyeleriyle ve sanatsal değeri olmayan filmlerle mi doluyor? Doluyor. Öyleyse, Batı bize ne önerebilir? Bir şeyden özgürlük, bu çok şeydir ama yeterli değildir; bir şeye doğru özgürlükten çok daha az şeydir.

Bu türden sorular haddinden fazla ilkesel görülebilir, ama sorulmaktadırlar. Gerçi bu sorulara başka sorularla da yanıt verilebilir. Az sayıdaki Amerikalı komünist (ağırlıklı olarak kentsoylu ve küçük kentsoylu ailelerin entelektüel havalardaki oğulları), kitlelerin manevi sefaleti üzerine ağıtlar yakıyorlar; özlemini çektikleri İmparatorlukta maddi sefalet ve teknoloji yoksunluğuna ek olarak bir de Stalinciliğin var olduğuna, yeryüzünde henüz hiçbir yerde gerçekleşmemiş refah ve teknoloji artı Stalincilik gibi bir formülü düşünmenin tamamen enteresan bir şey olabileceğine hiç kafa yormuyorlar. İmparatorlukta yeni insanın yaratılması, (hem neden olunan ve hem de aynı anda mücadele edilen) yoksullukla savaş ve (bir yandan yıkılan ve bir yandan da kurulan) teknolojinin iyileştirilmesi sloganıyla olmaktadır. Bu koca koca motivasyonlar olmasaydı ne olurdu? Devasa makinenin dişlilerinin boşlukta döneceği tahmin edilebilir. Bu aşama -reel komünizm aşaması- inananlar için kutsalların en kutsalıdır ve ondan yana bakmak bile yasaktır. Cennettir bu. Kavrayışı aşkın bu şeye nüfuz etmeyi denememek gerekir. Ancak bunu

yapmaya cüret gösterilse, Cennet'in tam istihdam dönemindeki Birleşik Devletlerden pek de farklı olmadığı ve (hatta, pek olası değil ama, korkunun hafiflediğini kabul etsek bile) kitlelerin fizyolojik yaşamlarını sürdürdükleri, uygarlığın maddi erişimlerinden yararlandıkları, bunların gelişiminin ise insanı, bizzat kendisine göre anlamsızlık olan bir şeye doğru kurtarmayı amaç edinmiş bir doktrin görünümünde, üstesinden gelinemez bir engele rast geldiği görülebilirdi.

Elbette, buna benzer usa vurumlar ütopiktir. Batılı komünistleri çok fazla meşgul etmiyor olsalar bile, onların İmparatorluktaki kardeşleri bunlardan kurtulmuş değildir. Birinin şu cümlesini hatırladım: "Komünizmin gerçekleştiğini görecek kadar uzun yaşamak istemem çünkü herhalde çok sıkıcı olacaktır." Büyük eğitim çalışması bitince ve insanda nefret edilen "metafizik öz" yok edildikten sonra ne olacak? Hristiyan ibadetlerinin Parti tarafından taklit edilmesinin ve önder portreleri önünde yapılacak ayinlerin insanlara mükemmel tatminler verip vermeyeceği şüpheli.

Orada bir şey doğuyor umuduyla Batı'ya bakmak, Doğu'daki aydınlar arasında, Batı'nın tahmin edebildiğinden çok daha yaygındır. Bu asla bir propagandaya bakmak değildir. Bu bir şey, yeni bir dahi yazar, yeni bir sosyal felsefe, sanat akımı, bilimsel keşif, resmin veya müziğin yeni kurallarıdır. Ve bu yeni bir şeyin bulunması çok nadiren olur. Doğu'daki insanlar, toplumsal yaşamın yalnızca örgütlü ve kitlesel ölçekte ortaya çıkan o bildik görünümlerini ciddiye almaya alışmışlardır. Batı'da kültürel alanda filmler, çoksatar kitaplar ve renkli dergilerden gayrı hiçbir şey bu ölçeğe ulaşamaz. Batı'daki düşünen insanlar, bu kitlesel eğlence araçlarından çoğunu ciddiye almaz, ancak Doğu'da bunlar per analogiam[9] (orada her şeyin kitlesel bir niteliği vardır,) "Batı'nın çürümüş kültürü"nün yegâne temsilcileri makamına yükselir. Sayısız film, roman ve makalenin geri zekâlılığıyla (az bir emekle telif ücretleri kazanarak ve ek olarak bu yolla, çok daha sıkıcı bir yükümlülük olan, Merkez üzerine coşkulu yazılar yazmak yükümlülüğünden kurtularak) alay etmek kolaydır; dolayısıyla bu, gazetecilerin en sevdikleri uğraştır, bu türden eleştirilerin kamuoyuna yaptığı etkiyse büyüktür.

Batı’nın gerçek kültürel yaşamı bambaşkadır. Ama Doğulu aydın, orada da aldatıcı içi dışı başkalıklara rast gelir çünkü orada gelenekçilikle yenilikçiliğin, çöküşle sağlığın, reklamı yapılan yeteneksizlikle yarım ağız anımsatılan büyüklüğün hak eşitliği vardır. Savaştan önce Batı’ya yaptığı seyahatlerden tanıyıp bildiği akımlar devam etmekte ve geride bıraktığı bir aşama olarak öfkesini uyandırmaktadır. Ama çürümüş ağaçlar ormanında zor bela filizlenen yeni olaylar değil de, işte öncelikle bunlar kendilerini onun dikkatine dayatırlar.

Batı’nın kültürel değerlerine karşı ileri sürülen en ağır suçlama; seçkincilikleri ve kitleler için ulaşılmaz oluşlarıdır. Haklı bir suçlamadır. Şiir, resim ve hatta müzik fil dişinden kulelere kapanarak üslubun çok çeşitli hastalıklarının pençesine düşer. Ama aynı zamanda bunların insanların günlük yaşamlarıyla olan bağı, sığ gözlemcilerin zannettiğinden çok daha sıkıdır. Örneğin yenilikçi resim “zordur,” “anlaşılmazdır,” yine de ânında büyük bir alıcı kitlesi bulur çünkü reklamcılık üslubunu, kadın modasını, sahne tasarımlarını, iç mekân dekorasyonunu ve belki de en önemlisi, herkesçe kullanılan makinelerin biçimini etkiler. Buna kıyasla, saygıdeğer şahsiyetleri farklı gruplar içinde ve farklı pozlarda gösteren kocaman kocaman tuvallerin boyanmasına dayalı “Sovyet Empire” üslubu, yaşamdan bütünüyle kopuktur. Sanatta deneyciliği yok ettikten sonra, Merkez, uygulamalı sanatlar alanında (eğer böyle bir şeyin varlığından söz edilebilirse) kendini Batı’nın, şövale ressamlığı deneyleri sayesinde devamlı yenilenen, uygulamalı sanatlarının başarısız bir taklidine mahkûm etti. Çeklerin ve Lehlerin kendilerine has uygulamalı sanatlarını halk sanatı örneklerine uzanarak korumayı amaçlayan kahramanca çabaları büyük bir olasılıkla başarısızlığa mahkûmdur çünkü mobilyanın, duvar dokumalarının ve kadınlar için elbiselik kumaşın resim ve heykelle karşılıklı bir bağımlılığı vardır. Resimde ve heykelde çirkinlik kültü yürürlükteyse, cüretin her türlüsü de biçimcilik sayılıyorsa, kaynaklarından koparılmış uygulamalı sanatlar verimsizliğe mahkûmdur.

Batı ülkelerinin yaşantısının oynandığı çok renkli sahne, geçişim yasasına tabidir. Bu ülkelerin vasat bir vatandaşı, çatı katındaki bir ressamın, anlaşılmaz şiirler yazan bir şairin ya da hafife alınan bir

müzisyenin, kendisinin yaşamda değer verdiği her şeye biçim veren büyücüler olduklarının farkında bile değildir. Buna benzer ıvır zıvır işlere harcanan zamana hayıflanan yöneticiler de bunu düşünmezler. Planlamadan yoksun ekonomik sistem, kültürün çeşitli alanlarında çalışan insanlara yardım edemez. Bu insanlar, olmayacak hayallerini karşılık beklemeksizin kovalayıp, hemen yanı başlarında zengin eblehler parayla ne halt edeceklerini bilemez ve onu karanlık zihinlerinin verdiği akla göre harcarlarken, çoğu kez açlıktan telef olurlar. Böylesi bir düzen Doğu insanını öfkelendirir. Onun ülkesinde, şöyle ya da böyle yetenek gösteren herkes kullanılır. Batılı ülkelerde ise aynı yeteneklere sahip olan birinin, eser miktarda şansı vardır. Yeteneklerin idaresindeki savurganlık açıkçası iç karartıcı; kabul görmüş az sayıda kişiyse bunu ille de mesleki vasıflarına değil, genellikle düpedüz rastlantıya borçludurlar. Bu müsrifliğin Yeni İnanç ülkelerindeki karşılığı, siyasi çizgiye uyum sağlama becerisinin bir seçim kriteri olarak kabul edilmesi ve bu sayede, vasatların kolayca zirveye ulaşmalarıdır. Buna karşın, bu ülkelerdeki bir sanatçı ve bilim insanı, başının çaresine Batı'daki meslektaşına nazaran, daha kolay bakar. Metot'un baskısı ağır olsa da, maddi tazminatları küçümsenecek gibi değildir. Kapağı Batı'ya atabilmek fırsatı olan birçok müzisyen, ressam ve yazar bunu yapmamıştır çünkü şöyle ya da böyle müzikler bestelemek, resim yapmak ya da yazmak, bir fabrikada çalışmaktan ya da öğretmenlik yapmaktan ve asıl işini yapmaya artık ne gücünün ne de zamanının kalmasından daha iyidir. Yurt dışında bulunan kişilerin birçoğu, ülkelerine öncelikle bu nedenden dolayı geri dönmüştür. Batı'nın ekonomik sisteminin bilim ve sanat emekçilerine yaklaşımındaki acımasızlığın verdiği korku, Doğulu aydınlar arasında çok yaygındır. İşimizin iyi kalpli bir budalayla olması yerine, akıllı bir şeytanla olması daha iyidir -diyorlar. Akıllı şeytan, karşılıklı çıkardan anlar ve müşterilerini kollayıp bunun karşılığını talep ederek kalemden, yontu çivisinden ya da fırçadan ekmek yemeye izin verir. İyi kalpli budala karşılıklı çıkardan anlamaz, hiçbir şey vermediği gibi hiçbir şey de istemez ki bu da pratikte kibar bir zalimliğe eşittir. Temel üretim araçlarının ekonomi planlarını belirleyen ve gelirini sağlık, eğitim, bilim ve sanata harcayan devlete ait olması gerektiği, Doğu'nun insanlarına

yüzde yüz doğru bir şeymiş gibi görünüyor ve bu insanların arasında kapitalizm taraftarları aramak saflık olur. Batı'da aradıkları şey, kesinlikle Fransız Devrimi'nin ya da Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın yeniden ısıtılmış sloganları değil. Fabrikaların ve maden ocaklarının özel mülkiyete ait olması gerektiği argümanına alay ederek yanıt vereceklerdir. Bir şey'in aranışı, Yeni İnanç'ın, insanın manevi gereksinimlerini karşılamaya muktedir olmadığı gerçeğinin az ya da çok anlaşılmasından kaynaklanmaktadır, bu yönde amansız bir devamlılıkla yaptığı denemeler ise bir karikatüre dönüşmektedir. Bir duvara sıkıştırılsalar ve ne istediklerini formüle etmeye zorlansalar, herhâlde ekonomisi sosyalist, ama insanın da Metot'un yılansı sarılışının pençesinde çaresizce çırpınmak zorunda kalmayacağı bir düzen istedikleri yanıtını verirlerdi. Dolayısıyla, Metot'un dışında da gerçek kültürel değerlerin oluşabileceğini gösterir birtakım işaretler arıyorlar. Ama bu değerler kalıcı, yarınlara uygun değerler olmalı, dolayısıyla zamanını doldurmuş bir bilinçten kaynaklananlardan olmamalı, çünkü sadece o türden olanların var olması, Metot'un zaferi ve doğrulanması olurdu. Yeni İnanç ülkelerindeki insanlar, geleceğin umut çekirdeğini oluşturan yapıtların yalnızca Batı'da ortaya çıkabileceğini biliyorlar. Yapayalnız filozofların atölyelerinde, yaşadıkları dönemde aynı şekilde yalnız olan Darwin'in ya da Marx'ın çalışmalarından daha az önemli olmayan keşiflerin çoktandır yapılmakta olmadığını, kim bilebilir? Yalnız, buna nasıl ulaşılacak?

Doğu aydını, Batı'dan sızıp gelen her şeyin özellikle katı bir yargılayıcısıdır. Birçok kez hayal kırıklığı yaşamıştır ve sonradan arkalarında daha da büyük bir eziklik bırakan, haddinden ucuz avuntular istemez. Savaş onu aldatıcı görünümlerin maskesini düşürmekte uyanık ve kuşkucu biri yapmıştır. Savaştan önce sevdiği birçok kitabı, resim ve müzikteki birçok yönelimi, deneyde dayanıksız çıktıkları için terk etmiştir. Zira insan aklının ortaya koyduğu bir yapıt, çıplak, sert bir gerçeklik deneyine dayanabilmelidir. Dayanamıyorsa, hiçbir değeri yoktur. Gerçekte bir değeri olan tek şey, ani bir ölüm tehdidiyle karşı karşıya kaldığı anda insan için var olma yetisinde olan şeydir.

Bir adam, acımasız çatışmaların sürüp gittiği bir kentin bir sokağında, makineli tüfek ateşi altında uzanmış yatmaktadır. Yola döşenmiş taşlara bakar ve orada eğlenceli bir şey görür: Taşlar sanki bir kirpinin iğneleri gibi dikelmektedir -kurşunlar köşelerine çarpıp taşları yerlerinden oynatmakta ve onları eğmektedir. Böyle bir anda, insan bilincinde şairleri ve filozofları yargılar. Belki de şairin biri, edebiyatçı kahvelerinin müdavimlerinin bayıldıkları bir şairdi ve ne zaman oralara girse, merak ve hayranlık dolu bütün bakışlar ona çevrilirdi. Ama şimdi böyle bir andayken akla gelen şiirleri, zayıf bünyelerini ortaya çıkarmakta ve bilumum özellikleriyle güzele sevdalı bir ruhun eğlencesi olduklarını göstermektedir. Buna karşın, yola döşeli taşların gözlemlenmesi, kuşkusuz, gerçek bir şeydir. Aynı şekilde, çıplak bir deneyime dayanabilecek bir şiir, insanların ruhlarını beslemek eğiliminde oldukları aldatıcı hayallerin lanetlendiği o günün üzerinden zaferle atlayıp var olmayı sürdürmek yetisinde olabilir. Doğu Avrupa'da "los desastres de la guerra"yı[10] yaşamış aydınlarda, duygusalfazlalıklarda kesintiye gitme diyebileceğimiz bir şey ortaya çıkmıştır. Batı'da hâlâ revaçta olan erotik karışıklıklar edebiyatını paçavradan sayarlar. Soyutçuluk takipçilerinin resim sanatı onlarda ancak esneme hissi uyandırır. Açtırlar ama yemek için ekmek isterler, hors d'oeuvres[11] değil.

Diyalektik materyalizm onlarda kolayca yankı buluyor, çünkü dünyevi düşüncenin bir biçimi. Metot'un çerçevesi dışında kalan bir edebiyat ve sanat görmek sevindirirdi onları, ancak bu dünyaya ait, güçlü ve sağlıklı olması şartıyla. Bir bulabilselerdi bunu! Batı'da onların zevklerine yeter güçte hitap edebilecek her şeyin, ilgilerini çok çeken toplumsal sistem ve kitlesel inanç meseleleri etrafında dönüp duran şeyler olması düşündürücü: Bunlar, Stalincilerin kitapları olduğu gibi, daha büyük ölçüde de Stalin karşıtlarının kitaplarıdır. Çoğu, Koestler'in *Öğle Karanlığı* kitabını okumuştur. Orwell'in *1984'ü* ise yalnızca küçük bir kesim tarafından bilinir (bu kitap, zor bulunurluğu ve bulundurmanın doğurduğu tehlike nedeniyle, yalnızca Inner Party[12] üyelerince bilinmektedir); Orwell, zaten Swift geleneğindeki hiciv biçiminden de iyi bildikleri detayları gözlemleyişiyle büyülemiştir onları; bu biçimin Yeni İnanç ülkelerinde uygulanması

olanaksızdır çünkü doğası gereği çok anlamlı olan mecaz, Sosyalist gerçekçilik yasalarının ve sansür şartlarının dışına taşar. Orwell'i yalnızca kulaktan dolma bilgilerle tanımış olanlar bile, Rusya'da hiç yaşamamış bir yazarın nasıl olup da yaşamlarını bunca noksansız gözlemleyebilmiş olduğuna şaşarlar. Batı'da, kendilerinin de birer parçası oldukları, görülmedik derecede karmaşık bir makinenin nasıl işlediğini anlayan yazarlar olması bile, Batı'nın "aptallığı" göz önüne alındığında, düşündürücü görünmektedir onlara.

Batı'da bir gücü olan şey, genellikle yalnızca bir olumsuzlamadır. Yeni İnanç'ın orada yapılan eleştirisi çoğunlukla isabetlidir. Buna rağmen çıkış yollarını göstermez ve Metot'un yerine konabilecek hiçbir şey getirmez. Aslında onun yerine getirdiği şeyin, düşüncelerinden utanmayan ve tek başına, otoritelerin yazılarından alıntıların olduğu türden koltuk değnekleri olmaksızın hareket edebilme cesaretine sahip, kanlı canlı bir insan olduğu söylenebilir. Ne var ki bu, Doğulu aydınlara yetersiz görünür. Ağzından alevden bir kılıç değil, kelimeler çıkan sağduyulu insanların ileri sürdükleri kanıtlarla Mesih'e galip gelinemez.

Yeni İnanç ülkelerinde kısıtlanan ya da doğrudan doğruya kökü kazınmakta olan Hristiyanlık dini, hâlâ ilgi (fakat sağlıksız bir ilgi) uyandırmaktadır. Ama acaba Batı ülkelerindeki Hristiyanlar özgürlüklerinden gerektiği şekilde yararlanıyorlar mı? Bunun öyle olmadığı sonucuna varmak uygun düşer. Orada din, örnekleri çeşitli ulusların folklorunda bulunabilecek gelenek-göreneklerin kalıntısı türünden bir şey hâline gelmiştir. Dahası, siyasi gericilikle kol kola yürüyor gibidir. Hristiyanlığın dirilişi için belki de -hani halk demokrasilerindeki Hristiyanların dine olan heveslerinin gösterdiği gibi- baskı gereklidir. Ama acaba bu, kapana kısılmış bir farenin dindarlığı değil midir ve bir parça geç kalmamış mıdır; işte soru bu.

Batı'ya karşı, olabilecek en büyük nefreti göstermek resmî olarak salık verilir. Oradaki her şey kötüdür: Trenler vaktinde gelmez; dükkânları bomboştur çünkü kimsenin bir şey alacak parası yoktur; sonra sokaklarında gezinenler kötü giyimlidirler; nam salmış teknolojileri beş para etmez. Batılı bir yazarın, ressamın ya da müzisyenin adı geçti mi, alaycı alaycı yüz

buruşturmak ve dudakları tükürecekmiş gibi büzüştürmek gerekir çünkü kozmopolitlikle mücadele, vatandaşın temel görevlerinden biridir. Kozmopolitlik, Batı'nın (burjuva) kültürüne duyulan saygıdır. Bu terim Moskova'da doğmuştur ve Rusya'nın tarihinde hiç de yeni bir şey değildir. Bundan yüz yıl önce bile Çarlık tarihçileri "çürümüş Batı"dan tiksintiyle söz ediyorlardı. Fakat tam da o yıllarda, Marx ve Engels o çürümüş Batı'dan alacakları yazıları yazıyorlardı ve yine o Batı'dan ileride başka buluşları da ithal edeceklerdi. Halk demokrasilerinde kozmopolitlikle mücadele, uygulamada kendisini, "dönemlerinin ilericisi" kabul edilen (Shakespeare, Balzac, Swift gibi), eskinin bazı Batılı yazarlarının çevrilmeleri ve yayımlanmaları tavsiye edilirken, az sayıdaki istisna dışında tüm eski Rus yazarlarının çevrilmelerinin ve yayımlanmalarının ise hem tavsiye edilmesinde ve hem de gerekli görülmesinde gösterir. Çağdaş yazarlara gelince, tüm Rus yazarlarının ve Batılılardan da sadece komünist olanların çevrilmeleri ve yayımlanmaları gereklidir (komünist olup olmadıklarının kuşkulu olduğu hâllerde, Merkez'de hazırlanan özel sakıncalı yazar listeleri yayıncıları bilgilendirir). On dokuzuncu yüzyıla kadarki Batı resmine itiraz edilmez, ancak Fransız dışavurumcularına gelindiğinde, bunlar, kanıtlanmış olduğu gibi, çözülüp dağılmakta olan burjuva felsefesinde boy atmışlardır ve Rus gerçekçileri (Peredvijniki[13]) sanatsal açıdan bunların çok daha üstündedir. Rus müziğinin tamamı orkestra ve solistlerin repertuvarı olarak işe yarar; buna karşın Batı müziğinde, bir önceki yüzyıl sonu bestecilerinde bile tereddütler ortaya çıkar. Yalnızca Batı müziği yapıtlarından (Bach, Mozart, Berlioz, Verdi'nin yapıtları gibi) kurulu bir repertuvar hazırlanması kozmopolitlik göstergesi olurdu. Buna karşın, karma bir repertuvar (Mussorgski, Çaykovski, Bach, Borodin gibi) ihtiyaçların anlaşıldığını gösterir.

Yine aynı şekilde ayrıntılı kanun maddeleri redaktörlerin, yayıncı şirket çalışanlarının ve müzik icracılarının bir hayli sıkıntı çekmelerine neden oluyorsa da, "kozmopolitlikle mücadele" akılcı bir gerekçeden yoksun değildir. Bunun Merkez'deki gerekçesi yeterince açık: Haddinden geniş bir kıyaslama ölçeği, vatandaşın ruh sağlığına iyi etki etmez. Ancak asırlardır Batı'nın etkisine maruz kalan halk demokrasisi ülkelerinde söz konusu

olan, kötü bir alışkanlığın yok edilmesidir; tiryaki, elinden sigaraları alınarak sigara alışkanlığından vazgeçirilmektedir. “Kozmopolitliğe” karşı yasa gereği düşmanlığın, aydınlar için bekleneceği kadar zahmetli olmamasına yol açan bazı durumlar vardır. Her hâlükârda Merkez’in bu konudaki yaklaşımının tamamen yanlış olmadığına kendi kendilerini ikna etmeyi bilirler.

Adına Avrupa denen uygarlığın ortaya çıktığı coğrafya, Roma’dan gelen dinin yayıldığı coğrafyayla aşağı yukarı örtüşüyordu. Bugün İmparatorluğun Batı’daki taşra illerini oluşturan ülkeler, asırlar boyunca o uygarlığın Doğu varoşlarıydı. Sanayi ve ticaret merkezlerinin hararetli faaliyetiyle birlikte modern Avrupa’nın gelişimi, tırnak içindeki “Avrupa” ile onun “Doğu Serhaddi” arasındaki farklılıkları derinleştirmişti. Bugün Avrupa’dan ne anladığı sorulan bir Idaho Eyaleti sakini mutlaka Fransa’yı, Hollanda’yı, İtalya’yı, Almanya’yı sayacaktır. Daha doğuya gitmez ve oralarda yaşayan uluslar ona öyle pek de dikkate değer olmayan, geri kalmış kabilelerin bir karışımı gibi gelir. Idaholu, belki de bir “tarihsel gecikme”yi temsil etmektedir yani bilinci, artık gerçeklerle örtüşmeyen, köhnemiş alışkanlıklara boyun eğmektedir. Yine de görüşleri önemlidir; dahası, Avrupa’nın “Doğu Serhaddi”nin Rusya’ya bırakılıp kaybedilmesini önemli ardılları olabilecek bir hamle gibi görmemiş Amerikalı siyasetçilerin tavırlarında da görülmektedir. Para ve güç, uzun bir tarihsel dönem boyunca Batı Avrupa’da toplandı, daha sonra Doğu’ya da yayılan kültür örnekleri yine orada yaratıldı (örneğin, Polonya’daki kilise ve sarayları İtalyan mimarlar inşa ederlerdi, Polonyalı şairler Fransız şiirinin biçimlerini hayranlıkla taklit ederlerdi vs.). Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri “fakir akrabalar”dı, yarı-sömürge coğrafyasıydı. Batı’nın onlara yaklaşımı korumacı bir küçümseyişten yoksun değildi ve o günden bugüne, hâlâ bir Idaholunun haddinden fazla basit görüşlerinden öyle çok da farklılaşmaz.

Ortalama düzeyde eğitim alan bir Leh, Çek ya da Macar; Fransa, Belçika ya da Hollanda hakkında yeterince çok şey bilir. Ortalama eğitimli bir Fransız, Belçikalı ya da Hollandalı; Polonya, Çekoslovakya ya da Macaristan hakkında hiçbir şey bilmez. Doğu aydını, bu durumu mantıksız bulmaktadır ve kendisini daha çok, Batı’yla eskilerden beri süregelen ve

nahoş hesapları olan Rus'a yakın hissetmektedir. Gerçi Rus'un, işi kayıtsız şartsız üstün olduğunun sürekli temin edilmesine ve ardı arkası kesilmeyen biat taleplerine kadar vardıran aşağılık kompleksi canını son derece sıkıyordur sıkmasına ya, Batı tarafından Doğu ve Orta Avrupa halklarının hafife alınması, ona sanki yirminci yüzyılın ortalarında meydana gelen oran değişikliğinin anlaşamamasından kaynaklanıyormuş gibi gelmektedir. Zira bu ülkelerin, modern sanayinin teknik taleplerine uyumda özel yetenekler gösteren kalabalık nüfusları, doğal zenginlikleri, hızla gelişen ağır sanayileri ve madencilikleri vardır; işçisi artık ekmeğinin peşinde Batı'ya giden ve orada en pis işlerde çalıştırılan çaresiz göçmeni akla getirmemektedir, teknisyenleri ve bilim insanları Batılı meslektaşlarıyla başarıyla rekabet edebilirler, yazarları ve müzisyenlerinin yetenek eksikliğinden yakınacak bir hâlleri yoktur. Daha da fazlası, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, bu ülkeler yalnızca Avrupa'nın değil, yerkürenin tamamının herhâlde en önemli kısmıdır. Yeni İnanç'ın her yere yayılacağı varsayılırsa, Rusya dışındaki denemenin ilk ve dolayısıyla en ilgi çekici alanıdır. Merkez'in yenileceği ve hegemonyasını dünyaya dayatmayı başaramayacağı varsayılırsa, bu ülkelerde ortaya çıkacak ekonomi ve kültür formları, yeninin doğuşunun heyecan verici birer örneği olacaktır çünkü tarihte statükoya dönüş diye bir şey yoktur. Öyleyse, "Doğu Serhaddi"nin aydınlanmış katmanları arasında böylesine yaygın olarak var olmuş Batı örneklerindeki putperestliğin frenlenmesi, haklı bir frenleme değil mi? Halk demokrasisi ülkelerinden seyredilen Atlantik kıyısındaki küçük ülkeler, eski, tarihe karışmış şan şeref anılarıyla dopdolu ama bilumum dinamizmden yoksunlar. Bugünün Fransız ressamlarının, dinamizmini yitirmiş bir ülkede yaptıkları resimler niçin Prag'da veya Varşova'da taklit edilecekmiş ki? Neden o kentlerde tamamen farklı bir seyirci kitlesi için yazılan İngiliz oyunları oynanacakmış ki? Fransız, İngiliz ya da Belçika sermayesinin "Doğu Serhaddi"nin maden ocaklarına, demir yollarına ve fabrikalarına, yatırım yaparken, bir yandan da kendi kitaplarını, filmlerini ve modalarını iteledikleri zamanlarda bir gerekçesi olan taklitçiliği artık unutmak gerek. Devletleştirilmiş sanayinin kendi ayakları üzerinde dikilmesi gibi, kalkıp kendi ayaklarının üzerinde dikilmek gerek.

Üzücü olan, “Doğu Serhaddi”nin edebiyatı, bilimi ve sanatının, kendisini Batı’nın cazibesinden kurtardıktan sonra yeni metropole tamamen bağımlı hâle gelmiş olması. Taklitçilik eskiden gönüllü ve severek yapılan bir şey iken, bugün artık bir zorunluluk hükmü kazanmıştır. Her türlü kendi yolunu bulma çabası, Titoculuk yapmak suçlamasıyla karşılaşabilir. Hatta sınırların, bu kez İmparatorluğun Batı sınırının halklarından her birinin kendi geçmişine yönelmesi bile, ancak bu geçmiş Rus ulusunun gelişim yollarıyla paralelse mümkündür. Folklor, elbette. On dokuzuncu yüzyılın gerçekçi tiyatro yapıtları, elbette. Ama örneğin Polonya’nın gerçekçi sahnelemeye uygun olmayan bir romantik drama geleneği vardır. Ayrıca tiyatro insanlarının “anıtsal tiyatro” dedikleri bir sahneleme gelenekleri vardır. Bu geleneklerin sürdürülmesi tehlikeli bir sapkınlık kokusu verebilir.

Öyleyse “kozmopolitlikle mücadele” aslında bir imbiğin içini boşaltıp farklı bir sıvıyla yeni baştan doldurmaktan başka bir şey değildir. Eskiden bu imbikte ithal ve yerli elementlerin birbirleriyle karşılıklı etkileşimi yoluyla özel bir madde oluşmaktaydı. Bugün ithal element daha arı hâlde ortaya çıkıyor çünkü yeterince fazla sayıda gardiyan, formüller için gereken saygının korunmasını gözetmekte. Ama belki “kozmopolitlikle mücadele” çok da fena olmayan bir tedavi kürüdür, diye düşünür aydın. Polonyalı, Çek ya da Macar ressamların, resim sanatının Mekke’si olan Paris’e gidip de döndükten sonra ana yurtlarındaki bir nehri, gerçekte hiç de benzemediği hâlde, Seine Nehri’ne benzeterek çizdikleri eğlendirici zamanlar artık hiç geri dönmeyecek.

“Çürümüş Batı” geçen yüzyıl boyunca vatansever Rus tarihçileri tarafından kınanırdı çünkü liberaldi ve oradan sızan fikirler otokrat iktidarı tehdit ediyordu. Üstelik onu eleştirenler bir tek taht savunucuları da değildi. Batı’nın aşırı çıtkırıldımlığının *(utoçenyas*ının) Ruslar tarafından böylesine tipik şekilde hor görülmesini anlamak için, Lev Tolstoy’un *Sanat Nedir?* başlıklı incelemesini okumak yeter. Tolstoy, Shakespeare’in yapıtlarını kanlı saçmalıkların bir seçkisi, Fransız resmini ise (ki dışavurumculuğun en parlak dönemiydi) yozlaşmış insanların karalamaları sayar. Devrimden sonra, Rusya’da yine Batı’dan tamamen farklı bir düzen kurulduğunda, bu ön yargıyı destekleyecek bolca kanıt bulmak zor olmadı. Ama acaba,

Batı'ya karşı duyulan bu kuşku Rusya için her zaman büyük bir güç olmamış mıydı ve hatta Çarlık tarihçileri bile, Rusların kendilerine güvenlerini ve seçilmiş bir ulus oluşlarına inançlarını kült hâline getirerek, doğrudan devrimin lehine çalışmamışlar mıydı? Batı'ya yan yan ve alayla bakmak harcının kötü bir harç olmadığı görülmüştür. Haklar, inançlar ve ahlaki bağlar ağıyla bilumum cesur adımı atılmaz kılan bir geçmişle fazlasıyla yüklü Batı insanının aksine; bu dünyalı, sert, hiçbir sonuç karşısında gerilemeyen bir insan tipi bu sayede ortaya çıktı. Rus şair Blok'un kendi ulusuna verdiği adla, şimdiye kadar gizli kalan gücünün bilincindeki "İskitler" nihayet yürüyüşe geçti, elde ettikleri başarılarsa Batı'yı küçümsemenin temelsiz olmadığı yönündeki inançlarını pekiştirdi. Dolayısıyla Rusların bu kendilerinden eminliklerinin taklit edilmesi ve papağanca taklit alışkanlıklarından kurtulma, Baltık Denizi ve Akdeniz arasında yaşayan uluslar için de tavsiye edilebilir.

Aydın, yok edilmekteki "kozmopolit" tipin kendisi olduğunu anlıyor elbette, çünkü oralardan bir şey bekleyerek Batı'ya bakıyor. Ama bu, Paris'in değeri düşük bulvar sanatını ya da Amerika'nın polisiye romanlarını ülkesinden sürüp çıkartmış yasaklar var diye öyle aman aman üzüldüğü anlamına da gelmiyor. Batı ülkelerindeki "elitleri" heyecanlandıran birçok kültürel olay da onda bir tiksinti uyandırmaktadır. T.S. Eliot'un *Cocktail Party*'sinin[14] yurdunda sahnelenmesi gerekir mi diye sorulsa, aynı yazarın *Çorak Ülke*'sini belki ilginç bir yapıt sayıyor olsa bile, kesinlikle hayır yanıtını verirdi. İzleyici kitlesinin yayıncıdan ya da tiyatrodan aldığı şeye karşı sorumluluk hissi, Doğu ve Orta Avrupa'daki insanların artık asla vazgeçemeyecekleri bir kazanımlarıdır: Örneğin bir yapıt, başarı elde edebilir ve tiyatronun da kasasını doldurabilir olsa bile, eğer kötü bir yapıt olarak değerlendiriliyorsa gösterilmemelidir (T.S. Eliot'un o züppe *Cocktail Party*'sini seyreden Prag ya da Varşova emekçilerini bir hayal edin). Ancak Stravinsky'nin *Bahar Ayini*'nin çalınmasının yasaklanması ve dinleyici zevkinin Çaykovski'yle şekillendirilmesi, insanı acı acı gülümsetmemesi imkânsız, bariz bir saçmalıktır. Dolayısıyla, anlatmakta olduğum figürün "kozmopolitliği" çok mutedildir. Batı'da saygıya değer olan ile başarısını "elitlerin" değeri

kuşkulu zevklerine seslenen, kuşku uyandırıcı reklama borçlu olan arasında bir ayrım yapmaktadır.

Rus gerçekçileri "Peredvijniki"lerin ressamlığının Fransız dışavurumcuları karşısındaki üstünlüğü Moskova'da kanıtlandı. Maalesef resim öyle bir sanat ki değerlendirilmesinde ona bakan gözün de söyleyecek şeyleri vardır ve en bilimsel kanıtlar bile çirkin bir tabloyu bir şahesere dönüştüremez. Ki acınası bir durumdur bu. Estetik alanı olsun, ahlak alanı olsun, her yerde insan tuhaflığının zekice bir teorinin karşısına çıkarttığı o dirençle karşılaşırız. Eğer uygun tarzda yetiştirilmişse, bir çocuğun (tekmil insanlığın mutluluğu onun kazanacağı başarıya bağlı) sosyalizmin inşasına zarar verecek bir davranışını gördüğü takdirde, gidip kendi babasını gammazlamak zorunda oluşu tamamen mantıklı görünür. Ancak bu türden bir hareket birçoklarında anlatılmaz bir tiksinti doğurmaktadır, tıpkı Manet'yi de on dokuzuncu yüzyıl Rus gerçekçilerine yeğledikleri gibi. Rusların düşünsel operasyonlarını yaparkenki cesaretleri, halk demokrasileri aydınının fikrince, tehlikeli ve önderlerinin geleceği için iyiye alamet olmayan boyutlara erişmektedir. Gerçeklikle bir çelişkiye denk geldiğinde deneyüstü bir düzene geçmeyi buyuran mantıklı usa vurum, nihayet bedeli ağır hatalara götürmelidir. Hitler'in "yozlaşmış sanat"la mücadelesi, mutlaka ki partisinin "aşağı ırkların" yok edilmesini buyuran yeni ahlakıyla aynı türden bir semptomdu; yenilgisinin embriyosu da benzer fikirler içinde büyümekteydi. Aydın, bilim ve sanatın Metot'a uygun olmasına Merkez'in gösterdiği ihtimamı gördükçe, İmparatorluğun yıkımına neden olacak asıl şeyin Batı'nın gücü ve zekâsı değil ama Metot yoluyla varılan sapmalar olabileceği sonucunu çıkarmaktadır.

Merkez, Mendel genetiğinin hatalı olduğunu ilan ederken, kabaca üç grup kanıt kullanıyordu: 1) Darwin'in diyalektik olarak anlaşılan, türlerin seçimi teoremiyle çelişiktir, zira Darwin teoreminin toplumsal ilişkilerin yansıması, yani kapitalist düzendeki acımasız var oluş mücadelesinin yansıması olan unsurlarına gönderme yapmaktadır (bir tür içindeki var oluş mücadelesinin yerine, tür içindeki iş birliğini koymak gerekir); 2) tarımda, uygulama aşamasında tatmin edici sonuçlar getirmemektedir; 3) kafatasçı bir teorinin temelini oluşturabilir çünkü bireyin "daha iyi oluşunu" ya da

“daha kötü oluşunu” genlerin türüne bağlı kılmaktadır. Yani kullanılan tüm kanıtlar, gerçekliğin nasıl görünmek isteniyorsa öyle olması dileğinin bir yansıması sayılabilir. Peki, ya Mendel’in seleflerinin genetiği bilimsel gözleme uygunsa ne olacak, diye sorar aydın. Her ne kadar Batı genetikçilerinin pestilini çıkaran hatipleri şak şak alkışlıyorsa da, bu işin, kanıtlanma yöntemi açısından Almanların o an için gereksindikleri her neyse onu bilimsel olarak kanıtlayan Alman bilginlerinin düzmecelerine benzer, bir büyük düzmece olup olmadığından asla emin değildir.

Bununla bizzat diyalektik metottan kuşkulanma arasında tek bir adım vardır artık. Sakın ha, bu metot doğaya ve tarihe bakıp oralarda okuyucunun önceden kendi elleriyle ustaca yerleştirdiği işaretleri okumaya dayanıyor olmasın? Diyalektik, bilgelerin dedikleri gibi, biçimsel mantığın yetmediği yerde uygulanan, yani hareket hâlindeki olgulara uygulanan “çelişkiler mantığı”dır. İnsandaki kavramlar kadar, insanlar tarafından gözlemlenen olgular da hareket hâlinde olduklarından, “kavramlardaki çelişkiler yalnızca bir yansıma, olguların içindeki çelişkilerin düşünce diline çevrilmesidir.” Güzel. Ya Plehanov’un biçimsel mantığın yetersizliğini kanıtlamak için verdiği örneğe ne demeli? Biri, sakalı yeni yeni terleyen genç bir adamı gösterir ve bu adamın sakalı olup olmadığı sorusuna yanıt verilmesini ister. Sakalı yok denemez, çünkü tek tük de olsa vardır. Var da denemez, çünkü bu henüz bir sakal değildir. Kısacası sakal henüz olmaktadır, hareket hâlindedir, bu yalnızca bir gün yeni bir niteliğe bürünecek, yani bir sakala dönüşecek tek tek kılların belirli bir sayısıdır. Yuh be, diye mırıldanır aydın, bunlar on yedinci yüzyıldan kalma haham alıştırmaları. Genç bir adamın çenesinde büyüyen kıllar, onlara ne ad vereceğimizi hiç mi hiç takmazlar. Orada, inananların mest olmuş hâlde tekrarlayıp durdukları “nicelikten niteliğe dönüşüm” gibisinden bir şey yoktur. Sorun şu: Sakalın sakal oluşu ya da sakal olmayışı, bizim dili kullanışımızdan, sınıflandırmamızdan ileri gelir. Bunun oluşunu, beceriksizce yaptığımız kavramlaştırmaların bizi bulaştırdığı çelişki olgularına mal etmek ne de sınırsız bir kendini beğenmişlik! Oysa konu önemlidir. İmparatorluğun yazgısı işte bu talihsiz sakala bağlıdır. Eğer tarihin Metot’a göre yapılan çözümlemesi de benzer hinliklerle iş görüyorsa, yani önce kavramları yerleştiriyor, sonra da

onlardaki çelişkileri gözlemlenen maddenin çelişkileri sayıyorsa, demek ki böylesi temeller üzerinde yükseltilecek İmparatorluk da pek bir güzel olacak.

Yine de Metot tarafından korkutulduğunu hissetmektedir. Bu nasıl açıklanacak? Kimselere itiraf etmeden, hilekârlığın tam da yöntemin özünde olduğunu düşünmeye başlar ki bunu böyle düşünmesi, doğru gözlemler yapmasına ve maddeyi başka metotlarla işleyip elde ettiği başarıyı Metot'a mal etmesine engel değildir. Zira Metot, olguların akıcılığını ve karşılıklı bağımlılıklarını şimdiye kadar hiç rastlanmamış bir şekilde vurgulayarak, günümüz insanlarına mıknatıs etkisi yapmaktadır. Yirminci yüzyılın insanları, kendilerini "doğallığın" kaybolduğu, akıcılığın ve karşılıklı bağımlılığın ise en kalın kafalılar için bile görünür olduğu hareket kategorileriyle düşünmenin, gerçekliği suçüstü yakalamanın en sağlam yöntemi gibi göründüğü toplumsal şartlar içinde bulmuşlardır. Metot gizemlidir ve hiç kimse onu tam anlamıyla anlamaz ki bu da onun büyücülere özgü gücünü artırır. Metot'un, bilindiği üzere, ölçülülük erdemi bulunmayan Rusların yararlandığı esnekliği, Merkez'den dalga dalga yayılıp gelecek, tamamen can sıkıcı yönetmeliklerle sonuçlanabilir. Buna karşın sağlıklı akıl, tarihte nadiren, insani sorunlar labirentinin etkili bir kılavuzu olmuştur. Metot, Marx ve Engels'in çıkarımlarından, ahlaki öfkelerinden ve onların ahlaki öfkesinin doğru bir şey olduğunu reddeden seleflerinin taktiğinden yararlanıyor. Kuşkusuz diyalektik bir yaratık olan yılan gibidir Metot: "Babacık, yılanın kuyruğu var mıdır?" diye sormuş Yakupçuk. "Safi kuyruktur," diye yanıtlamış babacık. Sınırsız olanakları bundan ileri gelir. Aydın, onun çekiciliğinin etkisinden kendisini (üstelik istediği hâlde) niçin kurtaramayacağı sorusunu kendine dürüstçe sorduğunda, herhalde, onun doğru yöntem olma ölçüsü, onu kullananların gücüdür yanıtını verirdi. Batı, benzer mükemmellikte mevzuatlarla düzenlemeler getirmeden, yıkılıp gitme tehlikesiyle yüz yüze olan geleneksel mimarisinde ısrar ediyorken; onlar aralıksız depremlerle sallanan bir zeminde duvarları hareket eden bir büyük bina kurmayı beceriyorlar. Devasa diyalektik binanın bazı hareketli duvarları esasında anıtsaldır ve bina sakinlerinin içini, böyle yapılandırılmış bir binanın geleceğinin ne

olacağı hakkında samimi bir endişeyle doldurmaktadır; yine de Batı'nın hareketsiz mimarisiyle kıyaslandığında, bazı bazı, sanki tüm insanlık daha hareketli apartmanlara taşınmak zorunda kalacakmış gibi göründüğü de oluyor.

Yani, Doğu aydınının Batı'ya karşı tutumu karmaşıktır ve sempati-antipati gibi formüller içine kapatılamaz. Bu, hayal kırıklığına uğramış aşk gibi bir şeydir, bilindiği gibi hayal kırıklığına uğramış aşk, ardında genellikle bir kin çökeltisi bırakır. Yeni ekonomik sistemin, Marx'ın öngörülerinin tamamen aksine, geri kalmış Rusya'da doğması ve devrimin Merkez bürokratlarınca planlanan, askerî fetihle de yaygınlaştırılan bir etkinlik olması için, böyle bir musibet gerekiyormuş. Avrupalıların, zamanı dolmuş bir düzeni kendi ülkelerinde değiştirmeyi daha ister istemez, ülkelerinin kendi kendisini yönetmeyi bile asla beceremediği, mutluluğun ve özgürlüğün ne demek olduğunu, ne denli geçmişe gidilirse gidilsin hiç bilmemiş bir ulus tarafından, yine Marx'ın öngörülerinin aksine, istila edilmesini kabul etmek zorunda kalmaları için de bu musibet gerekiyormuş. Kadere bak ki böyle bir çağda doğmuşum -diye düşünürken aydın, bir yandan da "büyük Stalin Dönemi"nde yaşamanın ne denli büyük bir onur olduğuna dair nutkunu atar. İşlevi, kendisinin nefretle adlandırdığı şekliyle, diğerlerine "coşkulanmanın temel ilkelerini aşılamak". Batı'nın Metot'la mücadelesinden zaferle çıkabilmesi ona tümüyle olanaksız bir şeymiş gibi görünmez. Ne var ki Metot, yani Marx'ın Rus modeline uyarlanmış hâli, sayısız zayıf noktası olmasına karşın, Merkezin efendilerinin ellerinde tanklardan ve toplardan bile daha güçlü bir silah. Metot'un iyi tarafı, onun yardımıyla efendilere belirli bir an için gerekli şeyin ne olduğunun kanıtlanabilmesi, bir yandan da o an için gereken şeyin Metot yardımıyla belirlenebilmesi ki bu da onun yılansı karakterine tamamen uygun.

Deneyim, Doğulu aydına hayati adımlarını özenle ölçüp biçmeyi öğretmiştir. O, dikkatsizce yapılan bir konuşma ya da haddinden coşkulu yazılmış bir makale yüzünden uçuruma düşen pek çoklarını görmüştür. Eğer İmparatorluk çökerse, ortaya çıkan karmaşada hayatta kalabilmenin ve çalışmayı sürdürebilmenin yeni araçlarını arayacaktır. Böyle bir durum olmadığı sürece, Batı'nın "aptallığının" sanıldığı kadar sınırsız olmadığı

umudunu içinde gizlice besleyip büyüterek, İmparatorluğun zaferi için hummalı şekilde çalışmak gerek. Batı'daki insanlar, "büyük Stalin Devri"nin mekanizmasını keşke anlıyor olsalar ve ona uygun olarak hareket etselerdi! Her şey, anlamadıklarını gösteriyor. Ama yine de belki, belki bir gün anlayacaklardır, anlarlar mı ki?

III
TAKİYE

İmparatorluk güçlerinin ve Metot'un baskılarına uğrayan aydının usa vurumu, çelişkilerle doludur. Bu çelişkileri bütünüyle kavramak zor, çünkü burada kavranacak şey, ne hâkim ulus olan Ruslarda ne de Yeni İnanç'ın Batı'daki (bilmemenin yardım ettiği) taraftarlarında görülen yepyeni bir olay. Hiçbir halk demokrasileri vatandaşı bu konuları yüksek sesle konuşma ve yazma olanağına sahip değildir. Dışarıdan bakıldığında bunlar yoktur. Ama aslında vardırlar ve bu aktörlerin, Merkez'e bağlı ülkelerde hemen hemen herkesin, özellikle de düşünsel elit kesim temsilcilerinin mecburen oldukları türden aktörlerin gerçek yaşamını oluştururlar. Orada insanlar arasında hâkim ilişkileri aktörlükten başka bir şeyle açıklamak zordur; yalnızca bir farkla, oyunun oynandığı yer tiyatro sahnesi değil, sokaktır, bürodur, fabrikadır, toplantı salonudur ve hatta içinde oturulan odadır. Bu, aklen tetikte olmayı gerektiren yüksek bir hünerdir. Yalnızca söylenen her sözün, daha ağızdan çıkmadan, neden olacağı sonuçlar açısından çabucak değerlendirilmesi yetmez. Olmadık bir yerde gülümsemek de, gerekenden başka bir anlama gelen bir bakış da tehlikeli kuşkuların doğmasına ve suçlamalara neden olabilir. Yaşam biçimi, sesin tonlaması; şu tür değil ama başka tür kravatlar sevmek birer siyasi eğilim göstergesi olarak yorumlanır.

Doğulu bir insanın Batı'ya gelişi büyük bir şoktur, zira -hamaldan başlayıp taksi şoförüne varıncaya dek- diğer insanlarla olan ilişkilerinde hiçbir dirençle karşılaşmaz; bunlar tamamen rahattırlar, kendini kafanın öne eğilmesi ya da huzursuzlukla etrafta dört dönen gözlerle belli eden o iç konsantrasyon onlarda yoktur, ağızlarına ne gelirse söyler, yüksek sesle gülerler. İnsanlar arasındaki ilişkilerin bu denli basit olabilmesi mümkün müdür?

Günlük yaşamda rol yapmayla tiyatrodaki aktörlüğü birbirlerinden ayıran şey, herkesin herkese karşı oynaması ve bunu herkesin bilmesidir.

Birinin oynaması onu küçültücü bir şey olarak görülmez ve alışılmışın dışında bir davranış sayılmaz. Fakat oyunu iyi oynaması önemlidir çünkü rolünün içine iyi girebilme yeteneği, kişiliğinin, rolünü üzerinde kurduğu bölümünün onda yeterince iyi gelişmiş olduğunun kanıtı olur. Biri çıkıp da Batı'ya karşı nefret dolu bir konuşma yapıyor ve bir de bunu şevkle yapıyorsa, böyle bağıra çağıra anlattığı şeylere karşı içinde en azından %10'luk bir nefret olduğunu göstermiş olur. Ama biri Batı kültürünü soğukkanlılıkla ve ılımlılıkla kınıyorsa, gerçekte ona bağlı demektir. Aslına bakılırsa her insan davranışı -bilindiği gibi- önemli ölçüde aktörlük içerir. İnsan, çevresiyle etkileşim içindedir ve hatta mimikleri bile çevresi tarafından biçimlendirilir. Psikolojik durumu, genellikle onu çevreleyenlerin psikolojik durumlarınca dayatılmıştır. Ancak halk demokrasisi ülkelerinde, insanın çevreye kendiliğinden, bilinçsizce uyarlamasından ziyade, bilinçli, kitlesel bir oyun ortaya çıkmaktadır. Bilinçli oyun, çok uzun süre oynanırsa, kişinin aktörlük uğraşında kullanmayı en sevdiği özelliklerini geliştirir. Bacaklarının biçimi uygun olduğu için koşmaya başlayan bir koşucu da, işte aynen böyle, çalıştıkça bacaklarını daha da geliştirir. Uzun bir antrenman döneminin ardından, insan rolüyle öyle bütünleşir ki, artık kişinin gerçek kendisiyle benimsemiş olduğu kişiliği birbirinden ayırmak imkânı kalmaz ve karı kocalar yatakta miting meydanı sloganlarıyla konuşurlar. Dayatılmış olan rolle bütünleşmek rahatlatır ve daha az temkinli davranmaya imkân verir. Gerekli tepkiler gerekli anda kendiliğinden verilir.

Edebiyatta da aynı şey olur. Bir propaganda yapıtını kaleme alan şair, kendini asla salt akılcı bir anlayışa indirgemez. Çevirmenin çevirdiği yapıtın ruhunu "kapması" gibi, şiirin idealinin bir mitingde koro hâlinde okunabilecek bir şiir olduğu düşüncesiyle yazan bir şair de, başlangıç noktasında kendisini uygun sese göre akort edip duygularını öyle boşaltır. Örneğin, tiyatroda Sayyid[15] rolünü oynayan bir aktörün Sayyidliği sahnededir. Elbette Sayyid'i her aktör, hatta genç ve yapılı olsa bile, oynayamaz: Duygusal olarak Sayyid rolünün içine girebilmek için doğuştan yetenekli olması gerekir. Bugüne değin bildiğimiz şekliyle şiir, bireysel mizacın toplum kuralları üzerinden kırılarak yansıyan ifadesi olarak

tanımlanabilir. Buna karşın, Yeni İnanç'ın şiirini, toplum kurallarının bireysel mizaç üzerinden kırılarak yansıyan ifadesi olarak tanımlamak mümkündür. Yeni duruma en fazla uyum sağlayan şairlerin, dramatik yeteneğe sahip şairler oluşları bu yüzdendir: Şair, ideal bir devrimci şair figürü yaratır ve şiirini bu figürün bir monologu olarak yazar. Kendini değil, ideal bir vatandaşı anlatmaktadır. Elde edilen sonuç, uygun adım yürüyüş için yazılmış bir marşı hatırlatır, zira amaç aynıdır: Askerlerin ilerlemekte olan bir kolunu birleştiren kolektif bir bağ yaratmak. Bu slogan-marşın en güzel örneği, Alman şair Bertold Brecht'in diğer Doğulu şairlerin yapıtlarını geride bırakan bazı şiirleridir çünkü Brecht sürecin tamamen bilincindedir.

Oyunun ve düşünsel özel mülkiyetin özdeşleştirilmesi epey bir ilerilere götürülmüştür götürülmesine ya, bunun dışında temkinli olmayı gerektiren geniş bir alan kalır. Kendini sürekli maskelemek dayanılması güç bir kitlesel hava yaratsa da, kendilerini maskeler ardında gizleyenlere tam ve hem de en büyüğünden tatminler sağlar. Bir şeye beyaz demek ama aslında onun siyah olduğunu düşünmek, içten içe gülmek, dışarıya törensel bir tutku göstermek; nefret etmek, âşığı oynamak; bilmek, bilmiyormuş gibi yapmak: Bu şekilde hasım katakulliye getirilirken (o da bizi aynı şekilde katakulliye getirmekteyken), kurnazlığa her şeyden çok değer verilmeye başlanır. Oyunda kazanılan başarı bir mutluluk kaynağıdır. Aynı zamanda, meraklı gözlerden sakınıp içimizde sakladığımız şey bizler için özel bir değer kazanır, değil mi ki net şekilde biçimlenmemiştir ve değil mi ki sözcüklerde biçimlenmemiş olanın tamamıyla duygusal, akıl dışı bir güzelliği vardır. İnsan, kendi içinde, diğerlerinin girememesi için ne kadar yüksek bir bedel öderse o kadar güzelleşen bir mabede sığınır.

İnsan ırkının bugüne kadarki tarihinde aktörlüğün bu denli kitlesel uygulanışı pek olmamıştır. Ama yine de gelenekteki bu yeni varyasyonu, adamakıllı bir sonuca ulaşılabileceği umudu olmaksızın tanımlamayı denerken, Orta Doğu İslam kültüründe çarpıcı bir benzerine rastlarız. Kendi düşünce ve duygularının savunulmasında oynanan bu oyun oralarda yalnızca iyi bilinen bir oyun olmakla kalmamış, ama kalıcı bir kuruma dönüşmüş ve bir adla ödüllendirilmiştir: Takiye.

Neyin nesidir Takiye? Tanımını, Gobineau'nun *Les Religions et les Philosophies dans l'Asie Centrale*[16] adlı kitabında buldum. Gobineau (1855-1858 yıllarında Fransız sefareti kâtibi, 1861 ile 1863 arasında ise Fransa sefiri olarak) bir dizi yılını İran'da geçirmiştir ve bu çok tehlikeli yazarın ulaştığı sonuçların tümünü kabul etmek şart olmasa da, keskin gözlem yeteneği inkâr edilebilecek gibi değil. Takiye'yle Yeni İnanç ülkelerinde uygulanan gelenek arasında benzerlikler öyle düşündürücü ki uzunca alıntılar yapmaktan sakınmayacağım.

Müslüman Doğu'daki insanlara göre, "gerçeğe sahip olan kişinin, kendisini, malını ve ırzını, Tanrı'nın yanıltmayı ve yanılgı içinde tutmayı dilediklerinin körlüğü, meczupluğu ve sinsiliği karşısında sergilememesi gerekir." Yani, eğer mümkünse susmalı, gerçek düşüncelerini söylememelidir.

"Fakat," diye anlatmayı sürdürür Gobineau, "sükûtun yetmediği, ikrar kabul edildiği vakalar olur. O zaman tereddüt etmemek gerekir. Fikirlerini alenen reddetmek yetmez, sırf rakibi aldatmak için her çeşit hileden faydalanmak da tavsiye edilir. O zaman hoşuna gidebilecek her türlü inanç ikrar edilecek, en mantıksız bilinen dinî merasimler yapılacak, kendine ait kitaplar yalanlanacak, hataya sevk etmek için her türlü araç kullanılacaktır. Böylece kendin ve yakınların korunduğu, değerli inancın kâfirle iğrenç temas tehlikesine atılmadığı ve sonucunda söz konusu kişi aldatılarak ve hatasında kalıcı olması sağlanarak layık olduğu utanç ve ruhi sefalet onun üzerine çekildiği için memnuniyet ve sevap kazanılacaktır."

"Takiye, Takiyecinin içini gururla doldurur. İnançlı kişi, bu sayede aldattığı kişi karşısında sürekli bir üstünlüğe erişir; o kişi bir bakan ya da bir ulu hükümdar olsa bile, ona karşı Takiye yapan insan için, her şeyden evvel zavallı bir âmâdır; biricik gerçek yola girebilmekten mahrum edilmiştir ve bundan şüphelenmez bile; ancak ustaca aldattığın bir büyük gücün ayakları dibinde görünüşte titreyen, açlıkla hırpalanmış ve tükenmekte olan senin ışıl ışıldır gözlerin; düşmanların karşısında ışıltı içinde adımlarsın yeri. Zeki olmayan bir varlığı alaya almaktasın, tehlikeli bir canavarı ehlileştirmektesin. Bir defada bunca mutluluk!"

Takiye’nin ne denli ileri götürülebileceğini, tarikatlardan birinin kurucusu olan Hacı Şeyh Ahmed örneği kanıtlıyor. “Ardında birçok ilahiyat eseri bırakmış ise de,” diye anlatır Gobineau, “en ateşli öğrencilerinin bile itiraf ettikleri gibi, kitaplarında bizleri bugün ona isnat edilen fikirlerin yoluna götürebilecek hiçbir şeyi asla açık bir şekilde ortaya koymamıştır. Ama Takiye yapmış olduğu ve adıyla anılan öğretisine büyük bir noksansızlık ile gizlice düzen verirken, büyük bir cesaret göstermiş olduğu herkesçe teslim edilir.” Yani, Gobineau’yla yaptığı bir konuşmada bir İranlının itiraf ettiği gibi, eğer “İran’da tek bir tane bile mükemmel Müslüman yok” ise, buna şaşmamalıdır.

Ancak herkes Hacı Şeyh Ahmed kadar tedbirli olmamıştır. Bazıları için Takiye hazırlık aşamasında işlerine yaramış, yeterince güçlü olduklarını hissettikleri an, hâkim görüşlere karşıtlıklarını açıkça ilan etmişlerdir. İşte, İbni Sina’cı Sadr’ın vaaz vermek için yaptığı gezilerin anlatımı:

“...Mollalardan o da korkuyordu. Onların şüphelerini uyandırmak kaçınılmazdı ama suçlamalarına sağlam dayanaklar sağlamak, kanıtlar vermek; kendini sonsuz baskılara bırakmak ve hedeflediği felsefi yeniden doğuşun geleceğini riske atma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmak demek olurdu. Dolayısıyla kendisini devrin gereklerine uygun bir hâle getirdi ve adına Takiyecilik denen o muazzam, mükemmel araca başvurdu. Bir şehre geldiğinde, oralı âlimlere yahut müçtehitlere itaatkâr görünmeye özen gösterirdi. Meclislerinin, salonlarının bir köşesine ilişir, çoğu zaman susar, huşu içinde konuşur, bu muhterem ağızlardan dökülen her bir sözü onaylardı. Ona ilmi sorulurdu; sadece en dogmatik Şii ilahiyatından ödünç aldığı fikirleri söyler ve felsefeyle uğraştığını hiçbir şekilde açık etmezdi. Birkaç gün sonra müçtehitler, bunca uysal olduğunu görüp ona, halka vaaz etmesini bizzat teklif ederlerdi. Derhâl bu işe girişir, gusül abdesti veya o tür bir öğretiyi metnine temel alır ve düsturlar ile en titiz teorisyenlerin vicdani şüphelerine dair uzun uzadıya konuşurdu. Bu hareket mollaları hayran bırakırdı. Onu göklere çıkartırlardı, onu denetlemeyi unuturlardı. Hayal güçlerini alıp daha az alelade meselelere götürmesini kendileri talep ederlerdi. Reddetmezdi. Gusül abdestinden duaya, oradan vahiy ilmine, vahiyden de Tanrı’nın birliğine geçerdi ve orada mahirlik mucizeleri

göstererek; suskunlukları, en ileri safhaya erişmiş öğrenciler karşısında şahadet getirmeleri, kendi kendini inkârları, iki anlamlı cümleleri, içinden ancak sırrına vâkıfların bir yol bulup çıkabileceği türden aldatıcı kıyasları kullanarak; her şeyi sarsılmaz imanına dair beyanlarla bolca harman ederek sonunda amacına erişir ve mürekkep yalamış kesimde İbni Sinacılığı yayardı; nihayet apaçık ortaya çıkabileceğine hükmettiğinde örtülerini kaldırdı, İslam'ı bir kenara bıraktı ve sadece bir mantıkçı, bir metafizikçi ve kim ise o olarak göründü."

İslam'daki Takiye ile Avrupa'daki yirminci yüzyıl Takiyesi arasında herhâlde tek fark, Sadr'ın gösterdiği cüretin Avrupa'da, onu hazin bir sona hemen ulaştıracak olmasıdır. Buna karşın, halk demokrasilerinde Takiye, çok daha belirgin ve çok daha katı biçimleriyle yaygın şekilde uygulanır. Tıpkı İslam'da olduğu gibi, gerçeğe ermeye layık görünmeyenler karşısındaki üstünlük duygusu, genellikle hazla dolup taşmayan ora ahalisinin yaşamdaki temel hazlarından biri olmaktadır. İzlenip açığa çıkartılmaları iktidardakilere bunca dert yaratan "sapmalar" birer yanılsama değildir. Bunlar, maskeleri düşürülmüş Takiyecilik vakaları olup sapmaların ortaya çıkartılmasına en fazla yardımları dokunanlar, aynı türden Takiye yapan insanlardır: Kendileri tarafından da uygulanan cambazlık numaralarını diğerlerinde kolayca deşifre edip bir rakiplerini ya da dostlarını bitirmek için ilk fırsattan yararlanıverirler. Bununla kendilerini güvenceye alırlar; bitirdikleri insanın kendilerine yönelik benzer bir suçlamasıyla olası karşılaşmalarının en azından bir gün öncesinden davranmış olmaksa, becerilerinin ölçüsüdür. Takiye çeşitlerinin sayısı neredeyse sınırsız olduğundan, sapma adları umulmadık numunelerle dolu bu bahçenin düzenlenmesine yetişemez. Yeni İnanç'ın kanunlarına eklenen, Merkez'in herkes için bağlayıcı gücüyle ilan edilmiş her yeni yorum, dışarıya karşı en koyusundan sadakat gösterenlerin iç dünyalarındaki acabaları çoğaltır. Halk demokrasilerinde bulunabilecek Takiyelerin hepsini sıralamak olanaklı değil. Ancak, tıpkı genel bir sınıflama yapan bir doğa bilimci gibi davranarak, Takiye'nin başlıca grupları ve familyaları üzerinde durmaya çalışacağım.

Milli Takiye. Bu yalnızca geniş halk kitleleri içinde yaygın bir tür olmakla kalmaz, farklı ülke partilerinin en tepesi dahi ondan nasibini alır. Tito da, Gobineau'nun anlattığı Sadr gibi davranmış olduğundan ve karşıtlığını tüm dünyaya ilan ettiğinden, halk demokrasisi ülkelerinde bu Takiye'yi uygulayan milyonluk kitle, artık kendini maskeleyebilme hakkında ayrıntısıyla düşünüp bulduğu araçları kullanmak zorundadır. Doğu'nun farklı başkentlerinde "sosyalizmin ulusal yolu" taraftarlarıyla yapılan seyirlik tartışmalar, hangi deyimlerin ve tepkilerin, içlerinde bu ölümcül eğilimleri taşımakla suçlanmak tehlikesi doğuracağını halka öğretmiştir. Bu suçlamadan korunmanın en sağlam yolu, Rusya'nın çeşitli alanlarda eriştiği başarılara duyulan hayranlığın adım başı yüksek sesle duyurulması, koltuk altında Rus gazete ve kitaplarının taşınması, Rus şarkılarının mırıldanılması, Rus müzisyenlerinin ve aktörlerinin delice alkışlanması ve böyle şeylerdir. Kendini yalnızca yurt içindeki konularla sınırlayıp Rusya'nın ünlü şahsiyetlerini ya da Rusya'daki yaşamı konu edinen bir tane bile yapıt vermemiş olan bir yazar, kendini tamamen güvenli bir tarafta yer almış sayamaz. Bu türden Takiye yapan insanların özelliği, barbar bir ülke olarak Rusya'ya duydukları sınırsız nefrettir. İşçi ve köylülerde bu nefret daha çok duygusal temellidir veya kurtarıcı ordu askerlerinin ya da -çoğu, savaş sırasında doğrudan Rusya tarafından yönetilen bölgelerde bulunduğu için- günlük yaşayışı içindeki Rusların gözlemlenmesine dayanır. Yaşam ve medeniyet düzeyinde, Rusya ile bugün halk demokrasileri adını taşıyan ülkeler arasında, bu İkinciler lehine büyük bir fark dünden bugüne süregeldiğinden, Millî Takiyecilik bol gıda bulur. Bunun sırf milliyetçilik olarak adlandırılması mümkün değildir. Orta Avrupa'daki Slavlarla Almanlar arasında nefret asırlarca sürmüştü, ancak Slavlardaki bu nefret, Almanlarda dışarıdan görülen medeniyet alametlerine duyulan saygıyla renkleniyordu. Buna karşın, kıyaslama yoluyla gelenek ve göreneklerin güzelliğinin, örneğin ulaşımı ya da makine kullanımını örgütlemede daha yetenekli olduklarının ayrımına varan bir Orta Avrupalı, Rusya hakkında ne düşündüğünü, eğer yapabilse, "geç bunları" anlamında küçümseyici bir jestle gösterir ki düşüncesini bu şekilde gösterişi, Avrasya

kıtasının içlerinden sökün edip gelen kitlelerin nüfus çokluğu karşısında korku duymasını da engellemez aslında.

Bu tutum herkeste sırf duygusal temelde gelişmez. İşçi kökenli genç aydın sınıfta, “sosyalizme evet, Rusya’ya hayır” kısaltmasıyla özetlenebilecek bir görüş ağırlık kazanıyor gibidir ve doktrin farklılıkları hassasiyetleri de bu noktada başlamaktadır. Avrupa ülkeleri -diye gelişir usa vurum- sosyalizmin gerçekleştirilmesine Rusya’dan çok daha uygundurlar; halkları çok daha yeteneklidir, topraklarının çoğu ekilidir, ulaşım ağı çok daha sıkı örülmüştür, sanayi sıfıra yakın bir noktadan başlamak zorunda değildir. Toplumsal disiplin düzeyi yüksek olduğuna göre, acımasız zulme dayalı bazı metotlar buralarda şart değildir, hatta gereksizdir. Ancak “sosyalizmin ulusal yolu” önceden tepilmiş bir yoldur ve Rus örneğinin en mini minnacık ayrıntılara varıncaya kadar tamamen uygulanmasına ve Merkez diktasına teslim olmaya karşı çıkan her kim olursa olsun, onun bir hain olduğunun ve Tito’yla aynı yazgıyı paylaşması gerektiğinin; bu tutumunun, Merkez’e karşı çıkmak ve onun dünya ölçeğinde bir devrim yapabilmesi için yegâne aracı olan askerî potansiyelini zayıflatmak olduğunun kanıtlanması için çok şey yapılmıştır. Bu teoriyi reddetmek, Yeni İnanç’ın üzerini çizmek ve onun yerine başka bir inancı ki doğrudan Marx’a ve Engels’e bağlanan bir inancı geçirmek anlamına gelir. Gerçekte İslam dışı olan Sadr, kendini mollalara açık etmemeye özen göstermişti; aynı şekilde, Yeni İnanç’ın göstermelik müritlerinin çoğu da gerçekte o inancın dışındadırlar. Ama diğerleri, Tito’nun Batı’yla kurduğu ittifakı tarihsel yazgıcılığın bir örneği olarak görerek, yani aslında bu yazgıcılığa Merkez’in kendine bağlı uluslara karşı yürüttüğü siyasetin neden olmuş olabileceği düşüncesini bir kenara atarak, dışarıdaki faaliyetlerinde Merkez’i rahatsız edici nitelikte olmaması gereken bir Takiye’ye gömülüp kalmışlardır; inançlı bir Müslüman da, Takiyesine yürekten bağlı olsa dahi, İslam’ın kâfirlere karşı verdiği bir ölüm kalım mücadelesi noktasında engel oluşturamaz. Yani böyle bir Takiye, yürüttüğü dünya savaşında Merkez’e zarar vermeyen, ancak ulusal çıkarların savunulmasının hâlâ mümkün olduğu noktalarda ulusal çıkarların savunmasını üstlenen pratik hamlelerde görülür.

Devrimci Arılık Takiyesi ender rastlanan bir türdür, halk demokrasilerinden çok Rusya'nın büyük kentlerinde yaygındır. Lenin çağının devrimci "kutsal ateşine," hani şair Mayakovski'nin sembolü olduğu o ateşe inanmaya dayanır. Edebiyatta, tiyatroda ve müzikte bir yükselişin yaşandığı bu dönem, Mayakovski'nin 1930'daki intiharı ile kapanıp mühürlenmiştir. "Kutsal ateş" söndürülmüş, ortakçı yaşam acımasızlıkla uygulanmış, milyonlarca Sovyet vatandaşı zorunlu çalışma kamplarında ölüp gitmiş, Rus olmayan uluslara karşı acımasız bir siyaset güdülmüştür. Dayatılan teorilerin etkisiyle edebiyat sığ ve renksiz bir hâl almış; bir zamanlar dünyada başı çeken Rus tiyatrosu deneycilik özgürlüğünden yoksun bırakılmış, bilimse yukarıdan verilen direktiflere bağlı kılınmıştır. Devrimci Arılık Takiyesi yapan kişi böyle düşünmektedir. Rus ulusunun korkunç yazgısının ve Rus halkının diğer halklarda uyandırdığı nefretin sorumlusu saydığı O'ndan tüm kalbiyle nefret etmektedir. Ama O'nun gerekli olup olmadığından da emin değildir. Şimdi içinde bulunulan durum gibi bazı istisnai durumlarda işini bilir bir tiranın ortaya çıkmasını, belki de arzu edilen bir şey olarak görmek gerekmektedir. Onca iyi komünistin öldürüldüğü kitlesel temizlikler, vatandaşların yaşam düzeyinin aşağı çekilmesi, sanatçıların ve bilim insanlarının her emri onaylayan uşak rolüne sokulmaları, bütün etnik grupların yok edilmeleri; O'nun gibi olmayan biri bunları yapmaya cesaret edebilir miydi? Hem Rusya, Hitler'e direnmişti. Devrimin eseri, ona dışarıdan vuran güce boyun eğmemişti. Bu ışık altında bakıldığında O'nun eylemleri, olumlu sonuçlar getiren akıllıca bir hareket niteliği ve belki de, istisnai bir tarihsel durumla haklılık kazanmaktadır. 1937'de uyguladığı istisnai terörü eğer uygulamamış olsaydı, Hitler'e yardım etmeye gönüllü insan sayısı daha fazla olmaz mıydı? Ya da örneğin, bilim ve sanatta bugün izlenen çizgi, çoğu zaman sağduyuya zıt bir çizgi olsa da, tehlikeli bir savaşla yüz yüze olan Rusların moral gücünü yükseltmiyor mu? O, Yeni İnanç'ın üzerinde iğrenç bir lekedir, ama şimdilik hoş görülmesi gereken bir leke; hatta O'nu desteklemek gerekir. "Kutsal ateş" sönmemiştir. Zafer kazanıldığında bu ateş eski gücüyle yeni baştan harlayacak, O'nun taktığı prangalar

paramparça olacak, uluslar arasındaki ilişkiler de yeni ve daha iyi ilkelere göre bir düzene kavuşacaktır. Takiye'nin böylesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da belki çok yaygın değildi, ancak sık rastlanılan türdendi ve bugün aldığı biçimse, artık bir kere boşa çıkmış bir umudun yeniden dirilişidir.

Estetik Takiye. Şiirlere alkış tutsa da, resim sergileri için dalkavukça makaleler döktürse ve yeni binaların kasvetli, ağır mimarisinin planları sanki zevkine hitap ediyormuş gibi yapsa da, zevk sahibi bir insan kültür alanında resmî baskının doğurduğu sonuçları çok ciddiye alamaz. Evinin dört duvarı arasındayken tamamen değişir. Orada (elbette hâli vakti yerinde bir aydınsa) resmî bakış açısınca burjuva sanatı diye kınanan sanat eserlerinin röprodüksiyonları, çağdaş müzik plakları ve eski yazarların çeşitli dillerdeki kitaplarından zengin bir koleksiyon bulunabilir. Benzer şekilde dayanıp döşenmiş çalışma odasında yaptığı sanatsal iş, eğer ondan beklenen propaganda etkilerini doğuruyorsa, bu özel hayat lüksü mazur görülür. Konumunu ve (devletin lütfuyla sahip olduğu) apartman dairesini korumak için her türlü fedakârlığı ve her türlü cinliği yapmaya hazırdır, çünkü onun dışında bir inzivaya çekilme olanağının olmadığı bir toplumda kendinle baş başa kalabilmenin değeri, "my home is my castle"[17] sözünün ifade edebileceğinden de yüksektir. Vatandaşlarının evlerinde nasıl davrandıklarını inceleyen televizyonlar ancak gelecekte düşünülebileceği için, yabancı radyo istasyonlarını dinlerken ve iyi kitaplar okurken bir anlığına gevşeyebilir, elbette tek başınaysa, çünkü bir konuğun gelivermesiyle oyun yeniden başlar.

Yeri gelmişken, "estetik yaşantılar" diye yarım yamalak adlandırdığımız şeyin insana ne kadar gerekli olduğu da hiç öyle yakından incelenmiş değildir. Bu yaşantılar, bir topluma ait bireylerin yalnızca küçük bir grubunda sanat yapıtlarıyla bağlantılıdır. Çoğunluksa, sırf yaşamın akışı içinde olmaktan dolayı, estetik doğanın verdiği geçici keyiften beslenir. Kentlerde gözler dükkânların rengârenk vitrinleriyle, insan tiplerinin farklılığıyla karşılaşır; hatta daha da fazlası, imgelem sağdan soldan gelip geçmekte olanların yüzlerinden onların bireysel tarihlerini okur; insan

imgeleminin kalabalıktayken işleyişi erotik bir renk taşır, duygulanmaları ise fizyolojik duygular sınırındadır. Gördükleri giysilerle, ışıkların parıltısıyla bayram eder gözler ve örneğin çiçek ve sebze, türlü şekil ve renkte balık, meyve, kızılın çeşitli tonlarında et dilimi yığınlarıyla Paris pazarları dururken, hazzın ille de empresyonistlerin ya da Hollandalıların[18] resimlerinde aranması gerekmez. İşitme duyusu aryalardan bölük pörçük parçaları, makinelerin kuş şakımalarına karışan gürültüsünü, seslenişleri, gülüşleri yakalar. Koku alma duyusu, kokuların değişen alanlarını kayda geçer: Kahve, benzin, portakal, ozon, kavrulmuş fındık, parfüm kokusu. Büyük kent ozanları, ortak yaşantı rezervuarına yapılan bu mutluluk verici dalışa, yapıtlarının birçok sayfasını ayırmışlardır. Kendini dalgaya bırakan ve onu çevreleyen doğanın sınırsızlığını hisseden bir yüzücü de benzer şeyler hisseder. Büyük kentlerin en büyük ozanlarını, yani Balzac'ı, Baudelaire'i ve Whitman'ı düşünüyorum. Kalabalığa katılımı kışkırtan ve pekiştiren bu güç, olasılıklar, aralıksız sürpriz, peşinden koşulan bir giz duygusuna dayanıyor gibi görünmektedir.

Köylülerin yaşamı da, her ne kadar ellerin duyguları körleştiren emeğine adanmışsa da, gelenek göreneklerinin ritmi, kilise törenleri, panayırlar, giysiler, kâğıttan çiçek süslemeleri, köy işi yontmalar, halk müziği ve halk danslarıyla estetik boşalmalar getirir.

Yeni İnanç ülkelerinde kentler eski çehrelerini yitiriyorlar. Özel mülkiyete ait ufacık dükkânların ortadan kaldırılması sokaklara katı ve resmî bir görünüm veriyor. Tüketim maddelerinin kronik eksikliği, kalabalığın aynı oranda gri ve aynı oranda yoksul olmasına neden oluyor. Tüketim malları ortaya çıksalar da, zaten bunlar tek bir cins ve ikinci kalite. Korku, bireysellikleri felce uğratıyor ve hareketlerinde, giyim kuşamlarında, yüz ifadelerinde ortalama bir tipe olabildiğince çok benzemelerini buyuruyor. Kentleri, iktidardakilerin beğendiği bir ırksal tiple dolduruyorlar: Kısa boylu, dört köşe erkekler ve kısa bacaklı, geniş kalçalı kadınlar. Bu, yürürlükteki estetik formüller sayesinde abartılı bir külte dönüştürülmüş proleter tiptir Ama aynı şişmiş kadınlar ve dört köşe erkekler sinemanın, resmin, modanın etkisiyle görünüşlerini tamamen değiştirebilirlerdi; tıpkı "özenme"nin, yani tam anlamıyla kitle iletişim

araçlarıyla gösterilen örneklere benzeyebilme isteğinin, insanların görünümlerine, daha çok değilse bile, en az beslenme biçimleri kadar etki ettiği Amerika'da olduğu gibi. Caddeler, fabrikalar, insanların bir araya geldikleri yerler kızıl bayraklar ve slogan afişleriyle doludur. Yeni inşa edilmiş binaların mimarisi (yeniden düzenlemelerden bahsetmiyorum) anıtsal ve ezicidir; mimaride hafiflik ve yaşama sevinci öğelerinin, biçimselciliktir diye, kökü kazınmıştır. Dolayısıyla, Yeni İnanç kentlisinin payına düşen estetik deneyim sayısı alışılmadık ölçüde sınırlıdır. Bu deneyimin büyüsünün yaşanabileceği tek yer tiyatrodur çünkü sahnelenen yapıtların içeriğini ve dekor türlerini (ki bunlar sahne tasarımcısının imgelemine kendini gösterecek bir alan bırakmamalıdır) belirleyen sosyalist gerçekçiliğin buyruklarıyla köstekleniyor olsa bile, tiyatronun bir büyüsü vardır. Eskinin yazarlarının, örneğin Shakespeare'in yapıtlarının seyirci çokluğu açısından kazandıkları muazzam başarı da bundan ileri gelmektedir çünkü bunlardaki fantezi dünyası, doğalcı sahneleme sınırları içerisinde gösterilmiş olsa dahi alt edilemez. Yeni İnanç ülkelerinde hayranlık duyabilmeye olan açlık öylesine büyüktür ki iktidardakileri düşündürmelidir ama herhalde düşündürmüyor olsa gerek, çünkü bu türden arzuları geçmişin enkazları olarak değerlendiriyorlar.

Bugüne dek süregelen gelenek biçiminin tamamının, köylülerin tarım işçilerine dönüştürülmesi yoluyla ortadan kaldırılmasının öngörüldüğü kırsal kesimde ise yüzyıllar boyunca ağır ağır katmerleşen özgün bir köylü kültürünün kalıntıları, varlıklarını hâlâ sürdürmektedir. Ama açık konuşalım, bu kültürün dayanak noktası özellikle orta hâlli ya da zengin köylülerdi. Onlarla sürdürülen mücadele ve onların kendilerini kamufle edişleri, örneğin köye özgü giysilerin, köy evleri süslemelerinin, özel bağ bahçe ile uğraşmanın ve benzerlerinin ortadan kalkmasına yol açmak durumundadır. Gelişimini bu işe çok dikkat harcanmasına borçlu olan folklorun (müziğin, halk şarkılarının, dansların) devlet eliyle korunup gözetilmesiyle, nihai sonucu birçok ailenin bir arada oturduğu bir baraka ya da tuğladan örülme bir apartman olan yeni iktisadi sistemin gerektirdikleri arasında bir zıtlık ortaya çıkmaktadır. Kiliselerin kapatılması, Katolik bayramlarının iptali ve ekonomik anlamlarını yitirmekte olan panayırların

ortadan kaldırılmasıyla birlikte, kentlilere uygulanması önemli olan aynı yaklaşımlar köy kökenli işçilere de uygulanabilecektir.

Takiye, bu şartlarda her türlü yayılma şansına sahiptir. Kendisini, bilinçaltında yatan (tiyatro, film ve folklor gösterileri gibi kontrollü alanlara yönlendirilmeye uğraşılan) hayranlık duyabilme özleminde; tiyatro ve sanat emekçilerinde ise hayat yükünden kaçma ideolojisinin pek çok türünde gösterir. Yazarlar eski metinleri eşeleyip dururlar. Eski yazarları yorumlayıp yayımlarlar. Hayal kurabilme özgürlüğü çocuk kitaplarında sanki biraz daha fazla olduğundan, çocuklar için yazmaya gönüllüdürler. Aralarından pek çoğu akademik kariyer yapma yolunu seçer, çünkü edebiyat tarihi araştırmaları, geçmişin içine karışıp gitmek ve yüksek estetik değerdeki yapıtlarla içli dışlı olabilmek için güvenli bir gerekçe vermektedir. Ressamlar, kurtuluşu, göz alıcı renklerin seçiminin “saf” çocuk bilincine sesleniyor oluşla mazur gösterilebileceği çocuk kitaplarına yaptıkları resimlerde ararlar. Tiyatro yönetmenleri, kötü çağdaş yapıtları sahneleyerek ödemeleri gereken borcu ödeyip repertuvarlarına Lope de Vega ya da Shakespeare’in yapıtlarını almak uğraşındadırlar. Plastik sanatların bazı temsilcileri öyle cesurdurlar ki, Takiye yaptıklarını neredeyse açık edip günlük yaşamda estetiğe gereksinim olduğunu, yani dokuma, mobilya modelleri, sanayi ve cam ile seramik projeleri üretecek özel enstitülerin kurulması gerektiğini ilan ederler. İlan etmekle kalmaz, Parti üst kademesinin diğerlerine kıyasla daha zeki diyalektikçilerinin desteğini ve benzer girişimleri gerçekleştirmek için gerekli parayı da bulurlar. Benzer çabalara büyük saygı duymak gerekir (savaştan önce Polonya ve Çekoslovakya’nın iç mekân dekorasyonunda, İsveç‘in ve Finlandiya’nın hemen yanında başı çeken ülkeler oldukları örneğini dikkate alalım). Yine de, resimde ve mimaride biçimcilik diye kabul edilen şeyin uygulamalı sanatlarda uzun süre hoş görülmesi için bir neden görülmemektedir. Aslında Estetik Takiye’nin rasyonelleştirilmesi en iyi bu türden denemelerde görülür: Sosyalist ekonomide her şey planlı olduğuna göre, insanların estetik gereksinimlerinin bir plana bağlı şekilde karşılanmasına niçin girişilmesin? Ancak bu noktada psikoloji denen şeytanın tehlikeli alanına gireriz. İnsan gözünün mutluluk verici renklere, şekillerin uyumuna, iç

açıcı, sıcak bir mimariye gereksindiğini kabul etmek, Merkez'in zevksiz olduğunu ileri sürmek anlamına gelebilir. Gerçi Merkez'de de bir ilerleme görülmektedir. Chicago'da 1900 yılı civarında inşa edilmiş binaları örnek alan gökdelenler oraya da çoktan dikildi. Bugün Batı'da çağdaş sanat diye kabul edilen sanatın, 2000 yılında Merkez'ce resmen kabul edilip uygulamaya sokulması mümkün. Ama estetik deneyimlerin genel anlamda organik yoldan gelişen nesne sayesinde ortaya çıktıkları ve renklerle ahengi Korkuyla bir arada düşünmenin, kuzey tundrasında yaşayan kuşların tüylerinin nasıl göz alıcı renkleri olduğunu zihinde canlandırabilmek kadar zor bir iş olduğu düşüncesiyle acaba ne yapılacak?

Profesyonellik Takiyesi. Mademki -diye akıl yürütür insan- kendimi, değişimine hiçbir etkimin olamayacağı şartlar içinde bulmuşum, üstelik bir kez yaşanıyor ve yaşam da durmadan akıp gidiyor, öyleyse yaşamımı, olabilecek en iyi şeye dönüştürmeye çalışmalıyım. Ben, denizin dibindeki bir kayaya yapışıp kalmış bir deniz kabuğuyum. Üzerimde fırtınalar kopar, büyük büyük gemiler geçer üzerimden ama benim çabam o kayaya tutunup kalmak içindir çünkü suya kapılıp da yüzeye çıkarsam ölür giderim ve benden geriye tek bir iz kalmaz. Profesyonellik Takiyesi işte böyle ortaya çıkar. Eğer bir bilim insanı olunursa, kitabına uygun, parti çizgisi direktiflerine sıkı sıkıya bağlı bilimsel bildirilerin okunduğu şuralara gidilir. Ama laboratuvardaki araştırmalar, bilimsel metotlar kullanılarak ilerletilir ve yaşamanın amacı budur. Eğer eserin başarıyla sonuçlanırsa, artık onun nasıl takdim edileceği ve kimin şanına şan katmak için kullanılacağı umursanmaz. Hiçbir çıkar gözetmeksizin gerçeği arayıp bulmak adına erişilen sonuçlar kalıcı sonuçlardır, oysa siyasetçilerin bağırıp çağırmaları geçer gider. Eğer bu sayede bir laboratuvarım ve bilimsel araştırmalar için araç gereç alabilecek param olabilecekse, benden istedikleri her şeyi yapmam gerekir; adımı kullanmakta özgürdürler.

Eğer bir yazar olunursa, rafta, yayımlanmış kaç kitabının olduğu sayılır: Alın size Swift üzerine bir inceleme. Marksist çözümleme kullanılarak yazıldı. Ancak bu çözümleme, tarihî olaylara çok iyi ve derinlemesine nüfuz eder ve Metot'la ve Yeni İnanç'la eş anlamlı değildir. Marx dâhi bir

gözlemciydi. O taklit edilerek, saldırılara karşı korunmuş olunur çünkü o bir peygamber konumundadır ama Metot ve Yeni İnanç'ın taraftarı olunduğu, geçmiş çağların krallarına ve Sezarlarına ithaf işlevi gören önsözde yazılabilir. İşte, on altıncı yüzyıldan uzun bir manzume tercümesi: Bu tercümenin değeri kalıcı bir şey değil midir? İşte konusunu uzak geçmişten alan romanım, bu romanımda olayları, asıllarına olabildiğince sadık kalarak göstermeye çalıştım. İşte Rusçadan yaptığım tercümeler, bunlara talep çok ve bana epeyce de para kazandırdılar; hem Puşkin gerçekten de büyük bir şair ve bugün bir propaganda aracı olarak O'na hizmet ediyor diye değeri değişmez. Elbette, mesleğimi yapabilme hakkımın karşılığını bir dizi biat makalesi ve şiiri yazarak ödemem gerekir. Ama bir insanın yaşam biçimi, mecburiyetten alelacele yazılmış methiyelere bakılarak yargılanamaz. Polonya'nın büyük şairi Mickiewicz bile, Çar'dan nefret etmesine karşın ona bir manzumesini ithaf etmek zorunda kalmış ve ithaf yazısında da methiyeden hiç kısmamıştı çünkü bir kapandaydı; ne zaman ki hileyi kullanıp Rusya'dan çıkmayı başardı, o zaman aslını gösterdi ve kimse onun için üçkâğıtçılık yaptı falan demiyor.

Verilen örnekler, Profesyonellik Takiyesinin iktidardakiler açısından hepten rahatsızlık verici bir şey olmadığını göstermektedir. Önemli bir itici güç olmaktadır ve kendini eğitmeye yönelik, yani içteki enerjinin boşaltabileceği ve sayesinde yalnızca siyasi dalgalanmalara bağlı bir memur yazgısından sakınılabilecek özel bir alanda beceri ya da bilgi kazanmaya yönelik büyük hevesin nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bir işçinin oğlu, örneğin bir kimyager olarak kesintisiz bir terfi yakalar. İşçinin oğlu, güvenlik polisinde memur olarak, büyük gemilerin gezindiği yüzeye çıkar ama deniz yüzeyi değişken ve fırtınalıdır. Ama en önemlisi; kimya deneyleri yapmanın, köprüler inşa etmenin, şiir tercümesi sanatının, hastalıkları iyileştirmenin ilke olarak yalandan dolandan uzak bir şey olmasıdır. Ancak devlet bu Takiye'den faydalanır çünkü kimyagerler, mühendisler ve hekimler gereklidirler. Yine de, Takiye'yi insani bilimler alanında icra eden yurttaşlar için yukarılardan bazen boğuk boğuk nefret homurtuları gelir. Merkez'in edebiyat denetçisi Fadieyev, attığı nutuklardan birinde, kız öğrencilerin biri İngiliz şairi Landor üzerine bir yüksek lisans

tezi yazdığı için rezilce emarelerin görüldüğü Leningrad Üniversitesini yerden yere vurmuştu. “Kimin ne işine yarar Landor? İşiten duyan biri olmuş mu onu?” diye bağırıyordu Fadieyev. Dolayısıyla Merkez’e bağlı ülkelerde bu Takiye’yi yapanların da ölçülü ve temkinli olmaları gerektiği işaret edilmiştir.

Kuşkucu Takiye. Aydın çevrelerde severek uygulanan bir türdür. İnsanlık -diye geliştirilir usa vurum- ne bilgisinin neye yarayacağını ne de mal üretimi ve paylaşımı sorunlarını çözmeyi bilir. Toplumsal sorunların on dokuzuncu yüzyıl başlarında yapılan ilk etüt denemeleri, ilgi çekici olmasına ilgi çekici ama oldukça acemicedirler. Ne var ki dogmatik olmadan çözümleme yapmayı beceremeyen ve bu ilk denemeleri tutup dinî bir doğma mertebesine çıkaran Rusların eline geçmişlerdir. Rusya’da ve ona bağlı ülkelerde olan bitenler bir tür deliliktir. Rusya’nın deliliğini tüm dünyaya dayatması ve bu delilikten uyanışın ancak iki ya da üç yüzyıl sonra olması imkânsız değil, hatta bayağı yüksek bir ihtimal. Kendini tarihin kasırgasının orta yerinde bulunca olabildiğince sağduyulu hareket etmek, yani kendine direnenleri kolayca yok eden güçlere bütün benliğinle boyun eğmek gerekir. Ama bunun böyle olması, yapılan gözlemlerden keyif almaya engel olmaz. Değil mi ki manzara eşsizdir. İnsan bugüne değin buna denk bir baskıya herhâlde hiç maruz kalmamış ve kendisini uygun hâle getirmeye ve kitaplara göre belirlenen ama görüldüğü kadarıyla onun ölçüsüne dar gelen kalıplar içinde yaşamaya çalışırken, hiç bu denli büzülmemiş ve eğilip bükülmemiştir. Bütün düşünsel ve duygusal becerileri deneye tabidir. Fedakârlıkların ve yaşanan aşağılanmaların her günkü manzarasına bakan biri, insana baskı yapmanın yegâne yolunun para olduğu Batı ülkelerinden birinin herhangi bir vatandaşının insana dair bilebileceğinin çok daha fazlasını bilir. Bu izlenimleri biriktirmek, altın sikkelerini gizli gizli sayan bir cimrinin yapacağı türden bir iştir. Bu türden Takiye, dışarıda mecburi çizgiye uygun davranışlarda bulunmaya engel teşkil etmez, hatta Metot’un akla uygun bir şey olduğuna hiç mi hiç inanılmamasına dayandığından, tam bir ikiyüzlülük, böylece değişen bir

taktiğe uyum için elastikiyet göstermeye olanak vererek buna yardım bile eder.

Metafizik Takiye. Özellikle Katolik geçmişi olan ülkelerde görülür. İmparatorlukta bunun en fazla örneğini Polonya verir. Diğer ülkelerden İspanya, komünistlerle iş birliği yapan Katolikleri yakından tanımıştır. Bu Takiye, dünyanın metafizik bir ilkeye bağlı olduğu yönünde askıya alınmış bir inanca dayanmaktadır; yani bu Takiye'den yana olan kişi, yaşadığı çağı metafizik karşıtı bir çağ olarak, dolayısıyla herhangi bir metafizik inancın özel nedenler sayesinde ortaya çıkamayacağı bir çağ olarak kabul eder. İnsanlık, akılcı ve maddeci kategorilerde düşünmeyi öğrenmektedir; acilen yerine getirilmesi gereken ödevlerle karşı karşıya bırakılmıştır ve sınıf savaşına bulaşmıştır. Buna karşın semavi dinler bir çöküş yaşamakta, daha da ötesinde, zamanını doldurmuş bir toplumsal düzenin savunma aracı işlevini görmektedir. Bu, gelecekte insanlığın daha iyi ve arıtılmış bir dine geri dönmeyeceği anlamına gelmez. Kim bilir, belki de Yeni İnanç, varlığı gerekli Araf'tır ve belki de Deo'nun[19] dilekleri barbarların eliyle, yani geniş kitleleri ölüm uykusundan uyanmaya zorlayan Merkez eliyle gerçekleşecektir. Kitlenin Yeni İnanç'tan aldığı manevi besin ikinci sınıftır; Merkez, bu kitlelere verebileceği besinin yeterli olduğunu düşünürken yanılmaktadır. Fakat Yeni İnanç tarafından toprağın yeniden bellenmesini ve yalnızca dışarıya karşı olağanüstüymüş gibi görünen, içi ise iyiden iyiye çürümüş ve çürük kokuları yayan dış yüzeylerin kazınıp yok edilmelerini olumlu değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla Gizem'e bağlılığını, hele bir de bu gizemi bugün örneğin edebiyatta ortaya koyabilmenin hiç yolu yoksa, ne dil ne de insanların kavram hâzinesi bunu yapabilme olgunluğuna erişmişse, açık etmeden Yeni İnanç'a yardım etmek gerekir. Bu Takiye'nin de sayısız türevi vardır. Hatta bazı inançlı Katolikler güvenlik polisinde bile çalışır ve genel anlamda acımasızlığın eksik olmadığı bu işte Katolikliklerini askıya alırlar. Diğerleri, Katolik birliğini Yeni İnanç'ın bağrında korumaya çalışır ve toplum önüne Katolikler olarak çıkarlar. Katolik kurumlan yaşatmaya uğraşırlar ve genellikle bunu başarırlar da, çünkü diyalektikçiler, siyasi konularda teslimiyetçi, nam-ı diğer "ilerici

Katolikleri” ve “Katolik vatanseverleri” görmekten hoşnutturlar. Karşılıklı olarak oynanan oyun bayağı çift anlamlıdır. İktidardakiler, Katoliklerin bu türüne geçiş döneminde yaşanması şart bir bela olarak katlanırlar çünkü dinin kökünün kazınacağı aşama henüz gelmemiştir, öyleyse uslu dinciler, dirençlileriyle uğraşmaktan yeğdir. “İlerici Katolikler”se iktidarın onlara toplumda reva gördüğü, pek de zirvelerde olmayan konumun bilincindedirler ki bu konumları, vahşi kabilelerde, vahşilere pantolon giydirileceği ve okula gönderilecekleri zamana kadar katlanılan büyücü ve şamanların konumudur. Çeşitli hükümet etkinliklerinde boy gösterirler, hatta Merkez’in medeniyet dışı kabilelere olan hoşgörüsünü Batı’daki vahşilere gösterecek numuneler olarak yurt dışına gönderildikleri bile olur. Metafizik Takiye, kendilerini, aşağılanmaya karşı son kerteye kadar savunmalarıdır: Onları aldattığını sanan bir şeytanı aldatmaktadırlar, gerçi şeytan, onların kendisini aldatıyor sandıklarını iyi bilir ve hâlinden memnundur.

Aslında bu Takiye’yi uygulanabilir kabul edenler yalnızca Katolikler değildir. Katolikler için söylenilmiş her ne varsa başka inançlara da, hatta inanç sınırları dışında duran kişilere de uygulanabilir. Yazarlara yöneltilebilecek en ağır suçlamalardan biri, şiirlerinin, oyunlarının ya da romanlarının “metafizik bir kalıntı” olmakla suçlanmasıdır. Çünkü yazarın toplumu uygarlaştırıcı bir işlevi vardır, metafizik eğilimler göstermek affedilebilir olsa dahi yazar, bir büyücü ya da şaman olamaz. İkinci Dünya Savaşı’na kadar Yeni İnanç’ın etkilerine maruz kalmamış ülkelerin edebiyatı, bu yönde özellikle güçlü eğilimler açığa vurmuştur, yani bu sapmanın izlenmesi hâlâ kısır değildir. Örneğin sahneye bir “tuhaflık,” yani yazarın yaşamın trajedisine yönelik ilgisinin görülebileceği bir şey taşıyan bir oyun, sahnelenme şansı bulamayacaktır. Zira insan yaşamlarının trajedisi, insan kaderinin gizemi düşüncesine varır. Eskinin bazı yazarlarının, örneğin Shakespeare’in, bu münasebetsizlikleri hoş görülebilir ama çağdaş bir yazarın buna kapılması söz konusu olamaz. Bu nedenle Yunan trajedi yazarları tiyatro repertuvarı için uygun görülmezler. Marx, Yunan trajedi yazarlarına bayılırmış ama Yeni İnanç‘la Marx arasındaki bağın hayli yüzeysel olduğunu unutmayalım. Yeni İnanç bir Rus eseridir ve

onu yaratan aydın sınıf, toplumsal amaçlara doğrudan yararı dokunmayan her türlü sanatı son kertesinde hor görürdü (sanatın başka, kuşkusuz son derece toplumsal işlevleri, bu aydınların kavrayışından hep kaçardı). Şiire gelince, onun da kaynakları her türlü din kaynaklarından zorlukla ayırt edilebildiğinden, özellikle takibe alınmıştır. İşin aslı şair dağları, ağaçları ve çiçekleri yazmakta özgürdür ama damgalanması, direnirse de edebiyat yaşamından silinip atılması için, doğayla yüz yüzeyken, Tintern Abbey'e yaptığı yolculukta Wordsworth'un içini dolduran o belirsiz coşkuyu hissetmesi yeter. Bu, panteist yüceltmelerinden ötürü halk önünde günah çıkartmayı seven kötü şair lejyonlarının kökünü kazımanın çok iyi bir aracıdır ama aynı zamanda genel anlamıyla şiiri de bitirme ve onu Amerika radyolarında çalınan reklam müzikleri değerinde yapıtlarla ikame etmenin yoludur. Ressama gelince, o da aynı kolaylıkla, sentez şekiller kullanmakla (biçimcilikle) olduğu kadar, dünyanın güzelliğinden haddinden fazla haz almakla, yani yaradılışı itibarıyla bir metafizikçi olduğu şüphesini akla getiren aşağılık bir tavır göstermekle suçlanabilir. Müzisyense yaptığı kompozisyonların, (çalışmanın coşkusu, halk eğlenceleri vb.) sıradan etkinliklerin diline çevrilebilir olmasına ve geride anlaşılması zor, dolayısıyla şüpheli bir fazlalık kalmamasına özen göstermelidir. Dolayısıyla metafizik Takiye "Vahşilerde," yani Hristiyanlık dinine inananlarda hoş görülüyorsa eğer, toplumun eğitmenleri olarak kabul edilen sanatçılar söz konusu olduğunda affedilmez.

Ahlakçı Takiye. Yeni İnanç'ın ahlakı, devrim çıkarlarına yarayan her şeyin iyi, bu çıkarlara zararı dokunan her şeyin ise kötü olduğu ilkesine dayanır. Vatandaşların karşılıklı ilişkilerindeki doğru davranışları, sosyalizmin inşasına ve devrim davasına yardımcı olduğundan, yurttaş ahlakına büyük vurgu yapılmıştır. Yeni İnanç'ın merkez noktası budur: "Yeni bir insan yetiştirmek." Bunun için parti üyelerinden beklenen şartlar özellikle katıdır. Neredeyse birer sofu olmaları talep edilir. Bundan dolayı da Parti'ye girmek, manastıra girmekten pek farklı değildir; bu eylem Yeni İnanç edebiyatı tarafından, Katolik edebiyatın keşiş yeminlerine yaklaşımına denk bir ciddiyetle ele alınır. Parti hiyerarşisinde biri ne kadar

yükselirse, özel yaşamı o ölçüde dikkatli bir gözlem altına alınır. Paraya düşkünlük, alkol, uygunsuz cinsellik gibi belirtiler Parti üyesinin daha önemli kademelere gelmesine engel olur. Gerçek bir etki yapabilme gücünden yoksun, ama taşıdıkları soyadları nedeniyle işe yarar bazı insan-maşalara gelince, bunların zayıflıkları (Parti üyesi olsalar dahi) hoş görülür, çoğu zaman desteklenir bile, çünkü bu zayıflıklar, örneğin lükse ya da içkiye düşkünlük, onların itaatkâr olacaklarının garantisidir. Ancak Yeni İnanç'ın ahlak ülküsü bağnazdır. Eğer vatandaşların tamamını hücrelere doldurup yalnızca siyasi toplantılara ve işlerine gidebilsinler diye salmak mümkün olsaydı, kuşkusuz en çok istenen şey yapılmış olurdu. Ama ne yazık ki, insan doğasına tavizler vermek gerekmektedir. Nüfus artışı yalnızca erkek ve kadınların cinsel ilişkileri sayesinde olanaklıdır, bu zorluğu hesaba katmak gerekir.

"Yeni İnsan," davranış normu olarak sadece ve sadece genelin iyiliğini kabul edecek şekilde yetiştirilmiştir. Başkaları gibi düşünür ve başkaları gibi tepki verir, alçak gönüllüdür, çalışkandır, devletinin verdikleriyle yetinir, özel yaşamını evde geçirdiği gecelerle sınırlar, ayrıca -işte olsun, eğlencede olsun- hep arkadaşlarıyladır. Çevresini dikkatle gözlemler ve beraber zaman geçirdiği arkadaşlarının her düşüncesini ve yaptığını devlet yetkililerine yetiştirir.

Muhbirlik, çeşitli uygarlıklarda eskiden beri bilinen bir şey olsa da, hiçbir zaman bir erdem mertebesine yükseltilmemişti. Yeni İnanç uygarlığında ise (bu işe yorumlama denilip asıl adıyla anmaktan kaçınılsa da) iyi bir vatandaşın temel erdemi olarak önerilir. O, herkesin herkesten korkusunun dayandığı temeldir. Yeni İnanç ülkelerinde bir fabrika ya da devlet dairesindeki iş, yalnızca harcanan emeğin büyüklüğünden ötürü ağır değildir: Her yerde hazır ve tetikte olan gözlere ve kulaklara gösterilmesi gereken dikkat, çok daha fazla yorar. İş bitiminden sonra siyasi toplantı ya da özel konferanslara gidilir, böylece dikkat bir an olsun dağıtılmadan gün uzatılır. Konuşmacıların içtenliği, olur da içtenlikle konuşurlarsa, kötüye işarettir: Seni uygun bir ruh hâline getirmek ve ağzından, hakkında rapor yazmalarına, böylece amirlerinin gözünde değerlerini artırmaya yarayacak

laflar almak için, sanki gevşemişler ve endişesizlermiş gibi, senin hâlini anlıyor ve buna neden olanlara öfke duyuyorlarmış gibi yaparlar.

Çoğunluk kültüne dayalı ahlak, sonuçta çoğunluğun bakış açısından zehir gibi görünen bir şey verir. Bunun üzerine düşünüldüğünde, Yeni İnanç âlimlerinin zihniyeti muamma gibidir. İnsanların fizyolojik sınırları içinde kalan bariz zayıflıkları karşısında geri çekilirler. Ama insani varlığın başka zayıflıkları da olduğunu, örneğin dikkatinin yoğunluğunu azalttığında kendini iyi hissettiğini, korku içinde olduğundaysa kötü hissettiğini kabul etmek istemezler. Her şeye karşın yalan söylemenin işine yaramadığını, çünkü yalanın içsel bir gerginlik yarattığını kabul etmezler. Başkalarıyla bağlantılı olan bu zayıflıklar, komşularını harcamak pahasına kendi yazgını düzeltmek eğilimi bile olsa, iş birliğine ve kardeşliğe dayalı olması düşünülmüş ahlakı herkesin herkese karşı verdiği bir savaş ahlakına dönüştürür; bu savaşta hayatta kalabilmek için en büyük şansı kurnaz olan bireyler yakalar. Herhalde bu tür, sanayi kapitalizminin ilk günlerindeki para kazanma mücadelesinde tutunabilmenin en büyük şanslarına sahip o türden daha farklı olsa gerek. Sokak köpekleri genel olarak ikiye ayrılabilirler: Cazgır ve zorbalar ile öne çıkmayan ve sessiz sedasız ısıranlar. Bu ikinci tür, Yeni İnanç ülkelerinde imtiyazlı bir konumda gibidir. İnsanların bu türden ilkelere göre elli ya da yüz yıl eğitilmeleri, bir insanlık türünü, artık dönüşü olmamacasına perçinleyebilir. “Yeni İnsan” asla sadece bir postulat değildir. O, gerçeklik olmaktadır.

Ahlakçı Takiye, çoğunluğa sadakat ahlakının sayısız zayıf noktası olduğu duygusundan ortaya çıkar. Parti’nin üst kademelerine yükselmiş şahsiyetler arasında da ender rastlanır bir tür değildir. Bu Takiye’nin değdiği insanlar, gerekirse devrim adına milyonlarca insanı soğukkanlılıkla öldürebilecek yapıda olsalar bile, bu katılıklarını bir şekilde telafi etmeye çabalarlar ve bireysel ahlaktan yana olan insanlara nazaran kişisel ilişkilerde çok daha dürüst ve iyi yüreklidirler. Başkalarının dertlerine üzülme ve başkalarına yardım etme yetenekleri neredeyse sınırsızdır -ki zaten bu, yani başkalarının dertlerini dert edinebilme özellikleridir ki gençliklerinde onları devrim yoluna itmiştir; böylece bizzat Marx’ın yaşam

deneyimini yinelemişlerdir. Bu Takiye'ye özellikle yaşlı komünistlerde rastlanır. Kişisel dostluk bağlarıyla hizmetinde oldukları davanın çıkarı arasında bir çatışma noktasına denk geldiklerinde, konuyu vicdanlarında uzun uzadıya ölçüp biçerler ve yalnızca, eğer bir arkadaşlarını koruduklarında ya da onu şikâyet etmekten geri durduklarında kendileri için çok değerli olan bir şeye zarar vereceklerinden tamamen eminlerse, acımasız davranırlar. Pürüzsüz birer adalet timsali olarak büyük bir saygı çemberiyle kuşatılmışlardır. Yine de bu, onları sık sık karşılarına çıkan "entelektüellik" suçlamalarından kurtarmaz. "Entelektüellik," teorisyenlik yönleriyle suçlanamayacak, ancak ahlaki meselelere biraz fazla hassas yaklaşımları, eylemlerine köstek olanları tanımlamak için kullanılan bir alaycı addır. Devrimci acımasız olmalı ve insan ağaçlarını, hangilerinin gerçekten çürümüş olduklarını düşünüp durmak yerine, körü körüne kesip atabilmelidir.

Ahlakçı Takiye, elbette, halk demokrasisi ülkelerindeki en güçlü Takiyelerden biridir, çünkü Yeni İnanç ahlakının oralara aşılanması topu topu birkaç on yıldan bu yana yapılmaktadır, savaşılan ahlak ise yüzyıllardan beri süregelmektedir. Bu Takiye'nin ne zaman ve kimde ortaya çıkacağını kimseler öngöremez, bu da beklenmedik durumlar ortaya çıkarır. Muhbirlik yapmadıklarını sanmak için her türlü nedeni olanlar, alışkanlık gereği muhbirlik yaparlar; "hurafeleri" küçümsediklerinden en fazla kuşkulanılması gereken kişilerse, tam tersine, arkadaşlarına, hatta yabancılara karşı bile açıklanamaz bir sadakat gösterirler. Vatandaşların beyinlerini kontrol etmeyi zorlaştıran bir tür olarak, bu Takiye'nin kökü itinayla kazınmaktadır, ancak kullanılabileceği durumların sayısı öyle çoktur ki genellikle baskı araçlarının gözünden kaçar.

Batı ülkelerinin bir sakini, dışarıdan bakıldığında ona az ya da çok benzeyen milyonlarca komşusunun, kendisine neredeyse Marslıların dünyası kadar fantastik gelebilecek bir dünyada yaşıyor olduklarının bilincine tam anlamıyla varamaz. Onlarla kıyaslandığında saf bir çocuktur âdeta, değil mi ki Takiye'nin insan doğası için açtığı ufukları bilmez. Sürekli bir iç gerilimle yaşamak, insanda uyuşturulmuş hâlde var olan bazı

yetenekleri eğitip geliştirir. Köşeye sıkıştırıldığında veya ölüm kalım hâllerinde bir uyanıklık yapıp kurnazlığın ve psikolojik basiretin hangi doruklarına çıkılabileceğini tahmin bile edemez. Düşünsel akrobasiye en uygun olanların hayatta kalmayı başarmaları, çağdaş Avrupa'da bugüne değin az bilinmiş bir insan tipi yaratmaktadır. Takiye yapmak sonucunu getiren zorunlulukların zekâyı geliştirdiği konusunda, kuşkuya hiç yer yok. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki düşünsel yaşantının ölçüsü diye oralardaki gazetelerde yayımlanan monoton makaleleri ve basmakalıp nutukları kabul eden biri çok yanılır. Bu, ardında özel bir üslubun, terminolojinin ve dilsel bir ritüelin benimsendiği bir kılıftır yalnızca. Tıpkı katı Ortodoksluk dönemlerinde teologların görüşlerini Kilise'nin emrettiği kuralcı dil aracılığıyla ifade etmeleri gibi, oralarda da birinin ne dediği değil ama virgül kaydıra kaydıra, "ve"ler koya koya, üzerine konuştuğu sorunları başka türlü değil, tam da bu türlü sıralaya sıralaya düşüncesini gizleyerek ne anlatmak isteğidir önemli olan. Oralarda yaşamayan hiç kimse kaç devasa savaşın verildiğini, Takiye kahramanlarının şehit olup nasıl da patır patır düştüklerini ve bu savaşların ne uğruna verildiğini bilmez. Felsefi bir satrancın görülmedik derecede zorlu partilerini hatırlatan bu savaşlarda çarpışan insanlar, siyasi sığınmacı soydaşlarını elbette küçümserler. Bir cerrah, bir kasabı ustalıkta kendisine denk düşünemez; aynı şekilde hassas müdahaleler yapmakta antrenmanlı bir Leh, Çek ya da Macar da, sürgündeki birinin onun için hain (ya da domuz) dediğini, o hain (ya da domuz) on beş laboratuvarın ya da yirmi sanat atölyesinin kaderinin sonucunu belirleyecek bir müsabakanın tam da içindeyken, duyunca gülümser. Bedeli nasıl ödenir? Yurt dışında bunu bilmezler. Neyin satın alındığını ve ne bedel ödendiğini bilmezler.

Bir toplumsal gelenek olarak Takiye'nin iyi tarafları da yok değildir. Bu iyi taraflara değer biçmek için Batı ülkelerindeki yaşama bakmak yeter. BatTnın insanları, özellikle de oraların aydınları, taedium vitae'nin[20] özel bir türünden mustariptirler; düşünsel ve duygusal yaşamları haddinden fazla dağınıktır, çakıllıkları ve kıraçlıkları basmış o nehri, etrafına duvarlar örülü tek bir yatağın içine hapsetmeye boşuna uğraşırlar. Ya da başka bir örnek vermek gerekirse, düşündükleri ve hissettikleri her ne var ise, sanki buhar

gibi, ölçüsüz bir enginliğe karışır gider. Özgürlük onlar için bir ağırlıktır. Ulaştıkları hiçbir sonuç, bağlayıcı değildir; yani böyle de, başka türlü de olabilir. Kesintisiz *malaise*[21] bundan ileri gelir. Komünist olanlar, en mutluları gibi görünmektedir: İçinde yaşadıkları düzen, kafalarını vurdukları bir duvardır; işte nihayet direnç gösterecekleri bir nokta bulunmuştur ve bu direnç kendilerini tanımlamalarına yardım eder. Havaya karışıp giden buhar, basınç altında sıkıştırılmıştır. Komünist inançlarını saklamak zorunda kalanlar çok daha büyük bir yoğunlaşma kazanırlar ki, bu da Batı ülkelerinde pek yaygın olmayan bir âdeti, Takiye'yi icra etmektir.

Takiye, açıkça görüldüğü üzere, kendini bir şeye rağmen gerçekleştirmeye dayanır. Takiye yapan, önüne çıkan bir engelden ötürü dertlidir ama bu engel birdenbire kaybolsa, kim bilir, belki çok daha can sıkıcı bir boşlukta bulu verirdi kendini. İç dünyada yaşanan isyan, ruh sağlığı için çoğu zaman yararlıdır ve mutluluğun özel bir hâlidir. Açıkça söylenebilen şey, çoğunlukla kişinin içsel mabedini korumasının duygusal büyüsünden çok daha az ilgi çekicidir. Görünen o ki, sürekli gerilimle ve tetikte yaşamak zorunluluğu, insanların çoğuna sanki işkence gibi geliyor ama aynı zamanda birçok aydına da mazoşist bir zevk veriyor.

Takiye yapan yalan söyler. Ama gerçeği söylese, acaba daha mı sahici olurdu? Kolhozda yaşam konulu bir resmin içine, dünyanın güzelliğiyle esrime gibi yasak ("metafizik") bir duyguyu kaçak yoldan sokmaya çalışan bir ressama tam bir özgürlük verilecek olsa, ressam ne yapacağını şaşırırdı çünkü dünyanın güzelliği, onu sergilemekte ne denli az özgürse, o denli büyük gözükmektedir. Siyasi sorumlulukları elini kolunu bağlamamış olsa yazabileceği şeyleri hayal eder şair, ama mümkündür ki bütün bu sorumluluklardan kurtulduğu an, şimdi hayalinde böylesine güzel görünen şey dağılıp gidecektir. Takiye hayırlı bir şeydir: Hayallere bakar, onları büyütür. İnsan, dört yanında yükselen ışıltıyı sevmeyi öğrenir. Yeni İnanç'ın başarısının gizi, aydınlar için o büyük güzelliği, kim bilir, belki de insanda bir iç merkez olmamasında yatmaktadır. Yeni İnanç, insana baskı yaparak onda bir merkez, ya da en azından sanki böyle bir merkez varmış hissi yaratır. Özgür olmaktan duyulan korku, boşluktan korkmaktan başka bir şey değildir. "İnsanın içinde hiçbir şey yoktur," demişti diyalektikçi bir

arkadaşım, “kendi içinden hiçbir şey bulup çıkartamazsın çünkü hiçbir şey yok orada. İnsanlardan kopamazsın ve gidip bir çölde de yazamazsın. Unutma, insan toplumsal güçlerin bir işlevidir. Tek başına olmak isteyen, mahvolur gider.” Herhâlde doğrudur bu söylediği. Ama bu, zamanımızın yasası olmaktan daha öte bir şey olarak görülebilir mi, kuşku duyarım. Eğer insan, içinde hiçbir şey olmadığını hissetmiş olsaydı, Dante *İlahi Komedya’*yı, Montaigne *Denemeler’*ini yazamaz, Chardin de tek bir tane bile natürmort tablosu yapamazdı. İnsan, içinde hiçbir şey olmadığını kabul ederek, yeter ki başkalarıyla bir arada olabileyim ve yeter ki yalnız kalmayayım diye, bugün herhangi bir şeyi, o herhangi bir şeyin kötü olduğunu bilse de kabul edip onaylamaktadır. Ve böyle düşündüğü sürece, davranışı çok fazla ayıplanamaz. Dallanıp budaklanmış bir Takiye’yi beslemek, kendini baskıya teslim etmek ve bu baskı sayesinde var olunduğunun hissedildiği anlar yaşamak, insanın tanrısal bir varlık olduğunu iddia eden geçmiş çağların bilgeliğine güvenip de yenilme riskine girmekten daha iyidir.

Ya baskı ve Takiye olmadan yaşamak, yazgıya meydan okumak, “Eğer kaybedersem, acımayacağım kendime,” demek denense ne olurdu? Dışarıdan dayatılmış direnç olmadan yaşanabiliyorsa eğer, kendinin direnci kendi başına yaratılabilirse eğer, insanın içinde hiçbir şey olmadığı doğru değildir. İmanın ikrarı olur bu.

IV
ALFA YA DA AHLAKÇI

Orta ve Doğu Avrupa’nın son birkaç on yıllık tarihi, karşılarında her türlü tanımın ve teorik usa vurumun dengesini yitirdiği durumların bolluk dönemini yaşıyor. İnsanların yazgılarını, bu durumların üstesinden gelebilmek için gösterdikleri çaba belirliyor. Her birinin benimsediği çözümler, insanın bireyselliğini oluşturan, kolay anlaşılmaz etmenlere göre değişiyor.

Milyonların yazgısının ilerlediği çetin yollar, meslekleri gereği kendilerinde ve başkalarında olan değişimleri kayda geçenlerde, yani yazarlarda en iyi biçimde görünür olduğu için, onların bireysel tarihlerini örnek olarak kullanacağım. Ana hatlarıyla, birkaç Doğulu yazar portresini çizmeye çalışacağım.

Alfa olarak adlandırdığım insan, Elba’dan doğuya uzanan coğrafyada en tanınmış nesir yazarlarından biridir. Yakın bir arkadaşımdı ve beraber yaşadığımız birçok zorlu zamanın anıları, bizi birbirimize bağlar. Onun üzerine söz söylerken duygulanmaktan sakınmam zor. Hatta onun bir çözümlemesini yapmalı mıyım, diye de soruyorum kendime. Yine de bu çözümlemeyi yapacağım çünkü dostluğumuz, kitapları üzerine, aşağı yukarı şimdi söyleyeceğim şeylerin aynısını söyleyeceğim bir makale yayımlamamı engellemezdi.

Savaştan önce, Alfa kemik çerçeveli gözlük kullanan, uzun, zayıf bir genç adamdı. Öykülerini, Varşova edebiyat camiası özellikle Yahudilerden ya da bu derginin ırkçı ve totaliter özlemlerine sıcak bakmayan insanlardan kurulu olduğu için edebiyat çevrelerinde pek iyi gözle bakılmayan, haftalık, sağcı bir dergide yayımlıyordu. Alfa’yı, bir ölçüde bu derginin yazı işleri müdürü keşfetmişti ve yaptığı bu seçimden ötürü kendini kutlamayı hak ediyordu çünkü Alfa’nın yeteneği çabuk gelişiyordu. Çok geçmeden, dergi

onun bir romanını tefrika etmeye başladı. Daha sonra bu roman, en büyük yayınevlerinden biri tarafından yayımlandı ve epeyce ses getirdi.

Alfa'nın temel ilgi alanı, trajik ahlaki çatışmalara yönelikti. O dönemde birçok genç yazar, Jozef Conrad[22] nesrinin çekiciliğine kaptırıyordu kendini. Ama Alfa, Conrad'ın yazma biçimini kapmaya özellikle yatkındı çünkü törensel ve heykel gibi kahramanlar kurgulama eğilimi vardı. Gece büyülüyordu onu. Büyük ihtiraslarıyla küçük insanlar, azameti ve gizemiyle yazgılarını koskocaman bir örtüyle kaplayan bir gecenin içindeler: İşte bu tiyatronun senaryosu genel anlamda böyle bir şeydi, gerçi tiyatro oyunu değil, yalnızca öyküler ve romanlar yazıyordu. Heykelleştirme, susuş, insani dünyanın dışındaki umursamaz dünyanın azameti, gençlik dönemi yapıtlarının Conrad'ın yapıtlarıyla ortak öğeleriydi. Alfa'nın tutumu, trajik ve metafizik bir tutumdu. Arılık -hem ahlaki arılık hem de yazmış olduğu şeyin sesindeki arılık- meselesinden mustaripti. Cümlelerini damıtırdı. Her birinin yalnızca bir tanımlama olmayıp yeri doldurulamaz ve yalnızca sesleriyle etki edebilir olması için, sanki bir müzik yapıtının parçasıymış gibi kurulsunlar isterdi. Arılığa, diyebilirim ki bu dünyaya ait olamayacak bir arılığa duyduğu bu gereksinim, insanlarla ilişkilerinde kibirli olmayı ve tepeden bakmayı seven Alfa'nın temel kişilik özelliğiydi. Yazarlık uğraşında arılığın peşinden koşturması ve kibri bir bütünde buluşuyordu: Bu, bizzat Alfa'nın süblimleşmiş hâli, bütün umutlarını yüklediği ikinci ben'iydi. Düzensiz özel yaşamına üzüldüğü ölçüde, onun için yazmak anlamına gelen telafi edici bir eyleme o denli değer veriyor ve ona o denli büyük bir ayin anlamı yüklüyordu. Eline kalemi almadan önce ağır bir şaman giysisi giyinir, demişti biri onun için. Onun egosunu tatmin edebilecek makam, ancak kardinallik makamı olurdu. Ağır hareketler, erguvan rengi pelerin, yüzük öptürmeler -işte jestlerde arılık, işte kendini daha iyi bir ben'in içine salmak; hani tüm yaşamları boyunca önemli, saygın bir rol oynayabilmeyi hayal eden komedi aktörleri vardır, herhâlde onlarda da benzer dürtüler olmalıdır. Konuşmalarında eşi benzeri görülmedik bir mizah duygusuna sahip olan Alfa, yazmaya başladığında tamamen değişiyordu; o andan itibaren yalnızca trajedinin en yüksek tonlarında var oluyordu. Hırsları, iyi yazılmış kitapların yazarı unvanını

kazanmanın çok daha ötesine uzanmaktaydı. Bir yazar olmanın yanı sıra, bir ahlak otoritesi olmak istiyordu.

Sözünü ettiğim ve ona ilk büyük başarısını kazandıran roman, bir Katolik roman olarak geniş kitlelere reklam edilmiş, Alfa ise bu roman sayesinde en yetenekli Katolik yazar unvanını kazanmıştı ki bu, Polonya gibi Katolik bir ülkede hiç azımsanacak şey değildi. Ama gerçekten Katolik bir yazar mıydı, orasını çözmek zor. Yirminci yüzyıl Katolik yazarlarının sayısı çok değildir. Aydınların sözde dine dönüşleri, genellikle oldukça kuşku uyandırıcıdır ve gerçeküstücülük, dışavurumculuk, varoluşçuluk gibi akımlara geçici geri dönüşlerden farklı değildir. Onunla sık sık bir araya geliyor olmama ve en koyusundan sohbetler yapıyor oluşumuza karşın, Alfa kesinlikle Katolikti demem güç. O dönemler birçoğumuzun olduğu türden bir Katolikti: Thomizm'le[23] ilgilenilen ve edebiyat tartışmalarında Jacques Maritain[24] adının referans gösterildiği bir dönemdi. Bütün bu "aydın Katoliklerde" yalnızca bir edebiyat modasının etkili olduğu düşüncesine tutunup kalmak doğru olmaz: Denize düşüp yılana sarılan birinin çırpınışları, getirilip yalnızca bir modaya dayandırılamaz. Ancak, Aziz Thomas felsefesine dayalı edebiyat tartışmalarını Katolik ideolojinin belirtileri saymak da yanlış olur; Katolik ideolojiyi bütün sonuçlarıyla birlikte kabul etmek onlardan oldukça uzaktı. Yine de "aydın Katolikler," bazı edebiyat çevrelerine kendi renklerini veriyordu; siyasi rolleri özeldi, totalitarizm ve ırkçılığa sıcak bakmıyorlardı; siyasi düşünceleri "sağlıklı düzen biçimlerine (yani İtalya ve Almanya'daki yönetim biçimlerine) tapınmaya ve Yahudilerle yapılan kavgaları övmeye bağlı olan, tout court[25] Katolik gazeteci ve yazarlardan ayrılıyorlardı. Komünistler, Jacques Maritain'ın yaptığı etkilere tiksintiyle bakıyorlardı ama radikal sağa karşı düşmanca bir tutumları olduğu için, "aydın Katolikler" mücadele ettikleri bir grup değildi. Alfa, romanının yayımlanmasından sonra, sol ve "aydın Katolik" çevrelerde dolanmaya başlamıştı. Çevresindeki hâkim görüşleri hemen kapan biri olduğundan, ayrıca ahlak otoritesi bir yazar olma meselesini de çok ciddiye aldığından sağcı gazeteyle olan ilişkisini bitirdi ve Yahudi karşıtlarına karşı yazılmış bir aydınlar dilekçesinin altına o da imza attı.

Katoliklikte herkes başka bir şey arayışındaydı. Alfa, trajik dünya kavrayışıyla biçimler arıyordu; sözcüklerin, kavramların, kısacası bunlarla dokunmuş bir kumaşın peşindeydi. Bu trajik kavrayış, Welıs'in insanlar arasında görünür olmak isterken kâğıt hamurundan bir burun takınmak, yüzünü bandajla sarmak, görünmez ellerine eldiven takmak zorunda kalan kahramanı Görünmez Adam'ı gibiydi. Katolik ideoloji, Alfa'ya bir dil kazandırıyordu. Anlatılan kişilerin yaşantıları günah ve kutsiyet, ruh karanlığı ve lütuf gibi kavramlara tutturulabiliyordu; daha da önemlisi Katolik dil, hemen daha en başından, Alfa'ya gerekli olan türde yüce bir ses tonlaması getiriyordu, kardinalliğin erguvan rengi pelerinine duyduğu özlemini dindiriyordu. Alfa'nın roman kahramanı bir papazdı -ki bu da kuşkusuz, başta Bernanos olmak üzere, Katolik roman yazarlarından bir etkilenmenin, ama aynı zamanda Alfa'nın arı ve güçlü figürler yaratmak yönündeki eğilimlerinin göstergesiydi. Olay bir köyde geçiyordu; Alfa'nın yazarlık yeteneğinin zayıf yanlarının görünür olduğu yer de bu noktaydı; çatışmalar kurgulamakla meşgulken gözleri pek de antrenmanlı değildi; ayrıntıları, belirli kişilikleri gözlemlemede eksiği vardı; kentte yetişmiş biri olarak köylülerle hiçbir zaman ilişkisi olmamıştı. Anlattığı köy, evrensel bir köydü -rahatlıkla bir Breton ya da Flaman köyü olabilirdi ama tam da bu nedenle gerçek bir köy değildi. Figürler, sanki kendilerine yabancı kostümler giyinmişler izlenimi veriyor (ki pastoral edebiyat döneminde de bey çocukları çoban kılığına sokulurdu) ve hep aynı şekilde konuşuyorlardı. Böylece dram, belli belirsiz çizilmiş dekorun ortasında oynanıyordu. Ama gerilimi çok yüksekti ve eleştirmenler kitabı neredeyse kendilerinden geçecek kadar beğenmişlerdi. İlk baskısı çabucak tükenmekle kalmadı. Alfa, bu romanıyla, ona epey yüklü bir para getiren bir de devlet ödülü kazandı. Ödülü veren jürinin, kitabın sanatsal değerinin yanı sıra Alfa'yı ödüllendirmenin getireceği bazı siyasi yararları da dikkate almış olması mümkündür. O yıllarda hükümet, sağla açıkça cilveleşiyordu, Katolik bir yazarın ödüllendirilmesi akıllıca bir hamle olarak görülmüştü; sağ bundan memnun olmalıydı ama liberallerin ve solun da bu karara saldırmaları için bir neden yoktu çünkü nihayetinde o dönemde bir şeye inanmak ve inandığına göre yazmakta herkes serbesti.

Kalbinin derinliklerinde Alfa, ne romanını ne öykü kitabını, buldukları yankıya ve getirdikleri paraya karşın, iyi kitaplardan sayıyordu. Kazandığı konum, istediği kadar kibirlenmesine olanak tanıyordu; derin ve soylu bir edebiyatın yaratıcısı sayılıyordu; arkadaşlarının kitapları ise, yalnızca pek saygın olmayan birer sansasyon olarak, belki biraz daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmeyi hayal edebilirdi: Bunlar, özellikle fizyolojik anlamda kendini gösteren göz alıcı bir doğalcılık içeriyordu ya da roman biçimine bürünmüş birer psikoloji teziydiler. Edebiyatçı kahvelerinin aydın gettolarında yaşayan edebiyatçıların üslupları, geniş kitlelerden kopukluklarının onlara verdiği acı arttığı ölçüde, daha tuhaf ve daha anlaşılmaz oluyordu. İlk kitaplarını yayımladıktan sonra Alfa'nın içine yerleşip kalan bu can sıkıcı tortu, onun için dahi tanımlanması güç bir şeydi ancak yazarlığında bir şeylerin yolunda olmadığının farkına vardığı o an, yaşamının geriye kalanı için belirleyici oldu. İçini büyük bir kuşku kapladı. Eğer yazar arkadaşları da boşlukta asılı yapıtlarının değerinden kuşku duymuşlarsa, Alfa'nın kuşkusu daha da büyüyordu. Ahlaki tonlamada arılığa ulaşmayı istemişti -ama arılık, gerçek olabilmek için bu dünyalı olmalı, yaşantı ve gözlemlere sıkı sıkıya bağlı olmalıdır; aksi hâlde bir sahtekârlıktır. Alfa, sahtekârlığa bulaştığının ayrımına varmıştı çünkü kanlı canlı insanların arasında değil, insanlara dair ülkülerin ortasındaydı. İnsanda gördüğü şey, dört duvar arasındaki kendi öznel deneyimlerine dayanıyordu. Katoliklik, kullandığı bir maskeden başka hiçbir şey değildi. Çıplaklıklarını eski zamanların saygın bir giysisiyle örtmeyi deneyen birçok yirminci yüzyıl aydınının davrandığı gibi davranarak, Katoliklikte eğlenmişti. Okuyucuda, arzuladığı duygusal yankıyı yaratabilmenin yöntemini arıyordu: Okuyucu, lütuf ya da günah gibi ona çocukluğundan beri aşina olan sözcükleri bulunca, elbette güçlü bir tepki verir. Ama sözcük ve kavramların yazar tarafından böyle kullanımında, bir miktar sahtekârlık da vardır. Alfa, kendisinin yaratmış olduğu çatışmaların gerçekliğinden şüphe ediyordu. Katolik yazar diye adlandırılırken Katolik bir yazar olmadığını biliyordu, tıpkı bir süre kübik resim çalıştı diye adının ilelebet kübist olarak kaldığını hayretle gören bir ressam gibi. Dışa yansıttığı görünümlerin aldatıcılığına kanmış edebiyat eleştirmenleri, onun yazarlığını

sağlıklı ve soylu edebiyattan sayıp arkadaşlarının yozlaşmış yazarlıklarının karşısına çıkarıyorlardı. Ama kendisi, acınası çıplaklıklarını en azından gizlemeyen arkadaşlarından hiç de sağlıklı olmadığını anlamıştı.

Savaş çıktı, kentimiz ve yurdumuz Hitler İmparatorluğunun bir parçası oldu. Beş buçuk yıl boyunca, herhangi bir deneyimden ya da edebiyattan tanıyabileceğimizden tümüyle farklı bir boyutta yaşadık. Görmek zorunda bırakıldığımız şeyin, en cesur ve en dehşet verici hayal gücünü bile aşıp geçtiğini söyleyebilirim. Önceden bildiğimiz canavarlık tasvirleri, şimdi safça ve çocukça öyküler olarak, bizi ancak güldürüyorlardı. Avrupa'daki Alman yönetimi korkunçtu ama hiçbir yerde Doğu'da olduğu kadar korkunç olmamıştı; çünkü nasyonal-sosyalist doktrine göre Doğu'da ya köklerinin tümden kazınmasına ya da ağır işte kullanılmaya layık ırklar yaşamaktaydı.

Ama yaşıyorduk işte ve yazar olduğumuz için de yazmaya çalışıyorduk. Gerçi, aramızdan hep yeni biri daha, ya toplama kamplarına götürülmüş ya da kurşuna dizilmiş, yitip gitmekteydi. Bunun çaresi yoktu. Sanki erimekte olan bir buz dağının üstündeydik. Tamamen eriyip biteceği ânı düşünmemek gerekiyordu. Savaş bildirileri, ölümle yaptığımız yarışın sonuçlarını duyurmaktaydı. Yazmamız gerekiyordu, umutsuzluktan korunabilmenin yegâne yoluydu bu. Ayrıca ülkenin tamamı bir örgüt ağıyla sarılmıştı ve gerçekten de ülke içinde bir "yeraltı devleti" vardı, öyleyse bir yeraltı edebiyatı da niye olmasındı ki? Yenilmiş bir ulusun dilinde dergi ve kitap yayını yasaktı. Yine de, kültürel yaşam ezilip yok edilmeye boyun eğmiyordu. Yayınlar ya teksir makinesinde çoğaltılıyor ya da küçük formatlarda, dağıtımları kolay, yasa dışı gazete, broşür ve kitap olarak basılıyorlardı. Gizli olarak birçok okuma günü ve yazarlarla söyleşi toplantısı düzenleniyordu. Hatta gizli tiyatro gösterileri bile yapılıyordu. Bütün bunlar, esir düşmüş ama savaşmayı hâlâ sürdüren bir ulusun moralini yükseltiyordu. Verilen bu moral iyiydi, savaş sonundaki olayların kanıtladığı gibi, sanki biraz fazla iyiydi.

Bu yıllar boyunca Alfa, yazar-ahlak otoritesi olma idealini başarıyla hayata geçirmişti. Tutumu, örnek bir vatandaş yazar tutumuydu. Hangi davranışların olması gereken, hangilerininse olmaması gereken türden

davranışlar olduğuna dair yargıları, edebiyat çevrelerinde bir çeşit kehanet gibi görülüyor ve sıklıkla ona başvurulup herhangi birinin, vatanseverliğin yazıya geçirilmemiş yasasının ilkeleri dışına çıkıp çıkmadığına dair hüküm vermesi isteniyordu. Sessiz bir kabulle, kentimizin bütün yazarlarının lideri gibi bir şey olmuştu. Yeraltı örgütlerinde toplanan paralar ona ulaştırılıyor ve o da paraları yardıma gereksinimi olan meslektaşları arasında bölüştürüyordu; gizlilik derecesi oldukça yüksek örgütsel bilgiye sahipti; yazmaya yeni başlayan yazarlara kol kanat geriyordu. Varşova'da bir Alman yayınevinde işe başlayarak Almanlarla iş birliği yapmayı kabul eden bir yazarın elini sıkmayı herkesin önünde reddetme cesareti göstermişti. Daktiloda yazılıp gizli olarak toplanan "kulüplere" ulaştırılan ve oralarda yüksek sesle okunan yasa dışı bir derginin hem kurucusu hem de redaktörlerinden biriydi. Tutumunun temel özelliği, gerçek bir insancıllıktı. Ülkede kendine has bir totalitarizmin uygulanması gerektiğini ilan eden patronuyla (ki bu patron, savaşın ilk yılında Gestapo tarafından kurşuna dizilmiştir) daha savaştan önce vedalaşıp yollarını ayırmıştı. Alman iktidarı, Polonya'daki üç milyon Yahudi nüfusunu sistematik olarak öldürmeye giriştiğinde, Yahudi karşıtları buna gerektiğinden fazla üzülmenin şart olmadığı düşüncesindeydiler; gösterilen acımasızlığı yüksek sesle kınıyorlardı ancak aralarından pek çoğu, içten içe bunun tümden haksız bir şey olmadığını düşünüyordu. Alfa, kentimizin kitlesel katliamlara sert tepki gösteren insanlarından biriydi; diğerlerinin vurdumduymazlığına karşı kalemiyle mücadele ediyor ve Yahudilere yardım etmenin cezası ölüm olmasına rağmen, saklanan Yahudilere kendisi de yardım ediyordu.

Almanya'da bu denli felaket bir biçimde vücut bulan milliyetçiliğin kesinlikle karşısındaydı. Ama bu, komünist eğilimleri olduğu anlamına da gelmiyor. Polonya'da komünistlerin sayısı hep önemsiz bir sayı olmuş, Molotov-Ribbentrop Paktı'ndan[26] sonra Ruslarla Almanların iş birliği, Moskova yanlılarının faaliyetleri için özellikle uygunsuz şartlar yaratmıştı. Komünist yeraltı örgütü zayıftı. Halk kitlelerinin umutları Batı'ya dönüktü, "yeraltı devleti" de Londra'daki sürgün hükümetine bağlıydı. Çevresinin ahlaki görüşlerine karşı her zaman hassas olan (ki hassasiyeti bir barometrenin hassasiyetiyle bir tutulabilir) Alfa, hemen hemen hiç kimsede

dostça duygular uyandırmayan bir ülkeye sempatiyle yaklaşamazdı. Arkadaşlarının çoğu gibi, çok ilerilere giden sosyal reformlar ve bir halk iktidarı istiyordu.

Alfa'yla sık sık buluşurdum. Savaş yıllarını beraber geçirdik desem abartmış olmam. Alfa'nın insanın moralini düzelten bir görünüşü vardı; bütün olumsuzluklara inat gülümserdi, lakayıt davranırdı ve çivili postalları, üniformaları ve "Heil Hitler" haykırışlarını küçümsediğini vurgulamak için şemsiye taşırdı. Uzun boyu, zayıflığı, gözlükleri ardında gözlerinin alaycı parıltısı ve terör vebasının sardığı kentin sokaklarını adımlarkenki vakarı - savaşın yasalarını kabul etmeyen bir karakterin unsurları oluyordu. Bir keresinde, köyde oturan ortak bir arkadaşımızı ziyaretten dönüyorduk. Anımsadığım kadarıyla hangi treni seçeceğimiz konusunda tartışmıştık; ev sahiplerinin yarım saat sonra kalkacak treni salık vermelerine karşın gitmeye karar vermiştik. Varşova'ya gelmiş ve kentin sokaklarında hayatımızdan memnun yürümüştük; 1940 yılının bulutsuz bir yaz sabahıydı. O günün kentin tarihinde en karanlık günlerden biri olarak hatırlanacağı aklımızın ucundan bile geçmiyordu. Eve yeni girmiştim ve daha kapıyı kapatmama kalmadan, sokaktan gelen çığlıkları işittim. Eğilip baktım pencereden, toplama yapılıyordu. Bu, Oswiecim'e[27] gidecek olan ilk büyük toplamaydı. Sonradan Oswiecim'de Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden birkaç milyon insan öldürülecekti ama o sıralar bu toplama kampı daha yeni yeni filizleniyordu. O gün kentin sokaklarından toplanıp ilk büyük nakliyeyle götürülen bu insanlardan, sanırım, tek kişi dahi hayatta kalmamıştır. Alfa ve ben, sürek avının başlamasından beş dakika önce bu sokaklardan geçmiştik; Alfa'nın şemsiyesi ve kaygısızlığı bize şans getirmişti.

Bu yıllar, her yazar için bir sınavdı. Olaylardaki gerçek trajedi, hayalî trajedileri gölgede bırakıyordu. Kitlesel çaresizliğe ve umuda ifade kazandıramayan kişi, mesleğinden utanıyordu. Yalnızca çok temel duygular vardı: Korku, yakınlarını yitirmenin verdiği acı, zalimlerden nefret, zulüm görenlere acıma. Yeteneğini hayalî olanda değil gerçek trajedide arayan Alfa, malzemenin ellerinde olduğunu hissetmiş ve savaştan sonra bir kitap olarak yayımlanacak bir dizi öykü yazmıştı; bu kitap birçok dile çevrildi.

Bütün öykülerin konusu, sadakat olarak tanımlanabilir. Alfa'nın gençlik yıllarında en sevdiği yazarın Conrad oluşu boşuna değildi. Bu, insanın içindeki adı konulmamış ama güçlü ve arı bir şeye karşı sadakatti. Alfa, bu ahlaki zorunluluğu savaştan önce Katolik yaklaşımla adlandırma eğilimindeydi. Şimdi ise sahtelikten korkuyor, yalnızca bu ahlaki zorunluluğun var olduğu iddiasını ileri sürüyordu. Ölmekte olan kahramanları, bakışlarını suskun göğe çevirdiklerinde, sadakatlerinin belki dünyanın bir yasasına dayandığı ve bu dünya yasasının tümden anlamsız olmadığı gibi, insanın ahlaki özlemlerine de yabancı olmadığı umudundan gayrı hiçbir şey göremiyorlardı. Alfa'nın kahramanlarının ahlakı laikti, bir soru işaretiyle, bir boşluk bırakılarak, ama bu boşluk henüz inanç değildi. Alfa'nın bu öykülerde, savaş öncesi yapıtlarında olduğundan daha dürüst olduğunu düşünüyorum. Aynı zamanda, gizli örgütlerin Nazizmle savaşırken öldürülen sayısız savaşçısının düşünce biçimine de büyük bir güçle ifade kazandırmıştı. Terazinin bir kefesine niçin kendi hayatlarını koymuşlardı? İşkence görmeyi ve ölmeyi niçin kabul etmişlerdi? Onları bütün bunları yapmaya iten şey neydi? Ne Almanların Führer sevgisinde ne de komünistlerin Yeni İnançlarında olduğu türden bir dayanak noktaları vardı. Çoğunun İsa'ya inandığı bile şüpheliydi. Öyleyse yalnızca sadakat - adına vatan ya da onur dedikleri, ama adlardan çok daha güçlü olan bir şeye yönelikti sadakat. Alfa'nın öykülerinden birinde, jandarmanın işkence yaptığı bir delikanlı kurşuna dizileceğini bildiği hâlde arkadaşını ele verir çünkü tek başına ölmekten korkmaktadır. İnfaz timleri karşısında yan yana gelirler ve ele verilmiş olan, kendisini ele vereni affeder. Bu af, hiçbir faydacı ahlak tarafından haklı görülemez: Hainleri affetmek için neden yoktur. Aynı öyküyü bir Sovyet yazarı yazmış olsaydı, ele verilmiş olan, aşağılık bir zayıflığa yenik düşmüş o insanı hor görerek ona sırtını dönerdi. Katolik ideolojiyi terk eden Alfa, sadakat ahlakının Hristiyan ahlakının bir devamı ve toplumsal amaçlar ahlakının karşıtı olduğunu varsayarken, geçmişte olduğundan çok daha Hristiyan bir yazar olmuştu.

Savaşın ikinci yarısında, "yeraltı devletinde" önemli bir siyasi bilinç krizi doğdu. İşgal gücüne karşı verilen gizli örgüt mücadelesi, peşi sıra büyük fedakârlıklar getiriyordu, kurşuna dizilenlerin ve toplama

kamplarında yok edilenlerin sayısı sürekli artıyordu. Fedakârlık gösterme gerekliliği yalnızca sadakatle gerekçelendirilirken, akıl kuşkularla yüz yüzeydi. Sadakat, yalnızca bireysel bir kararın temeli olabilir ama yüz binlerce insanın yazgısına ilişkin kararlar söz konusu olduğunda sadakat yetmez, akıl rasyonel amaçlar arar. Peki, bunlar nasıl amaçlar olmalıydı? Doğu'dan muzaffer Kızıl Ordu yaklaşıyordu. Batı orduları uzaklardaydı. Bu gencecik insanlar nasıl bir gelecek uğruna, nasıl bir düzen uğruna her gün ölüp durmaktaydılar -işleri diğerlerinin moralini yükseltmek olanlardan pek çoğu kendisine işte bu soruyu soruyordu. Ne yanıt verileceğini kimse bilmiyordu. Kızıl Ordu'yu durduracak, aynı anda da Hitler rejimini yıkacak bir şeylerin olacağına dair akıl dışı hayaller, "Quisling'siz[28] bir ülke" olmanın onuruna yapılan göndermeyle birleşiyordu. Olaylara çok daha ayık bakan kafalar için bu, öyle çok da sağlam bir temel değildi. Bu noktada, sosyalistlerin sol kanat temsilcilerinin de katıldığı komünist gizli örgütler faaliyete başladı. Komünistlerin programı, Londra hükümetine bağlı "yeraltı devletinin" programına kıyasla çok daha iyi gerekçelendirilmişti: Ülke, artık apaçık görüldüğü gibi, Kızıl Ordu tarafından kurtarılacaktı. Kızıl Ordu yardımıyla bir devrim yapılması gerekiyordu.

Direniş hareketi içinde yayılan bu akıl dışı atmosfere karşı, aydınlar arasında özel bir öfke vardı. Bu akıl dişilik, histeri noktasına yaklaşıyordu. Komitacılık yapmak kendi içinde bir amaç olmuştu. Ölmek ve başkalarını ölümle yüz yüze getirmek, neredeyse bir çeşit spordu. Öykülerinde sadakat ahlakını ilan etmekte olan Alfa, kendi çevresinde kolaylıkla bunun bir karikatürünü bulabilirdi. Çevresinin vatanseverlik kanunu, Moskova'ya bağlı az sayıdaki gruplara yaklaşmasını yasaklıyordu. Birçok arkadaşı gibi Alfa da kendisini kapana kısılmış hissediyordu. Bu dönem öykülerinin niteliğini bu duyguya bağlamak gerekir. Yazarken, ilk kez mizah duygusuna başvurmuştu. Öykülerinde, çok yakından tanıdığı komitacılık manyağı tipleri anlatıyordu. Taşlaması, komitacılık histerisinin toplumsal arka planını da ortaya çıkarmaktaydı: Kuşkusuz, "yeraltı devleti," her şeyden önce aydın kesimin, yani Anglosakson ülkeler dışında, artık Batı Avrupa ülkelerinde de bilinmeyen bir toplumsal kesimin eseriydi. Geleneklerinde ve beğenilerinde (hatta bir kısmı köylü kökenli olsa dahi) soylu sınıfın

mirasçısı olan bu aydın kesimin özel nitelikleri, aydınlar için hoş özellikler değildi. Aslında, Polonya'da son birkaç on yıl içerisinde aydınlar tarafından, kendilerinin de bir parçası olduğu aydın kesime karşı sürekli darbe girişiminde bulunulmuştu. Bu, örneğin Amerika'da aydınların orta sınıfa karşı yaptıkları darbenin bir karşılığıydı. Aydın kesimin bir temsilcisi gerçekten düşünmeye başladığında, ulusun geniş kitlelerinden kopuk olduğunun ayırdına varıyordu; kitleyle bağını yeniden kazanmaya çalışırken de radikalleşiyordu, çünkü düzenin kusurlu olduğunu anlıyordu. Alfa, komitacı aydın kesim üzerine taşlama yazarken, sayısız anormallikleriyle bu kesimin, eğer ülkenin gelecekteki yöneticileri buradan çıkarsa -ki Londra sürgün hükümetinin ülkeye geri dönüşü durumunda kaçınılmaz bir şeydi bu- geleceğin nasıl olacağına dair düşünülebilecek en kötü öngörü olduğuna kanaat getirmişti.

Tam da bu acı ve etkisiz alaycılık sürecinden geçtiği sırada ayaklanma başladı. Göğe birkaç kilometre boyunca yükselen, duman ve ateşten bir kazık Varşova'nın üzerinde iki ay boyunca çakılı kaldı. Sokak çatışmalarında iki yüz bin insan öldü, bombalar ve ağır topçu ateşiyle yıkılmamış semtler SS birliklerince ateşe verildi; ayaklanmadan önce nüfusu bir milyonun üzerinde olan kent, ayaklanma sonrasında bir harabeler çölüydü, taşları sökülmüş sokaklarıysa mezarlığa dönüşmüştü. Alfa, kentin girişinde, tarlalarla komşu bir semtte oturuyordu. Bu sayede hayatta kalabilmiş ve kenti terk eden halkın yakalandığı, zorunlu çalışmaya ve toplama kamplarına götürüldüğü bölgeyi de kazasız belasız geçmeyi başarmıştı.

Nisan 1945'te, Almanların Kızıl Ordu tarafından kovalanmasından sonra (o sıralar çatışmalar Berlin önlerindeydi) Alfa'yla Varşova'ya geldik ve bir zamanlar sokakların bulunduğu yerlerde göğe yükselen moloz dağlarının arasında yolumuzu yitirdik. Kentin, bir zamanlar çok iyi bildiğimiz bir köşesinde birkaç saat geçirdik. Şimdi orayı tanıyamamıştık. Kırmızı tuğlaların oluşturduğu bir yokuşu tırmandık ve büyüleyici bir ay manzarasının içine girdik. Tam bir sessizlik vardı. Moloz yığınları üzerinden, düşmemek için salınarak aşağıya iniyorduk ve her an, önümüze boşluğun ve yıkımın yeni yeni sahneleri çıkıyordu. Çukurun birinde, metal

bir kirişe tutturulmuş bir tabelaya rast gelmiştik. Üzerinde kızıla çalan kahverengi, kana benzeyen bir boyayla yazılmış bir yazı okuduk. Şöyle diyordu: “Teğmen Zbyszek’in çile yolu.” Bunu okuduğumuzda Alfa da benimle aynı şeyi düşünmüş olmalı. İnsan yaşamından geriye kalan izi düşünmüştük. Bu sözcüklerin tınısı, paramparça edilmiş dünyadan yalnızca göğe doğru yapılmış bir haykırış gibiydi. Adil olunması için yapılmış bir çağrıydı. Kimdi teğmen Zbyszek? Yaşayanlardan hiç kimsenin artık öğrenemeyeceği ne çileler çekmişti? Muhtemelen kendisi de sonradan öldürülmüş bir arkadaşının yazıyla işaretlediği bu yolda nasıl süründüğünü gözümüzün önüne getirdik. Azalmakta olan gücünü nasıl bir iradeyle diri tutmaya çabalıyordu ve yaralandığını hissederken aklında tek bir düşünce vardı: Görevini yerine getirebilmek. Ne diye? Onun bilgeliğinin ya da deliliğinin ölçüsünü kim belirlemiştir? Leibniz’in, yazgısı kâinatta olan tözü müydü; yoksa yalnızca bir posta memurunun, soylu malikâne erdemliliğiyle hatırlanan babasının aşıladığı onurlu ol buyruğunun peşinden giden oğlu mu?

Yürümeyi sürdürdük ve aşınmış bir patika yola rast geldik. Bu patika bizi tepeler arasındaki bir çukurluğa götürdü. Çukurluğun dibinde, toprağa özensizce tutturulmuş bir haç duruyordu, üzerinde bir miğfer. Haçın dibinde yeni dikilmiş çiçekler. Burada birinin oğlu yatıyordu, ona giden yolu annesi bulmuş ve her gün ziyaret için buraya gide gele bu patikayı açmıştı.

Birdenbire, tiyatrodaki gök gürültüsü efektlerine benzer boğuk bir uğultu duyulmaya başladı. Rüzgâr esiyordu ve kayalık bir burna benzeyen bir duvara tutunmuş, eğik bükük saç levhalar kendi kendilerini dövmeye başlamıştı. Harabeler içinden çıkıp neredeyse hiç dokunulmamış bir avluya girdik. Otlar arasında paslanmış makineler görülüyordu, yanmış yıkılmış bir villanın merdiven basamaklarında ise kâr-zarar bilançosunun tutulduğu muhasebe defterleri bulmuştuk.

Londra sürgün hükümetinin emriyle başlatılmış olan Varşova Ayaklanması, bilindiği üzere, Kızıl Ordu’nun başkente yaklaşmaya başladığı, çekilmekte olan Alman ordularının ise kentin kapılarında çarpıştığı bir anda başladı. Gizli örgüte hâkim atmosferin sıcaklığı kaynama noktasına gelmişti. Yeraltı ordusu savaşmak istiyordu. Ayaklanmanın amacı

Almanları süpürüp atmak ve Kızıl Ordu'nun, işler vaziyette bir Polonya idaresi tarafından karşılanmasını mümkün kılacak şekilde kenti ele geçirebilmekti. Kentte çatışmalar başladığında ve nehrin karşı yakasında bekleyen Kızıl Ordu'nun yardıma gelmediği görüldüğünde, durumu tartıp değerlendirmek için artık geç kalınmıştı; bir trajedi, her türlü kuralına tamı tamına uyularak sonuna kadar oynandı. Bu, bir sineğin iki deve karşı ayaklanmasıydı. Devlerden biri nehrin ötesinde dikilmişti ve diğer dev, sineği boğana kadar beklemişti. Doğrusu sinek direniyordu direnmesine, ne var ki askerleri çoğunlukla yalnızca tabancalar, el bombaları ve molotofkokteylleriyle silahlanmışlardı. Buna karşın dev, iki ay boyunca her birkaç dakikada bir, mühimmatlarını elli metreden aşağıya bırakan bombardıman uçaklarını kentin üzerine yollamıştı. Birliklerinin saldırılarını tanklarla desteklemiş ve sıklıkla da topçularını kullanmıştı. Sonunda sineği boğdu, çok geçmeden kendisi de öteki sabırlı dev tarafından boğuldu.

Rusların Varşova'ya yardım etmelerini gerektirecek hiçbir mantıklı neden yoktu. Batı'ya Hitler'den kurtuluşu ve yerine daha iyisini, yani kendi düzenlerini geçirmek istedikleri, mevcut düzenden kurtuluşu getiriyorlardı. Kızıl Ordu'nun cephe gerisinde Moskova'da hazırlanmış yeni bir Polonya hükümeti iş başındayken, "yeraltı devleti" ve Londra sürgün hükümeti, Polonya'da kapitalizmin yıkılmasının önünde engel oluşturuyorlardı. Varşova'nın yok edilmesinin tartışmasız avantajları vardı: Bir kere, sokak çatışmalarında öldürülenler, yönetimde en fazla soruna yol açabilecek olanlardı; yani Almanlarla yapılan yeraltı mücadelesinde pişmiş ve vatanseverliğinde sınırsız fanatik olan aydın gençlikti. Kent ise işgal yılları sürecinde gizli basımevleri ve silah depolarıyla dolu bir yeraltı kalesine dönüşmüştü. Ayaklanma ve isyanların bu geleneksel başkenti, Merkez'in etkisi altına girmesi gereken coğrafyadaki kentler arasında kesinlikle en disiplinsiz olanıydı. Yardım edilmesinden yana konuşabilirse, bir tek, kentin ölmekte olan milyonluk halkına duyulan merhamet konuşabilirdi. Ne var ki, Tarih'in konuşmakta olduğu yerde, merhamet gereksiz bir duygudur.

Alfa, Varşova'nın yıkıntıları arasında benimle beraber böyle gezerken, hayatta kalmayı başarmış herkes gibi öfkeliydi. Bu ay ışıklı manzarada bolca bulunan sığ mezarlarda yakın arkadaşları yatmaktaydı. Yirmi küsur

yaşındaki şair Krzysztof, zayıf, astım hastası, fiziksel olarak Marcel Proust'dan daha sağlıklı değil; bir karakolda pencereden SS tanklarını tararken öldürüldü. Polonya şiirinin en büyük umudu işte böyle yok oldu. Eşi Barbara, yaralı olarak götürüldüğü hastanede kocasının bir şiirinin el yazmalarını avucunda sıkı sıkıya tutarken öldü. Şair Karol, işçi mahallesi çocuğu ve Homer üzerine bir tiyatro oyununun yazarı; ondan ayrı düşünülemez yoldaşı şair Marek, Almanların dinamit döşediği bir barikatta havaya uçtular. Alfa, canı gibi sevdiği bir kişinin, ayaklanmanın bastırılmasından sonra Ravensbrück toplama kampına götürüldüğünü de biliyordu. Savaştan sonra uzun bir süre daha bekledi onu ve sonunda ölümünü kabullendi. Alfa'nın öfkesi, yenilgiyi getirenlereydi: İşte, hiç kimseyi ve hiçbir şeyi hesaba katmayan sadakatin, tarihsel zorunluluklarla karşılaştığında insanı nerelere getirebileceğinin bir örneği. Alfa, bir zamanlar Katolik sözcüklerinden şüphe ettiği gibi, şimdi savaş konulu trajik öykülerinin sadakat ahlakı da, sanki yalnızca güzel ses veren bir boşluk gibi gözükmekteydi. Aslında olan bitenlerin sorumlularından birisi de oydu. Gizlice yapılan yazar gecelerinde öykülerini okurken, gençlerin ona çakılıp kalmış gözlerini görmemiş miydi? Ayaklanmada ölenler bu gençlerdi işte: Meçhul teğmen Zbyszek, Krzysztof, Barbara, Karol, Marek ve onlar gibi binlercesi. Kazanma umudunun olmadığını ve ölümlerinin vurdumduymaz dünyaya karşı şövalyece bir jest olacağını biliyorlardı. Eylemlerinin değerini tartacak bir terazi olup olmadığını bile sormadan ölmeyi kabul ettiler. Genç filozof Milbrand, Heidegger'in hayranı, üstleri tarafından gazete işlerinde kullanılıyordu, çatışma hattına gönderilmeyi kendisi istedi, çünkü insana verilebilecek en büyük armağanın özgürce seçim yapabildiği o tek bir an olduğu görüşündeydi; üç saat sonra artık yaşamıyordu. Gönüllü kurbanlık çılgınlığının sınırı yoktu.

Alfa Rusları suçlamıyordu. Zaten, neye yarardı ki? Onlar, Tarih'in gücü olarak hareket etmişlerdi. Komünizm faşizmle savaşıyordu, Polonyalılarsa sadakatten başka hiçbir şeye dayalı olmayan ahlaklarıyla iki gücün arasında sıkışıp kalmışlardı. Jozef Conrad, ah o iflah olmaz Polonya soylusu! Yirminci yüzyılda, bu kent örneğinin de gösterdiği gibi, hiçbir amaçla desteklenmeyen vatan ve onur buyruğuna yer yoktur ki. Ayaklanmacılar,

Almanlar için düşman bile değildi; yok edilmesi gereken aşağı ırktı. Ruslar içinse “Polonyalı faşistler”di. Bu çağın ahlakçısı -diye düşünüyordu Alfa, dikkatini toplumsal amaçlara ve toplumsal sonuçlara vermeli. Varşova Ayaklanması, aydın sınıfın veda şarkısı ve onun koruduğu düzenin sonuydu. Tıpkı Amerikan İç Savaşı’nda Konfederasyoncuların, Kuzey’in zaferini önleyemeyen çılgın saldırıları gibiydi. Ayaklanmanın kaybettiği anla birlikte, devrim artık gerçekleşmişti; ona giden yol açıktı. Bu, yeni iktidar basınının halkı sakinleştirmeye uğraşırken yazdığı gibi, “ılımlı bir devrim” değildi. Bedeli kanlı olmuştu. Kanıtı, ülkenin harabeler içinde yere serilmiş yatan en büyük kentiydi.

Yaşamak ve çalışmayı sürdürmek, geçmişe dönüp bakmamak gerekiyordu. Ülke yıkıktı, yeni iktidar ülkeyi şevkle yeni baştan kurmaya, fabrikaları ve maden ocaklarını faaliyete geçirmeye girişmişti; büyük çiftliklerin toprakları köylülere dağıtılıyordu. Yazar, yeni sorumluluklarla yüz yüzeydi. Yapıtlarını, bir donma durumundan sökülüp alınmış, savaşın ve -yukarıdan dayatılmış olsa da- yararlı toplumsal reformların uzun sopasıyla karıştırılmış bir beşerî karınca yuvası bekliyordu. Yani, arkadaşlarının çoğu gibi Alfa’nın da hemen, eskinin yıkıntıları üzerine kurulmuş yeni Polonya’nın hizmetinde olmak istediğini açıklamasına şaşırmamalı.

Savaş yıllarını Rusya’da geçirmiş ve şimdi Devleti Leninist-Stalinist ilkelere göre örgütlemek için Doğu’dan ülkeye dönmüş Polonyalı komünistlerin pek kalabalık olmayan grubu tarafından kucaklandı. O süreçte, yani 1945’te, işe yarayabilecek herkes güle oynaya kabul ediliyordu; kızıl olup olmamasına hiç bakılmıyordu. Parti’nin takındığı maskeleri ve sloganlarının ılımlılığını, ülkedeki gerçek Stalin yanlıları sayısının olağanüstü az oluşuna bağlamak gerekir. Putperest bir halkı Yeni İnanç’ı anlamaya ve kabul etmeye doğru götürebilmenin, ancak doz ayarlaması sabırla yapılarak ve doktrinin dozu derece derece artırılarak mümkün olabileceğinde kuşkuya yer yoktu. Alfa, sağcı dergiyle ilişkisini kestiği günden beri, şimdi artık en etkili konuma gelmiş çevrelerde zaten iyi bir intibaya sahipti. Savaş sırasında küçük Marksist gruplardan uzak durduğu için de suçlanmıyordu. Ki zaten bu tür gruplarla ilişki içine girmiş

yazarların sayısı, bir elin parmaklarını geçmezdi. Şimdi yazarlar, sanki bakire kızlar gibi davranıyorlardı: İstekli ama ürkek. Topluma karşı yaptıkları ilk açıklamalar, temkinli ve iyice ölçülüp biçilmiş açıklamalardı. Ancak ne söyledikleri zaten önemli değildi. Gazete sütunlarına isimlerinin geçmesi gerekliydi. Böylece iktidar, dışarısı için, kültür dünyası seçkinlerinin tamamının desteğini kazanmakta olduğunu kanıtlayan bazı işaretler yaratmaktaydı. Halkın çeşitli kesimlerine karşı davranış programı, Polonyalı komünistler tarafından daha Moskova'dayken hazırlanmıştı ve bu, ülke şartlarının noksansız bilgisine dayanan, zekice bir programdı. Gerçekleştirmeleri gereken ödevler olağanüstü zordu; ülke onların iktidarını istemiyordu; Parti yeni baştan örgütlenmeliydi ve aralarına yeni katılan üyeler arasındaki çoğunluğu, konjonktürden yararlanan fırsatçıların oluşturduğu gerçeğini kabul etmek gerekiyordu; sosyalistlerin sol kanadının yönetime katılımına izin verilmeliydi; sonra köylü partisiyle oynayacak karışık bir oyun gerekiyordu çünkü Yalta'dan sonra Batılı müttefikler, hiç değilse bir koalisyon hükümeti varmış gibi görünmesini talep etmişlerdi. Yani en önemli şey komünist gruplar ve ülke arasında köprü kurmaya uğraşmaktı, bunda da en çok yardımı dokunabilecek olanlar, büyük ve liberal yazarlar, hatta muhafazakâr olarak tanınanlardı. Alfa, bu taleplerin tamamını karşılıyordu. Bir makalesi iktidarın haftalık edebiyat dergisinin ilk sayfasında yayımlandı. Hümanizm üzerine bir makaleydi. Anımsadığım kadarıyla o yazısında Alfa, devrimin beraberinde getirmiş olduğu insana saygı ahlakından söz ediyordu.

Eski Orta Çağ kenti Krakow'da 1945 Mayıs'ıydı. Varşova'nın yıkımından sonra hem Alfa hem ben, daha birçok yazar ve sanatçı ile birlikte bu kente sığınmıştık. Berlin'in düştüğü haberinin geldiği gece raket ve top güllelerinin ışığıyla aydınlandı; sokaklarda aralıksız silah sesleri, muzaffer Rus Ordusu'nun askerleri eve erken dönüşlerinin verdiği sevinci ifade ediyorlardı. Ertesi gün, bulutsuz bir bahar sabahında Alfa'yla Film Polonya'nın bürosunda oturmuş, bir senaryo üzerinde çalışıyorduk. Film temalarını birbirine bağlamak zaten genellikle zahmetli bir iştir; ayaklarımızı kâh masaya kâh koltuğun koluna uzatıyor, sonra kalkıp odada dolaşıyor, çok sigara içiyorduk ve serçe şakımalarını odamıza getiren

pencere bizi işimizden habire ayartıyordu. Pencerenin ardında genç ağaçlarıyla bir avlu, avlunun ardında ise kısa bir süre önce güvenlik polisi merkezine ve hapishaneye dönüştürülmüş büyük bir bina vardı. Giriş katında, demirli pencerelerde çok sayıda genç erkek olduğunu fark ettik. Kimisi yüzünü güneşten yana çevirip güneş banyosu yapmaya çalışıyor; berikiler komşu hücrelerden kuma atılmış kâğıt parçalarını ellerindeki telden kancalarla yakalayıp alma uğraşında. Alfa'yla pencerede durup sessizce onları izledik. Tahmin etmek kolaydı, bunlar yeraltı ordusunun askerleriydi; Londra sürgün hükümeti eğer Polonya'ya dönmüş olsaydı, "yeraltı devleti"nin bu askerleri birer kahraman olarak saygı görüp onurlandırılacaklardı. Şimdi ise politik açıdan güvenilmez kişiler olarak hapse konulmuşlardı. Tarihin ironik şakalarına bir örnek. Savaş yıllarında elde silah, sürekli tehlikeler içinde yaşamaya alışmış bu delikanlılar, şimdi olabildiğince tez elden komitacı alışkanlıklarını unutmak zorundaydılar; çoğu bunu yeterince çabuk yapmayı ve gizli örgütlerde hiç faaliyet göstermemiş gibi davranmayı beceriyordu; diğerleri ise hâlâ hep ormanlardaydılar, bazıları ormanlarda ya da kentlerde yakalanıyor ve parmaklıklar ardına konuluyorlardı. Düşmanları Hitler olmasına rağmen, şimdi sınıf düşmanının ajanları sayılıyorlardı. Varşova Ayaklanmasında savaşan ve ölenlerin kardeşleriydiler; kör fedakârlıkları Alfa'da vicdan azabı doğuranlardandılar. Bu hapishane hücrelerinin pencerelerine bakarken ne hissettiğini bilmiyorum. Savaş sonrası yazacağı ilk romanının planının, belki de o an çizildiğini sanıyorum.

Bütün öz geçmişinden de anlaşılabileceği gibi, Alfa'nın hırsları büyüktü. Yalnızca çoğunluktan biri olamazdı, mutlaka önde olmalıydı ve öncülük ederken de üstünlüğü için yeterli nedenler bulmak zorundaydı. Yazmaya başladığı roman, yeni şartlarda yazmakta olan yazarlar arasında ona ilk sırayı getirmeliydi -buna inanıyordu. Yazarlar üsluplarını ve kitaplarının içeriklerini değiştirmeye çalışıyorlardı, ancak insanın kendi kişiliğini değiştirmeden buna erişmesi imkânsızdı. Alfa, kendine ait ama aynı zamanda soydaşlarından pek çoğunun tanıyıp bildiği bir ahlaki çatışmanın kişisel tekrarını yaşamaktaydı. İçinde, hem kendinin hem de aynı zamanda herkesin yaşadığı dramdan kaynaklanan bir güç hissediyordu.

Yaşamın trajedisine yönelik önsezisi, sahneye çıkarken bürüneceği yeni kostümler arıyordu.

Kendine inandığı için hayal kırıklığına uğramadı. Yazdığı kitap ustalık çağı yapıtıydı ve okuyucuları üzerinde de büyük etki yapmıştı. Alfa, bütün yaşamı boyunca güçlü ve arı bir kahraman figürü etrafında dolanıp durdu. Savaştan önce yazdığı romanda bu figür bir papazdı, şimdi ise Yeni İnanç'ın bir temsilcisini, yaşlı bir komünisti kahramanı yapıyordu. Bu komünist, korku nedir bilmez savaşçı, bir dizi yılını Alman toplama kamplarında geçirmişti. Kamptan yılgınlığa düşmeden çıkmıştı ve yakılıp yıkılmış yurduna döndükten sonra, olayları net gören bilinci ve güçlü iradesiyle yeni bir toplumsal düzene dönüştüreceği bir kaos ortamıyla karşılaşmıştı. Bu insan âdeta bir elmastı, gelgelelim toplum ahlaki bir çözülmenin izlerini taşımaktaydı. Aydınların yaşlı kuşağı, hâlâ Batılı müttefiklerden yardım bekleyerek kendisini anlamsız hayallere kaptırıyor, içiyor ve kariyer yapmaya çalışıyordu. Savaş zamanı kör sadakate göre yetiştirilmiş gençlikse, gizli örgütün vurdulu kırdılı yaşantısına alıştıktan sonra, şimdi tamamen yolunu yitirmişti çünkü onuru için düşmanla savaşmaktan başka bir amaç bilmiyor, şimdi de yeni bir düşmanla, yani Rusların dayattığı iktidarla ve Parti'yle savaşmak için komitacılık kumpasları kurmayı deniyordu. Ama bu şartlarda ülkeye huzuru ve yeniden yapılanmayı getirebilecek, insanlara günlük ekmeklerini çıkarabilirle olanağı verebilecek, okulların ve üniversitelerin, demir ve deniz yollarının çalışmasını sağlayabilecek yegâne güç Parti'ydi. Bunun böyle olduğunu söylemek için illa da komünist olunması gerekmiyordu. Bu sonuç, kendini herkese büyük bir açıklıkla dayatıyordu. Parti çalışanlarını öldürmek, yiyecek taşıyan demir yollarına sabotajlar düzenlemek, yıkılmış fabrikalara yeniden can vermeye çalışan işçilere saldırmak kaosun uzamasından yana tavır koymak anlamına geliyordu. Böyle hiçbir mantıklı gerekçesi olmayan, çünkü başarı için hiçbir umut olmadan gerçekleştirilen eylemlere ancak deliler kalkışabilirdi. Alfa, romanında işte böyle bir ülke resmi çiziyordu ve kitabı, sağduyu adına konuşan biri tarafından kaleme alınmış gazetecilik edebiyatı örneklerinden sayılabilirdi, eğer içinde Alfa'yı bir yazar olarak her zaman farklılaştırmış o şeyi barındırmasaydı: Yani merhameti. Hem

yaşlı komünist hem de onu düşman bilenler için merhamet duyuyordu. Yazar, sadece savaşan her iki taraf için de duyduğu merhametle bir trajedi yaratabilir. İçindeki merhamet duygusuyla Alfa, trajik bir roman yazmıştı.

Savaş öncesi yapıtlarındaki yetenek eksikliklerinin, burada yardımına yetiştiğini söylemek gerekir. Yazarlık yeteneği gerçekçi değildi. Alfa, karakterler arasındaki farklılıkları vurgulayarak çatışmalar kuruyordu ama karakterleri zar zor görülen bir dünyada hareket ediyorlardı. Savaş öncesi kahramanı, bir Polonya köyünün küçük cemaatinin papazı nasıl az rastlanır bir örnekse, Alfa'nın şimdiki yaşlı komünisti de öyle az rastlanır bir örnekti. Alfa'nın komünisti dışa yansıttığı, genellikle ona benzeyen insanların, zekilerin, fanatiklerin, işini bilirlerin faaliyet alanını oluşturan davranış alanında gösterilmemişti. Tam aksine suskun, hareketsiz bir kaya gibidir, ancak bu kayanın içine nüfuz ederken orada son kertesinde insani bir şeye rastlarız: İyiye olan özleme ve acıya. Artık bizatihi kişiliği de, kimselere açıklamadığı kişisel acısıyla merhamet uyandıran, anıtsal bir kişiliktir: Toplama kampında sevgili karısını yitirmiştir. Düşünce münzevisidir. Kendi özel dertlerinden utanır, aynı zamanda da, birdenbire anlamını yitirmiş bu hayatı yaşamaya kendisini ancak son kertede bir çaba harcayarak zorlamaktadır. Kalbi yaralı bir devdir, içi sevgi ve affediş dolu. Tek kelimeyle, gelecekte dünyayı iyiye doğru götürebilecek potansiyel bir güç olarak belirmektedir. Duygularının ve düşüncelerinin en arı noktaya geldikleri anda, onda yalnızca bir Moskova ajanı gören bir genç tarafından vurularak öldürülür.

Alfa'nın, komünist sözcüğünün henüz hâlâ mide bulandıran bir anlam taşıdığı bir ülkede eski bir komünisti niçin yüksek ahlakın bir örneği olarak göstermiş olduğunu anlamak mümkün; ne var ki bu ahlak ancak belirli ödevlere uygulandığında, insanlara birer aygıt gibi davrandığı yerde değerlendirilebilir. Yaşlı komünistin değiştirmeye soyunduğu topluma gelince, yazar-gözlemci, orada yalnızca çözülme örnekleri görmemiş olmalıydı. Gerek aydınlar gerek işçiler ve köylüler büyük bir azimle işe sarılmışlardı; özellikle de fabrikaların, maden ocaklarının, demir yollarının, okulların ya da tiyatroların çalışmaya başlaması aydınların, yani çeşitli uzmanların bir eseriydi. Bu uğraşlarında, Rus örneğinde bir sosyalizm

vizyonuyla değil, topluma karşı duydukları sorumluluk duygusu ve mesleki onurlarıyla hareket ediyorlardı. Yine de bu sorumluluk ahlakının ağır sonuçları oluyordu. Bu aydınların siyasi düşünceleri safçaydı, örf ve âdetleriyse genellikle tarihe karışmış bir dönemin özelliklerini taşıyordu. Ne var ki ilk anda en çok gayret gösteren Parti değil, onlar olmuştu. Gençlik yolunu yitirmişti ve önderlikten yoksundu ama terör eylemleri, yozlaşmayla en azından eş düzeyde bir çaresizliğin de sonucuydu. Alfa'yla birlikte hapishane pencerelerinde gördüğümüz delikanlılar, gerçekleştirdikleri saldırılardan dolayı değil, yalnızca savaş sırasında Hitler'e karşı savaşan gizli gruplara bağlı oldukları için oradaydılar. Suçları Londra'ya bağlı "yeraltı devleti"ne hizmet etmek olan bu gençleri yakalamak için, ülkenin her yerinde sürek avları yapılıyordu. Elbette Alfa, sansür nedeniyle bunu söyleyemese de, bu delikanlılara karşı açıkça gösterdiği acıma duygusu, okuyucunun söylenemeyenleri tahmin etmesine olanak tanıyordu. Ancak, olayların çok yönlü temelinin gösterimi eksik kalınca, eylemlerinin gerekçesi değişiyordu.

Alfa, kitabının tamamında kaybetmiş olana öfkelidir. Bu öfke, var olabilmek için hem Alfa'ya hem de onun gibi başka kişilere gerekliydi. Komitacı aydınlara karşı, savaşın sonlarına doğru yazdığı öykülerde görünen hicivci tutum, şimdi romanının aniden siyasi değişiklikler olacağına bağlanmış saçma umutlarla dalga geçen bölümlerinde kendini gösteriyordu. Ne var ki aydınların üzerinde genellikle komik duran bu umutlar, aslında ne köylülere ne de işçilere yabancı umutlar sayılırdı. Alfa, işçileri ve köylüleri yakından hiç tanımamıştı, dolayısıyla, Rusya'nın sihirli bir şekilde çekip gideceğine olan inancın, siyasi bilinciyle toplumun diğer kesimlerinin çok da önünde olmayan aydın kesimin kendine has özelliklerinden doğduğunu, büyük bir kolaylıkla söyleyebilmişti.

Bu türden, yani Yeni İnanç ahlakı ile yenilmiş bir ahlakın karşı karşıya getirilmesine dayalı bir roman, Parti için çok önemliydi. Kitabın basımından sonra geniş kitlelere tanıtımı yapıldı ve baskı sayısı çabucak 100.000'i buldu; Alfa, 1948'de bu romanıyla bir devlet ödülü de kazandı. Alfa, ülke yazarları arasında birinciliğin kendisine ait olması gerektiği değerlendirmesinde yanılmamıştı. Bir kentimiz, ona, epey bir masrafla

dayanmış döşenmiş, güzel bir villa armağan etti. Halk demokrasilerinde işe yarayan bir yazar, ilgisizlikten hiç yakınmamalıdır.

Diyalektikçiler, Alfa'nın roman kahramanının "yeni insan"ın bir örneği olmadığını iyi anlamışlardı. Komünist olduğu ise, daha ziyade yalnızca yazarın, onun öyle olduğunu söylemesiyle kestirilebilecek bir şeydi. Roman sayfalarında eylem içinde değil ama eylem hazırlığında görülüyordu. Alfa'nın, papaz cübbesi giymiş eski kahramanına şimdi bir komünist parkası giydirdiğinin ayırdına varmak zor değildi. Kavramlar dilinin değişmiş olmasına karşın, Alfa'nın trajik ve metafizik tutumu değişmeden kalmıştı ve yaşlı komünist her ne kadar dua etmiyorsa da, eğer hep kapalı dudakları arasından Yeremya'nın[29] şikâyet sözcükleri dökülecek olsa, okuyucu herhâlde şaşırmazdı: Peygamberlerin sözleri onun kişiliğiyle öyle güzel uyum sağlardı ki. Yani, Alfa savaş öncesi zamanlardan bu yana esaslı bir düzelme göstermemişti; kendisini rasyonel şekilde kavranan bir eylemde belli eden ve tamamen faydacı bir ahlakın sınırları içinde kalmayı beceremiyordu. Kahramanında hem Kral Lear hem de Faust bir arada olmaya mahkûmdu. Hâlâ hem yer hem gök vardı. Kahramanı, Conrad'ın *Korsan*'ındaki Peyrol'a da benziyordu biraz. Ama zaten daha fazlası da istenemezdi. Alfa, Parti'ye kayıtlı değildi ama yaşlı komünist karakterinden daha çok terörist gençliğe karşı olan tutumunun da kanıtladığı gibi, anladığını gösteriyor, öğreniyordu. Yazarlardan "sosyalist gerçekçilik" yapmalarını istemek için daha erkendi, onun zamanı gelmemişti henüz, yazarlar daha bunun ilkokulu aşamasındaydılar; "sosyalist gerçekçilik" terimi kullanılmıyordu çünkü bu terim yazarları ve sanatçıları gereksiz yere ürkütebilirdi; aynı şekilde köylülere de Polonya'da asla kolhoz olmayacağı garantisi veriliyordu.

Alfa için karar ânı, kitabının yayımlanması üzerinden ancak birkaç yıl geçtikten sonra çıkageldi. Güzel villasında yaşıyordu; bir sürü siyasi deklarasyon imzalıyor, komitelerde görev alıyor ve fabrikaların etüt odalarında ve "kültür evlerinde" edebiyat konferansları vererek yurdu dolaşıyordu; büyük ölçekte düzenlenen bu yazar gezileri birçokları için yalnızca angaryaydı ama Alfa'nın hoşuna gidiyordu, böylece işçi gençliği, onun günlük yaşamını ve onu üzen sorunları öğreniyordu. Alfa, ait olduğu

aydınlar kabilesinin dışına ilk kez çıkmaktaydı. Üstelik de saygı duyulan bir yazar olarak çıkıyordu; halk demokrasileri yazarları içinde yüksek bir konuma değer bulunduktan sonra, kendisini hani belki kardinal gibi değilse de, en azından saygın bir katedral papazı gibi hissedebilirdi.

Ülkenin biçim değişimi Merkez'in planlarına göre ilerlemekteydi; yazarların dizginlerini sıkmak ve tüm sonuçlarıyla birlikte Yeni İnanç'tan yana olduklarını açıklamalarını istemek için durumun yeterince olgunlaşmış kabul edildiği an gelmişti; sosyalist gerçekçilik, yazar kongrelerinde biricik sanat metodu olarak ilan edildi. Sanırım, Alfa bu ânı özellikle ağrılı yaşadı. Parti'nin işitilmedik iş bilirliği, yazarları, hani neredeyse hiç fark ettirmeden, bir biat kapısı önüne getirip bırakmıştı. Şimdi ya birdenbire isyan edebilir ve toplumsal merdivenin dibine düşebilirler ya da bu kapıdan geçebilirlerdi. Birazcık ondancılık, birazcık bundancılık yapmak; bir mavi boncuk Tanrı'ya, bir mavi boncuk Sezar'a dağıtmak artık olanaksızdı. Yazarların Parti'ye resmî olarak kaydolmalarını kimse talep etmiyordu. Ama durum doğru şekilde değerlendirilip de Yeni İnanç kabul edilmişse, Parti'ye girmenin önünde herhangi bir engel de yoktu. Bu türden bir usa vurum daha ziyade daha büyük bir cesareti kanıtlıyordu: Parti'ye girmek, sorumluluğun azalması değil, artması anlamına geliyordu. Partili çevrelerce en değer verilen romancı namının korunmasında özellikle hassas olan Alfa için, tek bir karar mümkündü. Bir yazar-ahlak otoritesi olarak söz alması ve tutumuyla arkadaşlarına örnek olması bekleniyordu. Alfa, yeni düzenin ilk yıllarında gerçekten de devrime bağlanmıştı. İşte sonunda bir halk yazarıydı, okurları işçi kitlelerinin arasından çıkıyordu. O denli çok övülen savaş öncesi romanının dağıtımı topu topu birkaç bin nüsha olmuştu. Şimdi hem o hem de diğer yazarlar, büyük bir okuyucu kitlesine bel bağlayabilirlerdi. Artık toplumdan kopuk değildi; kendi kendine, gerekli biri olduğunu -kafe züppelerine değil, ülkede yaptığı yolculuklarda seslendiği bu yeni işçi gençliğine gerekli biri olduğunu söylüyordu. Bütün bu değişim, Rusya'nın ve Merkez'e bağlı Parti'nin kazandığı zaferin bir eseriydi. Bundan sonuçlar çıkarmak ve yalnızca pratikteki sonuçlarını değil, felsefi temellerini de kabul etmek gerekliydi. Bu iş Alfa için kolay olmadı. Anıtsal trajediye olan aşkından ötürü gittikçe daha çok saldırıya uğruyordu.

Başka türlü yazmayı deniyordu ama yeteneğinin doğasında olan bir şeyi kendisine yasak edince yazdıkları yüzeysel ve renksiz oluyor, el yazmalarını yırtıp atıyordu. Kendisine, etrafında her gün, büyük bir ortaklık yaşamına özgü trajik çatışmaları göre göre bunları göstermekten vazgeçip geçemeyeceği sorusunu soruyordu. Ülke büyük bir ortaklık olmuştu; insanların çektiği acıların nedenleri kapitalist düzendekinden farklıydı ama acıların sayısı azalmıyordu, aksine artıyor gibiydi. Rusya'ya ve diyalektikçiler tarafından kuşkucu akımlar ortaya çıkmasın diye "insan maddesi"ne karşı kullanılan acımasız yöntemlere dair çok şey biliyordu. Yeni İnanç'ı kabul ettiğinde artık bir yazar-ahlak otoritesi olmaktan çıkacağının, kitaplarında onu üzen şeyleri değil, yararlı olarak kabul edilen şeyleri gösteren bir yazar-eğitimci hâlini alacağının tümüyle bilincindeydi. O andan itibaren de on ya da on beş uzman, artık onun her bir sözcüğünü ölçüp biçecek ve arı trajedi günahı işleyip işlemediğine bakacaktı. Ama artık dönüş yoktu. Alfa, kendi kendisine, uygulamada artık bir komünist olduğunu söyledi. Böyle söyledikten sonra da Parti'ye girdi ve derhâl, bir yazar olarak kendisi hakkında bir makale yayımladı. Bu bir öz eleştiri; Hristiyanlıkta adına günah çıkartma denilen eylemdi. Diğer yazarlar, bu makaleyi gıpta ederek ve korkuyla okudular. Alfa'nın her yerde ve her şeyde birinci oluşu kıskançlık doğurmuştu; böyle işini bilir oluşu ve herkesten önce çıkıp görülmedik yükseklikte bir norm tutturacağını ilan eden Stahanovcu[30] bir madenci gibi davranmış olması ise içlerini korkuyla dolduruyordu; madenciler, diğerlerini speed-up'a[31] zorlayarak zirve yapmaya pek meyilli olan arkadaşlarını sevmezler.

Alfa'nın öz eleştirisi o kadar zekice yazılmıştı ki, Yeni İnanç adına geçmişini inkâr eden bir yazarın klasikleşmiş söylemi olarak kabul edilebilir. Yabancı dillere çevrildi ve Batı'daki Stalinci gazetecilerce yayımlandı. Bu makalesinde Alfa, eskiden yazmış olduğu kitapları kınıyordu. Bunu yaparken de özel bir tarz kullanmıştı: Yapıtlarının kusurları hakkında gizliden gizliye düşündüklerini şimdi açıkça itiraf ediyordu; bu kusurları keşfetmek için Metot hiç de gerekli değildi, Alfa bu kusurlarını öteden beri, Marksizm'e yaklaşmasından önce de biliyordu, ama şimdi farkına varışını Metot'un getirdiği yararlara bağlamıştı. Her iyi yazar, güzel

sözlerin ve duygusal açıdan etkili ama içleri boş kavramların aldatıcılığına teslim olmanın kötü olduğunu bilir. Makalesinde Alfa, zamanında Marksist olmadığı için bu hatalara düştüğü tezini savunuyordu. Kendisini komünist bir yazar olarak görmediğini, yalnızca Metot'a, yani o en büyük ustalığa henüz hâkim olmaya çalışan biri olduğunu da (teslimiyetin bir gereği olarak) ima yoluyla hissettiriyordu. Düşündürücü olan şey, makalenin kibirle dolu, yukarıdan bakan, hep Alfa'ya özgü tonlamasıydı. Bu tonlama, Alfa'nın kendi hatalarını kınarken, hata yapmayı sürdürdüğünden, yeni papaz cübbesinin pililerini sevmiş olduğundan kuşkulanmaya gerekçe oluyordu.

Parti, eski bir Katolik olarak Alfa'ya, Vatikan siyasetine karşı söz söyleme görevi vermişti. Çok geçmeden Alfa Moskova'ya da davet edildi. Döndükten sonra, "Sovyet insanı" üzerine bir kitap yayımladı. Gerçekten özgür insanın yalnızca Sovyet insanı olduğunu kanıtlarken Alfa, şimdi yine birincilik madalyasını almaya uzanıyordu. Merkez için methiyeler yazan arkadaşları, bu tür bir yaklaşımın diyalektik açıdan doğru bir yaklaşım olduğunu bilmelerine karşın, o güne değin hiç böyle bir tarz kullanmamışlardı. Alfa, edebiyatçılar gettosunda sevilmiyordu. Edebiyatçılar gettosu diyorum, çünkü -kitapların büyük baskı sayılarına ve yazarların fabrika gezilerine karşın- edebiyatçılar, savaştan önce kahvelere kapanıp kalışlarından hiç geri kalmaz şekilde, şimdi de kolektif evlerine ve kulüplerine kapanmışlardı. Arkadaşları, ses rengine borçlu olduğu başarılarını kıskanıp ona bir de ad takmışlardı: "ilkeli orospu."

Alfa'yı sert şekilde yargılamam zor. Ben de kaçınılmazlığın her türlü özelliğine sahip o yoldaydım. Yazgılarımızı birbirlerinden farklılaştıran şeyin, yıkılmış Varşova'yı gezerken de, tutsaklara bakarken de verdiğimiz tepkilerin minicik bir farklılığında gizli olduğunu düşünüyorum. Bütün bunları yazmanın benim için imkânsız olduğunu düşünmüştüm. Gerçeğin bir kısmını değil, yalnızca tümünü anlatmak mümkündü. Aslında, Varşova'da Nazi işgali sırasında meydana gelen olaylara katılırken de aynısını hissetmiştim: "Fiction"[32] haricinde her türlü yazma biçimi bu olaylara uygulanabilirdi. Alfa, vebalı bir kentte, bizlere konuyu "sıcağı sıcağına" sömüren öykülerini okurken, kendimizi tuhaf bir şekilde mahcup

hissettiğimizi anımsıyorum: Öykülerin kompozisyonları çok yüzeyseldi. Hemen yanı başımızda binlerce insan işkencelerde ölüyordu, bu yüzden bu acıların hemen trajik bir tiyatro diline çevrilmesi bize sanki alçak gönüllülükten uzak bir davranış gibi gelmişti. Bazen, coşmuş taşmış duyguların etkisiyle kekelemek, yuvarlak cümleler kurarak konuşmaktan iyidir. Çok fazla şey ifade edilmesi gerektiğinde bizi durduran iç ses, akıllı bir sestir. Alfa'nın bu sesi hiç bilmiyor olması çok mümkün. Yalnızca gerçek tutkusu, onu şimdi olduğu şey olmaktan koruyabilirdi. Doğrusu, o zaman yaşlı komünist ve ahlaken düşük gençlik üzerine o romanını da yazmazdı; o romanda sansürün suçlamalarından korunmalı bir çerçeve içinde merhamet göstermiş ve olayların görünümünü Parti'nin istekleri doğrultusunda basitleştirerek kendini kabul ettirmişti. Bir taviz, peşi sıra İkincisini ve sonra üçüncüsünü getirir; en sonunda söylenen her şey artık olağanüstü derecede mantıklı, yuvarlak ve kapalıdır ama insanların eti ve kanıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Bu, diyalektik madalyonunun öteki yüzüdür: Onun verdiği düşünsel rahatlık için bedel ödenir. Alfa'nın çevresinde, sözleri belki tumturaklı olmayan ama sonuç olarak yazarların çoğu kez ağzını tıkayan ve onlara ya hep ya hiç emrini veren buyruktan farklı olmayan iç sesi işiten birçok işçi ve köylü yaşamıştı ve yaşıyordu. Kim bilir, kimselerin tanımadığı bir köylü ya da ufak bir posta memuru, Alfa-ahlakçıya kıyasla, insanlık türüne hizmet hiyerarşisinin belki çok daha üst sıralarına konulmalıdır.

V
BETA YA DA MUTSUZ ÂŞIK

1942’de onunla tanıştığımda Beta yirmi yaşındaydı. Kara gözlerinden zekâ fışkıran hayat dolu bir oğlandı. Avuçları terlerdi; davranışlarında, genellikle devasa hırsları maskeleyen, o abartılı çekingenliği sezmek mümkündü. Konuştuğunda, sözlerinde küstahlıkla tevazünün bir karışımı hissedilirdi. Konuştuğu kişilerden üstün olduğuna içten içe inanıyordu; saldırır ve hemen utançla geri çekilir, pençelerini gizlerdi. Söyledikleri, frenlenmiş bir hicivle doluydu. Gerçi Beta’nın, özellikle benimle ya da kendinden yaşça büyük başka yazarlarla konuşurken bu özelliklerinin ortaya çıkması olası bile değildi; daha yolun başındaki bir şair olarak onlara saygı göstermek boynunun borcuydu; aynı zamanda Beta, onlara pek de hak etmedikleri bir değer biçildiğini düşünmekteydi. O daha iyi biliyordu, onda gerçekten de büyük bir yazar olmaya doğru bir gidişat vardı.

O zamanlar, yani 1942’de, Varşova’da umutsuz bir yaşam sürüyorduk, daha doğrusu aslında aldatıcı olduğunu bildiğimiz bir umudu içimizde sürekli canlı tutarak yaşıyorduk. İşgal edilmiş yurdumuz, Cermen İmparatorluğu’nun bir parçasıydı ve bu imparatorluğun gücünü görüp Almanya’nın tümden yenilebileceğine inanabilmek için, haddini aşkın oranda iyimserlik gerekliydi. NSDAP’ın[33] ulusumuza ilişkin planları açıktı: Eğitimli kesimi yok etmek, kolonileştirmek ve nüfusun bir kısmını doğunun ücra bir yerlerine yerleştirmek. Beta, ancak savaş zamanında yazmaya başlamış, tutsakların dilini kullanan genç yazarlardan biriydi. Geçimini türlü işler tutarak kazanıyordu -tümüyle yasa dışı bırakılmış bir kentte insanların geçim kaynaklarının ne olduğunu belirlemek zordur. Çoğunlukla bu, ya bir fabrikada ya da büroda kısmen göstermelik bir iş oluyordu; bu türden iş yerleri bir iş kartı ve yasa dışı piyasada çalışma ya da yalnızca Alman makamları zarar gördüğü için ahlaksızlık sayılmayan hırsızlık gibi işleri yapabilme olanağı veriyordu. Beta, aynı zamanda yeraltı

üniversitesinde öğrenciydi ve toplantılarında votka içilip edebiyat ve siyaset üzerine sert tartışmaların yapıldığı, yasa dışı dergilerin okunduğu yeraltı öğrenci örgütü gençliğinin fırtınalı yaşantısını yaşıyordu.

Beta, arkadaşlarına baktığında alayla gülümseme eğilimindeydi. Meseleleri onlardan daha iyi ve daha net görüyordu. Onların Almanlarla savaşmak için vatanseverce yanıp tutuşmaları, ona tam anlamıyla akıl dışı bir tepki gibi görünüyordu. Tamam, savaşalım savaşmasına, ama ne adına? Gençliğin içinde demokrasiye inanan kimse yoktu. Doğu Avrupa'da birçok ülke, savaştan önce yarı diktatör iktidarlarca yönetilmekteydi. Parlamenter sistem, sanki unutulmuş bir geçmişe ait gibi görünüyordu. İktidarı ele geçirme yönteminin, tartışma götürür bir yanı yoktu: İktidarı ele geçirmek isteyenler, bir "hareket" yaratmalı ve iktidarını paylaşması için mevcut iktidara baskı yapmalı ya da yönetimi güç kullanarak ele geçirmelilerdi. Bu çağ, örneğini Almanya ve İtalya'nın verdiği, milliyetçi hareketler çağıydı. Varşova öğrenci örgütü gençliği de, her ne kadar Hitler'e ya da Mussolini'ye sempatiyle yaklaşmıyorsa da, kısa bir süre öncesine kadar çok revaçta olan bu ülkülerin hâlâ güçlü etkisi altındaydı. Örgütün düşünceleri bulanıktı. Polonya ulusu, Almanlar tarafından ezilmişti, öyleyse savaşmak gerekiyordu. Beta, bunun aslında sadece Polonya milliyetçiliğini Alman milliyetçiliğinin karşısına çıkarmak olduğunu söylediğinde ise, arkadaşları umursamazlıkla omuz silkeleyip geçiyorlardı. Beta, hangi değerleri savunmak istediklerini ve gelecekteki Avrupa'nın hangi ilkelere dayandırılması gerektiği sorularını sorarak onları köşeye sıkıştırmayı deniyordu. Sorularına tatmin edici yanıtlar alamıyordu. İşte karanlığın ta kendisi: Özgürlüğü kazanmak için hiçbir umudun olmaması bir yana, yarına dair hiçbir vizyon da yok. Savaşmak için savaşmak. Savaşta ölmeyenler ve Anglosaksonların olası zaferini görebilecekler için ödül, önceki siyasal düzene geri dönüş -ama hani, savaş öncesi yıllarda kötü şeyler olup bitiyordu. Herhangi bir vizyonun olmayışı, Beta'yı, çıplak güçten başka hiçbir şeyin var olmadığı bir dünyada yaşadığı varsayımına sürüklüyordu. Bu dünya, bir yıkım ve sona eriş dünyasıydı. Önceki kuşağın, hâlâ insana saygı üzerine o boş lakırdıları tekrarlayıp duran liberalleri -çevrelerinde

yüzlerce insan öldürülürken- acınası birer arkeolojik buluntu izlenimi veriyorlardı.

Beta'nın inandığı bir şey yoktu -ne dinsel ne de başka türden bir inancı vardı- ve şiirlerinde bunu itiraf edebilecek cesaretteydi. Büyük bir emek ve çabayla, ilkel klişeler ve iyisini bulmak zor olduğundan kötü mürekkep kullanarak ilk şiir kitabını bastırmıştı. Bu şiir kitabı elime geçtiğinde, yapışkan boyayla basılmış kapağından parmaklarımı güçlükle kurtararak içine şöyle bir bakmış, bakar bakmaz da karşımda gerçek bir şairin durduğunu anlamıştım. Heksametre vezninde yazılmış şiirlerini okumak, aslında pek de keyifli bir uğraş değildi. İşgal altındaki Varşova'nın sokakları kederliydi. Gizli öğrenci örgütünün soğuk ve duman altı apartman dairelerinde, merdivenlerde çınlayan ayak sesleri acaba Gestapo'nun ayak sesleri mi diye kulaklar tetikte yapılan toplantıları da, ilk Hristiyanların yer altı gömütlerinde yaptıkları cenaze törenlerini andıran bir hüzün barındırıyordu içinde. Daha önce de söylediğim gibi, sanki devasa bir kraterin dibindeymişçesine, bir imparatorluğun ta dibine düşmüş bulunuyorduk ve yeryüzünün diğer insanlarıyla paylaştığımız yegâne şey, tepemizdeki gökyüzüydü. İşte bütün bunlar Beta'nın şiirlerinde vardı: Yani karanlık, pus, hüzün ve ölüm. Buna karşın şiiri, sızlanmacı değildi. Bu, stoacı bir şiirdi. Yaşıtlarının şiirlerinde de inanç yoktu, ana motif savaşa çağrı ve ölüm imgesiydi ama çeşitli edebiyat dönemlerinin genç şairlerinde yalnızca romantik bir sahne dekoru olan ölümün aksine; bu ölüm, fazlasıyla gerçek bir ölümdü: Varşova'nın bu en genç şairlerinin hepsi, savaş bitmeden ya Gestapo'nun elinde ya da çarpışmalarda öldürüldüler. Ancak bu şairlerden hiçbiri, kendini feda edişin anlamını, Beta'nın yaptığı ölçüde tartışmaya açmadı: "Bir demir hurda yığınıdır bizden geriye kalacak olan - Ve kısık, alaycı gülüşü kuşakların" diye yazıyordu şiirlerinden birinde.

Şiirleri, dünyayı onaylayıcı hiçbir tutumu; hani sanatta, örneğin sanatçının bir elmayı ya da ağacı gösterişinde o elmaya ve ağaca karşı duyduğu sempatisiyle ifade bulan o onaylayıcı tutumu içermiyordu. Şiirlerde ağır bir denge bozukluğu göze batıyordu. Sanattan hareketle birçok şey keşfedilebilir: Bach'ın dünyası ya da Bruegel'ın dünyası derli toplu, hiyerarşik düzenleri olan dünyalardır. Çağdaş sanat da biçimlerde,

renklerde, seslerde doyum bulamayan kör tutkunun birçok örneğini içerir. Kurgusal güzelliğin gösterimi, sanatçı yeryüzünde onu çevreleyen şeye karşı bir sevgi besliyorsa eğer, mümkündür ancak. Ola ki hissettiği tek şey tiksintidir, işte o zaman yerinde durmayı ve izlemeyi beceremez. Sevgi refleksleri göstermekten utanır; kesintisiz harekete, gözlemini yaptığı madde zerrelerini yalnızca eskizler olarak kavramaya mahkûmdur. Yürüdüğü sürece dengesini koruyan bir uyurgezeri anımsatır. Beta'nın kullandığı resimler, dönüp duran bir sis perdesiydi ve onları topyekûn bir yıkımdan kurtaran yegâne şey de, heksametrik veznin kuru ritmiydi. Beta'nın şiirinin bu niteliğini kısmen, onun mutsuz bir kuşağa ve mutsuz bir ulusa aitliğine bağlayabiliriz. Ancak, Avrupa'nın tüm ülkelerinde binlerce kardeşi vardı onun: Tutkulu ve hayal kırıklığına uğramış kardeşler.

Vatanlarına sadık oldukları için mücadele eden ve bu mücadeleye Hristiyanlıkta ya da ne olduğu belirsiz bir metafizik inançta gerekçe arayan arkadaşlarının aksine Beta, savaşmak için akılcı temellere gereksinim duyuyordu. 1943'de Gestapo onu tutukladığında, tutuklanışının solcu gruplardan birinin onu ele vermesi sonucu gerçekleştiği söylentileri dolaştı kentimizde. Eğer Varşova'da yaşam, cenneti pek az anımsatıyorsa Beta şimdi cehennemin daha aşağı katmanlarına inmişti, yani üzerine "toplama dünyasının" kapıları örtülmüştü. Bu işin o zamanki normal sırasına uygun şekilde, önce bir dizi haftayı hapishanede geçirdi, sonra Oswiecim'deki toplama kampına götürüldü. Bu kamptan sağ kurtulmak şansı pek yoktu. Kamplara götürülmüş diğer tutuklular gibi, Beta'yı da yitirilmiş saydık. Ama o, iki yılını Oswiecim'de geçirip hayatta kalmayı başardı; Kızıl Ordu Oswiecim'e yaklaşırken diğer tutuklularla beraber Beta'yı da Dachau'ya göndermişler ve orada Amerikalılarca kurtarılmış. Bütün bunları ancak savaştan sonra öğrendik: Beta'nın "toplama dünyası"nda neler yaşadığı, oradaki yaşantısını anlattığı öykü kitabından okunabilir.

Beta, kamptan çıktıktan sonra Münih'e yerleşti. Kamptan iki arkadaşı ile beraber yazdıkları, *Oswiecim'deydik* başlıklı kitap orada, 1946'da yayımlandı. Kitap, onlara "Dachau-Allach toplama kampından kurtuluşu getiren VII. Amerikan Ordusu'na" ithaf edilmişti. Beta, Münih'ten Varşova'ya döndü ve bir öykü kitabı yayımladı.

Toplama kamplarına dair birçok kitap okudum ama okuduklarımın hiçbirisi Beta'nın öyküleri kadar ürkütücü değildi. Çünkü Beta öfkelenmez, anlatır. "Toplama dünyası"nda, bilindiği gibi, çabucak özel bir toplumsal hiyerarşi oluşuyor. En tepede kampın yöneticileri var; onların peşinden yönetimin güveniyle ödüllendirilmiş tutuklular geliyor; bir sonraki toplumsal grup, yiyecek elde etmenin yollarını bulmayı beceren ve böylece güçten düşmeyen açıkgöz mahkûmlar. Zayıf ve beceriksiz olanlar en altta ki bunlar, her geçen gün daha da aşağılara yuvarlanıyorlar çünkü iyi beslenmeyen organizmaları işi kaldıramıyor. Sonunda da bunların yolunu ölüm kesiyor -ki bu da, Alman kamplarında ya bir fenol iğnesiyle ya da gaz odasında oluyor. Elbette kamp topluluğunun haricinde, kampa getirilir getirilmez öldürülen insan yığınları var; bunların hepsi çalışmaya uygun olmayan Yahudiler. Beta, öykülerinde kendisinin "sınıfsal" aitliğini açık şekilde belirliyor; o, açıkgöz ve sağlıklı tutuklulardan, açıkgözlülüğü ve becerikliliğiyle de övünüyor. Toplama kampı yaşantısı dikkati sürekli uyanık tutmayı gerektiren bir yaşantı; her bir an, yaşam ve ölüm için belirleyici. Duruma uygun tepki vermeyi becermek gerekli, bu da ancak tehlikenin nereden geldiğini ve nasıl savuşturulacağını bildiğinde mümkün. Tehlike bazen körü körüne itaatle, bazen işi ağırdan alarak, kimi zaman da şantaj ya da rüşvet yoluyla savuşturuluyor. Beta'nın öykülerinden biri, tek bir gün boyunca Beta'nın paçayı sıyırdığı bir dizi tehlikenin anlatımından oluşuyor:

1) Nöbetçi, Beta'ya ekmek vermeyi teklif ediyor ama ekmeği almak için hendeğin üzerinden karşıya atlaması gerekli ve bu hendek nöbet tutulan yerin sınırını oluşturuyor. Nöbetçilere bu sınırı aşan her tutukluyu vurma emri verilmiş; öldürdükleri her tutuklu için üç gün izin ve beş mark alıyorlar. Beta, nöbetçinin niyetini anlıyor ve yemi yutmayı reddediyor.

2) Nöbetçi, Beta'yı bir tutukluya Almanların Kiev'i kaybettiği haberini verirken işitiyor. Beta, nöbetçinin bu suçu yukarıya bildirmesini, bir aracı vasıtasıyla ona eski bir kol saatini rüşvet olarak verip önlüyor.

3) Beta, verilen emri hemen yerine getirmesi sayesinde, tehlikeli bir gardiyanın ellerinden canını kurtarıyor. İşte bu bölümden bir alıntı (bölüm, uygun adımda doğru düzgün yürüyemeyecek kadar zayıf düşmüş Yunan

tutuklularla ilgili, ceza olsun diye ayaklarına sopalar bağlanmış; başlarındaki gardiyan, Rus tutuklu Andrei):

“Bisiklet arkamdan çarpınca, olduğum yerde sıçrıyorum. Şapkamı bir çırpıda çekip çıkartıyorum. Unterscharführer, Harmense’den bir çiftlik sahibi, bisikletinden yere atlıyor, öfkesinden kıpkırmızı kesilmiş:

—Bu salak çalışma birliğinde neler oluyor? Şunlar niçin ayaklarına bağlı sopalarla yürüyüp duruyorlar orada? Şimdi çalışma zamanı!

—Yürümeyi beceremiyorlar da!

—Yürümeyi beceremiyorlarsa öldürün gitsin! Kazlarımdan biri yine kayboldu, biliyor musunuz?

—Ne bakıyon salak salak? — diye bana bağırdı gardiyan, — Git Andrei’e söyle, orada işleri yoluna koysun. N’apalım, kader!

Patikadan uçarcasına koştum:

—Andrei, bitir işlerini! Gardiyanın emri!

Andrei, eline bir sopa geçirdi ve soldan vurdu. Yunan, elleriyle yüzünü örttü, inledi ve düştü. Andrei, sopayı onun boğazının üzerine yerleştirdi, sonra sopanın üzerine çıktı ve ayakta sağa sola sallanmaya başladı. İşimin başına geçmek üzere hemen oradan uzaklaştım.”

Beta’nın bir günü, işte böyle tehlikelerin savuşturulmasıyla dolu; ayrıca Beta ile tutuklu arkadaşı Rus İvan arasında da karışık bir oyun oynanıyor. İvan, Beta’dan bir parça sabun çalmış. Bunun üzerine Beta, intikam almaya karar veriyor ve sabırla fırsat kolluyor. İvan’ın bir kaz çaldığını fark ediyor; bunu ustaca (yani üzerinde muhbir lekesi kalmayacak şekilde) ihbar edip koğuşta arama yapılmasını sağlıyor; tabii kazı buluyorlar, İvan bir SS subayından sağlam bir dayak yiyor. Böylece ödeşmiş oluyorlar.

Beta, ondan daha az becerikli olanlar hemen yanı başında ölürken hayatta kalmayı başardığı için kendisiyle gurur duyuyor. Kendisinin iyi giyimli olduğunu, sağlıklı olduğunu, karnının tok olduğunu aralıksız vurgulayışında, o bildik sadizmden bolca var. “Dayak yememek için hareket ediyorlar, açlık duymamak için ot ve yapış yapış balçık yiyorlar, ortalarda dolanıp duruyorlar; kederli, hâlâ yaşayan cesetler,” -diye anlatıyor birlikte yaşadığı arkadaşlarını. Ya kendisi: “Kahvaltıda ekmek ve sarımsakla birlikte bir çeyrek pastırmayı götürünce ve bir de üstüne bir kutu

koyulaştırılmış sütü dikince, çalışmak iyi.” Ya da (etrafta yarı çıplak sefiller dolanırken) Beta’nın giysilerinin ayrıntıları: “Bir gölgeye çekiliyorum, ipek gömleğim kirlenmesin diye (vurgular bana ait, C.M.), altıma ceketimi seriyor, uyumak için rahatça uzanıyorum. Her birimiz, ne kadarına gücümüz yetiyorsa o kadar dinleniyoruz.” İşte “sınıf” karşıtlığını gösteren bir sahne. Tutsak Beker, çok zayıf, dolayısıyla da işe yaramaz olduğu için krematoryumda yakılacak:

“O anda ranzanın köşesinden yukarıya kır saçlı, kocaman bir kelle çıktı ve kırpışan, mahcup gözleriyle bize baktı. Bunun ardından, Beker’in bıkkın ve daha da yaşlanmış yüzü göründü.

—Tadek, bir ricam olacak senden.

—Anlat, — dedim, ona doğru eğilip.

—Tadek, bacadan tütmeye gidiyorum.

Daha da eğildim ve yakından gözlerinin içine baktım. Sakin ve boş boş bakıyordu.

—Tadek, ama ben bunca zaman açtım. Yiyecek bir şeyler ver bana. Bu son akşam için.

Kazik, dizime bir tokat indirdi.

—Bildiğin biri mi bu Yahudi?

—Beker bu, diye yanıtladım sessizce.

—Hey, Yahudi, gel gir ranzaya da tıkın, doyduktan sonra artanı da bacaya götürürsün. Hadi girsene ranzaya, ama bak benim yatağım değil bura, bitlenebilirsin.

—Tadek — diyerek omzumdan tuttu, — gel. Blokta müthiş bir elmalı turtam var, dosdoğru anamın mutfağından çıkma.”

Güçlü ve gözü açık olanlar, kamp yönetimi tarafından, onlara giysi ve yiyecek temini olanağı veren bazı özel işlerde kullanılıyorlardı. Ama en çok istenilen iş, Oswiecim’e Avrupa’nın dört bir yanından Yahudi taşıyan vagonların boşaltılması işiydi. Bu Yahudiler, yanlarına giysi, altın, pırlanta ve yiyecek dolu valizler almış olurlardı -çünkü onlara, başka bir yere “yerleştirilmek” üzere götürüldükleri söyleniyordu. Tren (kısa adıyla “nakliye”) kamp kapısından girer girmez korku içindeki kalabalık vagonlardan zorla indiriliyordu; aralarındaki gençler bir yana ayrılıyor,

yaşlılarla çocuklu kadınları ise kamyonlar alıp hemen gaz odalarına ve krematoryuma götürüyorlardı. Tutukluların işi, kamp yönetimini ve Reich'ı zenginleştiren valizleri taşımaktı. Beta, "nakliye"deki işini de yazıyor. Onu bu ekibe sokan kişi, Fransız tutuklu Henri.

Epeyce yapıtın yer aldığı yirminci yüzyıl korku edebiyatında, suç ortakları tarafından izlenen olayların anlatımına pek rastlanılmaz (genellikle yazarlar bu rollerinden utanırlar). Aslında suç ortaklığı terimi, bir toplama kampına uygulandığında içi boş bir terim: Makine anonimdir; bir eylemin sorumluluğu emirleri yerine getirenlerden başlayıp yukarılara, gitgide daha yukarılara uzayıp gider. Beta'nın "nakliye"yi konu alan öyküsü, insanın totaliter rejimlerdeki yazgısını ortaya koyan bütün antolojilere -elbette günün birinde böyle antolojiler yapılırsa eğer- alınmalıdır. Bir "nakliyecin gelişi, tıpkı tiyatro oyunlarında olduğu gibi birkaç perdeye ayrılmıştır. Anlatmak yerine, bu öyküden yapılacak birkaç alıntı Beta'nın yazarlık metodu üzerine çok daha iyi bir fikir verecektir.

ÖN DEYİŞ-YA DA "NAKLİYE"Yİ BEKLERKEN

"Etrafımızda Yunanlar oturuyor; alt çenelerini açgözlülükle oynatıp duruyorlar, insanlıkla alakası olmayan devasa haşaratlar gibi; küflü ekmek kırıntılarını iştahla tıkınıyorlar. Endişeliler, ne yapacaklarını bilmiyorlar. Fıçılar ve raylar, huzurlarını kaçırıyor. Yük taşımayı sevmiyorlar.

—*Was wir arbeiten* — diye soruyorlar.

—*Niks. Transport kommen, alles Krematorium, compris?*

—*Alles verstehen* — diye yanıtlıyorlar krematoryum Esperantosuyla. Sakinleşiyorlar. Demek ki ne kamyona ray yüklenecek ne de fıçı taşıyacaklar."

BİRİNCİ PERDE - YA DA "NAKLİYE"NİN GELİŞİ

"Rayların civarında daracık gölge şeritlerinde, türlü çubukludan[34] bir insan yığını uzanmış yatıyordu; soluk alıp verişi ağır ve düzensiz, kendi dilince tembel tembel konuşuyor ve yeşil üniformalı görkemli insanlara, ağaçların yakın ve ulaşılmaz yeşilliklerine, uzaklardaki bir kiliseciğin

“Tanrı’nın Meleği” duasının okunma vaktinin geldiğini gecikmeyle duyuran çan kulesine umursamazlıkla bakıyordu.

—Nakliye geliyor — dedi birisi ve herkes ayaklanıp beklemeye koyuldu. Dönemecin ardından yük vagonları çıkıyordu: Tren istasyona geri geri yanaşmaktaydı, fren kabinindeki frenci dışarıya sarkıp el salladı ve düdüğünü öttürdü. Lokomotif buna ürkütücü bir düdük sesiyle yanıt verdi, böğürdü; tren istasyon boyunca ağır ağır ilerliyordu. Ufak, demirli pencerelerinden soluk, bitkin, sanki uykusunu alamamış, darmadağınık insan suratları görülüyordu -ve korku içinde kadınlar ve erkekler, işin tuhaf yanı, saçları sıfıra vurulmamıştı. Ağırca önümüzden geçip gidiyor, ses çıkarmadan istasyonu seyrediyorlardı. Tam da bu sırada vagonların içinde bir karmaşa baş gösterdi ve tahta duvarlar dövülmeye başlandı.

—Su! Hava! — diyen boğuk, ağlamaklı haykırışlar dışarıya sökün etti.

Ufak pencerelerden insan suratları sarkıyordu, ağızlar havayı yakalamak için umutsuzca açılıp kapanıyordu. Penceredeki insanlar, birkaç nefes hava çektikten sonra kayboluyor, yerlerine diğerleri tırmanıyor ve sonra onlar da aynı şekilde kayboluyordu. Haykırışlar ve hırıltılar gitgide yükseliyordu.”

İKİNCİ PERDE - YA DA SINIFLAMA

Bu perdeden birkaç sahneyle yetinelim:

“İşte bir kadın çabuk çabuk yürüyor, acele ettiği çok belirgin değil ama telaşlı. Peşi sıra küçücük, dört beş yaşlarında, tombik yanaklı melek yüzü al al olmuş bir çocuk koşturuyor, yetişemiyor, ufacık ellerini ona doğru uzatarak ağlıyor: — Anneciğim, anneciğim!”

—Alsana kadın çocuğu kucağına!

—Yo, efendim, o benim çocuğum değil, benim değil! — diye isterik çığlıklar atıyor kadın ve yüzünü elleriyle örterek kaçıyor. Kamyonla götürülmeyecek, öldürülmeyecek kadınlara yetişmek, onların arasında gizlenmek istiyor. Genç, sağlıklı, güzel; yaşamak istiyor.

Ama çocuk peşinden koşuyor, şikâyetini olanca sesiyle duyurarak:

—Anneciğim, anneciğim, kaçma!

—Hayır, benim çocuğum değil, benim değil...!

Ta ki Sivastopollu denizci Andrei ona yetişene değin. Votkadan ve sıcaktan gözleri kaymış. Kadının peşinden koşup yetişti, sert bir omuz darbesiyle ayaklarını yerden kesiverdi ve düşmekte olan kadını saçlarından yakaladığı gibi yeniden yukarı kaldırdı. Öfkeden suratı çarpılmış.

—Ach ty, yebit tvoyu mat', blad' jevresyskaya! Seni orospu çocuğu fahişe, seni! Kendi bebenden mi kaçıyon? Ben sana şimdi gösteririm, kaltak seni! — orta yerinden yakaladı kadını, çığlık atmak isteyen boğazını pençesiyle sıktı ve sanki ağır bir tahıl çuvalı fırlatırcasına, bir savuruşta fırlatıp attı kamyona.

—Aha! Bunu da al yanına! Fahişe! — deyip çocuğu da kadının ayakları dibine fırlattı.

—Gut gemacth, analık nedir bilmeyen anaları işte böyle cezalandırmalı — diye konuştu, kamyonun yanında dikilen SS subayı."

"Bir çift insan düştü toprağa, korkunç bir sarılışla kenetlenmişler birbirlerine. Erkek, olanca gücüyle geçirmişti parmaklarını kadının bedenine, dişleriyle yakalamıştı elbisesini. Kadın isterik çığlıklar atıyor, lanetler okuyor, sövüyor ve ancak boğazına dayanmış postal onu nefessiz bırakınca hırlıyor ve sesini kesiyor. Bir ağacı ikiye ayırır gibi ayırıyorlar onları birbirlerinden ve sonra sanki hayvan kovalamasına kamyona doğru sürüp götürüyorlar."

"Diğerleri, bacağı kopmuş bir kız çocuğunu taşıyorlar; bir yanında elinden tutmuşlar, diğer yanında geri kalan o tek bacağından. Gözyaşları süzülüyor yanaklarından, dudaklarında yürek paralayıcı bir fısıltı: "Efendim, acıyor, acıyor..." Kamyona fırlatıp atıyorlar onu, cesetlerin arasına. Onlarla birlikte diri diri yanacak."

ÜÇÜNCÜ PERDE - YA DA TANIKLARIN KONUŞMASI

"Serin ve yıldızlı bir akşam bastırıyor. Rayların üzerinde yatıyoruz. Muazzam bir sessizlik. Upuzun direklerin tepelerinde, yaydıkları ışık halesinin ardında soluk lambalar yanıyor.

—Botlarını değiştirdin mi? — diye soruyor Henri.

—Hayır.

—Niye?

—Bıktım usandım be adam, tamamen bıktım usandım!

—Daha ilk nakliyede bıktın, öyle mi? Düşün bir hele, ya ben ne yapayım, Noel'den bu yana elimden belki bir milyon insan geçmiştir. Nakliyelerin en kötüsü de Paris'in oralardan getirilenler; insan hep tanıdık birilerine rastlıyor.

—Peki, ne diyorsun onlara?

—Şimdi yıkanmaya gittiklerini, sonra kampta görüşeceğimizi söylüyorum. Sen olsan ne derdin ki?"

SON DEYİŞ

O akşam Oswiecim'e çok sayıda tren gelmişti. Toplam on beş bin kişi nakledilmişti.

"Kampa dönerken yıldızlar parıldamaya başlıyor, gökyüzü gitgide daha fazla saydamlaşıyor, başlarımızın üzerinde yükseliyor, gece aydınlanıyor. Güzel, sıcak bir gün kendini müjdeliyor.

Krematoryumlardan devasa duman direkleri gökyüzüne uzayıp gidiyor ve yukarıda, gökyüzünde korkunç bir yavaşlıkla akarak Birkenau üzerinden geçen ve ormanların ardında, Trzebin'e doğru gözden yiten koskocaman, kapkaranlık bir nehre katılıyorlar. Nakliye artık yanıyor.

Bir SS birliğinin yanından geçiyoruz; omuzlarında makineli tüfekleri, nöbet değişimine gidiyorlar. Aynı hizada yürüyorlar, bir insan diğer insanın yanında, tek bir kütle, tek bir irade.

— Und morgen die ganze Welt... — marş söylüyorlar, avaz avaz."

*

Toplama kampı deneyimleri, Beta'dan bir yazar yarattı. Asıl alanının düzyazı olduğunu fark etmişti. Beta, öykülerinde nihilisttir. Ancak nihilizmden, ahlak dişiliği anlamıyorum. Tam aksine, burada nihilizm ahlaki bir tutkudan, dünyaya ve insanlara duyulan karşılıksız kalmış bir aşktan doğuyor. Beta görmüş olduklarını yazarken sonuna kadar gitmek,

artık içinde öfkeye yer olmayan bir dünyayı olduğu gibi ortaya koymak istiyor. Beta'nın öykülerinde insanlık çıplaktır, uygarlık sürdüğü sürece devam eden iyi duygulardan çekilip çıkartılmıştır. Uygarlık geleneği zayıftır. Şartlarda ani bir değişiklik olmayagörsün, insanlık yine o ilk vahşiliğine geri döner. İngiliz ve Amerikan sokaklarını adımlarken kendilerini erdem ve iyilik dolu varlıklar olarak düşünen saygıdeğer vatandaşlar, bu düşüncelerinde öyle büyük bir aldanış içindeler ki. Onları da tutup Oswiecim'e kapatacak olsak, acaba onlar da, tıpkı diğerleri gibi, hayvana dönüşmezler miydi? İnsanı, onun için çok zor olacak deneylere tabi tutmak tehlikelidir. Böyle bir durumda ona saygı beslenmez. Kendi yaşamını kurtarmak için çocuğunu ölüme bırakan bir kadını kınamak kolaydır. Ama rahat kanepesine kurulmuş okurken, o şanssız kardeşini kınayan bir kadın, kendisi ölümle yüz yüze kalacak olsa, içinde korkunun sevgiden daha güçlü bir duygu hâlini alıp almayacağını düşünmelidir. Bunun yanıtı belki evet, belki de hayırdır -ama bunu kim baştan kestirebilir?

"Toplama kampı dünyası"nda insani varlığın en büyük fedakârlıkları gösterdiği, başkalarını kurtarmak için kendi yaşamını feda ettiği sayısız örnek de vardı. Ancak bu örnekler, Beta'nın kitabında yer bulamayacaktır. Onun dikkati, ne olduğu bilinen insanın, yani yaşamak isteyen bir hayvan olarak insanın üzerinde değil -ama "toplama kampı toplumu" üzerinde yoğunlaşmıştır. Tutukluların uymak zorunda oldukları bir ahlak vardır: Önce onlar sana zarar verdiyse, diğerlerine zarar vermek mübahtır. Bu, yazıya geçmemiş bir anlaşmadır. Bunun dışında, herkes yapabildiğince kendi paçasını kurtarmak derdindedir ve Beta'da insani dayanışmanın resimlerini boş yere aramış oluruz (gerçi tutuklu arkadaşlarının sonradan anlattıklarına göre Beta'nın kamptaki gerçek tutumu, öykülerine bakılarak tahmin edilebilecek olandan tamamen başka türlüymüş: Kahramanca davranmış ve tam bir arkadaşlık timsaliymiş). Beta tough[35] olmak istiyor, olaylara ayık kafayla bakıyor ve kendini de sakınmıyor; sahtelikten korkuyor: Tıpkı diğerleri gibi yozlaşmanın her türlü yasasına teslim olmuş durumdayken, kendisini diğerlerini yargılayan bir gözlemci olarak ortaya koyması bir sahtekârlık olurdu. Abartı derecede dürüst; Beta, kampta

olumlu kabul edilen bazı özelliklerle kendisini donatıyor: Uyanıklık ve atılganlık. Güçlülerle zayıfların "sınıfsal" karşıtlığı sayesinde -ki Beta bunda gerçeğin uzağına düşmemiş- yazdıkları sıra dışı bir sertlik kazanıyor.

Amerikalılar tarafından Dachau'dan kurtarılan Beta, Batı Almanya'daki göçmenlerin yaşamını tanımaya başlamıştı. Bu yaşam, sanki kamp yaşantısının uzantısı gibi bir şeydi. Hitlerizm yıllarında insanda özgür bırakılan bütün kötü güçler; yani ahlak zayıflığı, hırsızlık, ayyaşlık, rüşvet zaferler kazanmayı hâlâ sürdürüyordu. İşgal kuvvetlerinin, daha düne kadar tutsak olan milyonlara karşı güttüğü acımasız siyaset öfke uyandırıyordu. İşte savaşın hayal edilen sonu buydu: Orman yasalarına geri dönülmüştü, insan yine demokrasi ve özgürlük sloganları atarak zayıf olanları eziyordu ya da onlara umursamaz bir acımasızlıkla yaklaşıyordu.

Beta gözlemciydi -ve gözlemciliği öncelikle saçmalığa, kardeşlerinin iğrençliğine ve utanmazlığına yönelikti. Açık bir yaraydı; acımasız ve hoşgörüsüzdü. Geçirdiği acılı yılların ardından bir an bir noktada durabilecek ve savaşın bitiminin galeyanıyla sarsılmış kalabalığı değil, ama birey insanı görebilecek yetide olsaydı, belki acımasızlığı bu kadar derin olmayacaktı. İç dünyasında kesintisiz bir hareket vardı; yüzü öfke ve ironiyle ekşiyip biçimini yitirmişti. İçinde bulunduğu insan kitlesi, kendisini ona hâlâ çıplak gösteriyordu. Bu kitleyi birkaç ilkel güdü yönetmekteydi. Bu şekliyle dünya, onun için çekilmezdi. Beta bir şeye yönelmek zorundaydı. Sürekli bir devrim ve yıkıcılık durumunda, hiçbir şeye boyun eğmeksizin kalamayacağını hissediyordu.

Eski tutukluların birçoğu gibi, o da ülkeye mi dönmeli yoksa göçmen olarak mı kalmalı ikilemiyle karşı karşıyaydı. Polonya, Rusya'nın etki alanında bulunuyordu. Beta'nın savaş yıllarından kalma Marksizm sempatizanlığının önemli bir temeli yoktu. Marksizm'e sempati duyuyordu çünkü Marksizm insana açık kafayla yaklaşmaktaydı. Onun bu konudaki görüşleri, insanın üzerinde iktidar sahibi olan iyi niyetleri falan değil, içine yerleştirildiği toplumsal düzendir şeklindeki basit bir ilkeye dayandırılabilir nitelikteydi. İnsanı değiştirmek isteyen, toplumsal şartları değiştirsin. Yine de Beta, bütün Polonyalılar gibi, güçlü Rus devletine karşı güvensizdi. Üslubundaki sertlik, onu daha ziyade Zola'nın ya da -çağdaşlarından- zaten

büyük hayranlıkla okuduğu Hemingway'in türünde bir edebiyata yaklaştırıyordu. Rusya'nın "Batı'nın çürükleri" dediği yazarlardan sayılıyordu ki orada hiçbir şey, insanı açlığın ve aşkın temel güçleri açısından gösteren bir yazar kadar tiksinti uyandıramaz.

Beta, uzunca bir süre tereddütte kaldı; sonunda, Polonya'da yayımlanan edebiyat dergileri eline geçmeye başladığında, dönme kararı aldı. Bu kararını iki güdünün etkilediği düşünülebilir: Beta, büyük bir yazarlık hırsına sahipti, yazmaya daha yeni başlamış ve kimse tarafından tanınmayan bir yazardı -ana dilinde yazdığı kitaplara ana yurdu dışında nerede okuyucu bulacaktı? Ayrıca Polonya'da bir devrim gerçekleşiyordu: Hiddetle savrulan bir insanın olması gereken yer orasıydı; orada dünyayı yeniden yapma olanağı vardı.

Arkadaşlarıyla vedalaştı ve sakinlerinin, yıkılmış evlerin bodrumlarında oturduğu ve moloz yığınlarını kendi elleriyle kaldırıp uyduruk at arabalarına yüklediği Varşova'ya döndü: Bu kentin yeniden inşası böyle başlamıştı. Ama Polonya'da dergi ve kitaplar hemen kapışılır olmuşlardı. Hükümet de edebiyatçıları desteklemekte parayı esirgemiyordu; birazcık yeteneği olan bir yazarın önünde sınırsız olanaklar doğuyordu. Beta'nın edebiyat kariyeri, yıldırım hızıyla başladı. Dergilerde öykülerini yayımlayıp yüksek telif ücretleri toplarken Beta, aslında çoktan hak ettiği şeyi alıyordu. Dili iyi kullanıyordu. Üslubu az lafla çok şey anlatıyordu ve yırtıcıydı. Ardında bıraktığı yaşam deneyimlerini birçok yurttaşı da paylaşmaktaydı, yazdığı konular herkese yakın ve herkesçe anlaşılır konulardı. Toplama kampı dünyası üzerine yazdığı öykülerinden oluşan kitabı birinci sınıf bir edebiyat olayı olarak değerlendirilmişti.

1948 yılında Polonya'da sosyalist gerçekçiliğin henüz adı bile geçmiyordu. Bu akımın, demokratik cumhuriyetlerde tanıtımı için henüz erken olduğu düşünülüyordu. Bu, Beta'nın yararınaydı çünkü kitabı, Sovyet yazarlarının yazma biçiminin en göze çarpan karşıtlığını oluşturmaktaydı. Yazarlara dayatılan kurallar manzumesine göre, bu kitap bir suçtu. Elbette, ele aldığı konunun kendisi siyasi açıdan suçlanamayacak cinstendi: Hitlerizm vahşiliğinin yazılması en arzu edilen şeydi; özellikle de Polonyalıların genelinin Almanlara karşı duyduğu nefretin hemen hemen

aynı yoğunlukla Ruslara da yöneldiği bir sırada, okuyucunun dikkatini Almanların işlediği insanlık suçları üzerinde toplayarak "psikolojik hazırlığın" önemli bir amacına erişiliyordu. Böylece partizan savaşlarını, Gestapo'nun yaptığı kitlesel katliamları ve kampları anlatan kitap sayısı artıyordu; bu konuda gösterilen hoşgörü o denli ileri gitmişti ki Polonya Ordusu ile Almanlar arasında 1939'daki çarpışmaların bile destekleyici bir tutumla yazılmasına izin veriliyordu; gerçi bu ordu "feodal" Polonya'yı koruyordu ve Sovyetler Birliği için ayaktaki nasır gibi rahatsız edici bir şeydi. Siyasi açıdan doğru bir konuyu ele almış olması, Beta'yı edebiyatta Ortodoks kriterler uygulamak isteyen eleştirmenlerin saldırılarından korumayacaktı: Beta, toplama kampını görülmesi gereken şekilde değil, kendisi nasıl görmüşse öyle yazmıştı. Bütün kusurları da bundan kaynaklanıyordu. Peki, bir toplama kampında görülmesi gereken neydi? Bunu sıralamak zor değil: 1) Tutuklular, gizli örgütler çatısı altında toplanmalıydı, 2) bu örgütlerdeki liderleri mutlaka komünist olmalıydı, 3) kitabın sayfalarında boy gösteren bütün Rus tutuklular, manevi güçleri ve kahramanlıklarıyla diğerlerinden ayrılmalıydı, 4) tutukluların davranış farklılıkları siyasi görüşlerine göre gösterilmeliydi. Beta'nın öykülerinde bunlara benzer hiçbir şey yoktu. Bunu, elbette, Parti de fark etmişti. Parti, Polonyalı yazarları "dönüm noktası" olgunluğuna, yani sosyalist gerçekçiliği kabul olgunluğuna erişmemiş yazarlar olarak görüyordu; yine de eleştirmenler Beta'nın başlıca günahlarını göstermekten geri kalmamışlar ve onu, yapıtları yoz bir edebiyata, yani Amerikan edebiyatına benziyor diye, karamsar yapıtlar diye ve içlerinde hiçbir "bilinçli mücadele" (yani komünizm adına mücadele) umudu barındırmıyor diye suçlamışlardı. Eleştirmenlerin bu uyarıları, ikna tonlamasını aşan nitelikte değildi. Beta henüz genç bir yazardı, onu şekillendirmek gerekiyordu; içinde gerçek bir komünist yazar olma malzemesi vardı. Parti, onu ayrıntısıyla incelerken, içinde çok az rastlanır ve değerli bir hazine taşıdığının ayrımına varmıştı: Gerçek bir nefret.

Beta kıvrak zekâlıydı. Leninizm-Stalinizm teorisyenlerinin yapıtlarını okuyup öğrendiği ölçüde, aradığı şeyin tam da bu olduğu inancına ulaşmıştı. Onda var olan nefret, önüne çıkan her şeyi yıkıp geçen azgın bir

nehirle kıyaslanabilir. Bu nehir ileriye doğru amaçsızca akıp gidiyordu: Ona istenen yönde akmasını sağlayacak bir yatak hazırlamaktan ve hatta kıyısına da dönüp duracak su değirmenleri kurmaktan daha kolay ne olabilirdi ki? Ne büyük bir rahatlama: Yararlı bir nefret, toplumun hizmetinde bir nefret!

Beta'nın nefretinin kaynağında, Sartre'ın "la nausée" dediği şey vardı: Doğanın yasaları ve toplum tarafından yönlendirilen, zamanın yıkıcı etkilerine teslim olmuş bir fizyolojik varlık olarak insan karşısında duyulan bulantı. İnsan, ayakkabılarının dillerinden tutup kendi kendini yukarı çekerek de olsa, mutlaka sıçrayıp bağlarından kurtulmak zorundadır. Beta eğer bir Fransız olsaydı, belki de varoluşçu olurdu. Ve büyük bir olasılıkla, varoluşçu olmak ona yetmezdi. Düşünsel spekülasyonlara alaycı bir gülümseyişle bakıyordu çünkü felsefeciler kampında, çöplükteki artıklar için birbirlerini paralayan insanlar görüyordu. İnsan düşüncesinin önemi yoktu; bireylerin zekice kurnazlıklarının ve kendi kendilerini aldatışlarının şifresini çözmek kolaydı; gerçekten önemli olan tek şey, maddenin hareketiydi. Beta, diyalektik materyalizmi, bir sünger, suyu nasıl çekerse öyle soğurmuştu. Bu sistemin maddeci yanı, onun vahşi gerçeklik gereksinimini karşılıyordu. Diyalektik yanı ise, ani bir sıçrayışla insanlık türünün üstüne çıkma, insanlık türüne tarihin bir nesnesi olarak bakma olanağı veriyordu.

Kısa sürede yeni bir kitap yayımladı. Kitabın yalnızca başlığının bile, yazarın içinde bulunduğu ruh hâlinin sembolik bir ifadesi olduğu düşünülebilir: *Taştan Dünya* -taştan, yani acımasız ve çıplak. Kitap neredeyse hiç aksiyonu olmayan, çok kısa öykülerden oluşuyordu- doğrusu bunlar, Beta'nın öykülemeye değer bulduğu şeylerin eskizleriydi. Tüm insanlık durumunun dışarıdan bakışla yazıldığı bu anlatımda Beta bir ustaydı. *Taştan Dünya* savaşın bitiminden ve Hitler'in yenilgisinden sonraki Orta Avrupa'nın resmiydi. Beta, Almanya'da Amerikan sahasında uzun bir süre kaldığı için, dağarcığında epey yüklü bir konu yedeği vardı. Kitabında çeşitli toplumsal konumlardan ve çeşitli uluslardan insanlar sahne alır: eski Naziler, tutuklular, ne olup bittiğini anlayamayan Alman burjuvazisi, askerler ve Amerikan subayları. Yazarın ılımlı sözcüklerinin ardında, Hitlerizm sonucunu doğuran uygarlığa karşı duyulan ölçüsüz bir tiksinti

gizlenir. Eşitlik denklemleri kurulur: Hristiyanlık eşittir kapitalizm eşittir Hitlerizm. Kitabı, uygarlığın sonunu konu alır. Bu kitabın tonu, şöyle bir haykırışla da verilebilir: “Bana kültürü, dini, ahlakı anlatıp durdunuz -bakın bunlar bizi nerelere getirdi!”

Birçok arkadaşı gibi, Beta için de Hitler’in iktidarı, Avrupa’da kapitalist zamanların nihai tamamlanışı ve Rusya tarafından gerçekleştirilen devrimin dünya ölçeğinde zaferiyle eş anlamlıydı -ileri safha daha başka mücadele zorunlulukları da getirebilirdi, ancak geri dönüş noktası çoktan aşılmıştı. Hem Beta’nın hem arkadaşlarının kitaplarının içeriği, insanın savaşı izleyen ilk yıllarda tarihin yasaları karşısındaki güçsüzlüğüydü: En iyi niyetli insanlar dahi, onları yalnızca kendi yaşamlarını koruma derdinde, korkutulmuş birer ilkele dönüştüren Nazi makinesinin dişlileri arasına düşmüşlerdi. Bu kitapların okuyucuları bir ikilemle karşı karşıya bırakılıyorlardı: Ya ömrünü tükettiğini kendi etlerinde kemiklerinde hissettikleri o eski uygarlık ya da sadece Doğu’nun muzaffer gücü sayesinde gerçekleştirilebilecek, yepyeni bir uygarlık. İnsanların imgelemleri üzerinde böyle bir iktidar kuran şey, başarıdır. Ve bu başarı, insanların niyetlerinden ya da şartların uygun gelişiminden kaynaklanıyor gibi değil ama (İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet Rusya ve düzeninin yenilgisine ramak kalmış olsa da) çağın gereğinin bir yansıması gibidir.

Taştan Dünya, Beta’nın, anlatımda duygulara gem vuruş, örtülü hiciv, maskelenmiş öfke gibi Batı edebiyatında etkili kabul edilen sanatsal araçları kullandığı son kitabıdır. Sanatsallık için duyulan bütün o endişenin aslında gereksiz bir şey olduğu inancına ulaşması çok sürmedi. Hatta tam aksine, gaz pedalına ne denli kuvvetli basarsa o denli çok övülüp beğeniliyordu. Bağıra çağıra, sertlikle, bilmişlikle, taraftarlık yaparak yazması -işte ondan istenen buydu. Partili yazarlar arasında (Beta da Parti’ye girmişti) bir basitleştirme ve kitleler için anlaşılabilir olabilme rekabeti yaşanıyordu -edebiyatla propaganda arasındaki sınır iyiden iyiye silikleşmekteydi. Beta, doğrudan gazetecilik unsurlarını öykülerine gitgide daha fazla sokmaya başlamıştı. Öfkesini kapitalizmin alçaklığına, yani İmparatorluğun sınırları dışında olan biten her şeye yaptığı saldırılarda boşaltıyordu. Örneğin gazeteden -diyelim ki Malay’da yürütülen mücadele ya da Hindistan’daki

açlığa ilişkin- bir haberi alıyor ve sonra bu habere dayanarak bir makaleyle anlık bir fotoğraf arasında gidip gelen bir şeyler kuruyordu.

Onu son kez 1950'de görmüştüm. Gestapo tarafından tutuklanışı öncesi Varşova'da çalışmalar yürüttüğü yıllardan bu yana çok değişmişti. Eski utangaçlığı ve göstermelik alçak gönüllülüğünden eser yoktu. Eskiden başı önünde, hafiften kamburunu çıkararak gezerdi, şimdi ise kendinden emin bir yüz ifadesiyle dimdik ayakta duran bir erkekti; soğuktu, tüm dikkatini yürüttüğü faaliyete vermişti. Eskinin utangaç şairi, tümden bir homo politicus[36] olup çıkmıştı. O dönemde Parti'nin başpropagandistiydi; resmî yayın organında her hafta kin dolu bir yazısı çıkıyordu. Sık sık Doğu Almanya'ya gidip geliyor, oradan röportajlar gönderiyordu. Hiçbir gazeteci hiçbir davaya, geçmişinde bir dönem karşılık beklemeksizin edebiyat yapan bir yazar kadar iyi hizmet edemez. Beta, Amerika karşıtı zehir zemberek makalelerinde, yazarlık zanaatının bütün bilgisini kullanıyordu. Bu saygın nihilistin yüzüne bakarken, yazarlığın ne denli eğimli bir alan olduğunu ve yazarın kolaycılığa kayıp düşmemek için ne çok çaba harcaması gerektiğini düşünmüştüm. Yazarı bu çabaları göstermeye iten iç buyruk, aslında akıl dışıdır. Herhangi bir dava gütmeyen edebiyatı edebiyattan saymayan Yeni İnanç, işte bu buyruğu yıkmaktadır. Beta, toplama kampı yaşantısı üzerine yazmış olduğu öykülerde, insanın içindeki emir kiplerinin her türlüsünü tartışmaya açıyor olsa da, gerçek bir yazardı: Çünkü hiçbir şeyi allayıp pullamıyor, hiç kimseye yaranmaya çalışmıyordu. Sonra edebiyatına tek bir siyasi tohum soktu ve bu tohum, bir eriyiğin şekillenişi gibi, o andan sonra yazmış olduğu her şeyin tek anlamlı ve basmakalıp olması sonucunu doğurdu. Ama, diye düşünüyordum, iş bu kadar basit değil. Birçok büyük yazar, hiç değilse Swift, Stendhal ya da Tolstoy, yapıtlarında siyasi tutkularına bir ifade kazandırmışlardır. Hatta bir yapıtın, yazarının siyasi tutkuları sayesinde, okuyucusuna aktarmak istediği önemli bir mesajın varlığı sayesinde güç kazandığı bile söylenebilir. Zamanlarının siyasi kurumlarını eleştiren büyük yazarlarla Beta tipi insanlar arasındaki temel fark, öyle görünüyor ki, eski yazarların uymacılıktan tamamen uzak oluşlarına dayanmaktadır: Beta daha kalemini kâğıdın üzerinde oynatmaya

başladığı an Parti arkadaşlarının alkışlarına kulak kabartırken, onlar kendi çevrelerine muhalif davranabilmişlerdir.

Beta'nın yazdığı köşe yazıları, içerdikleri zehrin ve hedef gözetiyor oluşlarının yanı sıra, o denli yüzeysel yazılardı ki bu olayın kendisi bile, yani gelecek vadeden bir yazarın böylesine aşağılanması, merakımı uyandırıyordu. Yeteneğini harcadığını anlayabilecek ölçüde zekiydi. Öyleyse bunu niçin yapıyordu? Edebiyatçıların hiyerarşide daha aşağılara ya da daha yukarılara taşınması kararını iki dudağı arasında taşıyan edebiyat yetkilileriyle yaptığım bir sohbette, Beta'ya bunu niçin yaptıklarını sormuştum. Beta'yı tümden bir paçavraya çevirmek kendi çıkarlarına, yani Parti'nin çıkarlarına zaten uygun değildi; onların bakış açısından bakıldığında Beta'nın öykü ve roman yazması daha yararlı olurdu, onu makale yazmaya zorlamak, bir yeteneği kötü işletmek demekti. "Ondan makale yazmasını isteyen kimse yok," şeklinde bir yanıt almıştım. "Bütün şansızlık, N. dergisi editörünün, Beta'nın ısrarlarına hayır diyemiyor oluşu. Bu makaleleri yazmak için Beta'nın kendisi ısrar ediyor. Zamanın sanat yapma zamanı olmadığını ve kitleler üzerinde çok daha dolaysız, çok daha ilkel araçlarla çalışmak gerektiğini düşünüyor. Olabileceği ölçüde yararlı olmak istiyor." Bu yanıt, ikiyüzlülükten yoksun değildi. Parti edebiyata gösterdiği özeni hep vurgular, edebiyatın en iyisi ister. Ama aynı zamanda öyle bir propaganda atmosferi baskısı yaratır ki; yazarlar, sanatsal zanaatkârlığın ilkelliğinde birbirleriyle yarışmaya başlarlar. Ancak Beta'nın kendini gazeteciliğe adamayı bizzat istediği ve yüksek yeterlilikte bir uzman olduğu için de sıradan kuklaların yapabileceği kolaylıkta bir iş olarak gördüğü, doğruydu. İç dünyasında, Doğulu aydınlarda sık rastlanan bir istek vardı: Zekânın kendi kendini yok etmek isteği. Bu türden bir yazar eline kalemi aldığında ortaya çıkan psikolojik süreç, epeyce karışıktır. Diyelim ki uluslararası siyasette bir olayı anlatacak, olgular arasındaki karşılıklı bağlantıyı mükemmel şekilde anlamaktadır; bu olgular, nedensellikten ziyade, işlevsel bir bağla birbirlerine bağlanırlar. Bunları dürüstçe ortaya koyabilmek, birbirleriyle mücadele eden tarafların gerekçelerine, bu tarafların boyun eğdikleri zorunluluklara nüfuz etmeyi, tek kelimeyle olabildiğince çok yönlü bir çözümleme yapmayı gerektirir.

İşte o zaman öfke yardıma koşar; öfke, karşılıklı bağımlılıkların karmakarışık kaosuna hemen bir düzen getiriverir; öfke, insanı çözümleme yapma zorunluluğundan özgürleştirir. Kendi saflığına kurban gitmemek için, insanın, "dünyada insan iradesine bağlı her ne varsa korkuyla birleşmiştir; dünya acımasız bir yer olduğuna göre her şeyi götürüp en basit ve en acımasız etmenlere dayandırmak gerekir" diyerek, kendisini aldatmasına karşı bir öfkedir bu. Yazar, bunun kesin bir şey olmadığını anlar: İnsanların aptallıkları ve iyi niyetleri, olaylara, ekonomik mücadele gerekliliği kadar etki eder. Buna karşın yazar, insanların niyet ve arzularından intikam alarak, onları yalnızca birkaç temel yasa tarafından yönetilip belirlenen şeyler olarak göstererek kendinin yüceldiğini hisseder, kendisini "idealist hurafeler" olmaksızın da yaşamını sürdürebilecek güç ve zekâya sahip olduğunu kanıtlar. Beta, toplama kampı öykülerinde kendini karnı tok, sırtı pek, açıkgöz bir adam olarak betimlerken; sonraki yıllarda fıkralar yazarken göstereceği davranışın aynısını göstermiştir. Basitleştirmek, aldatıcılıklardan arınmak, her şeyi tüm çıplaklığıyla ortaya koymak -onda bu eğilim kendisini sürekli hissettirmiştir. Ne var ki çıplak bir dünyaya ulaşmak için gittikçe ilerlerken, zekânın söyleyecek hiçbir şeyinin kalmadığı -sözün bir savaş çığlığına dönüştüğü ve eylemin yalnızca yarım yamalak bir ikamesi hâline geldiği- bir noktaya gelip dayanmıştı. O sözün anlamını, sıkılı bir yumruk çok daha iyi anlatabilirdi. Sözün artık yetersiz kaldığı bu aşamaya, Beta, gerçekten de kendiliğinden ulaşmıştı ve şöyle ya da böyle zaman içinde olup biten, yalnızca bir çığlık olamayan öykü ve romanlardan artık tatmin olmamasının nedeni de buydu. Nefret etmeden bakmayı ve çözümlemeyi hiçbir zaman başaramamıştı ama bağlandığı hareket, acelesi olan bir hareketti: Hep daha hızlı hareket, hep daha yüksek dozda nefret. Dünyadaki şekiller, onun için gitgide daha çok, ta ki tek başına bir ağacın, tek başına bir insanın bir anlam ifade etmeyi bıraktığı noktaya varıncaya dek basitleşmişti ve Beta kendini nesnelerin arasında değil, siyasi kavramların arasında buluvermişti. Gazeteciliğe olan ateşli tutkusunu açıklamak zor değildi. Makale yazmak onda uyuşturucu madde etkisi yaratıyordu. Yazdığı makalenin içinde aslında kendisine ait tek bir düşünce dahi bulunmamasına ve ta Elba Adası'ndan Pasifik'e kadar

uzanan bir alanda binlerce ikinci sınıf gazetecinin söylediklerinin aynısı olmasına karşın, makalesini bitirip kalemini elinden bırakırken bir eylemi yerine getirmiş olma duygusunu yaşıyordu. Yaptığı iş, diğerleriyle uygun adım yürüyen bir askerin yaptığı işle anlamca aynıydı.

"Und Morgen die ganze Welt" diye şarkı söylüyorlardı SS askerleri, artlarında Oswiecim krematoryumlarından yükselen dumanları bırakarak yürürken. Nazilik, bir kitlesel cinnetti ama Hitler'in peşinden giden Alman halkı yığınları, eğer derin psikolojik nedenleri olmasa bunu yapmazlardı. Naziliğin doğuşunda büyük bir ekonomik ve toplumsal yapı krizi yatıyordu. Alman genci, Weimar İmparatorluğunun dağılışına ve kaosuna, işsiz milyonların aşağılanmasına ve kültür elitlerinin tiksindirici manyaklıklarına, kız kardeşlerinin sokaklara düşüşüne ve para uğruna herkesin herkesle savaşmasına bakıyordu. Sosyalizm umudu kaybolunca, ona önerilen başka bir tarihsel oluşum felsefesini kabul etmişti; bu felsefe, Lenin'in ve Stalin'in doktrinlerinin temelindeki felsefenin bir parodisiydi. Beta'yı toplama kampına kapatan Alman, Parti'nin propagandası onu bir yırtıcı hayvana dönüştürmeden önce, belki de aynı Beta gibi dünyaya karşı duyduğu aşkta hayal kırıklığına uğramış biriydi. Düzen ve temizlik, disiplin ve inanç istiyordu. Bu kutlu yürüyüşe katılmak istemeyen soydaşlarını hor görüyordu! Hümanizmin bu sefil artıkları, alçak İsa'nın gözü yaşlı inananları, yeni hareketin çeliştiği ahlaki ilkelere dair bir şeyler gevelemekteydiler. Aslında hayret uyandırıyorlardı. İşte görünüyordu: Alman halkının kurtuluşu ve dünyanın yeni baştan kuruluşu işte hemen şuracıktaydı -ama onlar- böylesine tarihî, eşi benzeri görülmedik, belki ancak bin yılda bir gerçekleşen bir anda, o önemsiz ahlaki kuşkularını anımsatmak cesaretini gösteriyorlardı! En yakın çevrede dahi kendilerini hâlâ komik hurafelere kaptırmış insanlara rastlarken, daha iyi, yepyeni bir dünya kurmak için mücadele etmek nasıl da zordu!

Köşe yazılarında Beta da daha iyi, yepyeni bir dünyayı hemen elinin altında görüyordu. Yeryüzü cennetine inanıyor ve onu tutkuyla istiyordu. İnsanların mutluluğuna engel olmak isteyen düşmanlara nefretle yaklaşıyordu. Onları yok etmek gerektiği çağrısı yapıyordu. Yerküre tam da yepyeni bir raya oturmuşken, insanları kamplara kapatmanın ve onları

korkutarak siyasi bir inanca zorlamanın belki pek de iyi bir şey olmadığını söyleme cesareti gösterenler, sabotajcı değil de neydi? Kamplara kimler kapatılır? Sınıfın düşmanları, hainler, üçkâğıtçılar. Peki, insanlara dayatılan inanç, gerçek bir inanç değil midir? İşte tarih; tarih bizle beraber! İşte onun göğe fışkıran, canlı alevini görüyoruz! Devasa ödevin tümünü görmek yerine, önemsiz ayrıntıları anımsayarak zamanı heba edenler aslında küçük ve kör insanlardır!

Beta büyük yeteneğine ve seçkin zekâsına rağmen, bu mest edici yürüyüşte gizlenen tehlikelerin bilincine varamamıştı. Tam aksine -ılıman, ne soğuk ne de sıcak insanlar, sevilmeyen İmparatora, yalnızca kesinlikle gerektiği kadarını vermek uğraşında türlü manevralar yaparlarken- onun yeteneği, zekâsı ve tutkusu onu eyleme itiyordu. Beta bir sorumluluk yüklenmişti. Kesintisiz tarihsel oluşum gibi en soylu bir felsefenin bile, yeryüzünü silahla boyun eğdirmeyi bir yöntem olarak seçtiğinde, neye dönüşeceğini düşünmüyordu. “Yarın bütün dünya!”

*

Bu portresini kaleme almamdan birkaç ay sonra Beta’nın öldüğünü duydum. Bir sabah Varşova’daki dairesinde ölü bulunmuştu. Gaz ocağının vanası açıkmış, evde çok keskin bir gaz kokusu varmış. Tutkulu faaliyetinin son aylarında Beta’yı gözlemleyenler, onun toplum karşısındaki söylemleriyle keskin zekâsı arasında gittikçe büyüyen bir çatışmanın ortaya çıktığı görüşündeydiler; o denli sinirli davranıyormuş ki aynı çelişkiyi kendisinin de fark etmediğini varsaymak zormuş. Zaten sıklıkla Mayakovski’nin intiharından söz ediyormuş. Basında, arkadaşları tarafından -hem Polonyalı hem de Doğu Alman yazarlar tarafından- kaleme alınmış çok sayıda makale yayımlandı. Kızıl bayrağa sarılı tabutu, mezarına Enternasyonal’in nağmeleri arasında indirildi. Parti, en fazla gelecek vadeden yazarlarından birini uğurluyordu.

VI
GAMA YA DA TARİHİN TUTSAĞI

Gama’dan söz ederken, okula gittiğim ve üniversiteye başladığım kentin de bir resmini çizmek gerekir. Avrupa’da, coğrafya ve tarih öğretmenleri için özellikle sorun olan Trieste, Zaglebie, Saary, Schleswig-Holstein gibi bazı noktalar vardır. İşte bu sorunlu noktalardan biri de Wilno[37] kentidir. Son yarım asırlık süre içerisinde bu kent, sırayla çeşitli devletlerin sınırları içinde kalmış, sokaklarında çeşitli ordular görmüş ve her seferinde de boyacılar, tabelaları ve kurum adlarını yeni resmî dile göre yazmak zahmetini çekmişlerdir. Kent sakinleri her seferinde yeni pasaportlar almışlar ve kendilerini yeni yasa ve yönetmeliklere uydurmaya çalışmışlardır. Kent sırasıyla Rusların, Almanların, Litvanların, Lehlerin, sonra yine Litvanların, yine Almanların ve yine Rusların hâkimiyetine girmiştir. Bugün Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin başkentidir ki bu adının ardında basit bir gerçek, Rusya’nın, yayılmacılık söz konusu olduğunda, çarların çizmiş olduğu yolun gereğini başarıyla yerine getirdiği gerçeği, gizlidir.

Okul ve üniversite yıllarımda, burası bir Polonya kentiydi. Ormanlar, göller ve nehirler memleketinde, büyük bir vadide gizlidir. Oraya yolu düşmüş yolcuların karşısına, bir orman örtüsünün ardından, hiç umulmadık bir anda çıkıverir. İtalyan mimarların barok üslupta inşa ettikleri onlarca Katolik kilisesinin kuleleri, beyazlıkları ve altın parıltılarıyla çam yeşili arasında bir zıtlık yaratır. Bir Litvan beyinin balta girmemiş ormanda avlandığı ve kamp ateşinin başında uyuyakalıp hikmetli bir rüya gördüğü rivayet edilir. İşte bu rüyanın etkisiyle, uyuyakaldığı bu yerde bir kent kurmuş. Kuruluşundan bugüne geçen uzun asırlar boyunca Wilno, bir orman başkenti olma özelliğini yitirmedi. Etrafında tenha bir Avrupa taşrası yayılıp gitmişti; bu taşranın Lehçe, Beyaz Rusça ve Litvanca konuşan halkı ise, artık hiçbir yerlerde bilinmeyen birçok görenek ve alışkanlığı

koruyordu. Geçmiş zaman kullanıyorum çünkü çocukluğumun bu kenti bugün, tıpkı Pompei gibi, lavlar altında kalmıştır. Eski sakinlerinden birçoğu ya Naziler tarafından öldürüldüler ya Ruslar tarafından Sibirya'ya sürüldüler ya da Batı'ya, Almanların göç ettirildikleri bölgelere götürüldüler. Şimdi sokaklarını, oradan binlerce mil uzaklarda doğmuş başka insanlar arşınlıyor; Litvan prensleri ve Leh krallarınca yaptırılmış kiliseler ise bu insanlar için yararsız şeyler.

O zamanlar, bir gün gelip de kitlesel cinayetlerin ve kitlesel sürgünlerin yaşanabileceğini hiç kimse hayal edemezdi; kent yaşamı ise, değişip duran iktidarlara ve krallık sınırlarına nazaran daha yavaş bir tempoda gelişiyordu. Üniversite, piskoposluk sarayı ve katedral kentin en çok saygı duyulan yapılarıydı. Pazar günleri, içinde Meryem Ana'nın mucizeleriyle ünlü bir resmini barındıran kilisenin kapısına kurulmuş dua yerinin daracık sokağını inançlı insan kalabalıkları doldururdu. Wilno'da İtalyan mimarisi ile Orta Doğu mimarisi birbirine karışırdı. Yahudi semtlerinin daracık sokaklarında, cuma akşamları evlerin pencerelerinden, mum ışığında oturmuş aileler görülürdü. Eski sinagoglarda İbrani peygamberlerinin sözleri işitilirdi. Kent, Avrupa'daki en önemli Yahudi eğitimi ve edebiyatı merkezlerinden biriydi. Büyük panayırların, törenlerle kutlanan Katolik bayramlarının kente çektiği çevre köylüler, alanlarda tezgâh açıp ahşap eşyalar, şifalı bitkiler, iplere dizilmiş simitler satarlardı. Nerede yapılmış olursa olsun bu simitler hep aynı adı, iyi bir ekmek fırınına -bir de "ayılık akademisi"ne, yani ayı terbiyeciliği yapılan bir kuruma- sahip olmakla ün yapmış bir kasabanın adını taşırlardı. Kışları kentin yokuşlarını, patenli genç kızlar ve delikanlılar doldurur; kırmızı ve yeşil paltoları, kış güneşinin ışıklarıyla pembeleşen karlar üzerinde parıldardı.

Üniversite binasının kalın duvarları ve basık, kemerli salonları vardı. Burayı tanımayan biri, gölgeli avluların labirentinde yolunu şaşırırdı. Bu kemerlerin ve koridorların aynıları Podwa'da ya da Bolonya'da da rahatlıkla bulunabilirdi. Zamanında, Moskova'yla çetin ve başarılı savaşlar sürdüren Leh kralının himayesindeki Cizvit soylularının oğulları bu binada eğitim görürmüş. Kendimi bu okulun sıralarında bulduğumda laik hocalar,

ağırlıklı olarak küçük çiftlik sahibi, küçük rantiyeci ve Yahudi tüccar ailelerinden gelen gençleri okutmaktaydılar.

Gama'yı işte orada, o binada tanıdım. Kırmızı suratlı, biçimsiz bir yeniyetmeydi; yontulmamış ve yaygaracı. Eğer kent, taşra havasında bir kent idiyse; çevre köylerden kente okumaya gelenler iki katı taşralıydı. Çamurlu taşra yolları, ilkbahar ve sonbahar aylarında ulaşımı neredeyse imkânsız hâle getirirdi; köylülerin atları kazara bir araba görecek olsa korkudan deliye dönerlerdi; birçok köyde hâlâ, eski bir alışkanlık gereği, aydınlatma için çıra yakılırdı. Tarım dışında, halkın bildiği tek uğraş kereste işleri ve ev zanaatlarıydı. Gama da köylüydü. Polonya Ordusu'ndan emekli bir subay olan babasının bir çiftliği vardı; aile çok uzun nesillerden beri o yörede yerleşikti; soyadlarına eski zaman soylularına ait kayıtlarda rastlamak mümkündü. Gama'nın annesi Rustu ve evlerinde her iki dil de konuşulurdu. Arkadaşlarının çoğunun aksine, Gama Katolik değil, Ortodokstu; annesinin dinini almıştı.

İlk konuşmalarımız, çok yakın arkadaşlar olacağımızın sinyalini vermiyordu. Aslında bizi birleştiren şey, ikimizin de edebiyata duyduğumuz ilgiydi ama Gama'nın davranışları, tiz sesi -normal konuşmayı beceremezdi- ve o sesle dile getirdiği düşünceleri beni rahatsız ediyordu. Yanında, Yahudi karşıtı zirzopluklara meyilli gençlerin en sevdikleri alet olan, kalın bir sopa taşırdı hep. Gama azılı bir Yahudi düşmanıydı. Bu, onun siyasi programıydı. Bense milliyetçilere hep tiksintiyle yaklaşmıştım; onları, bağırıp çağırarak ve çeşitli etnik gruplar arasında karşılıklı düşmanlıklar uyandırarak kendilerini düşünme zorunluluğundan kurtaran, zarar verici aptallar olarak görüyordum. Bazen, bazı konuşmaların özellikle hafızada kaldığı olur. Akılda kalanlar, her zaman illa da sözcükler olmaz, o anda bakılan şey de anımsanır bazen. Irkçılık üzerine yaptığımız konuşmayı anımsıyorum; Gama'nın ayaklarını, yuvarlak kaldırım taşlarını, su kanalının bordür taşına dayadığı sopasını görüyorum. Kandan ve topraktan söz ediyordu; bir devlette iktidar, ırklarının ve dillerinin ne olduğuna bakılmaksızın, vatandaşların geneline değil, kanının başkalarıyla karışıp bozulmamasına özen göstermesi gereken hâkim millete ait olmalıdır, diyordu. Ondaki bu milliyetçi ateş, belki de eksiklerini bu şekilde

tamamlamaya çalışmasından kaynaklanmaktaydı: Bir taşra okulunda onun o karışık, yarı Rus kökeni ve Ortodoks inancı, ilkel arkadaşları sayesinde herhâlde birçok üzücü olaya neden oluyordu. Sözleri benim üzerimde bir yerlerde havaya dağılıp gidiyordu, içinde kışkırtılmış bir büyüklük duygusu taşımaktaydı. Irk teorilerine karşı ileri sürdüğüm kanıtlar pek hoşuna gitmemişti: Beni, düşüncesi eylemini engelleyen bir insan olarak görüyordu. O ise eyleme geçmek istiyordu. Yıl 1931'di. Her ikimiz de çok gençtik, yoksulduk ve ileriki yıllarda bulaşacağımız o büyük olayların bilincinde değildik.

Gama'yı 1949 yılında, Parti'nin güvenilir bir üyesi olarak Kızıl Polonya'nın büyükelçiliğini yaptığı bir Batı Avrupa başkentinde ziyaret ettim. Konutu, demir plakalardan dövülmüş bir kapı ile korunuyordu. Zil çaldığında, kapının göz deliğinde bir göz beliriyor, sonra menteşeler gıcırdıyor ve içinde birkaç parıltılı arabanın durduğu avlu görünüyordu. Girişin sol tarafında, orada görev yapan ve her ihtimale karşı bir de silah taşıyan nöbetçi sürücünün kulübesi vardı. Avlunun tam ortasında durulduğunda, binanın ana cephesi ve kanatlarının görülmesine tek bir bakış yetiyordu. Bu güzel başkentin en güzel saraylarından biriydi. On sekizinci yüzyılda aristokratın biri, bu sarayı sevgilisi için yaptırmış. Sarayın içi eski karakterini korumaktaydı. Duvarları varaklı lambrilerle kaplı salonlarında o eski zamanlardan kalma mobilyalar, halılar ve goblenler vardı. Gama beni varaklar ve mermerler içinde karşıladı; geçen yıllar, hareketlerindeki kabalığı törpülemişti törpülemesine ama bunun yerine davranışına sanki biraz yapmacık bir tatlılık katmıştı. Sarayda Gama'nın bir dairesi, davet salonları ve çalışma odaları vardı. Batı bilim ve sanatının en önde gelen temsilcileri sık sık konuğu oluyorlardı. Bir İngiliz biyolog, onun büyüleyici, liberal ve fanatizmden arınmış bir insan olduğunu anlatıyordu. Düşün dünyasının kaymak tabakasının temsilcileri de, Katolikler, liberaller ve hatta muhafazakârlar bile aynı fikirdeydi. Komünist edebiyatın ağababalarına gelince, onlar da, bayıldıkları Doğu edebiyatının bir elçisi olmasından ötürü olduğu kadar, edebiyat sorunlarının Marksist değerlendirilmesindeki kıvrak zekâsından ötürü de onu takdir ediyorlardı. Elbette, geçmişinden haberleri yoktu ve Avrupa'nın en ücra köşelerinden

birinde yetişmiş sıradan bir delikanlının, on sekizinci yüzyıldan kalma bir sarayda efendi olabilmesi için ne bedel ödenir bilmiyorlardı.

Bu Batı Avrupa başkentinde Gama'nın keyfi yerindeydi. Gece boîte'lerini[38] ve kabarelerini gezmeyi seviyordu. Oralarda tanınan bir simaydı ve ne zaman birinden içeri girecek olsa maître d'hotel[39] reveranslarla onu karşılayıp en güzel masaya götürüyordu. Buz içine konulmuş şampanya şişelerinin ardından kısık gözlerle etrafını süzen, herkesi küçümser derecede kendinden emin davranan bu adama bakan biri, onun, talihin elinden bir şeyler kapıp kurtarmayı başarmış bir İngiliz squire'i[40] olduğunu rahatlıkla düşünebilirdi. Uzun boylu, hafiften kamburdu; tüfeklerle ve köpeklerle zaman geçiren insanlara özgü, kırmızı ve uzun bir yüzü vardı. Dış görünüşü, içinden çıkıp geldiği toplumsal katmanın temsilcileri arasına sokuyordu onu: Yani, Polonya'da zamanında tutkuyla avlanmış, tutkuyla kafa çekmiş ve siyasi faaliyet diye Latinceyle karışık nutuklar atmış, hasımlarını koro hâlinde yuhalamalarla alt etmiş, yardım gerektiğinde altüst edilmiş masa ve sandalyeler arasında elde kılıç cenge durmuş küçük soylular sınıfı. Hareketlerindeki rahatlık, ayrıcalıklarının bilincinde olan bir adamın rahatlığıydı. Bu gece seferlerinde ona sıklıkla eşlik eden astlarına, yüce gönüllü bir horlamayla davranıyordu. Keyfi yerinde olduğu zamanlar, çalışma odalarında büyükelçilik kâtiplerinin burunlarını çektiği ya da popolarına okkalı tokatlar indirdiği de oluyordu. Gem vurulmaz öfke nöbetlerine kapılmaya da yatkındı: Öfkelendiğinde al yüzü erguvan rengini alır, mavi gözlerine kan dolar, sesine eski tiz, yabani tonu geri dönerdi. Batılı diplomatlar, bilim adamları ve sanatçılar onu iç dünyası çok karışık bir bon viveur[41] saymışlarsa eğer, buna şaşmamak gerek. Densizlikleri bile, çoğu kez aşırı bir dürüstlükle farklılaşan engin, geniş bir doğadan kaynaklanıyormuş gibi görünüyordu. Başka komünistlerin hassas saydığı konular üzerine konuşurken gösterdiği pervasızlık, karşısındakilerde güven uyandırıyordu. Hiç de komünist falan değil, tut ki komünist ama öylesine açık görüşlü ve öylesine medeni bir komünist ki -diye birbirlerine izlenimlerini anlatıyordu konukları, büyükelçiliğe yaptıkları ziyaret sonrasında. Gama için oyun olan bir şeyi

doğallık sayarken hata yapıyorlardı. Yüzeyselliğinin bilincinde olan köy squire'i, iyi niyetli tavırlarını ustalıkla kullanmaktaydı. Yalnızca onu çok iyi tanıyanlar, yapmacık samimiyetinin altında yatan soğuk hesabı fark edebilirlerdi. Bağrında görünmez bir hançer taşıyordu. Bu hançerle kimselerin ummadığı darbeler vurmayı biliyordu. Ne gündüz ne gece yanından ayırdığı bu hançerin soğukluğu, aynı zamanda kalbini de soğutmuştu. Oyun oynadığının bilincinde olmak, onu mutlu etmiyordu.

Gama, demir perdenin ardına dönmeyeceklerinden kuşkulanılan diplomatları, onlar için iyi niyetler beslediğine, en büyüleyici gülümsemesiyle inandırıyordu. Batı'da işlerin nasıl halledildiğini bilmeyen Varşova'daki salaklar üzerine yıldırımlar yağdırıyor; ardından da yoğun bir telgraf trafiğine neden olmuş bir meselenin nasıl çözümlenmesi gerektiğini oradaki salaklara anlatmak için, hep birlikte, uçakla, birkaç günlüğüne Varşova'ya seyahat etmelerini öneriyordu. Kabahatli diplomat, bu öneri karşısında şunları düşünüyordu: Gama'nın iyi niyeti açıktı, üstelik Varşova'ya her gidişi devlete olan sadakatin bir kanıtı oluyor ve yurt dışında kalış süresini uzatıyordu; yani görünürde hiçbir risk yoktu. Diplomat, keyifli bir havada, Gama ile şakalaşarak uçağa biniyordu. Karısını ve çocuklarını yurt dışında bırakıp bir kapanın içine düştüğünü ise, Varşova Havalimanı'na varır varmaz anlıyordu. Görevini yerine getirdikten sonra, Gama ters yöne giden ilk uçağa atlıyordu. Personelinin sadakatini kontrol etmek, Gama'nın görevlerinin ilk sırada gelen parçasıydı. Bu görev onur verici bir görev olarak kabul ediliyordu; güvenilirliğin kanıtı oluyordu. Gama'nın hançerinin en iyi iş gördüğü yer, bir psikolog yeteneğinin gerekli olduğu yerdi; bu da siyasi polisin yapması gereken işler arasındaydı.

Ancak, yine geçmişe dönüyorum. O zamanlar Gama şampanyanın tadını bilmezdi. Yemeklerimizi yediğimiz üniversite yemekhanesi -eski zaman geleneklerini koruyan bu üniversitenin birçok başka kurumu gibi- Latince bir ad taşıyordu; "mensa."[42] Öğle yemekleri ucuzdu ama ucuzluğu kadar da kötüydü ve köftelerin hiçbir şeyle kıyaslanamaz sertliğini ve çorbaların sırf su oluşlarını anlatan alaycı şiirlerin en sevdiği konu oluyordu. Kötü sigaraların dumanı altında orada oturup birbirimize, bizim dışımızda kimselerin ilgisini çekmeyen övgüler düzerek şiir tartışırdık.

Ancak -yolun başındaki yazarlardan oluşan- grubumuz, gelecek yıllarda birçok insanın ilgisini çekecek ve ülkemiz tarihinde bir rol üstlenecekti. Arkadaşlarımız okumak ve bir mevki sahibi olmak derdindeyken, bizim içimizde ünlü olmak arzusu ve dünyayı değiştirmek isteği vardı. Aynı zamanda, buna benzer birçok örnekte olduğu gibi, zekâ ve yeteneğin bedeli iç dengemizin bozulmasıyla ödeniyordu. Hepimizde çocukluk ya da delikanlılık çağından kalma derin yaralar bulmak mümkündü, bunlar her birimizde başka başkaydı ama bir temel noktada ortaktı: Bir şey vardı, yaşıtlarımızla uyum içinde yaşamamızı engelleyen, farklı olduğumuz duygusunu yaratan bir şey, yani bizleri bunun telafisini aramaya itebilecek bir şey vardı. Ölçüsüz hırsları besleyen kişisel güdülerin izini sürmek kolay değildir. O zamanlar edebiyat öğrencisi ve emekleme döneminde bir şair olan Gama, sanıyorum ki, ailesinin durumuna karşı çok hassastı. Ayrıca okuldayken başına gelen bir olay da onu önemli ölçüde etkilemiş olabilirdi: Avlanırken bir arkadaşını kazayla öldürmüştü. Bu kazanın verdiği suçluluk duygusu, gelecekteki kararlarını şekillendirmiş olabilirdi.

Toplumsal dengenin bozulması, iç dengemizdeki bozukluktan daha önemliydi. Hepimiz yaşadığımız çevreye başkaldırmıştık. Aramızda proletarya kökenli kimse yoktu. Aydın sınıftan, yani Avrupa'nın bu kesiminde yoksul düşmüş soylu sınıfı ya da küçük burjuvayla eş anlamlı olan sınıftan geliyorduk. Gama'nın babası, daha önce söylediğim gibi, emekli bir subaydı. Şair Jerzy bir taşra avukatının oğluydu, şair Teodor (sonradan Polonya yeraltı örgütü tarafından Parti propagandisti diye kurşuna dizilmiştir) annesi bir banka çalışanı olmasına rağmen aristokrat denebilecek bir soyadı taşıyordu. Hatip, yazar ve siyasetçi Henryk (Almanlar tarafından vurulmuştur) Polonya'nın en tanınmış sülalelerinden birinin soyadını taşımak onurunu yaşasa da, nihayetinde demir yolu makinisti olan bir babanın oğluydu. Stefan, ileride önemli bir iktisatçı olacak bir şair, yarı Alman, başarısız bir tüccar aileden geliyordu, annesi, Bavyera'da Resenburglu tüccarların kızıydı. Benim ailem Litvanya soylularındandı ama babam mühendis olmak üzere köyden göç etmişti. Çevremize duyduğumuz isyan, genellikle çevremizden duyduğumuz utançtı. Hiçbirimizin toplumsal statüsü belli değildi. Düşüncemizle yirminci

yüzyıldaydık, ama ailelerimizin gelenekleri bizleri geriye, komik ve geri kalmış saydığımız düşünce ve alışkanlıklara doğru çekmekteydi.

Bu boşlukta asılı kalış durumunda bizler, bir teneke kutu içinde tecrit edilmiş değildik: Ülke, hiçbir zaman gerçek bir Sanayi Devrimi yaşamamıştı, burjuva sınıfı zayıftı; işçi, bazıları için ağır işlerlerde çalışan ya da votkayla kafa çeken, kirli suratlı kaba saba biriyken bazıları için dualar edilmesi gereken bir mitti. “Aydın” kesim ve “halk” ayrımı vardı ki bu ayrımda işçilerle köylüler “halk”tı. Ancak bizler, yüzünü geleceğe değil geçmişe çeviren “aydın kesim” içinde yerimizi bulamamıştık. Vaziyetimiz, bazı açılarıyla, Amerika Birleşik Devletlerinin güneyindeki fakirleşmiş ailelerin durumuyla kıyaslanabilir. Dayanacak bir şey arıyor ve hiçbir yerde bulamıyorduk. Grubumuza bazıları “entelektüeller kulübü” adını veriyor - böylece “entelektüeller” ile “aydınlar” arasında bir karşıtlık kurulmuş oluyordu.

Büyük ekonomik kriz yıllarıydı. İşsizlik, geniş halk yığınlarını etkiliyordu. Parasız pulsuz yaşayan ve okulu bitirdikten sonra iş bulacağından umudu olmayan üniversite gençliğine radikal bir hava hâkimdi. Radikalizm iki biçime bürünüyordu: Bazıları -Gama gibi üniversiteye yeni başlayanlar- milliyetçiliğin yükselişini yaşıyorlardı. Zorlukların çözümünü, ne olduğu tam olarak açıklanmayan bir “milli devrim”de görmekteydiler. Pratikte ise bu, geleceğin avukatları ve doktorları olarak mesleki bir rekabet yaratan Yahudi arkadaşlarına karşı düşmanca bir tutum almak demekti. Milliyetçilerin karşısına, programı - gruplara bağlı olarak- sosyalizmle New Deal[43] varyasyonu arasında gidip gelen bir “sol” çıkıyordu. Bir tür özerk öğrenci yönetimi olan (“mensa” ve öğrenci yurdu gibi birimlerin idaresini üstlenen) “Kardeş Yardımı” kurulu üyelerinin yıllık seçimleri sırasında, bu her iki kamp arasında ağız dalaşları, hatta kimi zaman yumruk yumruğa kavgalar çıkardı.

“Sol” (tabii çeşitli grupların oluşturduğu bu karman çormanlığı bu adla anmak doğruysa eğer) hem komünistlerin hem de Pilsudski[44] hükümetinin faaliyet alanını oluşturuyordu. Pilsudski’nin yarı-diktatörlüğü, sert bir iktidar değildi. Açık bir faaliyet programından yoksun olan iktidar, önderler kazanmaya çabalayarak, gençliğin gözüne girmek için ürkekçe uğraşıyordu.

Üniversitelerin radikalleştiklerini görerek reformlar yapacağının sözünü verip “sol”a oynuyordu. Bir süreliğine, grubumuz, üniversitedeki bu faaliyetlerin odağı olmuştu. Arkadaşlarımız Stefan ve Henryk, ülkenin en fazla umut vadeden, “hükümet yanlısı” genç siyasetçilerinden sayılıyorlardı. Bu denemeler başarısızlıkla sonlandı. En fazla umut vadeden gençler, hükümetle bağlarını kopardılar ve daha da sola kaydılar. Buna karşın olayların mekaniği, iktidarı gittikçe daha sağa itiyordu. Yerel uygulamasında adına doğrudan doğruya çoğulculuk denilmezse eğer - milliyetçilik gittikçe daha büyük zaferler kazanıyordu, hükümet derme çatma bir “devlet solculuğu” kurma çabasını bırakmış, milliyetçilerle fingirdeşmeye başlamıştı.

Bütün bu söylediklerim, lavlar altında kalmış Pompei kentindeki siyasetin genel bir resmi için yeterli sayılsın. Yaptığım bu tanım, bir dizi yılı kapsamaktadır. Bütün bu yıllar boyunca her bahar, tam da sınavlara hazırlanmak zorunda olduğumuz dönemde, ağaçlar yeşile boyanırdı -daha sonra hiçbir yerde, hiçbir zaman yeşil bana böylesine mutluluk verici görünmemiştir; nehirde, yakındaki plajlara gezmeye gidenleri taşıyan küçük gemiler görünürdü; sonra ormanlardan çıkıp kereste fabrikalarına giden upuzun sallar. Üniversitenin kemerlerinin altından el ele tutuşmuş çiftler geçerdi. Şafakla beraber ayağa dikilmek, iskeleden bir kano kapıp güneşin ilk ışıklarıyla, hızlı akıntısı kumlu yamaçlar ve çam kümeleri arasından akıp giden nehirde yol almak insanın içini mutlulukla doldururdu. Yakındaki göllere de geziler yapardık. Su yüzüne büyük buketler gibi fırlayan ada kümeleri insan ayağı değmemiş, sık otlarla kaplıydı; söğütlerde bülbüller şakıyıp dururdu. Hep beraber kendimizi suya atar ve üzerinde bulut yansımalarının birbirine karıştığı, uzaklardaki dümdüz bir sığlığa erişinceye dek yüzerdik; suyun üzerinde sırtüstü uzanmışken hayranlık şarkıları mırıldanırdık. Gönül ilişkilerindeki hayal kırıklıklarımızı, veremediğimiz sınavların üzüntüsünü yaşardık; sonra birbirimize karşı çevirdiğimiz dolaplar ve kıskançlıklar. Şiirlerimiz ve makalelerimiz yayımlanıyordu. “Mensa”da sert köftelerimizi yerken yaptığımız konuşmaların konuları değişmişti: Şiirde mecazın anlamı üzerine yaptığımız münakaşalar, yerini

Georges Sorel'in[45] teorileri hakkındaki tartışmalara bırakıyordu, ardından Marx ve Lenin de gelecekti.

Gama, milliyetçilerle yolunu epey çabuk ayırdı ayırmasına ya, "devlet solu"na ve Katolik sola da sempatiyle bakmıyordu. Şiirler yazıyor ve bunları grubumuzun çıkardığı dergilerde yayımlıyordu; işte bu noktada başarısızlıklarla karşılaştı. Teodor'un, Jerzy'nin ve benim şiirlerimizin aksine onun yapıtları eleştirmenlerin ne öfkesinin ne de övgülerinin hedefi oluyordu; bir sessizlikle geçiştiriliyordu. Temelde, bu yapıtlarda kısmi bir yetenek felci vardı. Gama, çağdaş şiirin talep ettiği beceriye sahipti ancak yazdıkları bir hendekteki su kadar durgundu; onun kıskandığı şairler de -bence- aptalca yazıyorlardı, yine de hiç değilse üslupları kendilerine özgüydü; ritmin sihri şairlerin duygularının ifadesi oluyordu; bu yapıtlarda en sık görülen öfke ve hiciv okuyucuyu rahatsız ediyordu ama dikkat de çekiyordu. Gama'nın şiirleri ise özene bezene uyumlu hâle getirilmiş bir mecazlar sistemiydi; ifade ettiği hiçbir şey yoktu.

Grubumuz gittikçe daha fazla radikalleşiyordu. "Devlet solunun" iflasından sonra, ortaya çıkan soru şuydu: Nasıl bir sol? Ülkemizdeki sosyal demokrasi, kıtanın diğer bütün sosyal demokrasileriyle aynı kusurları paylaşıyordu -uzlaşmacıydı, güçsüzdü. Konuşmalarımızda bir sözcük gittikçe daha sık geçer olmuştu: Rusya. Sovyetler Birliği sınırının topu topu yüz mil ötesinde yaşıyorduk. Yine de bu durum, onun hakkında örneğin Parislilerden daha fazla bir bilgiye sahiptik anlamına gelmiyor. Sınır, hava geçirmez bir biçimde kapanmıştı. Doğu'daki dünyadan tamamen ayrı bir gezegenmişçesine farklı bir dünyanın varoşlarında yaşıyorduk. Kitaplardan tanıdığımız bu dünya, yakından izleme olanağı bulduğumuz koşullarla kıyaslandığında, bizlere bir ilerleme dünyası gibi görünüyordu. Konuyu akılcı bir şekilde ele alınca, geleceğin o dünyada olduğu açıktı. Ülkemiz bir felç durumundaydı. Geniş kitlelerin iktidara hiçbir etkisi yoktu. Kurnazca bir toplumsal filtre sistemi kurulmuştu: Köylü ve emekçi sınıfların gençleri ne liseye ne de üniversiteye girebiliyorlardı; öğrenim masrafları, pek de yüksek olmamasına karşın, işçi ve köylü ailelerinin imkânlarını aşan tutarlardı. Azınlıklarla ilgili, görülmedik derecede karışık meseleler de (ki ülkemizde azınlıkların oranı çok yüksekti), olabilecek en şoven ruhla

çözümleniyorlardı. Küçük burjuvalığa ve fakir düşmüş aydın sınıfa dayalı milliyetçi hareket, hükümeti gittikçe keskinleşen bir ayrımcılığa itiyordu. Ülke, komşu Almanya'da olanların bir çeşidine doğru yol almaktaydı - Almanya ise savaş ve Polonya'yı ezip geçme tehdidini savuruyordu. Yani Rusya'yı, bizim canımızı yakan bütün sorunlara çözümler bulmuş -ve Hitler'in radyodaki konuşmalarını dinleyerek kolayca hayal edilebilecek bütün o mutsuzluklardan bizi kurtarabilecek- yegâne ülke olarak görmemizde şaşıracak bir şey var mı?

Komünist olmaya karar vermek yine de o kadar kolay değildi. Bu, milliyet kavramının tümüyle yeniden değerlendirilmesi anlamına geliyordu. Polonyalılar, Moskova'yla asırlar boyunca kesintisiz savaş hâlinde bulunmuşlardı. Her iki ülkenin de eşit güçte olduğu ve Leh krallarının seferlerinde "Doğu'nun Roma'sı"nın kapısına dayandığı zamanlar olmuştu. Sonraları terazinin kefesi Moskova'dan yana ağır basmaya başlamış, en sonunda da Polonya'nın büyük bir bölümü, bütün bir on dokuzuncu yüzyıl boyunca Çarlar ülkesinin taşrası olmuştu. Komünizmi kabullenmek için, bu çatışmaları her iki ulusun hâkim sınıfları arasındaki çatışmalar saymak ve geçmişteki bütün o uzlaşmazlıkları unutmak gerekiyordu. Polonya'nın - Versay Barışı sayesinde kazandığı kısa bir bağımsızlık döneminden sonra- komünizmin zafere ulaşması hâlinde, yeniden Rusya'nın taşrası olabileceğini kabul etmek gerekliydi. Moskova'nın programı bu açıdan şüphe uyandırmıyordu. Polonya'nın doğu toprakları -bu arada yaşadığımız kent de- doğrudan Sovyetlere bağlanmalıydı; Moskova, bu toprakları Beyaz Rusya ve Ukrayna Cumhuriyetlerinin bir parçası olarak görmekteydi. Geriye kalansa, elbette burayı Sovyet Cumhuriyetlerinden biri yapmaktı. Polonyalı komünistler tarafından gizlisiz saklısız ortaya konulan program böyleydi.

Kendi devletine olan sadakatten vazgeçmek ve önce okulda, sonra üniversitede aşılanan milliyetçi duyguları yok etmek: İlerleme yoluna girmenin bedeli işte buydu. Bu bedeli ödemeye herkes hazır değildi. Grubumuz dağıldı. "En fazla gelecek vadeden hükümet yanlısı genç siyasetçiler" Stefan ve Henryk, Stalinci oldular. Jerzy ve ben geri çekildik. Bu yüksek bedeli ödemeyi kabul etmiş olanlar, bizleri kararsız şairler,

eyleme geçmek yetisinde olmayan edebiyat dekadanları olarak görüyorlardı. Bu görüşleri belki gerçeklerden çok da uzak değildi. Ama demirden bir tutarlılık en büyük insan erdemi midir, bilmiyorum.

Gama, Stalinci oldu. Tutku yoksunu şiirlerini yazarken kendisini kötü hissettiğini düşünüyorum. Edebiyat için yaratılmamıştı. Kâğıdın kalemin başına geçtiğinde, içinde bir boşluk hissediyordu. Bir yazarın yaşadığı esrimeyi -ne yaratma sürecinin verdiği ne de yarattıktan sonra tutkuların tatmin edilmiş olmasının verdiği esriklik duygularını- yaşayabilecek yetide değildi. Milliyetçilikle Stalincilik arasındaki dönem, onun için bir uçurum, anlamsız denemeler ve hayal kırıklıkları süreci olmuştu.

Ülkemizdeki komünist parti, az rastlanır ölçüde zayıf bir partiydi; illegaldi. Parti üyeliği, ceza kanunun, ülkenin egemenlik sınırlarından bir parçayı koparıp almak yönündeki her türlü girişimi suç kabul eden bir paragrafıyla cezalandırılıyordu. Parti önderleri, illegal çalışmanın anlamsızlığını görmüşlerdi ve Parti'ye doğrudan bağlı olmayan sempatizanlarla kamuoyunu etkilemeye çalışıyorlardı. Polonya'da, parti çizgisinde, hazır olmayan okuyucu için Parti'yi yumuşatarak yayın yapan bir sürü gazete ve dergi çıkıyordu. Gama'nın da içinde bulunduğu grup, bu türden bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Parti temsilcileriyle gizli saklı, genellikle de orman civarına yapılan gezilerde bağlantı kuruluyordu. Artık bunlar, ilk grubumuzun üyelerinin çoğunun mezuniyetinden sonra olan şeylerdi: İspanya'daki savaş dönemi, olabildiğince çok liberalin katılımının sağlanmaya çalışıldığı "kültür savunması"nda komünist cephe.

Gama makaleler yazıyordu, mitinglere katılıyor, 1 Mayıs kortejlerinde sokakları arşınlıyordu. Eylemdeydi. Yetkililer dergiyi kapattığında ve grup üyelerinin çoğunu tutuklayıp haklarında dava açtığında, Gama da -diğerleri gibi- kendisini sanık sandalyesinde buldu. Bu dava, kentte çok büyük bir olay ve iktidar açısından da bir itibar kaybı oldu: Hükümetin en fazla güvendiği bu gençler, komünizme doğru çabucak bir evrim geçirmişlerdi. Üniversitenin bu yetenekli mezunlarına, genç hukuk ya da felsefe doktorlarına karşı hükümetin acımasızlığı, birçoklarınca öfkeyle karşılanmıştı. Savunmalarını kentin en iyi avukatları üstlendi. Sanıklar, savunmalarında bolca yalan kullanıyor, eğitimli akıllarıyla savcıyı

aşıyorlardı; üstelik kanun hükümlerinin bilgisinde de ondan hiç geri kalmıyorlardı. Hafif cezalara çarptırıldılar. Gama, delil yetersizliğinden serbest bırakıldı.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki yılları Gama, kendi mesleğini yaparak geçirdi. Edebiyat araştırmaları alanında uzmanlaşıyordu; anlatı yapısı üzerine, siyasi görüşlerini hiçbir şekilde ele vermeyen bir çalışma yayımladı. Yine, özellikle devrimci eğilimlere sahip bir şairin kaleminden çıktıklarını keşfetmenin zor olduğu, iki de şiir kitabı yayımladı. Evlenmişti. Bir kızı olmuştu. Büyük mali zorluklarla boğuşuyordu. Devletten yardım almayı da düşünemezdi çünkü komünist olarak tanınmıştı. Edebiyat alanında geçici işler tutarak yaşamını sürdürüyordu. Zaman zaman solcu dergilerde, edebiyat üzerine ılımlı makaleleri yayımlanıyordu. Zamanının gelmesini bekliyordu.

Beklediği zaman kısa sürede geldi. Hitler, Polonya'ya saldırmıştı ve orduları yıldırım hızıyla ilerliyordu. Onu karşılamak için Kızıl Ordu doğudan yürüyüşe geçmiş ve Molotov-Ribbentrop Paktı'na dayanarak, Parti programının zaten öteden beri Sovyetlere bağlanması gereken topraklar diye ilan ettiği alanları işgal etmişti. Ülkenin o günlerdeki hâli, bir karınca yuvasında çıkan yangınla kıyaslanabilir sadece. Yollar boyunca binlerce aç ve korkmuş insan, dağılan ordudan evlerine dönen askerler, üniformalarından kurtulmaya çalışan polisler, kocalarını arayan kadınlar, silah yetiştirilemeyen erkek sürüleri. Toplu göç zamanıydı. İnsan yığınları doğudan, Alman işgalindeki batıya kaçıyordu. Benzer kitleler, Almanların önünden kaçarak batıdan doğuya yürüyorlardı. Devletin yıkımı, ancak yirminci yüzyılda olabilecek bir kaosun işaretini üzerinde taşıyordu.

Gama askere alınmıştı ama orduda ancak birkaç gün kaldı. Yenilgi çabuk gelmişti. Wilno kenti, Sovyetler Birliği tarafından yüce gönüllülükle yutulmadan önce bir sene daha bu dev komşusunun dostluğuyla sevinecek olan Litvanya'ya bırakılmıştı. Eyleme geçme arzusuyla yanıp tutuşan Gama, Wilno'dan göç edip Sovyet işgali altındaki en büyük kent olan Lviv'e taşınmıştı. Orada Stalin yanlısı başka edebiyatçılarla buluştu ve hemen örgütlenmeye başladılar. Yeni iktidarın desteğiyle -düzenin korumasındaki bütün yazarların hak ettiği- birer ev aldılar, bir yemekhane

kurdular ve aslında yalnızca Rusçadan çeviriye ve ilkel propagandaya dayalı yeni bir yazım türüne giriştiler. Yeni oluşan bu şartlarda Gama, yeni kazanılan toprakların "kültürel imarı" için Rusya'dan gelmiş NKWD'li ve Partili uzmanların güvenlerini kısa sürede kazandı. Kararlıydı. Birçok arkadaşı, teorik olarak komünist olmalarına karşın, iç dünyalarında bir parçalanma yaşıyorlardı. Vatanlarının yaşadığı ölçüsüz mutsuzluklar onları bir sinir krizine sürüklüyordu. Bu toprakların yeni fatihlerinin vahşiliği ve bütün Polonyalılara yönelik düşmanca tutumları, içlerini korkuyla dolduruyordu: O güne kadar sadece allayıp pullayan öykülerden öğrendikleri yepyeni, tehlikeli bir dünyaya ilk kez doğrudan dokunmuşlardı. Gama ise şüphe duyduğuna dair en ufak bir belirti dahi göstermiyordu. Sesi ve gülüş biçimi, benim için bu durumunun bir açıklaması olabilir; rahatsız edici, kuru bir gülüşü vardı. Bu ses ve gülüş, insanı, aslında Gama'nın duygusal yaşamının hep ilkel olduğu varsayımına götürebilirdi. Öfkeyi, nefreti, korkuyu, heyecanı biliyordu ama duygusal düşünce ona yabancıydı; yeteneğindeki zayıflık da büyük bir ihtimalle bununla bağlantılıydı. Beyniyle iş görmeye mahkûmdu (çünkü yazmış oldukları içsel kaynaklarıyla beslenen metinler değildi), doktrine gömülüp kalmıştı. Çığırtkan ve kalemle basitleştirilmeye meyilli sesiyle söyleyeceği her ne var idiyse, bir mitingde söylenebilecek ve propaganda gazetesinde yazılabilecek cinsten şeylerdi. Tutarlılığı, duygusal olanaklarının ölçeğinden kaynaklanıyordu; o, yalnızca tek bir tonda ses vermeye ayarlı olabilirdi. Kazandığı başarılara (ki bunlar yazarlık başarıları değil, yalnızca edebî siyaset başarılarıydı) iyi derece Rusça bilmesi de yardım ediyordu. Sonuçta yarı yarıya Rus'tu; yani yeni iktidarla anlaşma noktalarını, diğerlerine kıyasla daha kolay buluyordu. En güvenilir olanlardan biri olarak kabul edilmekteydi.

Sovyetlere katılan toprakların halkı, kendilerini bu az sayıdaki "güvenilirler" kadar güvende hissetmiyordu. Korkudan titriyordu. Gerçekleşen ilk tutuklamalar, halkın bundan sonra en kötü şeyleri beklemesi gerektiğinin habercisi olmuştu. Halkın korkusu asılsız bir korku değildi, çünkü olabilecek en kötü şeyler kısa sürede gerçekleşti. Kitlesel sürgünler. NKWD ajanları, şafakla birlikte evlerin ve kulübelerin kapılarını

çalıyor; tutuklananlara en gerekli eşyalarını almaları için az bir zaman veriyor; yalnızca sıkı giyinmelerini tavsiye ediyorlardı. Sonra en yakın istasyondan, hayvan taşımakta kullanılan sürgülü vagonlar, tutsakları -kadınları, erkekleri ve çocukları- bilinmeyen bir yöne doğru taşıyıp götürüyordu. Binlerce ve binlercesi sürülüp doğuya götürüldü. Sayıları kısa sürede on binlere, en sonunda yüz binlere vardı. Haftalar ya da aylar süren yolculuktan sonra, insan taşıyan nakliye trenleri hedeflerine ulaşıyorlardı: Kutup civarında zorunlu çalışma kampları ya da Asya'da kolhozlar. Götürülenlerin arasında Gama'nın babası, annesi ve on beş on altı yaşlarında iki kız kardeşi de vardı. Gama'nın babası -sonradan anlatılanlara göre- soydaşlarının çektiği acıların bizzat nedeni olan iktidarı öven yoz oğluna beddualar etmişti; bin milin bile mütevazı bir mesafe sayıldığı bölgelerde bir yerlerde öldü gitti. Anne ve kızları ise ağır bir tutsaklık yaşantısı sürüyorlardı. Bu arada Gama, mitinglerde, insanlığın hayallerini gerçekleştiren yeni, en iyi sistemde yaşamanın ne büyük bir mutluluk olduğuna dair nutuklar atıyordu. O zamanlar ne duygular içindeydi -kim bilir? Ailesini korumayı deneseydi bile sonuç alamazdı, ayrıca Gama, NKWD'nin gözünde notu yüksek de olsa, korkuyordu.

Ruslar, başka ulusların komünistlerine güvenmezler. Polonyalı komünistlere ise diğerlerinden de az güvenirler. Özellikle 1917-1939 yılları arasındaki dönem, bu durumun çok sayıda örneğini vermiştir. Takibat korkusuyla Rusya'ya kaçan birçok Polonyalı komünist, orada uydurma suçlarla suçlanıp tasfiye edilmişlerdir. Wandurski, Standy ve Brunon; tanınmış bu üç Polonyalı komünist şairin de başına aynısı gelmiştir. Adları bugün hiç geçmez, yapıtları yeni basım yüzü görmez. Bir zamanlar Jasienski'nin *Paris'i Yakıyorum* adlı romanı Fransız *Humanité*'de tefrika edilmiş ve yazar, tıpkı bugünün Stalinci şairleri Nazım Hikmet ve Pablo Neruda'yı çevreleyen ün gibi, uluslararası bir ün kazanmıştı. Sonra, kutup bölgesi yakınlarında bir zorunlu çalışma kampında öldü.

Ele geçirilen yeni bölgelerdeki tutuklama dalgası, "güvenilirlerin" oluşturduğu küçük grubu da es geçmemişti. Polonyalı komünistlerin milliyetçi eğilimler gösterdiklerinden kuşkulanılıyordu. Uluslarının yaşadığı trajediye bakarken acı çektiklerinin ayrımına varılması, baskı

uygulamak için yeterli bir nedendi. Günlerden bir gün NKWD, Gama'nın da bağlı bulunduğu grup içinde aniden bir temizlik yapıverdi. Tutuklananlardan biri de ünlü şair B.'ydi. Fransa'da bir komünist iktidarın Aragon'u, Amerika'da bir komünist iktidarın Howard Fast'ı tutuklaması nasıl bir etki doğurursa B.'nin tutuklanışı da kamuoyunda aşağı yukarı aynı etkiyi doğurmuştu. Devrimci bir şairdi. Yurdumuzda şiirlerinin yayımlanmasına engel olunamayacak denli istisnai bir konumu vardı; tüm solun hayran olduğu, herkes tarafından, hatta siyasi rakipleri tarafından bile sayılan bir şairdi. Almanların işgal ettiği Varşova'dan kaçarken, Sovyet bölgesine sığınmıştı.

Arkadaşlarının tutuklanmasından sonra Gama, büyük bir korku krizine yakalandı. Ömründe daha önce belki de hiç bu kadar korkmamıştı. Bunun sadece başlangıç olduğunu ve bir sonraki seferde, hâlâ tutuklanmamış olan yazarların da demir parmaklıklar ardına gönderilebileceklerini tahmin ediyordu. Sinirleri boşalmış hâlde, bilinçsiz bakan gözleriyle, komünist arkadaşları arasında dört dönmeye ve onlara derhâl önleyici tedbirler almayı önermeye başlamıştı. Alınabilecek en etkili önlemin, tutuklananları -şair B. de dâhil olmak üzere- faşist oldukları için kınayan bir açıklama yayımlamak olacağını düşünüyordu. Bir dizi imza taşıyan böyle bir açıklama, Ortodoks komünistliğin kanıtı olabilirdi. Ama bir dirençle karşılaştı. Yoldaşları, tutuklanan arkadaşlarını kamuoyu önünde faşist olarak adlandırmak düşüncesine sıcak yaklaşmamışlardı. Fikirlerince, böyle bir adım çok rizikolu olurdu. Gama'dan daha deneyimli olanlar, ona bu türden bir adımın siyasi açıdan nasıl şüphe çekebileceğini anlatıyorlardı. Böyle bir açıklama bir tek ona imza atmış olanların başını yakabilirdi çünkü bunun hazırlanmasındaki ödleklik motifi ânında görülürdü. Ayrıca gelecekte olayların nasıl bir hâl alacağını tahmin etmek de güçtü. Temkinli olmak gerekiyordu. Açıklama yayımlanmadı.

Gama kariyerine daha yeni başlamıştı ve karışık siyasi stratejinin inceliklerine henüz hâkim değildi. Tepkileri ilkeldi, kurnazca hareket etmeyi bilmiyordu. Bunu ileride öğrenecekti.

Hitler, Rusya'ya saldırmış ve orduları birkaç gün içinde Lviv'e dayanmıştı. Gama kentte kalamazdı, komünist bir yazar ve hatip olarak çok

fazla tanınıyordu. NKWD kurumlarının ve düşman önünden kaçan ordunun kenti boşaltma curcunası içinde doğuya giden bir trene kapağı atmayı başardı. Karısını ve kızını kentte bırakmıştı. Zaten beraberliklerinin de çok eksik gedik yanı vardı. Karısı, yeni düzeni deneyip görme fırsatını yakalamış pek çokları gibi, bu yeni düzene karşı gönülsüzdü. Kocasının yeni kariyerini onaylamıyordu. Ayrıldılar; bu ayrılıkları kesin bir ayrılık olacaktı.

Gama, Rusya'da buluverdi kendini. Bu yıllar, onun için eğitim yıllarıydı. O tarihlerde, hayvan taşımacılığında kullanılan sürgülü vagonlarla yurtlarını terk etmiş olan birçok Polonyalı Rusya'ya geliyordu. Sayıları (Polonya Ordusu'nun gözaltına alınmış asker ve subayları da eklenince) bir buçuk milyonu buluyordu. Sovyet hükümeti tarafından düşman unsurlar olarak değerlendiriliyorlar ve buna göre muamele görüyorlardı. Kremlin'in uzun vadeli (askerî başarısızlık döneminde dahi vazgeçilmemiş) planlarına uygun şekilde, gelecekte kurulacak yeni Polonya "hükümetinin" bunların içinde aranmaması gerekiyordu. Aramaya, "güvenilir" komünist aydınların küçük grubundan başlanılması işareti verilmişti. Kremlin'in hesaplarında Polonya en önemli ülkeydi: Avrupa'ya uzanan bir köprüydü. Gama Rusya'dayken, bir zamanlar sanık sandalyesinde beraberce oturduğu arkadaşlarıyla bir araya gelmişti. Onlar ve daha başka birkaç isim, Kremlin'in talimatı üzerine, Vatanseverler Birliği gibi güzel bir isim taşıyan bir dernek kurdular. Bu dernek, Varşova'daki iktidarını bugün de sürdüren hükümetin başlangıcı olmuştu.

Vatanseverler Derneği üyeleri, bedel ödemeyi daha savaştan önce kabul etmişlerdi: Tarihin mantığı adına, kendi ülkelerinin bağımsızlığını bir kalemde silip atmaya hazırdılar. Rusya'da bulundukları sırada da, aslında bu bedeli ödüyorlardı: Sürgüne gönderilmekte olan mutsuz yığınlarla (sürgüne gönderilenler yalnızca eski toprak sahipleri, fabrikatörler ve memurlardan ibaret değildi; bunların çoğunluğunu köylüler, bekçiler, polisler, küçük çaplı ticaretle uğraşan Yahudi tüccarlar gibi yoksul insanlar oluşturmaktaydı) bir dayanışma içinde olduklarını göstermeleri yasaktı. Sürülenler, hesaba katmaya değmez insan kırıntılarıydı; düşünme biçimleri geçmişin izini taşıyordu: Polonya aristokrat ve burjuva sınıfının, geçmişi

yitirilmiş bir cennet gibi hatırlayan bu mirasçıları kodeste ya da uzak kolhozlarda tutulmayacaklardı da ne yapılacaktı? Vatanseverler Derneği üyeleri, bunlara sırf insan oldukları için acıyabilirlerdi ama acıma duyguları siyasal kararları etkilememeliydi. Tifo, açlık ve iskorbüt aslında bu insan malzemesini o denli etkili bir biçimde yok ediyordu ki bunların yarattıkları sorun birkaç yıl içinde kendiliğinden ortadan kalkabilirdi.

Sürülenlerin içinde kendi ailesi de bulunan Gama, bu insanların savaş öncesi yılları sanki yitirilmiş bir cennet gibi anmalarının nedenini anlıyordu. Yazgıları Sovyetlerin milyonlarca başka sakininden daha kötü olmasa da, hüzünlendirici bir yazgıydı çünkü bunlar açlığa ve kötü hava şartlarına alışkın insanlar değillerdi. Londra'daki Polonya sürgün hükümeti, Moskova ile Sovyetlerde Polonya ordusu kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzalayıp Sovyet hükümeti de Polonyalılar için genel af ilan ettiğinde, kuzeydeki zorunlu iş kamplarından güneye doğru yürüyen insan yığınları aktı. Bunlar tükenişin sınırında, ezilip hırpalanmış sefil insan yığınlarıydı; cesetleri, Rusya'nın güneydoğu kentlerinin caddelerine seriliyordu. Bu yarı canlı insanlardan bir ordu kuruldu. Bu, Londra'daki sürgün hükümetine bağlı bir orduydu. Rus yöneticiler gibi Gama da, bu orduya sınıf düşmanı bir ordu olarak; İngilizlere ve Amerikalılara denk, sadece anlık bir müttefik gözüyle bakıyordu.

Polonya komutası, subay arayışı içindeydi; Molotov-Ribbentrop Paktı gereğince Polonyalı binlerce subay Sovyetler Birliği tarafından gözaltına alınmıştı. Şimdi bunları bulmak olanağı yoktu. Gama, Londra'ya bağlı Polonyalıları aramanın hayır getirmeyeceğini biliyordu. Bu, hiç açılmaması gereken, çok hassas bir konuydu. Savaş durumunda olunmayan bir devletin gözaltına alınmış silahlı kuvvetler mensuplarını öldürmek, medeni ulusların genellikle yaptığı türden bir uygulama değildi ama tarihin mantığı, bazen işte böyle işler yapılmasını gerektiriyordu. Polonya subayları, Sovyetler Birliği yardımıyla tamamen değiştirilmesi gereken o Polonya'nın "kadrosuydu," geçmiş düzeni koruyan kadroydu. Bu subayların birçoğu yedek subaydı; sivil hayatta öğretmendiler, hukukçuydular, memurdular -özetle, geçmişe bağlılıkları, dışarıdan zorla dayatılan bir devrimin yapılmasına engel oluşturan aydınlardı. Polonya'daki bu aydın kesimin yok

edilmesi işini Almanların layıkıyla yerine getirmiş oldukları dikkate alındığında, birkaç bin kişilik bir kadro önemli bir sayı oluyordu ve ne yapıp edip ondan kurtulmak için acımasız yöntemler kullanılması bütünüyle gerekçesiz bir şey değildi. Gama ve Yurtseverler Derneği'nin diğer üyeleri, Londra sürgün hükümeti delegelerinin bu subayların izini sürmek yönünde nafile çabalara girişiklerini işittikçe, aralarında alaycı alaycı bakışıyorlardı.

Gözaltına alınan subaylardan biri, Gama'nın ve benim gençliğimizin en güzel yıllarını duvarları arasında geçirdiğimiz üniversiteden genç bir hocaydı. Liberal eğilimli bu hoca, Gama ve arkadaşları tutuklandıklarında onlar için üzülmüştü. Ama Sovyetleri, illa da Sovyetlerin işine gelir bir bakış açısıyla ortaya koymayan birkaç bilimsel çalışmanın da yazarıydı. Fişlenmişti. Yetkililer, titizlikle yaptıkları bir sürü araştırma sonrasında nihayet hocanın izini buldular. Ne var ki bu işte epeyce gecikilmişti: Hocanın derhâl Moskova'daki hapishaneye sevki konulu emir telgrafı, tam da esirlerin, yakındaki ormanlarda kafalarının ardından birer tabanca kurşunuyla öldürülmek üzere trenlerden indirilmekte oldukları tren istasyonuna gelmişti. Hocanın diğer esirlerle aynı yazgıyı paylaşmamış olmasının tek nedeni, karışık hadiselerin -bürokrasinin emrettiği şekilde- titizlikle incelenmesi gerekliliğiydi. Af çıktıktan sonra Rusya'dan ayrıldı.

Sovyetler Birliği'ndeki yaşamı yakından görme olanağını bulmuş birçok Polonyalının görüşlerinde değişiklikler oluyordu. Eskinin komünistleri, hapishaneler ve zorunlu çalışma kamplarında kaldıktan sonra Londra hükümeti ordusuna katılıyorlardı. Bunlardan biri de, af sonrası serbest bırakılan şair B.'ydi. Polonya Ordusu (daha sonra İtalya'daki çatışmalara katılmak üzere) Rusya'dan Orta Doğu'ya kaydırıldığında şair B., otuz yıldır gerçekleştirilememiş bir umudun ülkesini terk etmekten ötürü mutluydu. Ne var ki savaş sonrası yıllarda, sürgün yaşantısına dayanamadı. Gama ve benzerlerinin iktidarda olduğu Polonya'ya geri döndü. Kendine yapılanları affetti. Bugün okulda her çocuk, onun "Stalin Methiyesi"ni ezberler.

İçlerindeki tereddütlere ve umutsuzluk anlarına (ki bunlardan kimsenin haberi olmayacaktı) rağmen, Gama ve yoldaşları Vatanseverler Derneği'nde ısrarcı oldular. Büyük oynuyorlardı. Umutları gerçekleşti. Zaferin kefesi, Rusya'dan yana ağır basıyordu. Sovyetler Birliği'nde yeni bir Polonya

Ordusu, Kızıl Ordu ile Polonya'ya girecek ve Kremlin'e bağlı yeni bir hükümet kurulmasına destek olacak bir ordu kurulmaya başlanmıştı. Gama, işte bu ordunun ilk örgütleyicilerinin arasındaydı. Polonya subayları bulunamadığı için onların yerini Ruslar aldı. Erbaşa gelince, onların da yokluğundan yakınılamazdı; sınır dışı edilenlerin yalnızca önemsiz bir bölümü Londra ordusuyla birlikte İran'a gitmişti. Geriye kalanlara ise kurtuluşun, yani Rusya sınırlarından çıkabilmenin yegâne çaresi olarak, siyasi kontrolü NKWD ve Vatanseverler Derneği'nce yapılan orduya katılmak kalmıştı.

1944 yazı geldi. Kızıl Ordu, beraberindeki yeni Polonya ordusuyla Polonya topraklarına girdi. Acıyla, aşağılanmayla ve ustaca oynanan bir oyunla geçen yılların semeresi nasıl da alınmıştı! Doğru ata oynamak denilen şey işte tam da buydu! Gama, Rus kolhozlarının monoton düzlüklerinden sonra gözlerine ilaç gibi gelen, top mermileriyle darmadağın edilmiş kasabaları ve köylerdeki tarla parçacıklarını mutlulukla selamlıyordu. Cipi onu, kenarlarında küle dönmüş Alman tanklarının durduğu yollardan iktidara, o güne değin Lenin ve Stalin'den alıntılarla dolu bir tartışma konusundan ibaret olan şeye vücut kazandırmaya doğru taşıyordu. İşte, anlamsız duygusallıklara kapılmayıp tarihin mantığına uygun şekilde, doğru düzgün düşünmeyi becerenlerin ödülü! Polonya ulusunu Alman boyunduruğundan kurtarıp özgürleştirenler, Londra'daki o acınası geri zekâlılar değil, ama işte onlardı. Gerçi kurtarılan bu ulusa bir de ameliyat gerekiyordu. Gama, iyi bir cerrahın ameliyathaneye girmeden önceki heyecanını duyuyordu.

Gama artık binbaşı rütbesinde siyasi subaydı. Yanında Rusya'dan yeni bir de eş, Polonyalı bir asker eş getirmişti. Üniformalıyken, o ağır Rus postalları ayaklarındayken kaç yaşında olduğu belli olmuyordu. Aslında çok genç bir kadındı. Genç yaşına rağmen Rusya'da bayağı çile çekmişti. NKWD ajanları, Polonya'daki evlerinin kapısını şafakla birlikte vurduklarında on beş yaşında ya var ya yoktu; o, kız kardeşi, erkek kardeşi ve annesi Avrupa'nın göbeğinden Asya'nın derinliklerine doğru gayet yasal bir yolculuk yapmışlar; gittikleri yerde Asya steplerindeki yaşamı öğrenmek zorunda kalmışlardı. Oralarda yazlar tıpkı tropikal ülkelerde

olduğu gibi kavurucudur; kışlarsa öyle serttir ki ayaz nedeniyle gözlerden süzülen yaşlar ânında buzdan sarkıtlara dönüşüverir; bir dilim ekmek bulmak mutluluk kabul edilir; ağır iş, iyi beslenmeyle desteklenmeyen gücü kuvveti yer bitirir; polis denetimi ve Asya kıtasının sınırsız büyüklüğü insana hiçbir kaçış umudu bırakmaz. Kentsoylu bir ailenin kızı olan genç kız, kol gücüyle ağır işlerde çalışmaya alışkın değildi ama öğrenmesi gerekiyordu. Bir zaman sonra traktör sürme kursuna gitmeyi becerdi. Kursun ardından Kazakistan steplerinde büyük Rus traktörleri sürdü. Bütün bu tecrübelerden sonra Stalinist sisteme duyduğu yakınlık pek de büyük değildi; hatta daha doğrusu, bu sistemden nefret ediyordu. Ve bu nefreti, sınır dışı edilenlerden kurulmuş Polonya ordusunun neredeyse tüm askerleriyle paylaştığı ortak bir duyguydu. Evet, öyleydi öyle olmasına ya, işte nihayet Polonya'daydı ve Gama'nın oynamayı sürdürdüğü büyük oyun aynı zamanda onun da oyunuydu.

Kızıl Ordu, Vistül'e ulaştı. Henüz Bağımsızlık Komitesi adını taşımakta olan yeni hükümet, Lublin kentinde çalışmaya başladı. Vatanseverler Derneği grubunun önünde büyük ödevler -ve de büyük zorluklar- vardı. Ülkeyi ele geçirmelerine Batılı müttefiklerin çok fazla engel çıkarmaları beklenmiyordu. Ülkenin iç doğasından kaynaklanan engeller vardı; ulusun düşmanca tutumundan kaynaklanıyorlardı. Sadakatin iki türü arasındaki müzmin çatışma işte yine olanca şiddetiyle kendini göstermeye başlamıştı. Şimdi muzaffer Kızıl Ordu'nun adımladığı bölgelerde, Alman işgali sırasında büyük partizan birlikleri faaliyet gösteriyordu; Milli Ordu denilen, Londra'daki sürgün hükümetine bağlı orduydu bu. Şimdi bu birlikler Kızıl Ordu tarafından dağıtılmış, askerleri yeni kurulan Polonya ordusuna alınmış ya da tutuklanıp Rusya'nın derinlerine götürülmüşlerdi. Gama, gençliğimizin geçtiği kentte, Wilno'da olanları mizahi bir şekilde anlatıyordu. Kentte Almanlara karşı ayaklanma başlamış ve Milli Ordu birlikleri Kızıl Ordu ile aynı anda şehre girmişler. Kızıl Ordu komutanlığı, Milli Ordu'nun komutanlarını davet ettiği harikulade bir şölen düzenlemiş. Bu şölen -Gama'nın anlattığına göre- ön Slav bir ziyafetmiş; hani geleneksel yemeklerin sunulduğu, dostça kucaklaşmalar, şerefe kaldırılan kadehler ve şarkılar arasında davetli amcaların zehirlenmesiyle diğer

şölenlerden ayrılan türden bir şölen. Milli Ordu komutanları ziyafet sırasında tutuklanmışlar. Gama Lublin'den, Varşova'da da tıpatıp aynı olayların, yalnız bu sefer çok daha büyük bir ölçekte yaşandığını gözlemliyordu. Kızıl Ordu, Vistül hattında beklemekteydi. Kent nehrin ardındaydı. Kurtuluş Komitesi Radyosu, başkent halkına Almanlara karşı ayaklanma çağrısı yapıyordu. Ama ayaklanma çıktığında, yeni talimatlar alan Radyo, bu ayaklanmanın sorumlularına aşağılayıcı sıfatlar yağdırmaya başlamıştı. Sonuçta bu, iktidarı ele geçirme savaşında rakiplerin ayaklanmasıydı. Böyle bir durumda ön Slav şölen, yeterli bir araç olmayacaktı. Hem Almanya'ya hem de Rusya'ya karşı direnişin merkezi olan kent yok edilmeliydi. Kızıl Ordu subayları, nehrin öte yanındaki sokak çatışmalarını dürbünlerinden izliyorlardı. Yangın dumanları görüş alanlarını kapatmaktaydı. Oradaki çatışma günlerce, haftalarca sürdü ve nihayet yangınlar birleşip alevden bir duvar hâlini aldı. Paramparça edilmiş birliklerin yüzerek karşı kıyıya geçmeyi başarmış ayaklanmacıları, cehennemde yaşanan olayları yarım yamalak anlatıyorlardı. Bu anlatılanları Gama ve yoldaşları dinliyordu. Eğer tarihin mantığına sadık kalınmak istenmişse, bunun için ödenecek bedel gerçekten de korkunç bir bedeldi. Yüz binlerce insanın yaşadığı trajediyi seyretmek, canlı meşalelere dönen çocuk ve kadınların acılar içindeki ölümlerinin vicdani sorumluluğunu yüklenmek gerekiyordu. Suçlu kimdi? Ayaklanmayı iktidar savaşında bir koz olarak kullanmak istediği için, Londra sürgün hükümeti mi? Olaylara, ulusların bağımsızlığını burjuva çağının bir kalıntısı gibi gösteren geleceğin perspektifinden bakıp yardımda bulunmayan Kremlin mi? Yoksa hiç kimse mi?

Kalın ketenden üniformaları içinde komünist aydınlar, bir masanın üzerine eğilmiş, nehirden geçip Kızıl Ordu'nun aldığı kıyıya erişebilen genç kızlardan birinin anlattıklarını dinliyorlardı. Kızın gözleri delice bakıyordu. Ateşi yükselmişti. Anlatıyordu: "Birliğimiz dağıtıldı ve nehre doğru sürülüp sıkıştırıldı. Bazıları başka birliklere katılmayı başardılar. Kıyıda kalanların hepsi yaralıydı. Şafakla birlikte SS orduları saldıracaktı. Bu, herkesin öldürülmesi demekti. Ne yapmalıydım? Yaralı arkadaşlarımla mı kalsaydım? Ama zaten kalsam bile onlara yardım edemeyecektim.

Yüzmeye karar verdim. Şansım düşüktü çünkü nehir reflektörler tarafından aydınlatılıyordu. Her tarafta Alman makineli tüfek yuvaları. Nehrin ortasındaki adacıklarda bir sürü ceset, daha önce kaçmayı denemiş olanların cesetleri; akıntı onları sığ yerlere sürüklüyor. Hiç hâlim yoktu. Yemek bulmakta zaten zorlanıyordum ve hastaydım da. Akıntı çok güçlü. Ateş ediyorlardı, o yüzden mümkün olduğunca su altından yüzmeye gayret ettim.”

Varşova’dan bir adak adanmalıydı. Çarpışmalarla geçen iki ayın ardından Almanlar, bir kent kalıntısının hâkimi oldular. Kızıl Ordu, Vistül hattında duruyordu. Komünist aydınların, kentin yaşadığı talihsizlikleri anımsatmak için yapacakları epey iş vardı. Öncelikle basımevlerini faaliyete geçirmek gibi bir iş bekliyordu onları. Söz, bu sistemin temelidir. Akıllar üzerinde kurulan hâkimiyet, ülkeyi yönetme zemini oluşturur. Gama, Lublin kenti gazetesinin önde gelen örgütleyicilerinden biriydi.

Geçen bu yıllarla birlikte, savaştan öncesine nazaran daha iyi bir yazar olmuştu. Ufak çaplı yeteneği tek başına var olamıyor, doktrinin desteğini gerektiriyordu. Sosyalist gerçekçilik, ufak yetenekleri güçlendirir ve büyük yetenekleri yok eder. Gama’nın artık ondan utanmayı bıraktığı primitifliği, şimdi yapıtlarına içtenlik özelliği katıyordu. Bir zamanlar yapmacık olarak bastırmaya çalıştığı o çığırtkan ve tiz sesi, şimdi şiirlerinde kendini duyurmaktaydı. O dönemde Rusya’da binlerce sayfa düzyazı üretmiş bir örneğe göre, eli yüzü düzgün bir dizi öykü yazmıştı. Bunlar, Almanlara karşı verilen mücadeleyi ve Nazilerin canavarlıklarını anlatan öykülerdi.

Ocak 1945’te Kızıl Ordu saldırı harekâtına başlamıştı; kıyısında halkından yoksun, ölü Varşova’nın harabelerinin bulunduğu Vistül’ü geçmiş ve hızla Berlin’e doğru yaklaşıyordu. Gama da Batı’ya gidiyordu. Parti, Varşova’nın yerle bir olmasından sonra en fazla sayıda yazarı, bilim adamını ve sanatçıyı kendine çekmiş olan bir kente, Krakow’a göndermişti onu. Diktatörlüğün tadını orada aldı. Eski evlerin köşe bucağından, hani denilebilir ki sanki yer altından, garip giyimli -üzerilerine kürk parçacıkları, kemerle sıkı sıkıya büzülmüş köylü gocukları giymiş, ayaklarında ayakkabı bağı yerine iplerle tutturulmuş kaba saba botlar bulunan- yaratıklar sökün etmeye başlamıştı. Bunlar arasında Alman işgali yıllarını sağ salim

atlatmayı başarmış aydınlar da vardı. Bunların pek çoğu için Gama, savaş öncesinde yapıtlarına önem vermemeyi bile gereksiz gördükleri, daha yolun başlarında bir şairdi. Ama şimdi Gama'nın kâinatın hâkimi olduğunu biliyorlardı. Kitaplarının basılması, yazı işlerinde bir koltuk, apartmanda daire ve maaşları onun ağzından çıkacak bir söze bakıyordu. Ona korkarak yaklaşıyorlardı. Ne savaştan önce komünisttiler ne de savaş sırasında sürdürdükleri yeraltı faaliyetinde. Ama yeni iktidar da bir hakikatti. Olayların, Moskova ile Gama ve yoldaşlarının isteyecekleri şekilde gelişmesinin önüne geçebilecek hiçbir şeyin olmadığı malumdu. Gama, yüzünde kocaman bir dostluk gülümsemesi, ona uzatılan elleri sıkıyor ve eğleniyordu. Boyun eğmeyenleri de, onun takdirini kazanmanın kendileri için ne denli önemli olduğunu göstermemeye çalışanları da gözlemliyordu. En ileri seviyede dalkavukluğun bilumum özelliğini ortaya koyanların sayısı da az değildi. Kısa sürede Gama, yüzünü ekşitse yüzlerini ekşiten, fıkra anlatma lütfunda bulunsa kahkahadan kırılan şakşakçıların oluşturduğu bir saray hizmetkârları güruhuyla çevreleniverdi.

Eğer geçmişte olduğu gibi -öfkeli ve kaba- davranmış olsa, belki böylesine tanınmış bir şahsiyet olamayacaktı. Ama iyi eğitim almıştı. Rusya'da geçirdiği yıllar -daha önce de söylediğim gibi- "güvenilirler" için bile acıdan ve aşağılanmadan yoksun yıllar olmamıştı. Gama, diğer arkadaşları gibi, Rusya'daki yaşamı gözlemlerken ve Stalin'in taktiği ve stratejisi üzerine yapılan tartışmalarda uzun saatler geçirirken, onu bekleyen iş için gerekli hazırlığı da yapmıştı. İlk ve en önemli ilke: Ürkütmemek; liberal gözükmek; para kazanma imkânı vermek; yazı işlerinde çalıştırmak ve bu sırada talepleri asgari düzeyde tutmak; insanlar hazırlıklı değiller, zihniyetleri Batı'daki salakların zihniyetine benzer. Psikolojik direnç noktaları oluşturmak inanılmaz bir hata olurdu. Süreç, hastaların sisteme ne zaman ve nasıl dâhil olduklarını anlayamayacakları bir şekilde, kademe kademe geliştirilmelidir. İkinci ilke: Hükümetin, sansürün ya da siyasi polisin metotlarının acımasızlığına yönelik bir öfke fark edilirse, hemen öfkelenenlerden taraf olmak ve sanki kendin de en şiddetli şekilde öfkelenmiş gibi yapmak; ellerini iki yana açmak ve sorumluluk isteyen makamları işgal eden ve hiç olmayacak hatalar yapan bu salaklarla bir şey

yapmak öyle zor ki, demek. Üçüncü ilke: İflah olmaz faşistler ya da Almanlarla iş birliğine eğilim göstermiş olanlar haricinde işe yarayabilecek herkesi, siyasi geçmişlerinin ne olduğuna bakmadan, kazanmak.

Gama, bu ilkeleri sadakatle uygulayarak yeni hükümete yandaş devşiriyordu; bunu yapanlar, istedikleri için ve illa bir basın açıklaması yapıp da yandaş oluyor değillerdi. Bu iş, olgular üzerinden olmaktaydı: Hükümet, bütün basımevlerine el koymuş ve neredeyse bütün büyük yayınevlerini mülkiyetine almıştı; yazarların ve bilim insanlarının her birinin, savaş yıllarında yayınevleri kapalıyken yazdıkları bir sürü müsvedde yapıtı vardı; hepsi de bunları yayımlatmak istiyordu. Adı hükümetin kontrolündeki dergilerin sütunlarına geçtiği ya da kitabı hükümet tarafından kontrol edilen bir kuruluş tarafından yayımlandığı anla birlikte, yazar artık yeni iktidara düşmanca bir tutum içerisinde olduğunu iddia edemiyordu. Bir zaman sonra birkaç Katolik gazetesine ve az sayıda küçük yayınevine de imtiyaz verildi ama bu kurumların, cemaat karakterlerini mümkün olduğunca korumaları ve böylece iyi yazarlar için birer cazibe merkezi olmamalarına özen gösteriliyordu.

Çok fazla talepte bulunulmayacak: Kimseden bir şey talep edilmiyordu. Kentlerde ulusal bayraklar gönderde dalgalanıyor, Milli Ordu üyelerinin tutuklanmaları sessiz sedasız yapılıyordu. Milli duygulara gereken hassasiyet gösterilmeye çalışılıyordu. Slogan, özgürlük ve demokrasiydi. Lenin tarafından denenmiş taktiğe uygun şekilde, ağa topraklarının köylüler arasında dağıtılacağı duyuruldu; alıyorlar, küçük çiftliklerini zenginleştirmiş yeni parselleri harıl harıl ölçüp biçiyorlardı; tabii bunlar olurken kolhozların lafı dahi edilmiyordu; onlar, Gama ve yoldaşlarının da bildikleri gibi, daha ileride, “bir sonraki aşamada” öngörülmüştü. O dönemde herhangi birisi kolhozlardan söz etme cesaretini göstermeyegörsün; hükümete kara çalan ve böylece huzursuzluk yaymaya çalışan bir halk düşmanı olarak cezalandırılıyordu.

Toprağına el konan toprak sahipleri elbette bundan memnun değillerdi; ancak fabrikalar ve maden ocakları gibi mülkiyetlerin pek çoğu Alman işgali sırasında Almanların mecburi yönetiminde kalmış ve bunların sahipleri zaten mülklerinden olmuşlardı. Ülkemizde, köylülerin toprak

ağalarına karşı büyük bir nefreti yoktu ve dolayısıyla mülkiyetleri elinden alınan toprak sahiplerine dokunulmuyordu. Kentli nüfus da bu feodal yapıya özel bir sempati beslemiyordu ve önemini yitirmiş olmasını kimse dert etmiyordu. Aydınlar da bunun derdinde değildi. Hatta fabrikaların ve maden ocaklarının devletleştirilmesini genel anlamıyla olumlu buluyorlardı. Bunun, özel mülkiyete duyulan saygıyı ortadan kaldıran beş buçuk yıllık Nazi iktidarından sonra olduğunu da dikkate almak gerekir; radikal tarım reformu da genel hatlarıyla yararlı görünüyordu onlara. İlgilerini çeken tek bir şey vardı: Düşünce özgürlüğünün sınırları. Oldukça genişti bu sınırlar. Kesin olan tek bir şey vardı: Sovyetler Birliği'nin mükemmelliğini sorgulayan herhangi bir şey yazmak yasaktı. Sansür kurumu bunu dikkatle izliyordu. Övgüler düzmekse, daha önceden olduğu gibi mecburi değildi artık. Bu konuda sessiz kalmak serbestti.

Bütün bunlara karşın, ülkenin tüm halkı tek bir duygunun hükmü altındaydı: Devasa bir nefret. Toprak alan köylüler nefret ediyorlardı; Parti'ye katılan işçiler ve memurlar nefret ediyorlardı; yönetimde sözde bir katılım hakkı kazanmış olan "yasal" sosyalist partinin üyeleri nefret ediyorlardı; el yazmalarının basımı için uğraşan yazarlar nefret ediyorlardı. Bu iktidar kendilerinin değildi: Varlığını yabancı bir ordunun süngülerine borçluydu. İktidarla halkı birleştiren evlilik yatağı ulusal arma ve bayraklarla donatılmıştı, ne var ki yatağın altından bir NKWD'linin postalları görünüyordu.

Gama'ya yasaklananlar da nefret ediyorlardı. Bunu biliyordu ve bu durum, onun için yabana atılmaz bir haz kaynağıydı. Hassas noktalara vuruyor ve tepkileri izliyordu. Muhataplarının yüzlerindeki korku ve çılgınca öfke ifadesi, yerini uysal bir gülümseyişe bırakırdı: Tabii, sizin dediğiniz gibi olmalı. Avucunun içindeydiler. Kadroları ona bağlıydı; bir kalem darbesiyle, şiir ve makalelerini baskıya hazır bir derginin sütunlarından silip atabilirdi; görüşü, kitaplarının yayınevlerince geri çevrilmesine yol açabilirdi. Uslu olmalıydılar. Onlar uslu çocuklar oldukları sürece, Gama neşeyle onlara en büyük dostluğu gösteriyor, yardımlar ediyor, para kazanmalarına izin veriyor, kariyerlerini kollayıp gözetiyordu.

Gama'ya Krakow'da rastlamıştım. "Mensa"da yaptığımız, hatta birinde de iyiden iyiye kötü niyetle çorbasına bir kibrit kutusu attığım, sinir krizlerine girmeye yatkın biri olduğu için de işin aramızda bir yumruklaşmaya kadar uzadığı tartışmalarımızın üzerinden uzun yıllar geçmişti. Bu yıllar süresince eğitimimi Paris'te tamamlamış, sonra Varşova'da oturmuştum. Üniversitemizin bulunduğu kenti terk etmiştim çünkü yerel idarenin talebi üzerine beni işten atmışlardı; komünizm sempatizanlığımdan (Stalinci solla Anti-Stalinci solu birbirlerinden ayırmak, sanırım dünyadaki tüm polisler için alt edilmez zorluklar çıkartıyor) ve Litvanlar ve Beyaz Ruslarla olan ilişkimin çok yakın olmasından (ki doğrudur bu) kuşkulanılıyordu. Yakılıp küle dönmüş Varşova'dan gelen bir mülteciydim şimdi. Varım yoğum, üzerimdeki işçi tulumundan ve sırtımdaki keten bezinden yapılma, içinde yazdıklarımın müsveddelerini, tıraş takımlarımı ve Gay'ın *Dilenci Operası*'nın üç kuruşluk ucuz mu ucuz bir baskısını taşıdığım çuvaldan ibaretti. Savaş yıllarında, Sovyetler Birliği'nin çıkarları açısından hiçbir yararlılık göstermediğim gibi hatta ufak tefek günahlarım da olmuştu. Yine de şimdi gerekli ve yararlı biriydim; yeni düzen için, kalemimin bir değeri vardı.

Gama ile buluşmamız, hani neredeyse duygulu bir buluşma oldu. İki köpek, oldukça gergin, yine de nazikler. Birbirimize dişlerimizi göstermemeye dikkat ettik. Gama, geçmişte kalmış, zamanında onu dertlere salan edebî rekabetimizi anımsıyordu; ayrıca Stalincilere karşı yazdığım, beni bugünün Batılı muhalifleriyle neredeyse aynı konuma getiren mektubumu da anımsıyordu. Ama üniversitedeki eski arkadaşlarımızı duygusallıkla anıyordu. Ki bu duygusallık bende de yok değildi. Bu, aramızdaki buzların kırılmasında yardımcı olmuştu. Aramızda uzun süre oynanacak oyun, işte böyle başladı.

Bu yalnızca benimle Gama arasında oynanan bir oyun değildi. Bu oyunu hepimiz, yani savaşı Nazi işgali altında geçiren aydınlar, doğudan gelen gruba karşı oynuyorduk. Her iki grup birbirinden kesin hatlarla ayrılmıştı. Buradaki dava, kişisel bir rekabetin çok ötesindeki konuları ilgilendiriyordu. Savaş deneyimlerini yaşadıktan sonra içimizde hiç kimse - hatta eskinin milliyetçileri bile- reformların gerekliliğinden kuşku

duymuyordu; ulusumuzun bir işçi ve köylü ulusuna dönüşmesi gerekiyordu ve bu iyi bir şeydi; böylece bilim insanı, yazar, sanatçı teneke bir kutu içerisinde tecrit edilmiş kişi olmayı bırakmış; kitleyle bağlantı kurmuş ve önünde sınırsız olanaklar açılmıştı. Toprak verilen köylüyse hayatından memnun değildi. Korkuyordu. İşçi, fabrikaların kurulması için büyük bir özveriyle çalışmışsa da, propagandanın tüm ikna çabasına rağmen, hiç de fabrikalar kendisine aitmiş gibi hissetmiyordu. Aydın, sansürün kapanları üzerinde dengesini güçlükle sağlayarak, bir çizgi üzerinde uygun adım yürümeye başlamıştı. Küçük esnaflar ve tüccarlar, zamanı geldiğinde yok edilecek bir toplumsal katman olmanın korkusunu hissediyorlardı. Bu devrim, kendi içinde devrimci dinamiklerin gölgesi dahi bulunmayan, yukarıdan gelen buyruklar yardımıyla yapılan ucube bir devrimdi. Savaşı ülkede geçiren aydınlar, topluma hâkim ruh hâllerine karşı özellikle hassastılar. Gama ve yoldaşları içinse bu ruh hâlleri “burjuva bilincinden geriye kalan izler” formülünün içine sığdırılabilecek bir şeydi, ne var ki bu formül içinde gerçeği barındırmıyordu. Bu ulusun kitleleri, hiçbir şeyin onlara ait olmadığı ve olmayacağı hissini yaşıyorlardı. Bundan sonra gerçekleşecek her türlü tartışma artık tek bir hedefe, uzaktaki Merkez’in kararlarını meşru göstermeye hizmet edecekti. Direnmek mi? Ama her şeyin kademe kademe devletleştirildiği bir sistemde sabotaj tüm halkın çıkarlarını hedef alır. Yalnızca düşüncede direnmek olanaklıydı. Aydınlar (ya da en azından büyük bir çoğunluğu), önemli bir ödevleri olduğunu hissetmekteydiler. Kitap ve makaleler yayımlayarak balıkçıyı -yani doğu grubunu- tatmin etmekteydiler. Balık zokayı yutmuştu bir kere. Bilindiği gibi, balık zokayı yutunca misinayı gevşetmek gerekir. Misina gevşetilmişti ve balıkçının balığı çekmeye karar verdiği âna değin, ülkemizde, örneğin Sovyetlere doğrudan bağlı Baltık ülkelerinde mümkün olmayan, bazı elverişli kültürel süreçler oluşmuştu. Geriye bu durumun ne kadar sürebileceğini hesaplamak kalıyordu. Bir beş yıl bile, on yıl ya da on beş yıl sürmesi kadar iyi olabilirdi. Oynanması gereken tek oyun buydu. Batı’ya bel bağlanmıyordu. O yüzdendir ki siyasi göçmenliğe daha da az bel bağlanıyordu.

Benimle Gama arasında oynanan oyun, yukarıdaki bu genel özelliklerden başka, kişisel renkler de taşımaktaydı. Gama, ta çocukluğuna değin uzanan bir suçluluk duygusunun tutsağıydı. Eski grubumuzun üyelerine karşı gösterdiği özel ihtimam, hem gençliğimizin ortak anılarından hem de Stalinci olmayanları şimdi Stalinciliğe döndürmek isteğinden kaynaklanıyordu. Böylece eylemleri, onları mazur gösterecek bir temel kazanmaktaydı. İşin zor tarafı; Gama'nın kötümser olması, Stalinciliğe dönenlerinse olmamasıydı. Herhangi bir yazara uygulanan eleştirel değerlendirmelerin görünümleri genellikle yanıltıcıdır. Gama, Merkez'e sadık bir yazar olarak, resmî bir iyimserlik gösteriyordu. Gerçekte, Rusya'da geçirdiği yıllardan sonra, Tarih'in şeytanın yegâne alanı olduğuna ve Tarih'e hizmet edenin şeytanla anlaşma imzaladığına inanıyordu. Kendini aldatamayacak kadar çok şey biliyordu.

Aramamızdaki oyun yalnızca Polonya'da oynanmadı. Katolik bir şair olan Jerzy, Gama'nın da etkisiyle Fransa'ya, bense Birleşik Devletler'e kültür ataşeleri olarak gönderildik. Yurt dışında bulunmak büyük yararlar sağlıyordu: İçinde Metot'a hakaretlerin gizlendiği küstah şiirler ve makaleler yayımlıyordum. İplerin çok gerildiğini fark edersem, döneklik olgunluğuna erişmekte olduğumu gösterecek bir şeyler gönderiyordum. Gama, bana içten ve aldatıcı mektuplar yazıyordu. Her ikimiz de hata işliyorduk. Gama, kaçma riskimin çok büyük olmadığını biliyordu: Yurduma herhangi başka birinden daha bağlıydım; bir şairdim, sadece ana dilimde yazabilirdim ve anlaşabileceğim, ağırlıklı olarak gençlerin oluşturduğu, yegâne okuyucu kitlesi Polonya'daydı. Göçmen olmaktan ve her türlü sürgünün temel özelliği olan boşluğa ve kısırlığa mahkûm olmaktan korktuğumu da biliyordu. Ancak benim edebiyat kariyerine olan bağlılığıma fazla değer biçiyordu. Yazdığı mektupların sahte olduğunu biliyordum. Yine de birine ait bir duygunun görünümlerinde bir parçacık gerçek dostluk bulunduğu düşüncesinden vazgeçmek zor. Benden döneklik yapmamı bekleyemeyecek kadar zeki olduğunu da sanıyordum. Fakat yanılmıştım, hançerini kullanmaya karar verdiği bir an geldi. Varşova'da olmuştu bu. Darbe güçlüydü ama ıskaladı, ki şimdi bu portreyi yazabiliyor oluşum ıskaladığının kanıtıdır.

Gama’nın yurt dışına çıkışı, yeni hükümranların ilk düzensizliğe hâkim olmalarının ardından, görece bir istikrarın uzunca süreceğinin artık öngörülebildiği; köylü partisinin saf dışı edilmesi, sosyalistlerin sistem içinde soğurulup yok edilmeleri türünden eğlencelik işlerin yakın gelecek için çok da önemli sorunlar olarak görünmedikleri ve zaten sonuçlarının da baştan belli olduğu; genel anlamında NEP’in[46] dönemi olacak; kültürel yaşantıda liberalizmin hedef seçildiği bir zamanda olmuştu. Gama, kendisine, son yılların sinirsel gerginliğinin ardından, artık birazcık dinginliğin gerektiği düşüncesindeydi; böylece diplomatik temsilciliklerden birini aldı.

Yeni eşini, yabancı diller ve davranış kurallarını öğrenmek üzere, İsviçre’de bir pedagoji enstitüsüne göndermişti. Kaba saba Rus postalları giyinmiş kadın, asker görünümünden çıkıp kısa süre içerisinde rengi açılmış saçları ve uzun, boyalı kirpikleriyle bir süs bebeğine dönüşmüştü. Bir tres chic’ti,[47] Paris’in en güzel elbiselerini giyiniyordu. Gama, dinginliğin keyfini sürerken, yazmaya epey zaman ayırıyordu. Uzun bir roman yazdı; romanın konusu, bir grup genç Stalincinin üniversite yıllarını geçirdiğimiz kentte yargılanma süreçleri ile kendisinin de sanıklar arasında bulunduğu davaydı. Siyasi açıdan kusursuz bir romandı; alelacele basılmış ve eleştirmenler de övgülerinde hiç cimrilik yapmamışlardı, gerçi bunlar beklenebilecek kadar sıcak övgüler değildi; o dönemde yurdumuzda düzyazı gerekli kısırlaştırma işlemine henüz uğratılmamıştı, ancak Gama’nın romanı, Rusya’da adına roman denilen o ideolojik alıştırmanın her türlü özelliğini taşıyordu. Olayın geçtiği Wilno kenti, bizlerin gençlik yıllarında -yalnızca onu çevreleyen ormanlar ve tepeler açısından değil, ama bir arada yaşayan kültür ve dillerin çokluğuyla da- görülmedik derecede renkli bir yerdi. Bu çok renklilikten Gama’nın metnine geçen hiçbir şey yoktu. Yazdıkları olağanüstü derecede renksiz, hissedilen şeyleri canlandırmak yeteneğinden yoksundu; yalnızca insanları ve olayları anlatan bir alet işlevi görüyordu. Ama insanların ve olayların anlatımında da daha iyi değildi. Roman kahramanlarının gerçekteki karşılıklarının kim olduklarını kolayca çözerken, Gama’nın kişilikleri ortaya koyuşunda özenli olmadığını söyleyebilirdim. Roman yazarının hayal gücü, gözlemleme

olanağına sahip olduğu insanların biçimini genellikle değiştirir; renkleri koyulaştırır, bir yığın psikolojik özellik içinden kahramanlar için en karakteristik olanlarını çekerek yüzeye çıkartır; gerçekte olanı sadakatle ortaya koymak istediğinde, çoğu kez en büyük sadakatin sadakatsizlik olduğuna iman eder: Dünyanın zenginliği bitip tükenmez ve gerçekliğin hiçbir parçasını es geçmemek için ne denli büyük bir çaba sarf edilirse, kalemin elinden kaçıp kurtulan şaşırtıcılıklar o denli çok keşfedilir. Ancak Gama'daki gerçeklik eksiği başka türlüydü. Metot'un emrettiği şekilde, soyut politik eylemci tipler yaratmıştı. Bu hazır biçimlerin içine kanlı canlı insanları tıkıştırmış; eğer sığmıyorlarsa da, hiç utanıp sıkılmadan kollarını bacaklarını biçivermişti. Baş figürler -yani Stefan ve Henryk- bir siyasi harekete katılımlarıyla sınırlandırılmışlardı. Oysa onları iyi tanıyan ben, bu insanların ne denli karmaşık kişiliklerle farklılaştıklarını biliyorum. Ölümünü bir Alman idam mangası karşısında bulan Henryk mutsuz, iç dünyasında çelişkilerle yaşayan bir insandı; iki sadakat arasında örselenen Polonyalı komünistin en çarpıcı örneğiydi. Moskova'dan döndükten sonra devletçi ekonominin diktatörlerinden biri olan Stefan ise benim için hep büyük bir muamma olmuştur. Sovyet bürokratı tipinde, bu asık yüzlü, ağır adam, Stalinciliği seçip seçmemekte tereddüt ettiği o eski zamanlardan bu yana tamamen değişmişti. Onu şiirler ve zekâ dolu edebiyat incelemeleri yazdığı dönemlerden tanıyordum. O zamanlar genç bir Faust'tu -dünyanın güzelliğiyle esrik, hicivci, ışıltılı ve yırtıcı. Gama'nın romanı *Gerçeklik* başlığını taşıyordu, ama içinde çok az gerçeklik vardı. Bu daha çok, savaş öncesi Polonya'sına yönelik bir taşlamaydı, gerçi dönemin hantal polisini ve yine dönemin uyuşuk hâkimlerini sanki şeytan gibi gösterme denemesini pek de başardığı söylenemez.

Gençlik yıllarımız üzerine bu kitabını yazdıktan sonra, yurt dışında birazcık sıkılmaya başladı. Seyahat ediyordu. Bir dizi Avrupa ülkesi gördü, Afrika'ya gitti. Eskiden, "mensa"da tartışmalar yaptığımız dönemlerde, seyahat hayalleri kurardık. Bu hayalleri gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğimize dair kapıldığımız şüphelerin aslında gereksiz olduğu ortaya çıktı; bu türden eğlencenin tadına haddinden fazla varmak şansı verilmişti bize. Bu yolculuklarından Gama'nın aldığı hazlar öyle pek

de ince hazlar değildi. Mimariye ve sanatsal yapıtlara pek ilgisi yoktu, insan yaşamının çeşitli kültürlerdeki ayrıntılarını gözlemek de onu çok fazla çekmiyordu: Ki zaten bunun aksi olsaydı, bambaşka ve daha iyi bir yazar olabilirdi. Yaptığı yolculuklar onun için ilginç bir zaman öldürme biçimiydi, ayrıca bir zamanların taşralısının hırsını tatmin ediyorlardı.

Yolculuk yapmak dışında Gama, başlıca hazzı yabancılarla oynadığı bir oyundan almaktaydı. Gama'nın aslında bir "liberal" olduğu yönündeki kanaatleri, gerçeğin çok da uzağına düşmüyordu; Stalinciliğin bazı zorba metotlarına öfkelenirken gösterdiği şiddet tümden sahte sayılamazdı; Gama, kendisini şeytanın hizmetinde görüyordu ama tarihe hükmeden şeytana âşık da değildi. Öfkelenirken, bunun kendisi için yararlı bir yöntem olduğunu, çünkü hakkında iyi bir izlenim doğurduğunu bilerek dizginleri gevşetiyordu. Aynı zamanda, konuştuğu kişilerin tepkilerini, onların saflıklarına içten içe gülerek izliyordu.

Diplomatik görevlerle, davetlerle, personelin siyasi eğitimi ile meşgul olmadığı akşamlarda Gama, briç partileri düzenliyordu. Hırslı ve iyi bir briç oyuncusuydu. İşinin briç oynamaktan başka herhangi bir şey yapmaya izin vermediğini söylüyordu. Diplomasinin ona yazma imkânı vermeyişinden yakınıyordu. Gerçekte işin aslı başkaydı. Gama, genç yaşında kariyerinin zirvesine çıkmıştı; isteseydi -bakanlık makamının ikinci sınıf bir makam olarak görüldüğü çünkü bakanların üzerinde Parti Merkez Komitesi'nin bulunduğu- yurda dönüp bakan bile olabilirdi. Gama, Merkez Komite üyesiydi. Geriye ne kaldı? Güzel bir Batı başkentinde durakladığı ve yılların ne getirip ne götürmüş olduğunun hesabını yaptığı bu nokta, boşluktan başka hiçbir şey vermiyordu. "Qu'as-tu fait, toi que voilà, de ta jeunesse?"[48] der yankı sesine benzeyen bir Fransız şiiri. Ne yapmıştı, gerçekten, gençliğini? Tarihin determinizminin bir eseri değil, ama salt kendimin diyebileceği bir şey var mıydı bir yerlerde? Kırkına yaklaşıyordu ve ileriyi görebilecek yetideydi. Geçmişte kalan o edebiyatta yenilmişlik duygusu, şimdi geri dönüyordu. İçinden rüzgârın geçip gittiği bir kalbur gibi bomboş hissediyordu kendisini. Bu tarihsel zorunluluk rüzgârı, edebiyatın anlamını alıp götürmüştü: İşte ustaca kurulmuş bir ideolojik denklem daha, işte bilmem kaç sayfa daha kurallara bağlı düzyazı metni. İyi

de niye, eğer onlarda ne söyleyeceğin en başından belliyse, eğer söyleyeceklerini Parti çizgisi belirliyorsa, niye? Mumların aydınlığında duvarlarda varaklar ve on sekizinci yüzyıldan kalma kocaman ayna parıldıyordu. Ve Gama briç oynuyordu, yorgun olduğu için değil; ama bu onu bir yaprak boş kâğıtla baş başa kalmaktan kurtardığı için. Diplomasiyi de, oyun kartlarını da kendinden uzaklaşmak için kullanıyordu.

Bu yaşam biçimine alışmıştı. Ne var ki Parti, rahatlığın alışkanlığa dönüşmesini sevmez. Polonya'da değişiklikler oluyordu. Siyasetin yolu keskinleşiyordu. Sonunda yazarlardan Ortodoks yazıcılığa sıkı sıkıya bağlı olmaları talep edilmişti. Gama'nın yurt içinde olması gerekli görülmüştü. On sekizinci yüzyıl sarayını ve o güzel başkenti üzüntüyle ardında bıraktı. Geri döndüğü Doğu dünyasını iyi tanıyordu: Vahşi mücadeleler, entrikalar, Moskova'nın kaş çatışının yarattığı sabit endişe onu bekliyordu. Ağlamak, sızlanmak bir işe yaramazdı. Geri dönmeliydi.

Aldığı görev, bir Batı başkentinde büyükelçilik görevinden daha yüksek bir makamdı. Gama -bu kez resmî olarak- bütün yazarların siyasi denetçisi, vicdanların müdürü olmuştu. Edebiyatın parti çizgisine göre gelişip gelişmediğini takip etmek onun göreviydi. Tam o sırada hükümet, Varşova'da daha yeni bitirilmiş, yepyeni bir kültür evini Yazarlar Birliği'ne bağışlamıştı. Burada amfi tarzı basamak basamak yükselen sandalye sıralarıyla modern tarzda düzenlenmiş büyük bir toplantı salonu, konferans salonları, bürolar, yazarlar için daireler ve bir de restoran vardı. Gama'nın yazarlarla, yayıncılarla, devlet güvenlik polisi ve bunlara akraba birliklerin temsilcileriyle sayısız konferanslar yaparak çalıştığı yer işte burasıydı.

Yüksek devlet yetkililerinin oturduğu, devlete ait başka bir binada daire almıştı. Bu eve giriş, önceden telefonla randevulaştıktan sonra mümkündü ama telefon numaraları rehberde bulunmuyor ve sadece güvenilir olanlara veriliyordu. Girişte güvenlik polisi yukarıya telefon açıyor ve gerçekten randevuyla gelinip gelinmediğini kontrol ediyor, bunun ardından konuğun kimliğini alıyor ve içeriye girişine izin veriyordu.

Gama, onu bekleyen yeni entrika ve mücadele döneminin, elbette yazarlarla mücadele dönemi olmayacağını çünkü -yazarlar arasında da diyalektik materyalizm ezberleriyle ve haham akıllarının noksansızlığıyla

onu geçen tehlikeli şahsiyetler bulunsa da- nihayetinde onların amiri konumunda olduğunu öngörürken yanılmamıştı. Gerçek mücadeleler daha yukarıda, Gama'nın bağlı bulunduğu Parti'nin zirvelerindeydi. Birçok düşmanı vardı. Uzun yıllardır bunun antrenmanını yapmış olmasına karşın, biri ona karşı çıktığında öfkeye kapılan ve öfkeye kapıldığında da insanlara çiftliğinin hizmetkârları gibi davrandığını gizlemeyi beceremeyen kişi, içindeki o hemen parlayan soylu yine ve her daim kendini gösteriyordu. Açık açık kabalık yaptığı anlar (ki büyükelçiyken personeline karşı bu türden davranışları ceza almadan yapabiliyordu), şimdi başına bela olmaya başlamıştı. Ayrıca Polonya'daki siyasi çizgi artık çok daha katıydı, tek bir dürüst sözcük (bu dürüstlük taraftar toplamak amacıyla kullanılıyor olsa bile) peşi sıra ölümcül sonuçlar getirebiliyordu. Dönüşünden kısa süre sonra Gama, siyasi kariyerindeki en büyük gaflarından birini yaptı. Bu olay, Kore Savaşı'nın çıkışının hemen sonrasında düzenlenen bir mitingde olmuştu. Gama, "Evet, ilk biz saldırdık, çünkü daha güçlüyüz!" diye öfkeyle bağırıverip insanlara "fısıldanan propagandayı" yıkmış ve bu talihsiz açıklamasının üstünü örtmek de epey zahmetli olmuştu.

Ayrıca Gama'nın artık ciddi ciddi yazmaya eğilmesi gerekiyordu. Yazarlar Birliği üyesinin "faal" bir yazar olması, yani yapıtları dergiler ya da yayınevlerince yayımlanmakta olan bir yazar olması gerekiyordu (zokayı yutan balık kıyıya çekilmişti; yazarlar artık birlikten atılma ve her türlü imtiyazlarını yitirme tehdidiyle yazmak ve yayımlatmak zorundaydılar). Faal yazar olunması ilkesi, özellikle yüksek devlet görevlilerini bağlıyordu.

"O, emperyalizmle bu savaşı ve propagandayı barış için yapıyor," demişti Varşova'da biri Gama için, "ama tek bir şeyin hayalini kuruyor: Savaşın. Çünkü eğer savaş çıkarsa, şimdi olduğu gibi her gün masanın başına geçip oturmak ve roman yazmak için kendini paralamak zorunda kalmazdı; savaş çıktığında atacağı nutuklar, uçak yolculukları, cepheden göndereceği mektuplar olurdu. Ama onun inadına savaş çıkmayacak, inadına barış olacak ve o zarafetle döşenmiş apartman dairesinde beş çalışma masacığı ve her birinin üzerinde başlanılmış bir romanı olacak ve her gün acıdan uluyacak, çünkü yazdıklarının ancak yakacak odun olduğunu biliyor."

Bu insanın yaptığı seçimi ve cennetteki iyiyi kötüyü tanıma ağacından kopardığı bilgiyi kıskanmak güç. Ülkesine bakarken, halkını acının gittikçe artan bir dozunun beklediğini biliyor. Kendisine bakarken, söyleyeceği hiçbir sözcüğün kendi sözü olmayacağını biliyor. Bir yalancıyım, diye düşünüyor ve yalancılığından tarihin determinizmini sorumlu tutuyor. Yine de zaman zaman aklına, ruhunu adadığı şeytanın, tıpkı onun gibi insanlar tarafından güçle donatıldığı ve tarihin determinizminin insan aklının bir ürünü olduğu düşüncesi düşüyordur.

VII
DELTA YA DA HALK OZANI

Orta ve Doğu Avrupa’da, “şair” sözcüğünün Batı Avrupa’dakinden biraz daha farklı bir anlamı vardır. Oralarda şair, yalnızca güzelce dizilmiş cümlelerin kâşifi değildir. Gelenek, onun ulusal “âşık,” şarkıları dillerde dolaşacak bir saz şairi olmasını ve halkın ilgi konusunu oluşturan her ne var ise, şiirlerinde onu anlatmasını talep eder. Gerçi, şairin bu ödevleri tarihin her döneminde farklı farklı anlaşılmıştır. Delta, krallarla kraliçelerin, kendilerini şarkıyla duygulandırmaları ve fıkrayla güldürmeleri karşılığında, şairlere masalarında yer açtıkları zamanlarda yaşasaydı, herhâlde kendini daha iyi hissederdi. Hatta eski zaman giysileri onun dış görünümüne yüzyılımızın takım elbisesine nazaran, çok daha iyi giderdi; hele elinde bir lavta ve bir de saçları uzun olsa, tam da onun kişiliğine yakışan bir görünüm ortaya çıkmış olurdu.

Delta’nın teni Çingeneleri andırır şekilde esmerdi ve çilliydi; kısa boyluydu, güldü mü kinli bir surat ekşitmesiyle ağzını buruşturur, eliyle saçlarını geniş alnından geriye atardı. Kafası, kısa vücuduna oranla çok daha büyüktü, eski zaman ressamlarının prens şölenleri sahnelerinde resmettikleri bir cüceye ya da saray soytarısına özgü bir şeyler vardı onda. Eksantrik elbiseler giyinmeye eğilimi olduğunu açık ederdi, kravatını gevşek bağlamayı, düğümünün büyük olmasını severdi. Sanatçı tayfasına aidiyetlerini dış görünümleriyle vurgulamak isteyenlerin, aslında ikinci sınıf sanatçılar olmasıyla sık karşılaşılır. Ancak Delta’daki sanatçı laubaliliği, pratiğe geçirdiği aktörlük planının bir parçasıydı: Her bir jestiyle, sesinin tonlamasıyla eğlenirdi, eğer tam adı konulacaksa, dünyayla eğlenirdi; kendi ritminin çevresinin ritminden farklılığını vurgulardı. Ritmi etkileyiciydi. Delta, dinleyici dolu salonlarda şiirleri mükemmel okurdu; iyi bir aktördü, salona hâkim, yani dinleyiciyi o en yüksek gerilim ânına kadar elinde tutma ve bu gerilimin azalmaması için sözcüklerinin ve tonlamasının ölçüsünü

verebilme sanatını biliyordu. Dinleyicilerine şiirini dinlemeyi *au ralenti*[49] dayatır, sözcükler arasında duraklar ve konuştuğu hâlde, aslında şarkı söyler gibi okurdu. İşte o zaman ritmik bir söz büyüsünün ta kendisi olur, değişir, devleşirdi.

Delta'nın kökeninin ne olduğunu kimseler bilmez. Öz geçmişini içinde bulunduğu ânın gereklerine göre biçimlendirirdi. Bir yerde babası kilise hizmetlisiyse, başka bir yerde lokanta sahibi olurdu; ailesi Çek kökenliydi ya, yine de Moskova'da etkili dostları vardı. Delta'da fanteziyle gerçeği ayıran sınırlar yoktu.

Yabancı dil bilgisinin nereden geldiği de meçhuldü. Onu bir masaya oturmuş, önünde sözlükler ve gramer kitaplarıyla dil öğrenmeye çalışırken düşünmek zordu. Buna karşın Latin, İngiliz, Fransız ve Alman şairlerinden bol bol alıntılar yapardı. Bir süre, kısa bir süre, üniversitede okuyup hiçbir zaman var olmamış bir on yedinci yüzyıl İngiliz şairi üzerine tez yazmakla nam saldı. Delta'nın tezi şairin çok geniş bir biyografisini veriyor ve çeşitli yapıtlarının yazıldığı şartların ayrıntılı bir analizini yapıyordu. O zamanlar, bilgiç profesörü engin bilginin böylesine açık bir kanıtı karşısında ezilip zor duruma düştüğünde Delta her zaman olduğu gibi yine mükemmel bir biçimde eğlenirken, olmak istediği buydu işte: Bir şarlatan, bir uydurukçu.

Delta iflah olmaz bir alkolikti. Alkolizm (genellikle birkaç gün süren ataklar) onu, başka ayyaşların başına gelmeyen türden bazı durumlarla kendisini belli eden bir halüsinasyon durumuna sokardı. Bir seyahat acentesine girip bir bardak bira isterdi. Faytonda giderken (ki İkinci Dünya Savaşı öncesinde bu ulaşım biçimi Varşova'da hâlâ yaygındı), faytonu durdurur, paltosunu çıkarıp yere atar ve kalabalığın şaşkın bakışları arasında paltosunun üzerine pişkin pişkin işerdi; bu tamamen akıl dışı bir eylemdi; teşhirciliğe yatkınlık dışında kalan nedenlerinin izini sürüp bulmak zordu. Arkadaşlarına gelir ve bir adresi bulmakta zorlandığından yakınırdı çünkü, kendi ifadesiyle, sokaklarda ona yol göstersinler diye köşe başlarına diktiği "adamları" şimdi öyle bir kılık değiştirmişlerdi ki, tanıyamamaktaydı onları. Bunlar ve bunlara benzer zırzoplukları, Delta'nın alkolle E.T.A. Hoffman ya da Edgar Poe'nun kurgu dünyalarına girdiğini gösteriyordu. Bu

yüzden adının etrafında bir efsane oluşmuştu. Delta'nın en yeni delilikleri edebiyatçı kahvelerinin sohbet konusuydu.

Şiiri de bu efsaneye katkı sağlıyordu. Bu, yirminci yüzyılın ilk yarısı Avrupa'sında yazılmış hiçbir şeye benzemeyen bir şiirdi. Delta, edebiyat ekollerinin etkisine girmiyordu. Şiirini geçmişten alıyor, ülkemizde oldukça güçlü izler bırakmış olan Latin-Roma kültür ikliminde yaşıyordu. Bu iklimden aldığı aksesuarları, içkinin etkisiyle gördüğü serapları çağrıştıran bir tarzla, bir araya getiriyordu. Şiirlerinde tombalak yüzlü barok melekler, pencerelerden uçup kaybolan cadılar, bilinmeyen güçlerce kaçırılanlar (ki karıları dişleriyle kulaklarından son anda yakalayıverip kurtarırlar onları), dünyanın sonu kehanetinde bulunan astrologlar, şahinlerle yapılan avlar sahne alıyordu. Bütün bunlara gramofon plaklarından Mozart ve Bach müziği, uzun kadın donları satan işsizler (hem niye kadın donu satamayacaklarmış ki?), mavi külotlu bakire kızlar olarak gösterilen gezegenler, kentin varoşlarında halk eğlenceleri karışırdı. Şiiri trajik ve komik, anlamsız ve aynı zamanda anlam doluydu. Mantıksızlığı ve türlü unsurları karıştırmasıyla, çağın sonunun bir belirtisi olarak görülmekten hoşlanılan o çağdaş şiiri hatırlatıyordu, ama tek bir yönüyle ondan ayrılıyordu: Garip garip resimler sergiliyor olmasına rağmen, anlaşılır bir şiirdi. Okuyucu onun müzikal büyüsüne kendisini kaptırıyor, başka şairlerde olsa sadece ve sadece rahatsız olacağı soyut sanat porsiyonlarını yutuveriyordu, şairin umulmadık anlarda yaptığı saldırı savuşturma hamlelerine gülüyor, tek kelimeyle kendini unutuyor, günlük yaşamdakinden daha farklı yasaların geçerli olduğu bir boyuta geçiyordu.

Delta, bir sürü farklı lakapla imzaladığı mizahi şiirler de yayımlamaktaydı. Konu bulmadaki yeteneği hiç bitip tükenmeyecek gibi görünüyordu. Başlıca yapıtları arasında, örneğin *Türbeler Şefliği Şefinden Şarkılar* başlığını taşıyan bir şiir dizisi vardı. Şiir kitaplarına yapıtlarının uyduruk bir listesini koymayı da severdi -şöyle bir başlık hatırlıyorum: "Yamyamlığa Giriş — ders notları, tükenmiştir." Okuyucuların hoşuna giden bir şair olduğundan, dergi ve radyolardan birçok teklif alırdı. Kalemi tek geçim kaynağıydı, paraya ihtiyacı vardı ve hiçbir zaman parası yoktu, çünkü aldığı telif ücretlerini ânında içkiye yatırırdı.

Ayık olduğu zamanlarda hiç kimse, milleti kahkahaya boğan şiirlerin yazarının bu adam olduğunu tahmin edemezdi. Az konuşur, yüzü asık bir şekilde, adama dik dik bakardı. Yalnızca parayı gördü mü canlanırdı. Pazarlıkta amansızdı. İstediği parayı söylerdi ve sonrasında söylenen hiçbir şey onu istediği tutardan geri döndüremezdi. Daha da fazlası, paranın hemen ödenmesini isteyip editörleri iç dünyalarında zorlu bir mücadele vermek durumunda bırakırdı: Delta'nın şiirlerini almak isterlerdi ama ona para vermek demek, Delta'nın ayyaşlık dönemlerinden birine yeniden başlaması ve aldığı işi unutması tehlikesine atılmak demek olurdu. Bazıları buna şöyle bir çözüm bulmuşlardı: Parayı verir ve Delta'dan müsveddelerini almadan onu bir adım öteye bırakmazlardı. Bu tür alışverişlerin bir kafede yapıldığı da olurdu çoğu kez. Banknot masanın üzerinde, partnerlerin arasında dururdu. Delta, rakibini yumuşatmak için epey süren bir boşuna çabadan sonra kalemini çıkartır, (o gün içinde bulunduğu ruh hâline göre bazen mükemmel, bazen kötü) bir şiir yazar ve banknotu kapar kapmaz içmeye giderdi.

Delta'nın alkol bağımlılığı tedavisi için sanatoryuma yattığı da oluyordu. Tedavi sonuçları kötü olurdu. Delta'nın doktorla giriştiği savaşta kazandığı zaferler anlatılırdı: Sanatoryumlardan birinde -aldığımız habere göre- kazandığı zafer öyle kesin bir zafer olmuştu ki hem doktorlar hem hastalar, hepsi de sarhoş, hastane koridorlarında bisiklet yarışları düzenliyorlardı.

Şarlatan, alkolik. Buna karşın Delta, büyük -ve görünenin aksine- trajik bir şairdi. Yazmaya büyük ekonomik kriz yıllarında başlamıştı. İşsizlik, her yana yayılmış umutsuzluk, komşu Almanya'da Nazizm'in gelişmesi -bunların hepsi, sanatının niteliğine etki etmişti. Delta'ya, doğru bir adlandırmayla "saçmalık kralı" deniyordu. Şiirinden -ona, dış yüzeyindeki maskaralıklara aldanmadan bakmayı becerenler için- medeniyetin sonunun, yaklaşmakta olan "Demir Çağı"nın, felaketin ürkütücü bir tablosu yansıyordu. Hiçbir şeyin rasyonel bir temeli yoktu; her şey -gerçekte yitirileceği ve Avrupa'nın bir karanlığın ve acımasızlığın içine gömüleceği ânın hemen öncesinde- zaten uzun yıllar için yitirilmiş gibi görünüyordu. Delta'nın kullandığı resimler ve kavramlar rüya kıvamındaydı, bunlarda

yılgı ve geçmiş çağların güzelliği tekrar edip dururdu ama dayanılacak bir destek olamaz, bir ekspres tren hızıyla birbirlerini kovalayıp dururlardı. Delta'nın şiirlerine sık sık konuk olan Meryem, inananların Meryem'i değil, yalnızca bir üslup süsüydü. Delta'nın şiirlerinde faşistler ve komünistler, Grand Guignol'deki[50] aktörlerin tutkusuyla birbirlerini öldürüp durur ve Delta, onlarla matrak geçerek haykırırdı: "Ey gerçeklik! Kutsal Ana! Ha örümcekleri öldürmüşsün ha insanları, senin için hepsi aynı!" Ve "Dayanmışım Waterman'a[51] — Çekip gidiyorum dibinde uçurumunun — Ebedî kuşkunun," derken de haklıydı.

Dünyanın Sonu -âlimlerle siyasilerin, devrimci parti üyelerinin, sevgililerin ve ayyaşların, kanaryaların ve kedilerin, şairin gönlü olsun ve de *Vaiz*'in "Her şey boş, bomboş, bomboş!" sözü yerini bulsun diye, bir uzay felaketiyle telef oldukları uzun şiirinin adı buydu ama yazılan her şey, eğlenen bir kalemden çıkmaydı. Başka bir uzun şiiri olan *Halk Şenliği*'nde atlıkarıncalar, çimlerin üzerinde oturmuş çiftler, boş şişelerle darmadağınık bir çimenlik, salıncaklar vardır ve gökyüzü birdenbire bulutlanır, yağmur başlar ve bu kara bulutlarla kaplı gökyüzü -Delta'nın sanatının hikmetinden sual olunmaz şekilde- Vergilius'un hüzünlü bir eglogu ile makineli tüfek takırtılarını çağrıştırır.

Delta'nın en sıra dışı uzunluktaki şiiri, *Süleyman'da Balo'*ydu. Kral Süleyman niçin bir balo düzenlemişti? Kral Süleyman niye yirminci yüzyılda yaşıyordu? Yoksa bu Kral Süleyman falan değildi de, yalnızca bir Süleyman mıydı? Ya peki, kadın donları satan işsizler ne diye balo salonuna dalıyorlar? Gül bahçesi Gülistan üzerine İran şarkıları söyleyen de kim? Bu polis sürüleri böyle birdenbire nereden çıkıyor ve vahşi danslar sergilemeye başlıyorlar? Bu sorulara kafa yormaya değmez. Burada özel bir rüya mantığı vardır ve ancak Delta gibi bir şair bunu böyle özgürce kullanabilir. "The women come and go talking about Michelangelo,"[52] demişti T. S. Eliot saçmalığı ifade etmek isteyerek. Delta'da, Süleyman'ın balosunda geçen konuşmalar, bunun bir basamak üzerine, sayıklamaların ve "ebedi şüphe"nin diyarına çıkarılmıştı.

Delta'nın şiir teması acı vericiydi. Ama şiiri -ki bu fenomenin iç çelişkilerinden biri de buradadır- hüzünden ve ağıttan bağımsız bir şiirdi.

Aksine, bu şiirden yaşamın çok güçlü bir şekilde onaylanması dışa vuruyordu. Delta, dünyayı gördüğü gibi, absürt eğlencelerin, eğilimlerin, sözlerin ve mücadelelerin dalgalandığı bir yer olarak övüyordu. Fantezi dünyasını seviyordu. Salıncaklara, dans eden Çingenelere, Vistül üzerinde pazar sabahları tıklım tıklım insan dolu gemilere, bir methiye de yazmış olduğu karısına, pervazlarda uyuyan kedilere, çiçeklenen elma ağaçlarına âşıktı. Kendinde-mutluluk ve yaşama coşkusu taraftarıydı, değdiği her ne varsa hareket, renk ve müzik dolu bir olay hâlini alırdı. Konuların Delta için yalnızca birer gerekçe olduğu söylenebilir. Sanki bir ipek böceği gibi kendi içinden bir ip çıkarmıştı da yolunda yürürken karşısına çıkan her ne varsa onu bununla sarıp sarmalıyordu. İstediği her konuda şarkı ve marş yazacak yetenekteydi.

Delta, siyasete hiçbir zaman eğilim göstermemişti. Mavralarını birbirleriyle mücadele içindeki gruplar arasında eşit dağıtırdı. Bu nedenle, Delta'nın 1937'de radikal sağcı milliyetçiliğe dönüşü tam bir şaşkınlıkla karşılandı. Büyük sağcı dergilerden birinin editörü, Delta'yı kazanmak için uzun zaman uğraşmıştı. Sonunda hedefine ulaştı ve Delta'nın şiirleri, bir anlamda onu sadece kendi mülkiyetine almış olan bu derginin sütunlarında gözükmeye başladılar. Derginin Yahudi karşıtı bir çizgisi vardı. Ulaştığı büyük tiraj, ülkemizde milliyetçi eğilimlerin, özellikle gençler arasında taraftar toplayan "hareket"in genişlemesinin sonucuydu. Bu türden "hareketler" zamanın Avrupa'sında birçok ülkede ortaya çıkıyordu, İtalyan ve Alman örnekleri bulaşıcıydı. Liberal okuyucu kitlesi, Delta'nın zirzopluklarının bu yeni evresini, gözlerine inanamadan izlemekteydi: Önünden uygun adım geçen "Falanj"[53] birliklerini putlaştırıyor, şiir ve makalelerinde okuyucularını bir "uzun bıçaklar gecesi," yani Yahudiler, liberaller ve solcular için yeni bir Aziz Bartalmay Gecesi[54] daha yapmaya kışkırtıyordu. İnanması güç olsa da, inkâr edilemez bir gerçekti işte, bu yapıtlar yayımlanıyordu, Delta'nın imzasını ve onun yeteneğinin bütün işaretlerini üzerilerinde taşıyorlardı.

Delta niçin böyle yazıyordu? Irk meseleleri hiç mi hiç umurunda değildi. Yahudiler arasında da pek çok arkadaşı vardı ve ırkçı söylemleri yayımlanır yayımlanmaz bu arkadaşlarına gelir (elbette o sırada sarhoştur)

önlerinde diz çöküp onları ne denli sevdiğini açıklar ve af dilerdi. Sağla kurduğu bağın nedenini, onun siyasi seçimlerinde aramamak gerekir. Çokbilmişin teki ve bir halk ozanı da olsa, Delta'nın profesyonel ilkeleri yok değildi. Şairlik mesleğine saygı duyardı -ancak bu saygısı, yazdığı şeye ve söylediği söze erişmiyordu. Nasıl ve kimin için yazdığı önemliydi. Yalnızca az sayıda zevk sahibi uzmanın ilgilendiği, saygınlar kulübü niteliğindeki edebiyat ekolleriyle matrak geçerdi. Şiirlerini ancak üç beş aydının anladığı şairleri alaya alırdı. Okuyucu bulacağına dair bir umudun olmadan, odanın dört duvarı arasında yalnız başına, elinde kalemiyle derin düşüncelere dalmak ona uygun değildi. Olacaksa elinde lavta ve etrafında hayranlarının kalabalığı olacaktı -istediği işte buydu, tıpkı eskinin âşık ve ozanlarının istedikleri gibi. Yirminci yüzyılda aydınların toplumdan tecridine isyan eden yazarlar için, Delta'dan daha iyi bir örneğini göstermek zordur. Issız bir adaya düşen bir tenor, şiirlerini yalnızca züppelerin okuduğu ufak magazin dergilerinde yayımlatmak zorunda kalabilecek bir Delta gibi acı çekerdi ancak. Yahudilere duyduğu nefretin (gerçekten böyle bir nefreti vardı) ırkçı bir temeli asla yoktu: Edebî "zevk sahiplerini ve edebiyat "değerlerini kutsamaya özellikle meyilli Yahudi yazarlarla sınırlandırmıştı bu nefretini. Bu, Delta'nın edebiyatçılar kahvesiyle savaşıydı. Bu kahvehaneden kaçıp kurtulmak istiyordu. Ayrıca Delta, daha önce de söylediğim gibi, bir coşku taraftarıydı. İşte, yığınlar uygun adım yürüyordu. İşte, yığınlar Yahudi düşmanlığının sembolü sopalarını havalarda çeviriyorlardı: İşte sağlık, güç, ilkellik, işte büyük bir halk eğlencesi. Okuyucularım nereye gidiyorsa, ben de oraya gidiyorum, okuyucularım neyi istiyorsa, onlara onu veriyorum diyordu Delta, her bir şiiriyle. Milliyetçi "hareket" artık kitlesel boyut kazanmaya başladığından, Delta kitleyle beraber yürümek istiyordu. Şiirlerini ezbere bilen binlerce genç insanı gururla anlatırdı. Ve Delta bu konuda gururlanmakta haklıydı: Pek az kişinin ilgilendiği "avangart" hareket, sanatsal araçların Delta'daki kadar büyük bir ölçeğine sahip değildi. Bir de, Delta'nın var olmak için bir hamiye -onu yazmaya zorlayacak, içkiciliğiyle mücadele edecek, tek kelimeyle onu kontrol edecek ve koruyup gözetecek bir hamiye- gereksinim duyduğunu da hesaba katalım.

Savaş başladı. Delta askere alındı. Er olarak görev yaptığı birliği, Doğu Polonya'da, Sovyetler Birliği sınırında konuşlanmıştı. Kızıl Ordu, Alman ordusuyla dostça bir buluşma için yürüyüşe geçtiğinde, Delta da Ruslara esir düştü. Kızıl Ordu, silahsızlandırılmış Polonyalı askerlerin bir kısmını Almanlara vermişti. İşte böylece Delta, bir Alman savaş esiri oldu ve Reich'ın göbeğinde bir yerlerdeki Stalaglardan birine gönderildi. Orada beş buçuk yıl geçirdi. Diğer esirler gibi o da çeşitli işlerde, özellikle de tarımda kullanıldı -savaş esirleri Alman "bauer"lerin[55] kullanımına veriliyorlardı. Delta'nın vasıflarının bedenen çalışmaya uygun olup olmadığı bir muammaydı. Karın doyurmanın en önemli ve neredeyse çözülmesi imkânsız bir problem olduğu bir yaşam biçimine hazırlıksız bir insanı, o şartlarda düşünmek dahi zor. Ama -çaputlar içinde, elinde kürek Horatius'tan[56] ezbere şiirler okuyan o tuhaf saray soytarısı- hayatta kalmayı başardı. Almancayı iyi konuşmasının yardımı olmuştur, diye düşünüyorum.

Bu arada Varşova'da terör hüküm sürüyordu: Avrupa'daki milliyetçi ateşin meyveleri acı olmuştu. Daha düne kadar Almanları örnek alanlar, bugün sürek avlarında kovalanan hayvanlar olmuşlardı; ya idam mangalarının karşısında ya da toplama kamplarında ölüyorlardı. Sağcı derginin Delta'nın hamiliğine soyunan editörü, en faal komitacılardan biriydi şimdi. Vatanseverliğin fanatiğiydi. Belleğimde, gizli komitasının ve yayımladığı gizli derginin merkezliğini yapan kafede, onu son kez gördüğüm şekliyle kaldı. Zayıf Yahudi yüzü (ülkemizdeki pek çok Yahudi düşmanı gibi o da yarı Yahudi idi) öfkesinden kaskatı, gözleri alev alev, sıkılı dişleri arasından derhâl eyleme geçme çağrıları dökülüyordu. Bundan kısa bir süre sonra Gestapo, örgütünün peşine düştü. Kafenin -en yakın çalışma arkadaşlarından kurulu- bütün personeli tutuklandı, editörün kendisi de, baştan ayağa silahlı jandarmalarla dolu bir kamyon onu son gezintisine çıkarmadan önce, epey bir zaman Varşova'da hapiste tutuldu. Varşova yakınlarında bir ormanda vuruldu: Kum, çam ağaçları ve kumandanın emirleri. Aslında iyi bir ölüm biçimiydi. Editör, bir yarı Yahudi olarak Polonya'daki üç milyonluk Yahudi kitlesinden sayılıp da onların yazgısını paylaşsaydı, daha kötü bir ölümü olurdu. Kendisini 1940'da,

Varşova'da işgal kuvvetlerinin emriyle açılmış gettoda bulurdu. Oradan da diğerleri gibi gaz odalarına gönderilirdi herhâlde.

Milliyetçi "hareket," uygun adım yürüyen milliyetçi birlikler, coşkulu kalabalık! 1939 bozgunu, tüm bunları bir yıkıntıya, insani bir deliliğin acı hatırasına çevirivermişti. Naziler, Yahudi karşıtı programlarını hayata geçiriyorlardı ama artık yapılanlar ne Yahudi dükkânlarının boykot edilmesi veya Yahudi tüccarlarının rahatsız edilmesi ne de Delta'nın Yahudi aydınlarla yaptığı edebiyat tartışmaları düzeyindeydi. Kendi gözlerimle şahit olduğum Varşova gettosu trajedisini yazmak güç. Bu trajedi gerçekleşirken yazmıştım. Alev alev yanan gettonun görüntüsü, erişkin hayatımda yaşadığım her şeyin içine öylesine işlemişti ki, sükûnetimi kaybetmeden yazamıyordum. Burada yalnızca tek bir şey söylemek isterim. Paris'te bir kafenin terasında otururken ya da büyük bir kentin caddelerinde yürürken belirli bir düşünceye takılıp kaldığım çok sık oluyor. Karşıdan karşıya geçen kadınlara bakıyorum: Dolgun saçlarına, gururla yukarı kalkık çenelerine, hatları hayranlık ve istek uyandıran o uzun ince boyunlarına -ve o anda gözlerimin önüne hep o Yahudi kızı geliyor. Taş çatlasa yirmi yaşında. Vücudu dolgun, muhteşem, hayat dolu. Caddede koşuyordu, elleri yukarıda, göğsü önde; dudaklarında yeri göğü yırtan bir çığlık: "Hayır! Hayır! Hayır!" Ölmek zorunluluğu -ona dışarıdan gelen, onunla uzaktan yakından hiçbir ilgisi, aşk için yaratılmış bedeninde hiçbir hazırlığı olmayan o ölmek zorunluluğu- anlaşılır bir şey değildi onun için. SS'in makineli tüfek mermileri ona bu çığlığında yetişti. Kurşunların bedene girdiği o an, organizma için bir şaşkınlık ânıdır. Geriye, SS'in kaldırım taşları üzerinde tekmelediği, can çekişen kanlı bir paçavra kalmadan önce, yaşam ve ölüm bir saniyeliğine iç içe geçer. Genç kız, daha ömürlerinin baharındayken yaşamları birdenbire yarıda kesiliveren milyonlarca insanın ne ilkiydi ne de sonuncusu. Kafama habire bu resmi -ve her seferinde, insanlar arasında bulunmanın güzelliğiyle bir esriklik hissettiğimde- getiren inat, bunun ne olduğunu çözümleme yönünde akıl yürütmeme neden oluyor. Galiba bu, ilkel kabilelerin toplu seks ayinlerinin ait olduğu o aynı alana kadar uzanan bir mesele: Arzu nesnesinin ya da topluluk duygusunun, kadın ve erkeklerin, tek eşlilikte açığa vurulamayacak, özdeşliklerinin ikamesi.

Başka bir ifadeyle bu, insanlık türüne duyulan aşkın temeli. Ve bu aşk, gülen bir grup kadına bakarken onlardan biri olarak onlara özdeş ve sürekli var olan biri olarak o Yahudi kızını akla getirmiyorsa eğer, galiba anlaşılabilir bir aşk değildir. Delta'nın Almanya'da kalışından sonra yazdığı en güzel şiirlerinden biri, tutuklanıp Reich'a götürülen Venedikli bir genç kızın ölümü hakkındadır. Ve bu şiir erotik bir şiirdir: Venedikli kız şiirde bir birey olarak, yani o genç kız olarak değil ama gençliğin güzelliği, ölüm tarafından yok edilmiş kolların, ellerin, göğüslerin, kalçaların çekiciliği olarak belirir.

1945'te, Delta ve esir yoldaşları İngiliz birliklerini karşılıyordu. Bulunduğu bölgede Londra'ya bağlı Polonya ordusu da faaliyet göstermekteydi: Toplantılar, ayyaşlık, şarkılar. Oradaki alkol ve para kaynaklarını kuruttuktan sonra Delta, Fransa'ya doğru yola çıktı. Bu dönem, herkesin -tıpkı 1939 Polonya'sında olduğu gibi— yollara düştüğü bir dönemdi. Bütün Avrupa yollardaydı, çalışma kamplarında çalışmaya zorlanmış milyonlarca işçi, tutuklu ve esir yurtlarına dönüyordu; diğer milyonlarsa ya kaçıyorlardı ya da doğup büyüdükleri topraklardan kovulmuşlardı. Delta, her yerde bir sürü Polonyalıya rastlıyordu. Çoğunluğun tutkularını çok iyi yakalayan, vatanperver ve Rus karşıtı şiirler yazıyordu. Her çeşit göçmen komitesinden para sızdırıyordu. Savaş öncesinden kalan hayranları, hayatta kalabildiğine sevinmişlerdi ve onun için ne yapılabileceklerse yapma çabasındaydılar.

Ne var ki Paris ve Brüksel yaşantısı, çekiciliğini zamanla yitirmişti. Yapıtlarını yayımlama imkânı pek yoktu, okuyucu kitlesi bir sürü ülkeye dağılıp gitmişti ve parası gitgide azalıyordu. Delta, maskaralıklarına -hem davranışlarında hem de şiirlerindeki maskaralıklara- artık kimsenin itibar etmediği, sıradan, fakir bir göçmene dönüştüğünü hissediyordu. Hüzünlü, buruk muhacirlik yaşantısı, boşluk ve yenilmişliğin tadı. Birlikte uygun adım yürüme heyecanını yeniden kazanacağı o kitle neredeydi? O kitle, ana yurdundaydı. Delta'nın, beş buçuk yıllık Alman işgalinde Varşova lokallerinde garsonluk yaparak hayatta kalmayı başaran karısı da oradaydı. Polonya'dan gelen dergileri okudukça, Delta orada siyasetin gidişatının liberal olduğu ve şimdi kendisi için bir faaliyet alanı açıldığı konusunda

emin olmuştu. Sonra, Varşova hükümetinin ona gönderdiği temsilciler, ülkede iyi karşılanacağını ve savaş öncesi yaptığı sağcı hataların kendisine hatırlatılmayacağını temin ediyorlardı.

Polonya'ya dönüşü, olabilecek hertürlü skandal eşliğinde oldu: Delta limana ayak bastığı andan itibaren (çünkü gemiyle gelmişti) bir alkol ve vatanseverlik sarhoşluğu içindeydi; trenin durduğu her istasyondan karısına telgraf çekiyordu. Nihayet (karısının Varşova'nın yıkımından sonra taşındığı) Krakow'a, yanında Brüksel'den getirdiği kız arkadaşıyla birlikte varır varmaz, eşi hemen katı yasaklar uygulamaya girişmiş ve kız arkadaşını da kapının önüne koyuvermişti. Delta'nın karısı ufak tefek, zayıf ve siyah saçlıydı, doğuya özgü bir güzelliği vardı: Hafif kemerli basık bir burun, kara gözler; ince bileklerinde parıltılı bilezikler taşımayı severdi. Gürcistan göçmeni bir aileden geliyordu, Kafkas Madonna'sı gibiydi. Sadık ve kadınsıydı ama çıkarlarını kollama ve kocasını elinde tutma becerisi ve zekâsından da yoksun değildi.

Delta'nın yurda dönüşü, edebiyatı -ve propagandayı da- yönetenlerin işine gelmişti. Tam da bu dönemde milliyetçi duyguları kullanmak, hatta şovenizmi kışkırtmak gerekiyordu: Oyunda çok güçlü bir kâğıttı bu: Bağımsızlık, "egemenlik," milli bayraklar, Almanlara karşı nefret. Delta ünlü ve sağcılığıyla tanınmış bir şairdi -ki bu da onun değerini artırıyordu. İktidarın elindeki dergiler için böyle bir şair, haddinden fazla ateşli birçok solcudan daha kıymetliydi.

Delta, her zaman bir hamiye gereksinim duymuştu. Ve şimdi nihayet bir hami, üstelik gerçekten cömert bir hami bulmuştu: Devlet. Şimdi ne yazarsa yazsın, yazdığı her şey ona bol bol gelir getiriyordu. Kalemi altın değerindeydi: Kalemini uzun kâğıt ruloları üzerinde, büyük ve süslü harflerle her hareket ettirişi geçmişte kazanıp kazanabileceği en yüksek geliri bile ikiye katlıyordu. Delta'nın onsuz var olmakta zorlanacağı, sözcüklerin coşkusu da şimdi iyi bir uygulama alanı buluyordu. Artık ne "Falanj" alayları ne de ulusal azınlıklara karşı celallenmiş kalabalıklar vardı. Ama şimdi ülkenin, herkesin övündüğü, yeniden inşası vardı ve Batı'da, daha önce Almanlara ait olan toprakların kazanılmasıyla gelen ulusal kibrin beslenmesi. İşte bu unsurları propaganda amacıyla kullanıp

onlar yardımıyla ülkedeki iktidara yönelik kitlesel nefretle mücadele etmek gerekiyordu. Delta'nın şiirleri doğası gereği hep dingin, üzerine yazdığı konudan bağımsız şiirlerdi. Bu hâldeyken bile iyiydi. Hele şimdi, bunların içini iyimser bir içerikle -yani ülkenin yeniden kurulması ve mutlu gelecek resimleriyle- doldurunca, daha da iyi olmuştu. İyi para ödeyen dergiler bulma sıkıntısı kalmayınca, Delta çıldırdı: Manzumeler, hiciv şiirleri, mizahi düzyazılar, diyaloglar atölyesinden âdeta kesintisiz bir sel hâlinde akıyordu. Dergilerden birinin onun için ayırdığı daimî köşede, her hafta "tiyatro oyunları" yayımlıyordu: Bunlar, *Yeşil Kaz* diye adlandırdığı "dünyanın en küçük tiyatrosu"ndan kısa kısa sahnelerdi. Başka hiçbir dilde, bunlara denk bir absürtlük okumuş değilim; *Yeşil Kaz*'ın kahramanları insanlar, hayvanlar ve nesnelerdi; okuyucular Delta kabaresinin haftalık oyunlarına seyirci olurken, bu saçmalıklara duydukları düşkünlükten birazcık utanıyor ama yine de dergiyi kapış kapış alıyorlardı.

Bu çalışmaları tartışma konusu oluyordu. "Güvenilir" diye görülmek isteyenler ve Marksizmlerini ciddiye alanlar öfkeleniyordu: Nasıl olur da -diye söyleniyorlardı- bu soytarının, ancak Paris'te varoluşçuların takıldığı kafelerde görülebilecek türden skandallarına göz yumulur? Deli bir küçük burjuva bu. Dergilerin birinci sayfalarında şiirlerinin yayımlanmasına, kariyer yapmasına nasıl izin verilir? Hem de herkes onun Yahudi düşmanı olduğunu ve solcu arkadaşlarını "uzun bıçaklar gecesi"yle korkuttuğu geçmişini hatırlarken! Ama şimdi kimsenin işleri onunki kadar tıkırında değil. Mide bulandırıcı değil mi bu?

Parti'nin deneyimli üyeleri, bu öfkeli köktencileri, saflıklarına hoşgörüyle gülümseyerek sakinleştiriyorlardı. Delta, içinde bulunulan bu etapta yararlı ve gerekliydi. Birçok taraftarı vardı. Yapıtlarının her tarafta yayımlanmasıyla vatansever bir atmosfer yaratılıyordu, bakın, sağcılar ve Katolikler bile bizimle. Üstelik bununla okuyucunun arzuları da tatmin oluyor; ciddi, sağduyulu bir edebiyata henüz hazır değiller. Bütün bunlar, zamanı gelinceye kadar oynanacak bir oyun. Zamanı gelince Delta'nın defteri dürülecek.

Polonya'da, Rusya'ya kontrollü hayranlık duyma döneminden putperestliğe açık açık geçiş gerçekleştiğinde, Delta birinciliği kimselere

bırakmadı. Sovyet askerlerinin kahramanlıklarını, her Polonyalının Rusya'ya karşı duyması gereken minnettarlığı, Lenin'i, Komsomol gençliğini yazıyordu. Değer verilen bir yazar olarak Sovyet vizesi almış ve bir süre Moskova'da kalmıştı. Oradan şiirler ve düzyazılarla, coşkulu mektuplar gönderiyordu. Bunlardan birinde, Moskova'da her şeyin mükemmel olduğunu, Taormina'ya benzeyişinden başka herhangi bir kusur bulamadığını yazıyordu çünkü tıpkı Sicilya'da olduğu gibi orada da çok portakal yeniyordu ve o, yani Delta, portakal sevmiyordu.

Moskova mektupları, köktencileri patlama noktasına getirmişti. Moskova'nın kasvetli ve görece ürkütücü bir kent olduğunu biliyorlardı. Delta'nın kapıldığı hayranlık duyguları, keskin alaycılığın tüm özelliklerini taşıyordu. Sanki diyordu ki: "Övmem isteniyor, tamam öveceğim, size gına getirinceye kadar öveceğim." Yine de, bu övgüleri yazarken gerçek niyetinin ne olduğunu kestirmek zordu. Haklarında yalan söylüyor ya da doğru söylüyor diye kesin bir yargının verilebileceği insanlardan değildi. Normal kıstaslar onun karşısında güçsüz kalıyordu. Tümüyle başka bir boyuttaydı. Her an, silindir şapkasından istediği sayıda ve üstelik istediği renklerde tavşanlar çıkartabilecek bir sihirbazla kıyaslanabilirdi. Fantezilerinin gerçeklikle uyumlu olup olmadıklarını takmıyordu. Ne yazarsa yazsın, yazdığı şey bir Opéra bouffe'a, gülünç bir operaya dönüşüveriyor; bir sanatsal araç olarak kesintisiz saçmalık, üzerine yazdığı konuların ciddiyetini alıp götürüyordu. Ne dalga geçiyor ne doğruyu konuşuyordu; fırlamalıklar yapıyor; sanat için sanat yapıyordu.

Delta hiçbir zaman "ciddi" olmamıştı. Bilindiği gibi, ciddiyet, sosyalist gerçekçiliğin temel şartıdır. Ehil unsurların sosyalist gerçekçiliği izin verilen tek yaratıcılık metodu olarak ilan ettikleri yazar kurultaylarının ardından, ciddiyet taraftarları Delta'ya karşı bir kampanya başlattılar; onunla ödeşebileceklerinden artık emindiler. Şiirini analiz edip Delta'nın dünyayla olan bütün ilişkisinin mizaha dayandığını kanıtladılar. Bir zamanlar, savaştan önce, Delta *Bir Kamyon Tarafından Ezilen Kelebeğin Ölümüne Ağıt* diye bir şiir yazmıştı. Bu uzun başlığına karşın, ağıt dört dizeden ibaretti ve kelebeğin hoppalığı yüzünden bu yazgıyı hak etmiş olduğu sonucuna varıyordu. Şimdi kendisini araba tekerlekleri altında

buluvermişti. Bir katılık ve noksansızlık dönemi başlıyordu. Delta, her konuda -Meryem, uygun adım yürüyen milliyetçi alayları, Lenin ve Moskova üzerine- yazmayı beceriyordu. Geçimini sağlayan prensin talep etmesi yeterliydi. Ama bu dış itki, Delta'nın şiirlerinde doğaçlamanın eksik olduğu yargısını asla getirmiyordu. Bu şiirler büyük bir exuberance'ın[57] işaretini taşıyordu -gerçi Meryem de, milliyetçi mitingler de, Lenin de, Moskova da şiirlerinde özel ve gerçekliği az bir şey, bulutlar üzerinde oynanan bir tiyatro türü oluyordu. Ancak şimdi "yaratma sürecinde doğaçlamayla savaş" sloganı açık bir şekilde ortaya konulmuştu ki bu, yukarıdan işaret edilen konuları yazmanın artık yetmediği, yukarıdan işaret edilen biçimde yazmanın da gerektiği anlamına geliyordu.

Delta, prense hizmet etmek istemişti. Bir şair olarak var olabilmek için, oyunlar oynayıp eğlenen ve ne kendi iktidarının ne de dünyadaki veya cennetteki hiçbir şeyin fazla ciddiye alınmayı değmeyeceğini ve -yarı şaka, yarı ciddi- bir şarkının bunlardan daha önemli olduğunu bilen, yüce gönüllü bir prense ihtiyacı vardı. Çoktandır yok, bu türden prensler. Delta'nın ipini elinde tutan prens, ona bir süre hoşgörü göstermişti ama şarkıları hoşuna gittiği için değil; şarkı, bir hedefe ulaşmanın aracı olduğu için yalnızca. Prens, Delta'nın şarkıları onun için kârlı olmayı bıraktığı anda kaşlarını çatmıştı. Dergilerin yazı işleri, Delta'nın yalnızca iyice düzelme alametleri gösteren şiirlerini basma talimatları almışlardı. Köktenciler neşeyle ellerini ovuşturuyorlardı: Nihayet Delta'nın defteri dürülmüştü. Tekrar denese bile düzelmeyi beceremezdi -bunu biliyorlardı. Geçmişteki exuberance'ından yoksun kalan şiirleri, onlarca ikinci sınıf şairin ıkına ıkına yumurtladıklarından hiçbir şeyiyle farklı olamazdı artık.

Böylece, gerekli oldukları zamana kadar kullanılmış, yaşayan gölgelerin diyarına adım attı. Sosyalist ekonomide hiçbir şey heba edilmez. Rollerini tamamlamış olanlar da, kendi yetenekleri ölçüsünde yeterince iş bulacaklardır. Delta'nın varlığını sürdürmesi sağlanmıştı: Devlet yayınevi ona Shakespeare oyunlarını tercüme etme işini vermişti.

*

Bu düşüşünü izleyen birkaç yıl içinde, lütufkârlık yine yüzünü Delta'dan yana döndü. Varşova'da sanatı üzerine bir tartışma düzenlenmişti çünkü tam da oradaki memurlardan birinin dediği gibi, bu "şiir gayzeri"nden yararlanmamak yazık olurdu. Günahları için bu mahkemenin verdiği karar, kolayca tahmin edilebilir ki, yukarıdan dikte edilmiş bir karardı. Delta şimdi, nihai olarak düzelme olgunluğuna erişip erişmediğini faal şekilde göstermeliydi. Ve Delta, hemen birkaç tane ateşli, "ciddi" şiir düzüverdi. Yani şimdi yine meydanda ve mutlaka, tıpkı önceden olduğu gibi, zamanı gelinceye kadar.

VIII
İNSAN, DÜZEN DÜŞMANI

Alfa, Beta, Gama ya da Delta'nın toplum önünde yaptıkları açıklamaları her kim okusa, "işte inanmış insanlar" der. Oysa gerçek çok daha çetrefillidir. Bunlar, bunun bilincinde olsunlar ya da olmasınlar, tarihî bir durumun kurbanlarıdır. Bilincin, zincirlerinden kurtulmalarına yardımı yoktur. Tam aksine, aslında bu zincirleri bilinç yaratır. Bu bilinç, onlara olsa olsa bir Takiye keyfi yaşatmaktadır. Bilinç tarafından böylesine bir tutsak ediliş, şimdiye kadar, yirminci yüzyılda olduğu gibi olmamıştı hiç. Benim kuşağıma bile, aklın, özgürlüğü kazanmaya yaradığı okulda öğretilirdi.

Halk demokrasilerinde savaş, manevi iktidarı ele geçirmek için verilir. İnsanı, anlayacağı noktaya getirmek gerekmektedir. Anladığında, kabul edecektir. Yeni düzenin düşmanları kimlerdir? Elbette anlamayanlar. Ki bunlar, akılları zayıf olduğu ya da kötülüğe işlediği için anlamazlar.

Orta ve Doğu Avrupa başkentlerinin her birinde Merkez Komite binalarının pencereleri gece geç saatlere kadar aydınlıktır. Buralarda Marx, Engels, Lenin ve Stalin metinlerinin uzmanları masalarının başında otururlar. İşlerinin yabana atılmayacak bir parçasını, rakibin konumunun belirlenmesi oluşturur. İçinde bulunulan durum değiştiği ölçüde, ordu karargâhı muharebe alanı haritası üzerine yeni bayrakçıklar yerleştirir. Sonra çeşitli ülkelerden gelen bilgiler Moskova'da, genelkurmayın genel strateji tespitinde kullanılır.

Araştırmaların konusu çeşitli halk gruplarıdır. Burada en önemsiz sınıf, fabrikaların, maden ocaklarının devletleştirilmesiyle ve toprak reformuyla ellerindeki mülklerden olmuş, eski mülk sahipleridir. Sayıları az, düşünme biçimleri de insanı güldürecek kadar eskidir. Sorun teşkil etmezler. Yok olup gitmeye mahkûmdurlar. Gerekirse bu yok oluşlarına yardım edilebilir.

Küçük burjuva -ufak tüccar ve zanaatkârlar- hafife alınmaya gelmez. Bu, kitlenin derinlerine nüfuz etmiş, devasa bir güçtür. Bir kentte ya da

semtte özel dükkânlar ve atölyeler neredeyse kapatılır kapatılmaz el altından ticaret, yani şahsa ait apartman dairesinde sürgülü duvarla gizlenen restoranlar, baskının verdiği korkuyla yalnızca tanıdıkları için iş yapan terziler ve ayakkabı tamircileri, adına en âlâsından vurgunculuk suçu denen her şey hemen baş gösteriverir. Böyle olmamasına da şaşmamak gerek. Devlete ve belediyelere ait dükkânlarda en gerekli mallar bulunmaz. Yazın kışlık elbise, kışınsa yazlık elbise alınabilir; genellikle de aranan ölçülere uymaz ve kalitesiz olur. Bir makara ip ve iğne satın almak epey zahmetli iştir, çünkü kasabadaki yegâne devlet dükkânının deposunda bir aydan beri yoktur bunlar. Elbiseye yama mı yapılacak, öyleyse zanaatkârlar kooperatifinin bu iş için elbiseyi altı ay elinde tutabileceği düşüncesiyle uyuşmak gerekir. Tıkış tıkış bir halk yemekhanesinde (kitlesel beslenme noktasında) hiç tanımadığınız insanların oturdukları bir masaya oturmak ve garsonun gelişini uzun süre, çoğu kez bir saat, beklemek gerektiği bilinince, arkadaşlarla şöyle birkaç kadeh bir şeyler içme isteği kaybolur. Tüm bunlar, özel hizmetlere alan yaratır. İşçinin karısı komşu kasabaya gider, orada iğne iplik alır, getirir, satar: Kapitalizmin ilk belirtileri. İşçinin kendisi boş olduğu bir öğleden sonra, banyolarındaki çatlak boruyu tamir etmesi için devlet işletmesinin birini göndermesini yarım yıldır boş yere bekleyip durmakta olan tanıdıklarına gider. Bu işten birazcık para kazanır, şimdi bu paraya kendisine bir gömlek alabilecektir: Kapitalizmin dirilişi. İşçi, bütün bir gün çalışmaktadır ve devlet dükkânına yeni mal getirileceği gün dükkânda bekleyecek zamanı yoktur. Alacağı gömleği, büyük maharetini ve tezgâhtar kadınla olan tanışıklığını kullanıp kendisine üç gömlek almış bir kadın arkadaşından alır. Şimdi kadın, üzerine az bir kâr koyup satmaktadır gömleği. Bir vurguncudur. Yaşadığı yerdeki bir devlet dairesinde temizlikçi olarak çalışır. Ama orada kazandığı, üç çocuğunun geçimine yetmez; siyasi polisin bilinmeyen bir gerekçeyle tutukladığı kocası ise bir yıl önce öldürülmüştür. İnsanlardaki bu girişimcilik belirtilerinin kökü kazınmazsa, işin nereye gideceğini tahmin etmek zor değildir. İşçi, su boruları tamiri atölyesi açabilir. Mahremiyet isteyen insanlara el altından içki satan komşusu ise tutup evinin önüne bir restoran tabelası asacaktır. Temizlikçi de kapı kapı dolaşıp pazarlamacılık yapacaktır. İşletmelerini ağırdan ağıra

geliştirecekler ve al işte, yine bir sınıf olarak küçük burjuvalık. Bir de basın ve meslek örgütleri özgürlüğü verilsin, öyle mi? Hedef kitlesi bu müşteriler olan gazeteler, yağmur sonrası mantarlar gibi patlayacaktır. İşte, bir politik güç olarak küçük burjuvalık.

Daha da kötüsü, bu işin köylü meselesine bağlanması. Ülke nüfusunun çoğunluğunu köylüler oluşturuyor. Bunlar da küçük burjuva; esnaflar dükkânlarına nasıl bir güçle yapışmışlarsa, bunlar da birkaç hektarlık tarlacıklarına öyle yapışıp kalmışlardır. On dokuzuncu yüzyılda bile serf olarak yaşıyorlardı. Kolektivizmi, dedeleri için çekilmez bir duruma dönüş olarak görüp istemezler; sabahları ha kâhya ha kolhoz ya da sovhoz memurunun gonguyla yataklarından fırlamışlar olsunlar -ikisi de birbirine denk zahmettir. Köylülerin sessiz öfkesi Parti'yi sinirlendiriyor. Daha asabi yoldaşlar, gizliden gizliye geri çekilme eğilimi gösteriyorlar: Kolektivizmin özel mülke ait tarlacıklarda makinelerin ortak kullanımının öncülüğünde yapılması ve başlangıçta belki onlarca yıla yayılacak, uzun bir eğitim dönemi ardından gerçekleşebileceği görüşündeler. Sorunlar da bundan çıkıyor: Fısıltıyla söylenen "milli komünistler" sloganının hep gündemde oluşu da bundan. Ama Merkez tempo ister. Bağlı ülkelerin yapılarının Rusya'nın yapısına benzetilmesi mümkün olan en kısa sürede gerçekleşmelidir. Bu güçlükler kentleri de etkiler. Köylüler "fakirler," "orta hâlliler" ve "ağalar" olarak üçe ayrılır çünkü sadece karşıtlıklar kullanılarak ve köylü dayanışması kırılarak hedefe erişilebilir. Köy zenginleri arasında sayılma kriteri sadece sahip olunan toprakların miktarı değildir -bu iş kimin ne kadar atı, ineği ve domuzu var; kim nerede oturur, ne yer, ne giyere göre, "göz kararıyla" yapılmaktadır. Rahatını kaçıracak bir kategoriye dâhil edilme korkusundaki köylü, ya çiftliğini bırakmakta ve kente kaçmaktadır ya da en az sayıda at, inek ve domuz beslemeye gayret etmekte ve yoksulu oynamaktadır; bunun sonucunda kentler besin maddesi tedarikinde zorluk çeker.

Yine de köylüler tehlikeli değil. Tutup bir Parti memurunu dövebilir ya da bir yılgınlık atağı sırasında öldürebilirler ama hepsi bu. Ürünlerinin tek alıcısı devlet olduğu, devletin onlardan talep ettiği ürün vergisi tutarına da bir etkileri olamayacağı sürece, güçsüzdürler. İnatçıların hakkından ise,

komşuyu ihbar etmek kendi güvenliğini sağlamanın yegâne yolu olduğundan beri, muhbirlerden yana eksiği olmayan güvenlik polisi gelecektir. Köylüler uyuşuk bir kitledir. Tarih, köylülerin yönetenleri ciddi ciddi tehdit ettiği pek az örnek bilir. Köylü isyanları hemen hemen hep bir araç olarak kullanılmıştır. Liderleri, genellikle de köylü olmayan liderleri, onları kendi amaçları için kullanmışlardır. Köylülerin gücü yalnızca sayılarındadır: Ancak Lenin gibi, bu sayıyı olaylar terazisinin bir kefesine koyan bir adam gelirse bir güç olurlar. Elbette köylüler, savaş gibi sarsıntıların yaşandığı dönemlerde endişeye yol açabilirler. Köylülerin şahsi mülkleri olan çiftlikler var olduğu sürece, bunlar doğal birer partizan üssü olurlar. Partizanlar, köy evinde yiyecek tedariki yapar, yatıp kalkar, eylem planlarını hazırlarlar. Eğer hasmın yeraltı faaliyetine karşı önlem alınmak isteniyorsa, üyelerinin her birinin attığı her adımın kolayca izlendiği kolhozun sağladığı kontrol gereklidir.

İşçiler, köylülerden çok daha önemlidir. Bunların çoğunluğu yeni sisteme gönülsüzce uyum sağlamışlardır. Bu da anlaşılabilir bir şey: Üretmek zorunda oldukları normlar[58] hoşlarına gitmez, bu normlar sürekli yükseltilir, “İşçi dayanışması” sloganı, fabrika çalışanlarının dayanışması hoş görülebilir anlamında değildir: Dayanışma safları, “darbe indiriciler” kurumu tarafından bölünür; onlar, arkadaşlarının yapmayı beceremeyecekleri normlar üretmekle sorumludurlar. Bu iş, iki maddenin -hırslarını teşvik ve devlet aygıtının baskısı- etkisindeyken olur. İşçilerin aklında bir ikilem, bir kararsızlık izlenebilmektedir. Bir taraftan sistemin onlara sağladığı yararların kıymetini bilirler. İşsizlik artık geçmişe ait bir şeydir. Aksine, şimdi sürekli işçi eksiği vardır. Yalnız aile reisi değil, ailenin başka üyeleri de çalışabilmektedir; maaşları toplandığında, aile geçmişe göre çok daha iyi beslenebilmektedir (elbette dükkân stoklarının iyi olduğu zamanlarda). İşçi çocuklarının toplumda kolayca bir yerlere gelebilme olanakları vardır; yeni aydınlar sınıfı kadroları bunlardan devşirilir; “aygıt” kadroları bunlarla doldurulur. İşçi, (bazı sanayi kollarında) bir mesleki gurur yaşar, kendisini fabrikanın sahiplerinden biri gibi hisseder. Sayısız akşam kurslarında kendini mesleki açıdan geliştirme olanağı vardır. Eğer Parti’nin gözüne girmiş bir adamsa, yazları tatil kamplarına bedava tatile

gider. Ancak diğer taraftan, bizzat devletin kendisi olan işverenin sömürüsüne karşı kendisini koruyamaz. Mesleki Birlik (ki o da devlet bünyesindeki her şey gibi Parti'nin bir aracıdır) temsilcileri ve fabrika yönetimi, her şeyden önce üretimin artmasına göz kulak olan bir takımdır. İşçilere grevin bir suç olduğu anlatılır: Kime karşı grev yapacaklardır? Kendilerine karşı mı? Sonuçta, üretim araçları zaten onlarındır, devlet onlarındır. Ama bu tür açıklamaların öyle pek de büyük bir ikna gücü yoktur. Devletin hedefleriyle, gerçekte ne istediklerini yüksek sesle söylemeleri yasaklanan işçilerin hedefleri aynı değildir. Orta ve Doğu Avrupa devletleri, İmparatorluğun potansiyelini artırmak ve Rusya'nın sınai geri kalmışlığını telafi etmek için üretim yapar. Üretim planına işçilerin hiçbir etkisi yoktur; ürünler, vatandaşların gereksinimlerine göre işlenmiş değildir. Üretilen malların çoğu doğuya gönderilir. Ayrıca işçinin elinden çıkan her bir ürün, sayısız muhasebe işleminin konusudur. Fabrikada sayan, kayıt yapan, istatistik derleyen bir memurlar ordusu barınır; devlet hiyerarşisinin her kademesinde -devlete ait toptan ve perakende dükkânlarında da- aynısı olur. Sonunda eğer mal tüketiciye ulaşabilirse, çok pahalı ulaşır: Ellerinden geçip geldiği memurlar ordusunun maaşları fiyatına eklenir. Fabrikada makineler eskimiştir, çalışmaları için gerekli parçaları değiştirilmelidir; işçilerden makineleri, evlerinden getirecekleri araç gereçle tamir etmeleri istenir: Makinelerin tümden işe yaramaz hâle gelmesi pahasına bile olsa, üretim her şeyin önünde gelir. Çalışma disiplini katıdır. İşe birkaç dakika geç kalmak, işin başında uyuşukluk göstermek ağır cezalıktır. Yani işçinin aklında sistemin kötü yanlarının iyi yanlarına baskın gelişinde şaşıracak bir şey yok. Ne var ki o yalnızca "evet" diyebilir. Memnuniyetsizlik belirtileri gösterecek olursa, meslektaşları ve çoğu kez de dostları arasında ajanları olan siyasi polis onunla ilgilenecektir.

Arada bir patlak veren yasa dışı grevler, kendi içlerinde tehlikeli değildir çünkü katılımcılarının toplu tutuklanmalarının ardından huzur ortamına hemen geri dönülür. Ancak bu grevler, memnuniyetsizliğin umutsuz eylemlerde boşalabilecek bir gerilim noktasına geldiğinin belirtileri olarak tehlikelidir. Grev asgari düzeyde bir örgütlenme gerektirir: Parti diyalektikçilerinde başka hiçbir şeyin buna denk bir huzursuzluk

doğuramaması bundandır. Örgütlü bir eylemde bulunabilme kabiliyetine sahip tek sınıf, işçilerdir -Marx'ın bu ilkesi unutulmamıştır. Ancak hiçbir örgütlü eylem, liderler olmadan yapılamaz. Eğer liderler doğru akıl yürütüyorlar, yani tarihî sürecin gerekliliklerini anlıyorlarsa, işçi kitlesi protestoya cesaret edemeyecektir.

Yani her şey, gelip akıllar üzerinde hâkimiyet kurmaya dayanmaktadır. Yeni ve işitilmedik derecede dallandırıp budaklandırılmış bürokrasi, işçi kökenli gençlikten devşirilmektedir. İşçi kesiminin en enerjik ve en hareketli bireylerine kendilerini eğitebilmeleri ve yukarılara çıkabilmeleri için her türlü imkân verilmelidir. Onların yolu açıktır. Yol açıktır, ancak kayıtlı şartlı bir yoldur bu: Düşünme biçimleri, diyalektik materyalizmin değişmez ilkelerini temel almak zorundadır. Okul, basın, edebiyat, resim, film ve tiyatro bunun hizmetindedir. Bir de yeni bir kurumun anlamı üzerine düşünmek gerekir: Orta Çağ'da kilise neyse, bugünün kulübü de odur; her fabrikada, her okulda, her büroda bulunur; duvarlarında kızıl renkle dekore edilmiş lider portreleri asılıdır; buralarda birkaç günde bir, yasal olarak zorunlu seminerlerin yapıldığı toplantılar düzenlenir. Bu toplantıların etkisi, kilise törenlerinin etkisine benzer: Katolik kilisesi, zekice, inancın bireysel olarak inanmaktan çok, bir kitlesel telkin meselesi olduğunu kabul etmişti. Kitlesel dinî uygulamalar, insanı fark ettirmeden bir inanç durumuna sokarlar: Dua etmek için açılmış eller, diz çöküş, ilahiler söylemek inancın önüne geçer -inanç sadece psikolojik değil, aynı zamanda psiko-fizyolojik bir olaydır. Edward Gibbon, Theodosius'un putperest ayinleri yasaklayan buyruklarının sonuçlarını yazarken *(The Decline and Fail of the Roman Empire*, XXVIII) şöyle der: "Bir ozanın veya bilginin bağlılığı dua ile, incelemeyle ve içine kapalı derin düşünceye dalarak beslenebilir. Halkın dinsel kanıları yalnızca genel inancın uygulanışı, görenek ve öykünme üzerine kurulmuştur. Bu genel uygulamadan yoksun kalınma, birkaç yıl içerisinde ulusal bir değişmenin gerçekleşmesini sağlamaya yeterli olur. Tanrıbilimsel kanıların anısı, rahipler, tapınaklar ve okumalar gibi yapay yardımcılar olmazsa, uzun süre yaşayamaz. Aşağı katman -ve boş inancın korkunçluklarıyla umutlarına körü körüne bağlanan cahil kimse, kendinden üstün olanlarca isteklerini o zamanın tanrılarına

doğru yönlendirmeye kolayca inandırabilecektir ve yüreği, eskiden nefretle kabul etmiş olduğu yeni öğretinin savunumu ve yayılması için, yavaş yavaş alevlenecektir.”[59]

Unutulmuş geçmişten çıkarılan bu ders, taklide değerdir. Kulübü dolduran insanlar, kendilerini bir çeşit kitlesel ritme kaptırırlar: Kitlenin düşündüğünden farklı bir şey düşünmek saçma görünür. Topluluk, kuşku duyan, yine de kanunen söylemesi gereken cümleleri tekrarlayan ve kanunen söylemesi gereken şarkıları söyleyen; böyle yaparak bir sonraki adımda kendilerinin de teslim olacağı bir topluluk atmosferi yaratan bireylerden oluşur. Kulübün etkisini, rasyonel görünümlerine rağmen, kitlesel büyü sınıfından saymak gerekir. Doktrinin akılcılığıyla büyünün bu birleşimi, aslında zaten anlamını yitiren özgür tartışmanın saf dışı bırakılması üzerinden gerçekleşir: Eğer doktrinin söylediği şey iki kere ikinin dört etmesi gibi bir gerçekse, iki kere ikinin beş ettiğini söyleyen bir görüşü hoş görmek tamamen uygunsuz bir şey olurdu.

Gencecik yurttaş, okuldaki ilk gününden itibaren bu ilkeye dayalı bir eğitim alır. Halk cumhuriyetlerinde okul, Batı okulundan, yani savaş öncesi Polonya’sında benim de okuduğum okuldan farklılaşır. Bana da, arkadaşlarıma da ikili değerler sistemi eğitimi verilmişti. Matematik, fizik ve biyoloji dersleri bize bilimin ilkelerini öğretir ve on dokuzuncu yüzyıldan miras kalan materyalist dünya görüşüne karşı saygı aşılardı. Bu bilimsel ilkeler, fiziğin ve biyolojinin bize öğrettiklerini genellikle çok safça bir yöntemle sorgulayan Katolik kilisesi tarihi ve ahlak dersleri zaten şöyle bir kenarda dursun, tarihe ve edebiyat tarihine de uygulanmazdı. Halk cumhuriyetlerinde on dokuzuncu yüzyılın materyalist dünya görüşü öğretilen bütün derslere tutarlılıkla yayılmıştır; tarih ve insan yaratıcılığının bütün alanlarının hikâyesi sarsılmaz ve çoktan keşfedilmiş yasaların işleyişinin bir sonucu olarak sunulmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda, okuryazarlığın çoğalması sonucu, bilimsel teorileri tanıtan broşürler ortaya çıktı. Bu teorilerin ne değerde olduklarından bağımsız olarak, popüler bir biçime büründükleri andan itibaren, bilimsel araştırma hipotezleriyken oldukları şeyden daha başka bir

şey olduklarını söylemek gerekir. Örneğin Darwin'in türlerin kökeni ve var olma mücadelesi üzerine basitleştirilmiş ve bayağılaştırılmış teorisi, Darwin'in ve onunla polemik içindeki bilim insanlarının bundan anladıkları şeyin aynısı değildir. Önemli bir sosyolojik unsura dönüşmekte, duygusal renkler kazanmaktadır. Yirminci yüzyıl liderleri, örneğin Hitler, bilgiyi işte bu popüler broşürlerden almışlardır, onlardaki benzersiz kafa karışıklığını açıklamaktadır bu. Bayağılaştırılmış bilgi, her şeyin anlaşılabilir ve açıklanabilir olduğu duygusu uyandırarak kendini belli eder. Uçurumlar üzerine kurulmuş köprüleri anımsatmaktadır. Bu köprülerden, hiçbir uçurum olmadığı aldatmacasına kapılıp korkusuzca ilerlenebilir. Uçurumlara göz ucuyla olsun bakmak yasaktır -ne yazık ki bu da, uçurumların var olduğu gerçeğini değiştirmez.

Diyalektik materyalizmin Rus uyarlaması, bilginin son kertesine kadar yüceltilmiş bayağılaştırmasından başka bir şey değildir. Bir zamanlar bilim için bir ormanın doğası, az sayıda bazı temel yasalara tabi ağaçlar topluluğu olarak görülürdü. Sanılırdı ki orman kesilip de aynı yere ağaç tohumları ekilirse, belli sayıda yıldan sonra insanların amaçlarına uygun şekilde yeni, öncekine benzer bir orman elde edilir. Bugün bunun böyle olmadığı bilinmektedir: Orman, ağaçların ve çimenlerin, karayosunlarının, toprağın, çalılıkların karşılıklı etkileşimlerinin karışık bağları sonucu oluşan bir organizmadır. Kesilmiş bir ormanda o karayosunları ve çalılıklar da yok olacaktır, türlerin ortak yaşam ilkesi ihlal edilmiştir ve yeni orman, bitkilerin sosyolojisini küçümseyen birinin tahmin edebileceğinden tamamen bambaşka bir organizma olacaktır artık. İnsan bitkisinin var olmak için hangi şartlara gereksindiği bilgisi, Stalincilere yabancıdır. Bunu işitmek bile istemezler ve bu yönde yapılacak araştırmalar Ortodokslukla çeliştiğinden, yazarların ve bilim insanlarının yapabilecekleri bu türden araştırmaların sonunu getirerek kendine dair bilgi edinebilme olanağının kapısını insanlığın yüzüne örtmektedirler. Doktrinin duygusal ve didaktik unsuru öylesine güçlüdür ki her türlü oranlamayı değiştirir. İnsani bilimlere uygulanan -ve bilimsel varsayılan- metot, ağırlıklı olarak bu disiplinlerin, gerçekliği ânın gereklerine uygun olarak kurgulayan öykülere istenildiği gibi dönüştürülmesine dayanmaktadır. İnsanın yol almayı bu denli

harikulade şekilde kolaylaştıran köprülere adımını atmasıyla birlikte, artık kaçış yoktur. Bilimsel yasaların varsayım niteliğinde olduğunu, bunların seçilen yöntemlere ve kullanılan sembollere bağlı olduklarını savunan gerçek bilim insanlarının yaptıkları mütevazı uyarılara artık yer yoktur. İnsanlık tarihinin binlerce karışık meseleyle dopdolu yüzyılları, getirilip en genelinden birkaç terime indirgenmiştir. Kuşkusuz, tarihi kralların ve prenslerin şahsi dalaşmaları olarak göstermeye göre, uzak ve yakın tarihi sınıflar mücadelesinin bir ifadesi olarak çözümlemek gerçeğe daha yakındır. İşte, tam da bu nedenle daha tehlikelidir: Bilginin noksansız olduğu yanılsaması yaratır, her soruya yanıt olur ki bu yanıtlar da aslında birkaç formülün dönüp dolaşıp yinelenmesidir ve sahte bir tatmin duygusu vererek, aslında hiçbir şeyi açıklamazlar. Bir de buna doğa bilimlerinin materyalizm (örneğin “ebedi madde”) yardımıyla insani bilimlere bağlanışını eklemek gerekir ki işte o zaman dairenin, insanlığın gezegenimizdeki yaşamının en başından tarihin bir doruk noktası olarak Stalin’e kadar mükemmel ve mantıklı bir şekilde kapandığını görürüz.

Bir işçinin işte böyle bir eğitim gören oğlu, artık okulun talep ettiğinden başka bir biçimde düşünemez. İki kere iki dört eder. Okulun yardımına basın ve edebiyat yetişir; bu edebiyat, tıpkı teolojinin illüstrasyonuna hizmet eden azizlerin ve keşişlerin yaşam öyküleri gibi, gençliğin okulda öğrendikleri şeylerin bir illüstrasyonudur. Resim de, film ve tiyatro da Leninist-Stanilist tezlerin bir illüstrasyonudur. Değerler ikiliğinin var olmayı sürdürmediğini söylemek, pek de gerçeğe yakın bir iddia olmaz: Ne var ki karşı çıkış duygusaldır, rasyonel tepkiler göstermenin gerektiği noktalarda rekabet de genellikle devamlılık gösteremez.

Hazır olmayan, yani çok az anlayan dimağlar, bayağılaştırmanın mükemmel aracı sayesinde anlamayı öğrenirler; bu şekilde eğitilmiş insanlar, halk demokrasilerinde olan bitenlerin, geçiş döneminde kötü seyretmesine karşın, kaçınılmaz oldukları inancını kazanırlar. Ne kadar çok insan “kültüre katılırsa,” yani okul eğitimi alırsa, kitap ve gazete okursa, düzenli olarak tiyatrolara ve sergilere giderse, doktrinin kapsama alanı da o denli genişler ve filozofların iktidarı o denli küçük bir tehditle karşılaşır.

Yine de, yeter derecede eğitimli olsalar bile, yanlış anlayan insanlar vardır. Bunlar, Hegel'den doğup büyüyen felsefenin etkisini tümden soğurmuşlardır. Tavuklara yüzme öğretilemediği gibi, sistem tarafından ölüme mahkûm edilmiş gruplara ait olma yükünü taşıyan insanlar da ikna edilemezler. Durumun açıkça bilincine varmış olmaları, bu insanların elindeki umudu alıp götürmüştür; yani zihinsel dalavereler aradıkları apaçıktır. Bu insanlar düşmandır. Herhangi bir eylem geliştirdikleri için değil, oldukları şey için toplum dışı bırakılmalıdırlar; suçlarının nesnel bir niteliği vardır.

Düşmanların zihniyeti diyalektikçiler için araştırma konusudur. Gerici, toplumsal bir tip olarak incelenir -ve işte size onun nasıl belirlendiği. Bütün bu usa vurumu açalım. Onu tanıtan bazı özellikler vardır. Gerici, gerçi eğitimli bir insan olabilir ama olayların karşılıklı bağımlılığını -yirminci yüzyılın bu kazanımını- içselleştirme becerisi yoktur. Toplumdan kopuk kavramlarla iş gördüğü için siyasi imgelemi sınırlıdır. Sosyolojik olarak eğitilmiş bir insan, her türlü olaydan -olayın nedenleri ve onu izleyen gelişmelere dair— bir düşünce silsilesi çıkartabilir. Bir fosilden, onu yaratan formasyonu bulup çıkaran bir paleontolog gibi hareket eder. Herhangi bir ülkeden bir şiir, bir resim, bir giysi ayrıntısı gösterin ona, bunu hemen tarihsel kavramın içine yerleştiriverir. Kurduğu nedensellik ilişkilerinde yanılmış olabilir; yine de bir medeniyetin sınırları içinde rastlantısallığın yeri olmadığını kavramaktadır; her şeyi birer belirti olarak incelemektedir. Gerici ise bunu yapamaz. Dünya ona birbirlerine koşut, birbirleriyle bağlantısız bir dizi olaymış gibi görünür. Onun için örneğin Nazizm, yalnızca Hitler ve yoldaşlarının faaliyetlerinin bir sonucudur, devrimci hareketler ise Moskova'nın entrikalarının sonucu ortaya çıkar vb. Bu yüzden de ona göre halk demokrasilerinde meydana gelen değişiklikler zorbalıktan ibarettir: Eğer mucizevi bir olay bu zorbalığı ortadan kaldıracak olursa, her şey "normuna" dönecektir. Bahçesi azgın bir nehrin sel suları altında kalmış ve selin çekilmesinden sonra eski evlekçiklerini bulmayı uman bir insanı anımsatmaktadır. Fakat taşan bir nehrin suyu yalnızca var değildir: Arazinin tüm toprağını önüne katıp sürükler, ağaçları devirir, çamur tabakaları istifler, taşları aşındırır ve şimdi eskinin bahçesi, bilmem

kaç metrekare tümüyle değişmiş bir alanın ötesinde pek bir şey ifade etmez. Gerici, hareketin bütününü kavramaz. Kullandığı dilin kendisi bunu yaptırmaz; kavramları değişmezdir, gözlem sonucu bir yenilenmeye uğramazlar. Hani Laurel ve Hardy'nin eğlenceli bir fikre dayalı bir filmleri vardı: Filmde bir Amerikan askeri olan Laurel, I. Dünya Savaşı'nda kıtası hücuma geçtiğinde komutanın emriyle siperde, makineli tüfeğin başında kalır. Bunlar ateşkesten önce olmaktadır. Ateşkesin harala gürelesi içinde unutulur ve yirmi yıl sonra bulunur; siperin etrafında, yediği konservelerin kutularından bir dağ göğe yükselmektedir; makineli tüfeğin başındadır ve üzerinden yolcu uçağı geçtikçe ona ateş açmaktadır. Gerici, Laurel gibi davranır: Uçağa ateş etmek gerektiğini bilir de, o uçağın artık ateş emri verildiği andaki uçakla aynı şey olmadığını kavrayamaz.

Gerici, diyalektik metot üzerine birçok kitap okusa da, onun özünü neyin oluşturduğunu kavrayamaz: Aklının bir zembereği eksiktir. Bunun, örneğin insanların psikolojisini değerlendirmede, ağır sonuçları olur. Diyalektik, insanın zihinsel ve duygusal yaşantısının kesintisiz hareket içinde olduğunu, bireyleri her durumda değişmezliklerini koruyan karakterler gibi görmenin anlamsızlığını bilir. Yaşam şartları değiştirilerek, insanların inanç ve tepkileri de değişir. Gerici, insanlarda meydana gelen değişimlere hayretle bakmaktadır. Tanıdıklarının usul usul nasıl sistem yanlısı olduklarını gözlemlerken, bunu yine kendi başarısız yöntemince "oportünizmle," "ödleklikle," "ihanetle" açıklar: Böyle etiketleri illaki olacaktır, onlarsız kendini kaybolmuş hisseder. Usa vurumu "ya bundan-ya şundan" ilkesine dayandığından, çevresini "komünistler" ve "komünist olmayanlar" diye böler, gerçi halk demokrasilerinde bu türden ayrımlar her türlü temelini yitirmektedir: Diyalektiğin yaşamı şekillendirdiği yerde geçmiş mantığı uygulamak isteyen, kendisini dengesi tümden elinden alınmış gibi hissetmelidir.

Gericinin başına hep aynı şey gelir: Düşünceleri vardır ve birden, bu düşüncelerdeki her türlü içerik uçup gidiverir ve geriye boş sözler kalır. Daha bir yıl önce bu sözleri bayıla bayıla tekrarlayan tanıdıkları, şimdi genel şeyler ifade ettiklerini, çok belirsiz olduklarını ve gerçekliğe uygulanamaz olduklarını görüp onlara sırtlarını dönmektedir. Gerici

ümitsizce tekrarlayıp durur: “Onur,” “vatan,” “millet,” “özgürlük,” değişen (ve her gün değişmekte olan) bir durumun içinde bulunan insanlar için tüm bu soyutlamaların şimdi açık ve yepyeni bir anlam kazandıkları gerçeğiyle hiçbir şekilde uyuşamadan, tekrarlar durur.

İşte bu özellikleri nedeniyle gerici, diyalektikçiler tarafından zihinsel olarak kendilerinden aşağı ve bu yüzden de daha az tehlikeli bir tip olarak görülür. Kendilerine denk güçte değildir. Bu anlamda, varlıklı sınıf ve eski aydın kesimin çoğunluğu gericiydi. Ama tam da bu sayede, ilk ağızda varlıklı sınıf tasfiye edildi mi, aydınları sıkı sıkıya avucunun içine alıvermek öyle pek de zor olmaz: Temsilcilerinin biraz daha faal olanları, yeni ideolojik pozisyonlara geçer; geri kalanı, zihinsel ve toplumsal olarak, etraflarında olan biten değişimlere “yetişemedikleri” ölçüde gitgide daha aşağılara düşer. Yeni aydın kesimin, artık eskisiyle ortak bir dili yoktur. Gerici eğilimler köylü ve eskinin kentsoylu kitlelerinde var olmayı sürdürür sürdürmesine ya, bu eğilimler zihinsel bir ifadeden yoksundur. Bu kitleler (yeni şartlar yaratılması vasıtasıyla) eğitilmektedirler ve bundan memnun olmasalar da, bir programa dayalı olarak faaliyet gösteren gericilerle aralarındaki mesafe her geçen ay daha da açılmaktadır. Sürgündeki siyasetçiler de ülkeyi yönetmeyi kolaylaştıran önemli bir faktördür. Bunların yüzde doksanı, yukarıdaki tanıma göre gericidir. Yaptıkları çağrılar ve radyo konuşmaları, gariban Laurel’in uçaklara ateş etmesini anımsatır. Dinleyiciler, bunların sevilmeyen iktidara yönelik uydurmalarını dinlerken keyif almıyor da değillerdir hani, ama bu formülleri ciddiye alamazlar. Bu siyasetçilerin kıymetli sözleriyle tecrübe arasındaki fark çok nettir, diyalektikçilerin her zaman güncelliğe uygun olan çözümlemelerinin üstünlüğü aşikârdır. Gericilerin aleyhine olan bu türden bir değerlendirme, içgüdüsel olarak yapılır: Bunda sanki belli belirsiz bir mahcubiyet duygusu, diktatöre karşı çıkanların düşünsel anlamda onun kadar olamamalarının verdiği utanç vardır. Gericilerle dayanışmaya karşı duyulan isteksizlik işte bundan ileri geliyor (zayıflığı sezme içgüdüsü, insan kitlelerine özgüdür) ve yazgıcılık duygusu derinleşiyor.

Yani, kitlelerin akılları üzerindeki hâkimiyet tehlikede değildir. Zihinsel enerji, her nerede ortaya çıkarsa çıksın, dökülmek için sadece tek bir yer

bulabilir. Fakat kitlelerin duygusal yaşamlarına, onlardaki nefretin yüksek gerilimine bakıldığında durum değişir. Bu nefret yalnızca ekonomik nedenlerle açıklanamaz. Parti, en azından Marksizm tarafından incelenmiş bu alanda sürprizlerin ve gerçek tehlikelerin gizlendiğini sezmektedir.

Her şeyden önce din problemi gelir. Hristiyanlığın başarılı saldırılar yapılabilecek birçok zayıf noktası olmasına rağmen bu problem hâlâ devam ediyor. Katolik kilisesinin, feodal yapı reformunu doğmakta olan kapitalizme karşı başlangıçta dirençle savunmuş olması nedensiz değildir: Kapitalizm, en seçkin akılları teolojinin kapsama alanından çekip aldığı için Avrupa'da dine darbe vuran bilimsel düşünceyi yaratmıştır. Başlangıçta yalnızca bir avuç aklın mülkiyetinde olan düşüncelerin çağdaş toplumda hızla yayıldığı gözlenebilir: Toplumsal gelişmenin nasıl davranacağını öngörebilmek için, az sayıdaki en duyarlı bireylerin düşüncesinin izlediği yolu takip etmek çoğu kez yeterlidir. Belli bir anda, yüzeyde olan şey (örneğin bazı edebî üsluplar) yerini yeni unsurlara bırakır, gerçi ikincil ve üçüncül seviyede bir süre daha yaşar (ki bir biçimde yeniden doğuş imkânları vardır). Bu, Avrupa'da birinci derecedeki konumunu yitiren teolojinin de başına gelmiştir. Kilise, aydınlarını yitirmiş ve yeni yeni oluşmakta olan işçi kesimini de kazanamamıştır -ki bunlar, Parti'nin özel önem verdiği iki gruptur. Hristiyanlığın düşünsel yaşantısı bugün Kilise'nin geri planında, Hristiyanlık felsefesini çağın gereklerine uydurmayı deneyen küçük gruplarda gelişmektedir.

Buna karşın kitlelerde dinsel gereksinimler vardır ve bunları yadsımak Parti açısından hata olur. Bütün nüfusu işçiye çevirerek bu gereksinimleri ortadan kaldırmak belki mümkündür ama bunun ne zaman olacağını kestirmek olanaksız. Burada sayılamayacak kadar çok unsur vardır. Olayların mantıki açıklaması karşısında insanın gösterdiği iç direnç aslında gizemli bir şey. Yirminci yüzyılda Hristiyanlığın mantık zırhı böylesine zayıfken ve çocuklar okulda yeni düşünme yöntemini derinlemesine benimserken, aklın aydınlığının erişemediği bir karanlık bölge hâlâ var. Bilmecelere takılıp duruyoruz. Profesör Pavlov, şartlı refleksler teorisinin yaratıcısı, her pazar kiliseye gitmesine rağmen tanınmış bir bilim adamı ve yaşlı bir insan olduğu için, Moskova'da ona dokunulmuyordu. Şartlı

refleksler teorisinin yaratıcısı! Değişmez bir “insan doğası”nın varlığına karşı en güçlü kanıtlardan biri olan o teorinin yaratıcısı. Din savunucuları onun tümüyle değiştirilemeyeceğini ve Tanrı ile kilise binlerce yıl boyunca her çeşit medeniyette hep görülmüş olduklarına göre, bunun aynısının gelecekte de beklenebileceğini ileri sürerken, işte bu “insan doğası”na gönderme yaparlar. Eğer kavramlar sisteminin -biri bilimsel, diğeri dinî olmak üzere- ikisi birden onda aynı anda var olmuş idiyseler, acaba Profesör Pavlov’un kafasının içinde neler olup bitiyordu?

İnsanları dine iten eğilimlerin, her şeye rağmen “insan doğasının mı yoksa yüzyıllar boyunca işleyen şartlı reflekslerin mi bir sonucu olduğunun pek önemi yok; bu eğilimler vardır. Sovyetler Birliği’nin Hitler’le savaşı sırasında, milliyetçi duygulara seslenmenin gerekmesi gibi, unutulmuş papazları ortaya çıkarmak da gerekmişti. Ölümle yüz yüzeyken her şeyin anlamsız olduğunun görüldüğü o saçma ilham ânı çıkageldiğinde, diyalektik materyalizm matematiksel yapısını birden gösteriverir. İnsan, kurnazlıkla kurulmuş köprülerden bir uçuruma düşer ve kendisini ikonların büyüsüne bırakmayı yeğler.

Parti, kendisinin de bir kilise olduğunu bilir. Bundan ötürü insanların akıl dışı eğilimlerini kanalize etmeyi ve onları kendi amaçları için kullanmayı bir ölçüde başarmaktadır -yerküre üzerinde diktatörlük kurmak ve insan türünün dönüştürülmesi onun için önemlidir. Hayır, doğru düzgün bir usa vurumla insanları inandırmak yetmez. Kulüp törenleri, şiir, roman, sinema da aynı şekilde önemlidir çünkü bunlar daha derinlere, duygusal karşı çıkışın pusuya yattığı derinliklere erişirler. Ve başka bir kiliseye -Hristiyan kiliseye- hoşgörü gösterilmemelidir. Bu, bir numaralı düşmandır: İnsanın radikal dönüşümü söz konusu olduğunda, kitlelerin buna dair şüphecilikleri her türlü dayanağını kilisede bulur. Eğer İncil’e göre komşularına zarar vermek yasaksa, belki “toprak ağalarını” yok etmek de yasaktır, değil mi? Madem insanlara aşkın bir güç lazım değil, peki o zaman Lenin ve Stalin gibi dâhiler onuruna yapılan törenler de putperestlik midir?

Siyasette katı Stalinci olup da içlerinde bir çekinceyi saklı tutan; Tarih’in vekilleri tarafından kanlı infazlar yapıldıktan sonra Tanrı’nın her şeyi düzelteceğine inanan birçok -Polonyalı, Fransız ve İspanyol- Hristiyan

tanıdım ve dostlarımın arasında da vardı böyleleri. Çözümlemelerinde epey ileri gitmişlerdi. Onlara göre tarihsel gelişim, Tanrı iradesiyle var olan çelikten yasalara göre olmaktadır; bu yasalardan en önemlisi sınıf mücadelesidir; yirminci yüzyıl, bu mücadeleye Komünist Parti tarafından sürülmüş proletaryanın zafer yüzyılıdır; Komünist Parti'nin önderi de Stalin olduğuna göre, tarihin yasasının gereğini yapan, yani Tanrı'nın isteğini yerine getiren O'dur ve onun hizmetinde olmak gerekir. İnsanlığın yenilenmesi sadece Rus topraklarında uygulanan yöntemle mümkündür, bu yüzden Hristiyan, bütün gezegende yeni bir insan türü yaratacak bu biricik, doğrusu acımasız ülküye karşı çıkmamalıdır. Parti'nin elinde maşa olan din adamlarının toplum karşısında sık sık kullandıkları usa vurum böyledir işte. "İsa, yeni bir insandır. Yeni insan, Sovyet insanıdır. Demek ki İsa, Sovyet insanıdır!" demişti Romanya Patriği Justinian Marina.

Gerçekte (Marina gibi alışıldık icracıları bir kenara bıraksak bile) bu Hristiyanlar, yüzyıllar boyunca görülmüş en büyük sahtekârlıklardan birini gerçekleştirmektedirler. Burada sahtelik, kendi inancını utana sıkıla reddetmeye dayanmaktadır. Hristıyanlıkla Stalin felsefesi arasında uzlaştırılamaz bir karşıtlık ortaya çıkmaktadır: Hristiyanlık, bireysel iyilik ve günah kavramına dayanmaktadır, buna karşın Yeni İnanç bu kavramın yerine tarihsel iyilik ve günah kavramını geçirir. Bireysel iyiliği ve günahı bir kenara bırakan Hristiyan, bununla İsa'nın eyleminin üzerini çizmekte, hâlâ referans gösterdiği Tanrı ise yavaş yavaş Tarih'e dönüşmektedir. Ama eğer bireysel iyiliği ve günahı kabul ederse, bu sefer de, tek kabahatleri "tarihî süreçlerin" gerçekleştirilmesinde engel teşkil etmek olan insanların çektiği acılara, acaba kayıtsızlıkla bakabilecek midir? Vicdanı uyutmak için, gericinin iyi bir insan olamayacağı tezine sığınılır. Acil kullanıma uygun hâle getirilmiş tanımlamasına göre, kimdir gerici? Kaçınılmaz tarihsel süreçlere, yani Politbüro politikasına karşı çıkan herkes. "Gericinin günahı" tezi de, görülmedik derecede düşünülüp taşınılmış kanıtlar yardımıyla geniş şekilde gerekçelendirilir: Şimdi, her bilme, bir "yönü" bilmedir; ancak ilerlemenin yükünü sırtlamış sınıfın, yani proletaryanın çıkarları açısından gerçekliğe bakan kişi onu olduğu gibi bilebilir. Peki, nedir proletaryanın çıkarları? Bunu bize Lenin ve Stalin'in yazıları öğretir;

gerçekliğe başka türlü bakan onu aldatıcı şekilde görür; yani onun gerçeklik resmi, gerici, gerici olduğu için devrilip tarih sahnesinden çıkarılmaya mahkûm sınıfların çıkarlarının baskısı tarafından deforme edilmiştir -ve işte bu nedenle de bilinçli olarak (ya da bilinçaltında) gerçeklerden kaçmaktadırlar; dünyayı sahte bir biçimde gören, kötü hareket etmelidir; hareketi kötü olansa, kötü insandır ve ona acımamak gerekir. Bu yukarıdaki gerekçelendirme çok ilginçtir, ancak bir tek kusuru var: Olguların gözlemlenmesiyle çelişkidedir. Her şeyin mutlak hâkimi olan totaliter devletin baskısı, duygusal gerilimler yaratır ve bu nedenle vatandaşlarının eylemlerini belirler. “Sadık” ve “suçlu” ayrımı her türlü konformisti, ödleği ve dalkavuğu mükâfatlandırarak yapılmaktadır fakat bu “suçlu”ların arasında özellikle yüksek bir yüzdeyi, sıradan, birbirlerine karşı dürüst ve sadık insanlar oluşturur. Toplumsal bakış açısından bu insanlar, toplumsal organizmanın gelişiminin en sağlam garantisi olmalıdır. Hristiyan bakış açısından ise bunların, Sezar’a karşı gösterdikleri alaycılık ve onun gücünü yanlış değerlendirmeleri dışında, vicdanlarına yük olacak bir suçları yoktur. Tarihsel suçun kendiliğinden bireysel suç olduğu iddiasına karşı, hassas ama yalancı bir vicdana karşı alınan tutumdan başka bir tutum almamak gerekir. Bu, kolay genellemelerle tarihsel suç sorununun üstesinden gelinebilir demek değildir. Aptallık, yani olayların mekanizmasını anlama kabiliyetinin olmayışı, insanın diğer insanlara verdiği büyük acıların nedeni olabilir. Bu anlamda, 1944 Varşova Ayaklanması emrini veren Polonyalı komutanlar, aptallıkla suçludurlar ve bu suçun bireysel bir niteliği vardır. Ayaklanmaya yardım için gelmeyen Kızıl Ordu ise daha başka bir bireysel suçun -ama aptallıktan değil, tam aksine “tarihsel süreçlerin” eksiksiz bir çözümlemesinden (tam adıyla gücün doğru değerlendirmesinden) doğan bir suçun- yükünü taşır. Aptallıktan doğan suçun bir örneği, çeşitli toplumların, bakışları geleceğe erişen ve yapıtları çağdaşları için anlaşılmaz olan o filozof, yazar ve sanatçılara olan tutumlarıdır. Bu türden yapıtların her türlü değerini reddeden bir eleştirmen, iyi niyetle hareket etmiş olabilir, ama aptallığı yüzünden, kendisinden çok daha değerli insanları ya yoksullukla ya da baskılarla yüz yüze bırakmıştır. Hristiyan-Stalincilerin dalaveresinin kendine has hilesi, bu kavramlar birbirleriyle yalnızca birkaç durumda

örtüşüyor olmalarına rağmen, tarihsel ve bireysel günahı bir bütünde eritmeye dayanmaktadır.

Parti çizgisini kabul etmiş arkadaşlarımın evrimini izlerken, Hristiyan metafiziğinden geriye yalnızca bir deyim kalana kadar, her şeyi gitgide kaybettiklerini ve Metot'un, inançlarının gerçek içeriğinin yerini aldığını (Tanrı'nın Tarih'e dönüştüğünü) gözlemleme olanağım oldu. Halk demokrasilerinde birçok Hristiyan bu psikolojik süreci bilir. Bu, yirminci yüzyılın kuşkusuz yeni ve özel bir kazanımıdır. Bu kazanım, kilisenin erkenden ve genel anlamda etkili şekilde yok edildiği Rusya'da ortaya çıkmamıştır - yine de, İmparatorluğun siyasi amaçlarının hayata geçirilmesi söz konusu olursa, Avrupa'nın fethedilmiş bölümündeki sadık yarı-Hristiyanların epeyce kalabalık varlığının devasa sonuçları olabilir. Adlandırıldıkları şekliyle, bu "Hristiyan-vatanseverlere" hoşgörü göstermek, hatta onları desteklemek İmparatorluk için en tehlikeli çatışmalardan birinden kendini sakınabilme olanağı yaratmaktadır. Hristiyanlıktan Tarih kültüne geçiş farkına varılmadan olmaktadır. İmparatorluğun kuşkusuz en büyük başarısı, Vatikan'a parti çizgisine bağlı bir papaz yerleştirmek olurdu. Roma'daki Aziz Peter Bazilikasında böyle bir papaz tarafından yönetilecek, nüfuslarının çoğu Katolik olan fethedilmiş ülkelerden yöneticilerin de katılacağı bir ayin -dünya imparatorluğunun sağlamlaştırılması yönünde atılan adımların en büyüklerinden biri olurdu.

Doğu İmparatorluğu'nun hizmetindeki Hristiyanlar, İsa'nın bir sözüyle ortaya koyduğu sorunu özel bir biçimde çözmektedirler: "Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a verin." Bu sözün söylendiği günden bu yana sıradan insanla Sezar arasındaki karşıtlığın üzeri hiç çizilmemiştir. Bu ayrımın teminatı Hıristiyanlıktı. Buna göre her insanın, ait olduğu ulusun ya da toplumsal grubun tarihinden farklı (ya da ona paralel) bir kendi tarihi vardı. Eğer, bugün Elba Adası'ndan Vladivostok'a kadar bütün okullarda öğretildiği gibi, her insanın tarihi, sınıfının tarihinin yansımasından başka bir şey değilse, sınıf da Sezar'da vücut buluyorsa -açıktır ki Sezar'a başkaldıran, kendisine başkaldırmış olur. Bunu kabul eden Hristiyanlar, Tanrı'nın her bir insanı amellerinden sorguya çekeceğine artık

inanmadıklarını kanıtlamaktadırlar: Tarih tarafından ebediyen karalanacakları korkusu onları teslimiyete itmektedir.

Hristiyanlıkla Devrim arasındaki çatışma temel bir çatışmadır ve Parti de bunun farkındadır. O, insanlık türünün tüm var oluşu boyunca kendine hedef belledi̇ği en büyük amaca yönelmektedir: “İnsanın insan tarafından sömürülmesini” ortadan kaldırmaya, yani insanın içinde onu eyleme yönlendiren bir güdü olarak kâr elde etme arzusunu yok etmeye yönelmekte; onun yerine kitleye karşı sorumluluk güdüsünü koymaktadır. Bu uzak ve onurlu bir hedeftir; büyük olasılıkla bu hedefe çabucak ulaşılamayacaktır ve uzun bir süre boyunca, sorumluluk hissini zorla aşılamak için korkuyu sürekli beslemek gerekecektir. Buna karşın Hristiyanlıkta değer ikiliği vardır: Ona göre insan hem “Tanrı’nın çocuğu”dur hem de toplumun bir üyesidir; toplumun bir üyesi olarak nesnenin belirlenen düzenine, bu düzenin ruhunu kurtarma çabasında ona engel olmamak şartıyla, boyun eğmelidir. Yeni bir dünyanın gerçekleştirilmesi için gerekli nefret güçleri -diye öğretir Parti- sadece insandaki düalizm yok edilerek ve insan tümüyle sosyal unsur içinde eritilerek serbest bırakılabilir.

İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ya da Fransa gibi yüksek düzeyde sanayileşmiş ülkelerde kitlelerin önemli bir çoğunluğu dinden uzaklaşmıştır. Teknoloji -ve onun sonucu ortaya çıkan yaşam biçimi- Hristiyanlığı sert yöntemlere nazaran çok daha etkili şekilde yok etmektedir: Dinî inançlar erozyonu Orta ve Doğu Avrupa’da da yer edinmeye başlamıştır. Meselenin özü, Hıristiyanlığı ihtiyatsız bir davranışla uyarmamaya dayanmaktadır. Örneğin kiliselerin birdenbire kapatılmaları ya da ibadetin yasaklanması, işte böyle ihtiyatsız bir davranış olur. Daha ziyade, kiliseyi iki parçaya ayırmaya yönelmek gerekmektedir: Ruhbanların bir kısmını gerici ve “yabana” ajan olarak karalayıp gözden düşürmek gerekmektedir -ki birçok papaz gerçekten gerici olduğundan, bunu yapmanın bir zorluğu yoktur. Diğer kısmını ise devlete öyle sıkı bağlamak gerekir ki Kilise, tıpkı Rusya’daki Serkev gibi, devletin elinde bir araç olabilsin. Tamamen bağımlı -hatta bazı durumlarda güvenlik polisinin iş ortağı gibi olan- bir ruhban, inananların gözündeki otoritesini yitirir. Böyle

bir kilise on yıllar boyunca, artık takipçisi olmamasından ötürü doğal bir ölümle yok olup gideceği güne kadar, canlı tutulabilir.

Yani dinin de, bu son direnç noktasının da ilacı vardır. Buna karşın, halk demokrasilerinde kitleler, rüyasında bağırmak isteyen ve ses çıkaramayan bir insan gibi davranmaktadırlar. Hiçbir şey söyleyemeyecekleri için değil, ne söyleyeceklerini bilmedikleri için. Mantıken her şey olması gerektiği gibidir, demek ki başka türlü olamayacağı anlaşılmaktadır: Felsefi temellerden köylerin kolektifleştirilmesine kadar her şey sımsıkı tek bir bütünlük, ikna edici şekilde kurulmuş bir piramit oluşturmaktadır. Birey, buna karşı çıkmak hata mı diye sorar kendine: Bütün bu propaganda aracının karşısına yalnızca akıl dışı arzularla çıkılabilir mi? Bundan utanmak gerekmez mi?

Parti, bu -milliyetçi ve bağımsızlıkçı- arzuların, canlı bir güçle ödüllendirilmiş, yani yeni şartlara uygun ve bu yüzden de kitleleri koparıp peşinden sürükleme şanslarına sahip yeni entelektüel formüllere dönüşmemelerini dikkatle gözetir. Ne gericiliktir ne kilisedir en büyük tehlike. En büyük tehlike sapkınlıktır. Diyalektiğe aşina ve diyalektik materyalizmi yeni bir ışık altında gösterebilecek birileri ortaya çıkacak olursa, bunların tez elden zararsız hâle getirilmeleri gerekir. Zamanını doldurmuş “idealist” kavramlara saygı besleyen bir felsefe profesörünün özellikle zararlı olacak bir yanı yoktur: Kürsüsü elinden alınır ve metin hazırlama işine verilir, varsın yaşasın, zaten müzelik bir antika olduğu malum. Ama Ortodoks yorumu terk etme cesaretini, Marx ve Engels adlarını kullanarak yapan bir profesör, sürüyle mahsul verebilecek tohumlar ekmektedir. Sadece aptal burjuvazi, düşünce nüanslarından hiçbir sonuç çıkmayacağını zanneder. Parti, çok şey çıkacağını bilir: Devrimin, İsviçre’de bir kafe masası etrafında Lenin önderliğinde kavga eden küçük bir teorisyenler grubunun düşüncelerinin nüansından başka hiçbir şey olmadığı bir zaman da olmuştu. Doktrinin darbelere en açık noktaları felsefedir, edebiyattır, sanat tarihi ve edebiyat eleştirisidir; yani çözümlemelerin konusunun, ne yazık ki, bütün çetrefilliği içinde insan olduğu yerdir. Denklemin öncüllerindeki bir parçacık farklılık, işlemlerin yapılmasından sonra baş döndürücü farklar ortaya çıkartır. Bir sanat

yapıtının değerlendirmesinde de çizgiden benzer bir uzaklaşma, siyasi darbelerin mayası olabilir. Parti'nin yirminci yüzyılın en büyük Marksist edebiyat araştırmacılarından Macar profesör Lukacs'ı aforoz edişi, doğrudur ve tutarlıdır; onun çalışmalarının halk demokrasilerinin Marksistleri arasında yarattığı coşkunun, kuşkusuz daha derinlerde ve gizli nedenleri de vardı: Onun kişiliğinde bir felsefi yeniden doğuşun ve yeni, Sovyetler Birliği'ndekinden değişik bir edebiyatın müjdecisi görülüyordu. Onun kişiliğinde bir felsefi yeniden doğuşun ve yeni, Sovyetler Birliği'ndekinden farklı bir edebiyatın müjdecisi görülüyordu. Sosyalist gerçekçiliğe karşı yazılarında görülen gönülsüzlük, Marx ve Engels biliminin halk demokrasilerinde yeni, Rusya'da bilinmeyen kulvarlara geçtiği şeklinde, II. Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yıllarda yaygın olan bir inanca karşılık düşmekteydi. Lukacs, kitaplarında bu inancı ifade ediyordu, devlet tarafından damgalanışı da bundandı.

Moskova'daki Politbüro'nun çizdiği dairenin dışına çıkış denemeleri, başarısızlıkla sonlanır. "Bizden olmayan, bize karşıdır," sloganını Parti noksansız icra eder: En küçük bir ayrıntıya bile itiraz eden düşman olur ve dışarıdaki karanlıklara itilir. "İlerleme" ve "demokrasi" tekelini ne pahasına olursa olsun devam ettirmek çabasındaki dogmatik Stalincilik dışında, hiçbir düşünsel ve siyasi maya oluşmamalıdır. Bu tekel bozulursa, sapkınlıklar yangın alevi gibi yayılır. Düşünce terörü, mademki mantığa uygun olarak değerlendirilmektedir, öyleyse dünya çapında bir zaferin bile ortadan kaldıramayacağı bir ilkedir. Stalinciler tarafından sık kullanılan, bunun sadece "kapitalist kuşatmadan" kaynaklanan bir 'aşama' olduğu açıklaması, kendi içinde bir çelişki barındır: Aşama düşüncesi yukarıdan yapılmış bir planlamayı, yani şimdi ve her zaman eksiksiz bir kontrolü öngörmektedir. Doğu'da bu çelişkinin bilincine varılmıştır. Varılmış olmasaydı, mitinglere ve kortejlere zoraki katılımı, tek bir seçim listesinin zoraki oylamasını, işçiler tarafından üretilen normların zoraki yükseltilmesini sanki istenilerek ve kendiliğinden yapılan eylemler gibi göstermek gereği de olmazdı. Tutkulu müritler için bile can sıkıcı, anlaşılmaz olan nokta buradadır. Düşman, potansiyel hâlde hep var olacak;

yalnızca yüzde 100 kabul eden dost olacaktır. Yüzde 99 kabul edense artık gizli bir düşmandır çünkü o yüzde 1'lik farktan yeni bir din çıkabilir.

Konunun bu şekilde ortaya konmasında doktrinin çılgınlığı gizlenmektedir. Parti diyalektikçileri, çeşitli Ortodoks inançların benzer denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanmış olduğunu bilirler; yükümlülük diye bilinen formüllerin yazgısını tam da tarihî gelişimin kendisi belirlemiştir. Ancak bu kez Merkez, diyalektiği bilen insanlarca yönetilmektedir; yani doktrini ortaya çıkan yeni gereklilikler ölçüsünde onlar değiştireceklerdir. Tek bir insanın yargıları hep hatalı olabilir, buna karşı yegâne yöntem önderliğe kayıtsız şartsız teslim olmaktır.

Peki, insanların formüle edilmemiş arzularıyla ne yapılacak? Niçin iyi bir komünist, görünürde hiçbir nedeni olmaksızın kafasına bir kurşun sıkıveriyor ya da yurt dışına kaçıyor? Üzerilerinde ustaca kurulmuş köprülerin bulunduğu uçurumlardan biri de bu değil mi? Halk demokrasilerinden kaçan insanlar, genellikle, bu ülkelerin psikolojik olarak dayanılmaz olduklarını kaçışlarının ana nedeni olarak gösteriyorlar. Onların açıklama denemeleri çoğunlukla laga lugadır: Diyorlar ki "orada yaşantı korkunç hüzünlü," "bir makineye dönüştüğümü hissediyordum." İnsanın tamamen rasyonelleştirilmesinden doğan, tanımlanması imkânsız sıkıntı duygusu, onu görüp yaşamamış insanları bu rasyonelleştirmeye inandırmaya yaramaz.

Kuşkuların önünü almak için Parti, özellikle edebiyatta ve sanatta, insanoğlunun derine inme belirtilerinin her türlüsüne karşı mücadele eder. "İnsan," bir tür kavramı olarak hoş görülmemektedir. Onun iç dünyasındaki gereksinimlere ve özlemlere kafa yoran her kim olursa olsun, burjuva eğilimleri göstermekle suçlanır. Hiçbir şey insanın bir toplumsal grubun üyesi olarak yapılan tarifinin dışına adım atmamalıdır. Bu gereklidir çünkü Parti insana sadece toplumsal güçlerin rastlantısal bir vakası olarak yaklaşırken, onun, resmini çizmekte olduğu tipin aynısı olmakta olduğu düşüncesindedir. Bu, toplumsal maymundur. İfade edilmeyen -var olmaz; insana yönelik araştırmaların bir biçimi ortadan kaldırılırken, bu türden araştırmalar yapmaya yönelik eğilimler de bu yüzden otomatik olarak yok edilmektedir.

Burada, olası bir yanlış anlaşılmanın önlemini almalıyım. Çok öznel olan sanatın taraftarı değilim. Şiirim benim için bir otokontrol aracıdır. Öte yanında sesin sahteliğinin tavrın sahteliğini kanıtladığı sınır çizgisinin nerelere uzayıp gittiğini onda araştırabilir -o çizgiyi aşmamaya çalışabilirdim. Savaş yılları deneyimleri, kalemi elime yalnızca acılarını ve içindeki parçalanmaları yazmak için almamak gerektiğini öğretti bana, çünkü bu, buna benzer bir eylem gerçekleştirerek kendine saygı duymak için, üretimi az emek gerektiren ucuz bir mal olur; moloz yığınına dönüşmüş milyonlarca kenti, üzerinde en ufak bir yaşam belirtisi, bir kedi, sahipsiz bir köpek bile kalmamış kilometrelerce sokağı her kim görmüşse, çağdaş yazarlardaki büyük kent cehenneminin -aslında onların kendi ruhlarının cehenneminin- anlatımını hicivle anımsamıştır. *Çorak Ülke'*nin gerçeği, hayal edilenden çok daha korkunçtur. Savaş ve terör dehşetinin göbeğinde bulunmamış hiç kimse, dehşete tanık olan ya da katılan birinde ona karşı -onun egoizmine ve ihmalkârlığına karşı- isyanın nasıl güçlü olduğunu bilemez. Yıkım ve acı, toplumsal düşüncenin okuludur. Sosyalist gerçekçilik edebiyatı çok kullanışlı -ama ne yazık ki, yalnızca Parti için kullanışlı. Gerçekliği insanın onu gördüğü gibi değil (çünkü bu, geçmişin, adına "eleştirel" denilen gerçekçiliği olurdu), ama anladığı gibi göstermesi gereken bir edebiyat. Yazar, gerçekliğin hareket hâlinde olduğunu ve her olayda aynı anda bir doğan, bir de ölen (yani "yeni"nin "eski"yle diyalektik mücadelesinin) var olduğunu anlayıp yeni ortaya çıkmakta olan, filizlenmekte olan her şeyi övmek ve artık geçmiş olmakta olan her şeyi ise kınamak zorundadır. Pratikte uygulanan bu ilke, yazarın her olayda sınıf mücadelesi unsurunu görmesi gerektiği anlamına gelir. Bu çözümlemeyi daha da ileri götürerek, sonuçta pedagojik nitelikte bir edebiyat elde edilir: Çünkü yalnızca Stalinciler proletaryayı (yani tarih sahnesine çıkmakta olan sınıfı), "yeni olanı" övmek hakkına sahiptir ve Parti'nin taktik ve stratejisi sonucu oluşan her ne varsa saygıdeğerdir. Dolayısıyla edebiyatın amacı, Parti'nin işaret ettiği yönde ilerleyen okuyucular için örnekler yaratmaktır. Sosyalist gerçekçilik, "yeni"nin proletaryayla ve proletaryanın da Parti'yle özdeşleştirilmesine dayanır. Örnek vatandaşları, yani (Partili ya da değil) komünistleri ve sınıfın düşmanlarını gösterir. Bu iki insanlık türünün

arasında da bocalayanlar yer almaktadır: Ama bunlar -içlerinde hangi eğilimin daha güçlü olduğuna bağlı olarak- düşünce kamplarının birinden birini boylamalıdırlar. Sonu ya tam bir düzelme ya da tam bir çöküş olan bu değişim süreci, edebiyatın -hazır dost ve düşman figürlerinin dışındaki- tek konusu olur. Edebiyata (ve genel anlamda sanata) bu türden bir yaklaşım, tam bir konformizm dersidir. Bu tür bir konformizm ciddi sanatsal çalışmaya acaba uygun mudur? Yumuşak tarafından söylersek, orası şüpheli. Michelangelo'nun heykelleri, sürmekte olan bir bitirilmiş eylemdir. Onların var olmadıkları bir an da olmuştu. Var olmayışlarıyla varoluşları arasında, "tarihsel dalgaya" boyun eğiş olarak anlaşılmaya elvermeyen bir yaratıcı eylem bulunur; zira yaratıcı eyleme bir özgürlük duygusu eşlik eder, bu ise kendisini mutlak direnç olarak ortaya koyan bir direnci alt edişten doğar. Gerçekten yaratan, tek başınadır. Bir şey yaratmayı başardığında, birçok taklitçi ve taraftar peyda olur, yapıtın da bir "tarihsel dalga"yı onayladığı görülür. Kendi iç buyruğuna uymak ve ona gerçek gelen şeyi ifade edebilmek için her şeyi terazinin kefesine vurmaktan gayrı bir yol kalmaz insana. Bu iç buyruğu, eğer insani meselelerin değişkenliği dışında var olan bir değerler sistemine inanca, yani metafizik inanca dayalı değilse, bir saçmalıktır. Yirminci yüzyılın trajedisi bunda özetlenir. Bugün yalnızca bu inanca sahip olanlar (ki bunların arasında Takiye yapan bir miktar Stalinci de vardır) ya da laik stoacılık (ki bu da kuşkusuz bir inanç biçimidir) konumunda duranlar yaratabilir. Gerisine ise "tarihsel dalga"da güvenli bir yerin acıklı yalanı kalır.

İşte, demokratik cumhuriyetlerde yaşamın sınırları içinde geliştiği çerçeve budur. Bu, ateşli bir tempoda yaşamdır. "Sosyalizm inşası" yalnızca bir slogan değildir; kelimesi kelimesine inşaattır. Caddede yürüyenin gözüne her yerde inşaat iskeleleri takılır; yeni fabrikalar, büro ve devlet dairelerinin büyük binaları boy atmaktadır; üretim eğrisi yukarıya yükselmektedir; insan kitleleri işitilmedik bir hızla değişmektedir: Gittikçe daha fazla insan devlet yetkilisi olmakta ve asgari düzeyde bir "siyasi eğitim" kazanmaktadır. Basın, edebiyat, film ve tiyatro bu maddi erişimleri abarttıkça abartmaktadır. Yerküre'nin meselelerinden habersiz bir Marslı çeşitli ülkelere dair o ülkelerde yayımlanan gazete ve dergileri temel alarak

bir yargıda bulunacak olsa, kuşkusuz, Doğu'nun sağduyulu, açık fikirli; Batı'nın ise cüceler ve yozlaşmış varlıklarca yurt edinildiği sonucuna ulaşırdı. Sovyetler Birliği ve ona bağlı ülkeleri efsanevi mutluluk adaları gibi gören birçok Batılı aydının da benzer bir sonuca ulaşmalarında şaşıracak bir şey yok.

Halk demokrasileri vatandaşının kapitalist ülkelerde çeşit çeşit biçimlere bürünen nevroza bağışıklığı vardır. Batı'da insan, bilinçaltında kendisiyle bağlantısı olmayan bir şey olarak gördüğü toplumun karşısında durur. Şahsi oyununu oynar: Toplum ona aşmaması gereken bazı sınırlar çizer, bunun karşılığında kimsenin yaşam alanına gerektiğinden fazla karışmayacağı garantisini alır. Eğer yenilecek olursa, suçun kendisinde olduğunu söyler. Artık psikanaliz yardım etsin ona. Doğu'da ise insanla toplum arasında ne bir karşıtlık ne de sınırlar vardır. İnsanın yenilmesi ya da kazanması kamusal bir meseledir. Hiç kimse bir başına değildir. Eğer ölürse, çevresinin vurdumduymazlığı sonucu ölür; bu yüzden de, ne yazık ki, çevresi onu aşırı bir dikkatle gözlemler. Batı'da yaygın nevrozlar, bilindiği gibi, en başta insanın yalnızlığının bir sonucudur; dolayısıyla halk demokrasilerinde psikanalizciler -işlerini yapmalarına izin verildiğini varsaysak bile- tek kuruş dahi kazanamazlardı.

Halk demokrasilerinde insan acıları yeni, bugüne değin bilinmemiş türde acılardır. İnsanlık, bir zamanlar kitlesel felaket niteliğine bürünen çiçek, tifüs, frengi gibi illetlerin çaresini buldu ama büyük kalabalıklar içinde yaşam yeni yeni hastalıklar yarattı. Rus devrimcilerine de benzer bir şey oldu. Sözde, Tarih'e hükmetmenin ve ideal toplumu gerçekleştirmenin etkili araçlarını keşfetmişlerdi. Ve şimdi Tarih, karşılığını onlarla alay ederek ödüyor.

Temel amaca, teorisyenlerin hayali olan, var olma mücadelesini yok etme amacına erişilmemiştir ve herkes herkesten korkmaktayken, erişilemeyecektir de. Lenin'e göre kademeli olarak tarihten silinecek olan devlet, mutlak hâkimdir ve kılıcını her bir vatandaşın başı üzerinde tutup dikkatsiz sözleri için onu cezalandırmaktadır. Bütün yerküre üzerinde hâkimiyet kurulduğu an devletin yok olmaya başlayacağı yönünde, vatandaşlara zaman zaman verilen sözlerin hiçbir temeli yoktur: Ortodoks

yorum, kendisi artık Ortodoksluktan çıkma tehlikesindeyken baskıyı devreden çıkaramaz. Diyalektik, yani olayların iç çelişkileri, Merkez tarafından uygulanan diyalektiğin, daha fenası olayların iç çelişkilerinin, ondan da fenası gerçekliğin aleyhine dönmektedir. Biri, yirminci yüzyıl sentetik ürünler -sentetik kauçuk, sentetik benzin- çağıdır ve sadece görünürde Hegel'in felsefesine benzeyen suni bir diyalektik de yaratıldı demişti. Fakat Metot, düşmanlarla savaşta sonuç getiricidir. Onun etkisine bırakılan insan, kendini bir oraya bir buraya vurur; bu, sanki matematik sembollerine karşı verilen bir savaş gibidir. Sonunda teslim olur -ki anlatılan o fantastik uyuşturucularda olduğundan çok daha gerçek bir iktidarın sırrı da işte burada gizlidir.

Zehrini tırtıllara enjekte eden bir böcek türü vardır, bu zehirle aşılanan tırtıllar felç hâlinde yaşamayı sürdürürler; zehirli böcekler yumurtalarını onların bedenlerinin içine bırakır ve tırtılların bedenleri, böceğin gelecek kuşakları için canlı birer kiler görevi görür. Buna benzer bir şekilde, halk demokrasilerinde de insan beynine bir uyuşturucu madde zerk edilmektedir; diyalektik materyalizmdir bu. Beyin hazır hâle geldiğinde, içine Stalinci yorumun yumurtaları bırakılır; mademki artık Marksistsin -denir hastaya- Stalinci olmalısın, çünkü Stanilizmden gayrı bir Marksizm yoktur.

Zehrin safdil düşmanları, Marx ve Engels'in yapıtlarını ateşe dayanıklı kasalara kapatarak ve kimselere göstermeyerek tehlikenin savuşturulacağım sanabilirler. İnsanları bu yapıtların konusu olan şeye bizzat tarihsel olayların götürdüğünü dikkate almazlar. Onların çekim gücünü kendi üzerilerinde hiç yaşamamış olanlar, kendilerini mutlu sayabilir ama bu, övünmeye bir neden midir, bilinmez.

İnsanlık türünün kendi yazgısını eline almak ve rastlantısallığı ortadan kaldırmak isterken içine düştüğü trajik durumu ancak körler görmez. Tarihe boyun eğmiştir ve tarih acımasız bir tanrıdır. Ağzından dökülen emirler, onun içindeki boşluğa gizlenmiş açıkgöz ruhbanların sesidir. Tanrının gözleri öyle bir yapılandırılmıştır ki insanın eriştiği her yere bakar; bakışlarından kaçıp gizlenilebilecek bir yer yoktur. Yatakta âşıklar, aşk törenlerini onun alaycı bakışları altında gerçekleştirirler; kumda oynayan bir çocuk, yaşamının geri kalanının ölçülüp tartılmış ve genel hesaba

katılmış olduğunu bilmeden oynar; bir tek ölmeye az zamanları kalmış ihtiyarlar, kendilerini onun iktidarından neredeyse tamamen kurtulmuş hissedebilirler.

Moskova'dan yayılıp gelen tarih felsefesi, bir felsefe-güç birleşimidir; kitleleri başka bir biçime dönüştürür, tanklar ve uçaklar emrindedir. Onu kabul etmeyenin karşısına devletin ezici gücü çıkar; ona içeriden de saldırılır: Direnç göstermesine sınıf bilincinin neden olduğu söylenir. (Kendisini psikanaliz uygulamalarına teslim etmek istemeyen birisi de benzer şekilde, komplekslerini gizlemek niyetinde olmakla suçlanabilir.)

Yine de, bu felsefenin emrindeki milyonlarca insanın birdenbire ona karşı döneceği günü hayal etmek zor değil. Eğer Merkez maddi gücünü yitirirse böyle bir gün gelir: Bu olduğunda, yalnızca askerî güç karşısında duyulan korkunun ortadan kalkmasından ötürü değil; her şeyden önce, bu felsefede başarı usa vurumun ayrılmaz bir parçası olduğu için; yenilmişken, suni diyalektiğin gerçeklik tarafından mağlup edilmiş olabilecek hatasını açığa çıkartabilir. Doğu İmparatorluğu'nun vatandaşları, hiçbir şeyi, kendi akıllarının kendilerine uyguladığı terörden kurtulmayı istedikleri kadar arzu etmemişlerdir.

Merkez Komite'nin görkemli binasında strateji uzmanları, akıllar üzerinde hâkimiyet kurma savaşının haritası üzerinde bayrakçıları oradan oraya iteleyip dururlar. Gittikçe daha büyük başarılar elde edilmekte, başlangıçta -1944 ve 1945'te- Doğu'dan gelen az sayıdaki inananın küçük bir grubuyla sınırlı olan kızıl renk gittikçe daha geniş alanlara yayılmaktadır. Ne var ki bilginler de insandır. Huzursuzluk ve ürperti onlara da uğrar. Kendilerini ilk Hristiyanlara, Yeni İnanç'ın gezegenimizdeki yürüyüşünü de Hristiyanların yıkılmakta olan Roma'daki yürüyüşlerine benzetirken, Havarilerin insan yüreklerinin derinlerine erişebilme yeteneğini de kıskanmaktadırlar. "Propagandayı asıl onlar biliyormuş! Nerde şimdi böyleleri!" diye sitemle bağırmıştı Parti kodamanlarından biri, radyodan okunan İncil'i dinlerken. Yeni (karşı) din mucizeler yaratmaktadır. Şüphe duyanlara yeni binalar ve yeni tanklar göstermektedir. Ya mucizeler bitiverirse? Şimdi alkış tutan ellerde bıçaklar ve tabancalar belirir; düşünce piramidi çökerirdi. Ve bir zamanlar onun göğe yükseldiği

yerde, uzun bir zaman boyunca kandan ve karmaşadan gayrı hiçbir şey olmazdı.

IX
BALTIKLILAR

“O Baltıklıları ve kamplarını hep böyle düşünüp duracak olursan, ne olacak sonunda biliyor musun?” diye sormuştu Varşova’da, Merkez’in diyalektiğinin hikmetine az bir zamandır kayıtsız şartsız hayranlık besleyen bir arkadaşım. “Sayılı gününü dolduracak ve Zeus’la yüz yüze kalacaksın, O da sana parmağını uzatıp,” burada arkadaşım işaret parmağıyla beni tehdit eder bir hareket yapmıştı, “bağıracak: Ey aptal! Aptallıklarla uğraşarak harcadın bir ömrü!”

Gerçekten de Baltıklılar düşüncesinden kendimi kurtarmam güç. Yine de bu durumumu mazur gösterecek bir şeyler söyleyebilirim. Bedenlerini Tarih denen filin çiğnediği halkların yazgısıyla ilgilenmek, duygusal bir tutum içinde olunduğunu kanıtlar ve genel anlamında kişiyi herhangi bir sonuca ulaştırmaz, bunun böyle olduğunu kabul edebilirim. Yazarların -çoğunlukla da papazların- İspanyol Conquistadorlarının[60] Amerika’da yaptıkları anlatılmaz canavarlıkları kayda geçirdikleri on altıncı yüzyıl günlüklerini okurken duyulan öfke, yararsızdır. Ne vali Ponce de Leon tarafından katledilen Karayip yerlilerini yeniden canlandıracak ne de izlerini Kordilleralarda inançla ve kılıçla dövüşen şövalyelerin sürdüğü İnka firarilerine bir avuç olsun aş verecektir. Unutuş, yenilmişlerin üstünü örter ve geçmişin suç sicilini alelacele sindirerek okumuş, daha da kötüsü o suçları kafasında ayrıntısıyla canlandırmış birisinin ya korkudan saçları ağarırdı ya da o kişi tümden vurdumduymaz biri hâlini alırdı. Doğu Prusya denilen toprakları, bir zamanlar Almanca konuşan İsa müritleri eliyle Karayip yerlilerinin yazgısının aynısıyla karşılaşan Prusyalıların yurt edindiği tarihçilerin malumudur ama tarihçilerin sözlerinde anaların yürek sızıları ve çocukların acıları yoktur ki belki de böylesi daha iyidir. Hristiyan takma adını kullanan medeniyet, masumların kanları üzerine inşa edilmiştir. Bugün aynı araçları kullanarak başka bir medeniyet inşa etmek isteyenlere

karşı duyulan soylu öfke, riyakârlıktan yoksun değildir. Suç kayıtları ıssız ve emin bir yerde gizlenecek, gelecek çağların bir bilim insanı elini toz ve örümcek ağları arasından bu ciltlere uzattığında ise, onlarda yazılı eylemleri, tamamlanan büyük yapıta kıyasla önemsiz kabahatler olarak değerlendirecektir. Bu kayıtların hiç olmama olasılığı çok daha yüksektir, değil mi ki günümüzün hükümranları, ilerlemeye uygun olarak, kâğıt üzerinde var olmayanın gerçekte de olmadığı basit gerçeğinden bir sonuç çıkarmışlardır.

Böyle olacağını varsayalım. Ancak, bizlerin şimdiki zamanla olan ilişkimiz -isterse biri bunu bir kusur ya da üstün bir vasıf saysın- geçmişle olan ilişkimizden farklılaşır. Yaşayan bir insan, binlerce kilometre uzakta da olsa, bellekten kolayca silinemez. Eğer işkenceye uğruyorsa sesi, en azından, hayal gücü geniş insanlara (ki onlar için hiç de iyi bir şey değildir bu) ulaşır. Hatta işkence gören o insan artık ölmüş olsa bile, hâlâ şimdiki zamanın bir parçasıdır çünkü onu öldüren ya da öldürülme emrini veren, şimdi yerkürenin herhangi bir noktasında bir masada oturmaktadır, masanın üzerinde ekmek, kurutulmuş et ve çay vardır, çocukları ise onun getirdiği hediyeye sevinmektedirler. Şimdiki zaman olan şeye geçmişe bakar gibi bakmak ve yarının olgunlaşmakta olan meyvelerini, arkadaşımın dediği gibi aptallıklarla uğraşmadan, bir tarih teleskobundan izlemek şartı katı bir şarttır. Kurtulmanın yasak olduğu çünkü aksi takdirde yarının meyvelerinin çürük görüneceği bir ölçü vardır herhâlde. Böyle düşünmem, son iki bin yılın yalnızca cellatları, conquistadorları ve işkencecileri görmüş olmasından değil, kötünün kötü olduğu ve kötü olarak adlandırılması gerektiği düşüncesinde insanların da yaşamış ve bu düşünceyle hareket etmiş olmalarından ötürüdür. Kitlesel katliamlar, devrimlerin terörü, altın çılgınlığı, emekçi sınıfların sefaleti -evet, ama eğer herkes bunlar karşısında susup oturmak ve bunları kabul etmek düşüncesinde olsaydı, kim bilir bu felaketler ne ölçülere varırdı. Kabul etmek istemeyerek, yarının meyvelerini, kabul eden arkadaşımdan sanki daha iyi koruyormuşum gibi geliyor bana. Riski kendi üstüme alıyor ve bedelini ödüyorum. Bu riski göze almasaydım, şimdi yazmakta olduğum şey yerine, Generalissimus onuruna methiye yazıyor olurdum. Şairlik zanaatına hâkim olundu mu,

büyük bir devlet adamı onuruna ritmik, ses uyumlu bir övgü düzmek aman aman zor bir iş değildir (bu türden bir çalışma, çeviri çalışmasını hatırlatır).

Baltık ülkeleri -Estonya, Letonya ve Litvanya- bilindiği gibi, büyük kıta masifinin bir ucunda yer alır. Onları Finlandiya'dan bir körfez, İsveç'ten ise Baltık Denizi ayırır. Burayı yurt edinmiş halklar, Slav değildir. Estonların dili Finceyle akrabadır. Litvanlarla Letonların birbirlerine yakın dilleri ise bilim insanları için hâlen bir bilmecedir: Bu kabilelerin, Neman ve Dvina'nın aşağı kıyısına yerleşmek için, nereden göç edip gelmiş oldukları bilinmez. Bilinen tek şey, soykırıma uğramış Prusyalıların da benzer bir dil kullandıklarıdır. Geçmişte sınırları Dinyeper'e erişen büyük bir devlet kurabilmek ve bu devleti bir süre devam ettirmek, bu üç halktan yalnızca Litvanlara nasip olmuştu. Üç ülkenin seyrek nüfuslu coğrafyası, Hristiyan nüfusun eline geçtiği andan itibaren, öncelikle Almanya ve Polonya'nın kuvvetli koloniciliğine uğradı. Koloniciliğin sonucu olarak iki lisanlılık ortaya çıktı: Yönetici sınıf -ki bunlar büyük toprak sahipleriydi- kısmen yeni gelenler beraberlerinde dillerini ve âdetlerini getirdikleri, kısmen de yerli kavimler bu yeni dil ve âdetleri benimsedikleri için, Almanca (Estonya ve Letonya) ve Lehçe (Litvanya) konuşuyordu ama halk ana dilini kullanıyor ve unutulmuş çağlardan beri süregelen kendine has bir kültürü yaşatıyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra üç ülke de Rus Çarlığı'nın taşrası olmaktan çıkıp bağımsızlıklarını kazandılar. Radikal bir tarım reformu, toprak ağalarının etkisini ortadan kaldırdı. Ulusal diller yeni kurulan devletlerin resmî dilleri oldu, edebiyat ve eğitimse halk geleneğine bağlandı.

1939'da üç ülkenin nüfusu yaklaşık 6 milyondu, yani Şili nüfusunun biraz fazlası, İsveç nüfusunun biraz azı. Bunlar, bütçe dengelerini Batı Avrupa'ya iyi örgütlenmiş domuz pastırması, yumurta, tahıl ve kümes hayvanı ihracı sayesinde sağlayan tarım ülkeleriydi. Bu açıdan Danimarka'ya benziyorlardı. Aslında sadece bu açıdan da değil. Çiftçilerin yaşam biçimini bilen biri, bu Baltık kıyısı bölgesinde varoluşun resmini kolayca yakalayacaktır. İyi gelişmiş kooperatifçilik, köylünün ürünlerini satmasını kolaylaştırıyordu. Halkın yaşam düzeyi giyim kuşamlarına, oturdukları evlere, beslenme tarzlarına bakılıp değerlendirildiğinde, belki

Çekoslovakya hariç, tüm Doğu Avrupa devletlerinin üzerindeydi. Estonlar ve Letonların ezici bir çoğunluğu Protestan'dı. Litvanlar ise Katolik. Her üç ulusun da belirleyici niteliği, çoğu zaman şovenizme kadar varan azgın bir milliyetçilikti -ki bu da açıklamasını, bu ulusların zorlu geçmişlerinde buluyordu. Askerî açıdan her üç ülke de silahsızdılar.

Bu ülkelerin yazgısı Molotov ve Ribbentrop arasındaki görüşmelerde tartışıldı. 1939 sonbaharında, Molotov askerî üstler talep etmişti. Baltık hükümetleri gayretkeşlikle onay verdiler (o dönemde basın, devasa ve lütufkâr doğu komşusuyla süregelen, bozulmaz dostluğa epey bir makale adamıştı). 1940 Haziranında Kızıl Ordu, üslerde konuşlandırılmış Sovyet askerlerine gerekli güvenliği sağlamadıkları gerekçesiyle Letonya, Litvanya ve Estonya topraklarına girdi. İktidarı NKWD aldı, o güne kadarki iktidar aygıtı ise ortadan kalktı.

Baltık ülkelerine dair anlattıklarım gazetelerden ya da kitaplardan alınmış şeyler değildir. Yaşamda gördüğüm ilk ışık, ilk koku, ilk ağaç o civarların ışığı, kokusu, ağacıydı çünkü orada, adı Litvanca bir nehrin kıyısında, Lehçe konuşan bir ailede doğdum. Bu olaylar benim için, yalnızca iyi tanıdığımız insanların yüzlerinde ve gözlerinde okunan bir şey kadar canlıdır.

İspanyolların saldırısı, Aztekler için herhâlde ürkütücü bir deneyimdi. Fatihlerin gelenekleri anlaşılmaz, dinî törenleri kavranılmazdı, düşüncelerinin gittiği yol da izlenecek türden değildi. Estonlar, Letonlar ve Litvanlar için Kızıl Ordu saldırısı, Azteklerin yaşadıklarından daha hafif bir sarsıntı olmadı. Aslında yaşlı insanlar Çarlık Dönemi'nin keyifsiz zamanlarını anımsıyorlardı; ne var ki şimdi bu işgal, Çarlığı hiç mi hiç çağrıştırmıyordu, yüz kat beteriydi. Rusya, onunla Çarlığın çöküşü arasındaki yıllar boyunca Avrupa'ya yaklaşmamış ama -Avrupa'da hiç bilinmeyen toplumsal örgütlenme ilkelerine doğru- uzaklaşmıştı. Katolik teolojisinin gizemleri ve Kastil onur kavramı Azteklere ne kadar yabancıysa, fatihlerin düşünce ve tepkileri de fethedilen bu ülkelerin halklarına o kadar yabancıydı.

Parlamento seçimleri yapılmıştı. Ne var ki bu seçimlerin, o güne kadar bu adla anılmış olan kuruma benzeyen hiçbir yanı yoktu. Yeni iktidar

tarafından belirlenmiş tek bir aday listesi vardı. Öyleyse köyler, kentler niçin bir propaganda broşürü ve el ilanları çığı altında kalmış, hoparlörler niçin gece gündüz bağırıp durmuş, niçin kamyonlar portrelerle süslenmişti; o çelenkler, mitingler ve kürsüler ne diyeydi? Mademki tek bir liste vardı ve ondan başka bir seçim yapma şansı yoktu, öyleyse neyin nesiydi bu propaganda? Halk hiçbir şey anlamamıştı. Yine de seçim günü yığınlar hâlinde oy vermeye gitti. Gitmek şarttı, oy kullandıktan sonra pasaportlarına bir kaşe vuruluyordu. Pasaportta bu kaşenin olmaması, pasaport sahibinin bir halk düşmanı olduğu -kötü niyet gösterdiği, oy kullanmak istemediği- anlamına geliyordu. Aslında halk, kullandıkları oylar geçersiz sayılsın diye, üzerileri çizilmiş, buruşturulmuş oy pusulaları vermeye çalışmıştı, saflık işte. Çünkü bu oylar geçerli ve “evet” oyu sayıldılar. Seçim sonucu görkemliydi. Bu yöntemle seçilen parlamenterlerin yaptıkları ilk iş, cumhuriyetlerin Sovyetlere katılmaları ricasında bulunmak oldu. Ricalarının gereği lütfedilip yapıldı.

Litvanya parlamentosunun yeni seçilen milletvekillerinden biri, ilk gençlik yıllarımdan bir arkadaşımdı. Beraberce Avrupa’nın çeşitli nehirlerinde kanoyla onlarca kilometre aşmış, şelalelere batıp çıkmış, erişilmez dağ patikalarında gezmiş, Kara Orman vadilerinde ve Renanya şatolarının arasında güneşin doğuşunu selamlamıştık. İkinci Dünya Savaşı’ndan birkaç yıl önce Stalinci olmuştu. Aslen Varşovalı olmasına ve savaş patlak verdiğinde Litvanya’da bulunuşu az ya da çok bir rastlantı olmasına rağmen aday gösterilmişti (bu ülkelerde komünistlerin sayısı epey az olduğu için herkes seve seve kullanılıyordu), adaylığı da seçime denk geldiğinden milletvekili oluvermişti. Kendisiyle hiçbir bağı bulunmayan bir devletin, yalnızca propaganda edebiyatından ve devlet istatistiklerinden tanıyıp bildiği başka bir devlete katılmasını oylamak onun için herhâlde tuhaf bir deneyim olmuştur. Bu bir yenilikti, o tarihten itibaren Doğu Avrupa’da farklı farklı ülkelerin, gerektiğinde soyadlarını bile değiştiren yabancılar tarafından benzer şekilde temsil edilişlerine alışmak gerekecekti.

İşte böylece Baltık ülkeleri insanları, Sovyet vatandaşları oldular ve başkalarını bağlayan yasalara uyum sağlamak zorunda kaldılar. Yeni iktidarın bakış açısından, diğer Sovyet yurttaşlarının sefil yaşam

düzeylerine kıyasla yaşam standartları iyi olan bu kitle bir ayıp gibi, uzak geçmişin bir kalıntısı gibi görünmekteydi. Eğitimden geçirilmeleri gerekiyordu. Hapishaneler doldu, kısa bir süre içinde de halkın bazı kategorilerinin, özellikle kutup bölgelerine olmak üzere Rusya içlerindeki çalışma kamplarına, taş ocaklarına ve kolhozlara kitlesel sürgünleri başladı. Bu topraklar, 1941'de Alman ordusunun eline geçti. Bu kez Almanlar, doktrinlerine göre istenmeyen kabul ettikleri bazı kategorileri, yani Yahudileri, sınıfsal kökenlerine bakmaksızın öldürmeye giriştiler. Bu işi büyük bir titizlikle yaptılar. Aynı zamanda, zorla topladıkları çok sayıda işçiyi de Reich'a götürdüler. 1944 yılında Baltık ülkeleri yeniden Kızıl Ordu'nun eline geçti ve Merkez, bu coğrafyayı devletin diğer bölgelerine benzer hâle getirmeye girişti. En tez elden yapılması gereken iş, o güne kadar süregelmiş, zengin köylü çiftliklerine dayalı tarım yapısını yok etmekti. Ama kolektifleştirme önemli engellere takıldı. "Kırsal kesimde sınıf mücadelesini derinleştirme" metodu, yani fakir ve zengin köylü arasındaki karşıtlıklardan yararlanma, zayıf sonuçlar getirmişti; savaştan geriye kalan çok sayıda silah ve gerilla savaşında kazanılan deneyim, bölge halkını direnmeye yüreklendiriyordu. Köylüler ormanlara kaçıyor ve orada silahlı birlikler oluşturuyorlardı. Buna misilleme olarak köyler kuşatılıyor ve evlerinde kalmış olanlar öldürüyordu. Bu tutum direnişi güçlendiriyordu çünkü çevre köylerin kadınlar ve çocuklar dâhil tüm ahalisi, mutlak bir ölümle yüz yüze kalmaktansa partizanlara katılmayı yeğliyordu. Halka hâkim olan bu düşmanca duygulara karşı radikal bir yönteme başvurmak gerekliydi; kitlesel bir sürek avı, vagonlara doldurulmak ve Avrasya'nın insansız bölgelerine götürülmek demekti bu. Batı Avrupa'nın güvenilmez ve zaman zaman kesintiye uğrayan bir barışın keyfini sürmeye başladığı yıllar, Baltık ülkeleri için barış yılları değildi. Halkların kaçtığı, öldürüldükleri ya da sürüldükleri köyler bomboştu ve talan edilmişti; pencerelerin kırık camlarında ve sökülmüş kapılarda rüzgâr ıslıklar çalıyordu. "Naziler geldikleri gibi giderler," demişti o, Almanları yeneceğinden emin olduğunda, "ama halklar kalır." Küçük halk grupları bağlamında, bu cümleyi herhâlde başka bir biçime çevirmek gerekir: "Halklar geldikleri gibi giderler, ama ülkeler kalır." "Litwa to budiet, no

Litowcow nie budiet,”[61] demişti 1946 yılındaki bir konuşmada, Merkezin efendisi.

Onların iktisadi yapısı uygulamaya konulana kadar, yani 1950’ye kadar bu ülkeler ne kadar insan kaybetti bilmiyorum ve galiba istatistikleri bilen biri de yok. Sovyetlerin içlerinden buralara gelenlerin, yerlilerden temizlenen bölgelere emirle getirilenlerin sayısı bir gösterge olabilir. Köylere kolhozlular getirilmiştir, kentlere ise idari kadrolar ve aileleri. Kentlerde Estonca, Letonca ya da Litvancadan çok Rusça işitilir. Parti önderleri ve üst düzey memurlar arasında Rus soyadları ağırlıktadır, yerel soyadlarından bir kısmı ise geçici kullanım için alınmış lakaplardır. Sovyetler Birliği halkları birbirlerine karışmış olmalıdır. Amaca -yani tek bir kültüre ve tek bir evrensel dile- ancak farklı ulusların “Rus denizinde eritilmesiyle ulaşılır. Baltık ülkelerini bir zamanlar Almanya ile birleştiren bölgeye, yani Doğu Prusya sınırlarına Rus nüfus seyrek şekilde yerleştirilmiş; oraların görece büyük kentlerinden, surları ardında Kantin dünyaya geldiği ve tüm yaşamını geçirdiği Koenigsberg, Kaliningrad’a dönüştürülmüştür ve bugün Tula ya da Samara’dan hiçbir farkı yoktur.

Okullar ve üniversiteler, elbette ana dilleri kullanırlar. Kitaplar da öyle. Zaten amaç, milliyet kavramını ortadan kaldırmak değildir ki. Eğer gençlik, nasıl iyi Sovyetler Birliği vatanseverleri olabileceklerini ve Merkez kaynaklı her şeyin değerini nasıl bilmek gerektiğini Litvanca, Estonca ya da Letonca olarak okuyup öğrenirse, Rus dili bu rekabetten zaferle çıkacak ve bilincin bir üst aşamasına geçecektir.[62]

Bunda öfkelenecek ne var? Battık ülkelerinin küçük dünyası, Bruegel’in köy resimlerinden bilinen bir dünyacıktı. Bardakları sıkı sıkı tutmuş eller, gülümseyen kıpkırmızı suratlar, ayı ağırlığında iyi yüreklilik, köylünün erdemleri: Çalışkanlık, tutumluluk, tedbirlilik ve köylünün günahları: Açgözlülük, cimrilik, kesintisiz bir gelecek kaygısı. Proleterlerin sayısı azdı, sanayi gelişmemiş, çiftlik reformu tarım mülkiyetlerinin büyük bölümünü köylüler arasında dağıtmıştı. Bu niye böyle devam etsindi ki? Köy ağalığının affedilmez çağ dişiliği yok edilmeli; halkın yaşam düzeyi, Sovyetlerin geri kalan nüfusuna denk olacak şekilde aşağıya çekilmeliydi. Bunu yapmak için kullanılan acımasız yöntemlere gelince, zaten herkes

eninde sonunda ölecek. Nüfusun hatırı sayılır bir yüzdesini, onları yola getirmek için üzerilerine gönderilen askerlerin değil de, vebanın hallettiğini varsayalım. Tarihsel zorunluluğu bir tür veba salgını gibi kabul ettiğimiz an, kurbanların yazgısı için gözyaşı dökmeyi de keseriz. Veba ya da deprem, genel olarak öfke doğurmaz. Bu bir doğal felakettir denir geçilir, gazete kenara konur ve kahvaltıya sakin sakin devam edilir. Çünkü ancak birine karşı isyan edilebilir. Burada da, tıpkı vebada ya da depremde olduğu gibi, isyan edilecek birisi yoktur. İnsanlar bunu, tarihsel bir gerekliliği yerine getirdiklerine tam bir inanç içinde yapmışlardı.

Ama yine de, elimde tuttuğum mektup yürek burkucuydu. Mart 1949'da Baltık ülkelerinin birinden Sibirya'ya sürülmüş bir aileden geliyordu ve Polonya'daki akrabalarına yazılmıştı. Aile, bir anneyle iki kızından oluşuyordu. Mektup onların Ural Dağları ardındaki bir kolhozda yaptıkları işleri kuru ve kısa cümlelerle anlatıyordu. Her satırın son harfi hafiften kalın yazılmıştı ve dikey okunduğunda şu sözler görülüyordu: "Ebediyen tutsaklar." Eğer böyle bir mektup benim elime bir rastlantı sonucu geçtiyse (çünkü mektuba dair hiçbir şey bilmeden, bu mektubu almış olan kişiyi ziyaret etmiştim), kim bilir umutsuzluğun kaç tane daha, benzer şekilde maskelenmiş işareti, bunlardan hiçbir fayda sağlamamış -çünkü sağlayamamış- insana ulaşmıştır. Matematiğini yaparsak, böyle kaç mektup daha yazılmamış ve onları yazabilecek olanlardan kaçı, o umutsuz sözcükleri, "Ebediyen tutsak," sözünü tekrarlaya tekrarlaya, kuzeyin düşman bölgelerinde açlıktan ve aşırı çalışmadan ölmüştür?

Anne ve kızları, eğer hâlâ yaşıyorlarsa, belki şu an bir kuyudan su taşıyorlardır ve anne, yevmiye diye aldıkları ekmeğin azlığına üzülüyordun Belki de, kızlarının geleceğinin ne olacağı endişesi bunaltıyordur onu. Kongo'nun bir köyüne taşınmış bir New Yorklu, kendisini aşağı yukarı, Ural'ın öte yanındaki bir Baltıklı gibi hisseder: Temizlikte, sağlıkta ve hatta medeniyetin en yüzeysel alametlerinde işte öyle bir fark vardır. Oraları görmüş olanlar yalan söylemediğimi onaylayacaklardır. Anne ölecektir ama kızlar artık hep orada kalmak zorundadırlar çünkü sürgünün bu türlüsünden geri dönüş yoktur. Evlenmek ve çevreleri için anlaşılmaz bir şeyi, Rusça

konuşan çocuklarına aktaramayacakları bir şeyi içlerine hapsetmek zorunda kalacaklar.

Mümkündür ki ne annenin ne de kızlarının öyle özel vasıfları yoktu. Anne her pazar, elinde kalın bir dua kitabı, kiliseye ayine giderdi ama evde cadalozun biriydi ve hastalık derecesinde cimriydi. Kızların aklında yalnızca takıp takıştırmak ve taze kesilmiş çimler üzerinde, memleketlerinde çok sevilen cumartesi dansları vardı. Tek bir önemli kitap dahi okumamışlardı, Eflatun ve Hegel, Marx ve Darwin adları onlara yabancıydı. Bu üç kadın yurtlarından sürüldü çünkü toprak sahibiydiler. Çiftliklerinin yaklaşık otuz hektar toprağı vardı. Ürettikleri bilmem kaç kilogram peynir ve tereyağı dışında, sakin çiftlik yaşantılarının insanlığa getirdiği yarar en alt seviyedeydi. Soru şu: Bu türden üç varlık, büyük amaçlar adına yok edilebilir mi, edilemez mi? Murti-Bingciler, yok edilebilir yanıtı verirler. Hristiyanlar ve sahte Hristiyanlar, yok edilemez derler. Bunlardan ne biri ne de öteki tümüyle tutarlıdır. Murti-Bingcilerin geniş kitlelere yönelik propagandalarında kullandıkları argümanların yüzde doksanı, insanın gördüğü zarara gönderme yapar. Duygusal sloganlarının en dibinde hep bir ahlaki öfkeye kapılma çağrısı vardır. Hristiyanlar, kimseye zarar vermemek gerektiğini çünkü her insanın değerli olduğunu ileri sürerler sürmesine ya, böyle güzel bir görüşü dillendirdikten sonra, ona yardım etmek için parmaklarını bile kıpırdatmazlar. Yalnızca Baltıklıların yazgısını umursamamakla kalmazlar, sürek avları ve zorla çalıştırmadan daha başka yok etme türlerine karşı da kayıtsızdırlar. Örneğin sabahları ağır işlerde çalışıp akşamları televizyon ve sinemanın zehrine mahkûm edilmiş geniş kitlelerin ruhsal ölümlerini tamamen normal bir şey sayarlar.

Pablo Neruda, Latin Amerika’nın büyük şairi, Şililidir. Birçok şiirini Lehçeye çevirdim. Tutuklanma tehlikesi karşısında ana vatanından kaçmayı başardığında, sevinmiştim. Pablo Neruda bir komünisttir. Halkının yoksulluğunu yazarken ona inanıyor ve yüce gönlü için ona saygı duyuyorum. Çünkü Neruda, kendi üzerine değil ama kardeşleri üzerine yazarken, ona bir söz söyleme gücü armağan edilmiş. Ama kapitalist dünyanın deliliği, karşısına Sovyetler Birliği insanlarının mutlu, neşeli yaşantılarını çıkarttığında ona inanmayı bırakıyorum. Bildiği şeyler üzerine

yazdığı sürece ona inanıyorum. Benim bildiğim şeyler üzerine yazmaya başladığında inanmayı bırakıyorum. Batılı müritler ve Doğulu müritlerin birbirlerinden ayrıldıkları nokta işte budur. Batılı komünist, dünyada artık gerçekleşmekte olan bir altın çağ imgesine gereksinmektedir. Doğulu Murti-Bingci ise bu imgenin akıllarda bir temel kazanması için her türlü çabayı gösterir ama bunun işe yarar bir yalan olduğunu da unutmaz. Usa vurumu doğrudur. Çeşitli devrimler ve yeni düzenin karşıtlarına uygulanan terör anları görmüştür. Kafaları giyotine düşürülen Fransız aristokratları için bugün kimse ağlamamaktadır. Ne var ki bugüne kadar yapılmış devrimler, bugün yapılmakta olan devrime kıyasla ufak tefek hadiselerdi. Bugüne kadar olanlar, yaratıcı ve suni şekilde frenlenmiş güçlerin yönelimlerinin önünü kesen, kalabalık olmayan bir sınıfın yıkılmasına yönelmişlerdi. Bugünün devrimi ise yeni iktidarın kalıcılık kazanması için gerekli, bir anlık terörle yetinemez. Sınıf düşmanının dayanağı olan ekonomik temel ortadan kalkmadığı sürece, sınıf mücadelesi sürmelidir: Devrimin faaliyet konusu, sayıları milyonlara varan küçük ölçekli üretici kitlesinin, yani köylülerin ve zanaatkârların, aynı zamanda kendi hesabına hizmet satışı yapan satıcıların bertaraf edilmesidir. Bu kitlelerin aralıksız direnişleri, ekonominin eski biçimlerini yeniden yaratmak için her fırsatı değerlendiren ruh hâllerinin dik kafalılığı, katı yöntemler uygulamayı gerektirmektedir. Buna bir de devrimin geri kalmış ülkelerde zafer kazanmış olduğunu ve 1917’den beri, ister bir iç çözülme isterse de dışarıdan silahlı müdahale görünümünde olsun, gerilemenin tehdidinin her an sürdüğünü eklemek gerekir. Yani, geçmiş devrimlerde görülen anlık terörün, bu En Büyük Devrim’de onlarca uzun yıla yayılması anlaşılır bir şeydir. Ama terörün ve yoksulluğun olduğu yer, hiç kimse için iyi bir yer değildir. Altın çağ, gelecektedir. Demek ki yeni aşamayı beklemek gerekir. Merkez, artık reel sosyalizm evresinde olduğunu ve bir sonraki aşamaya, yani komünizme yöneldiğini ilan etmiştir. İçinde bulunulan bu âna uzaktan, örneğin 2950 yılından bakıldığında, tıpkı Fransız Devrimi’nin terör yıllarının bize göründüğü gibi, kısacık bir anmış gibi görünecek, iki ya da üç yüz milyon kurban, bilmem kaç bin Fransız aristokratının doğurduğu ilgiden daha büyüğünü doğurmayacaktır.

Merkezin iki ateşli taraftarının buluşmasını kafamızda canlandıralım (bunun anlatımını, benzer buluşmaların sıkı bir gözlemine dayandırıyorum). Bunlardan biri Doğuludur. Üç yılını hapishane parmaklıkları ardında ve oradaki zorunlu çalışma kamplarında geçirmiştir. Umutsuzluğa kapılmamış ve inançlarını değiştirmemiştir. Suçsuz olsa da, kurunun yanında yaşın da yandığını ve beraber hapis tutulduğu arkadaşları arasında suçsuzların yüzdesinin fazla ya da az olmasının hiçbir şey kanıtlamadığını düşünmüştür: Yirmi masumu mahkûm etmek, bir zararlıyı serbest bırakmaya yeğdir. Bu deneyiminden zaferle çıkması, onun moral gücünün ve Partili arkadaşları arasında gördüğü saygının kaynağıdır. Düzeneğin sahne arkasında nasıl çalıştığını iyi bildiği ülkesinin, bir sefalet ve diş gıcırdatma çukuru olduğunu bilir. Ne var ki tarihsel zorunluluktan emin oluşu ve yarının uzaklardaki meyveleri imgesi, birkaç on yıl boyunca var olan gerçekliğin ona öyle aman aman önemli görünmemesine neden olur. Diğeri ise Batılı bir komünisttir. Dikkati, öncelikle, yaşadığı düzendeki adaletsizliklere yönelmiştir. Burada olanlara karşı soylu bir öfkeyle ve orada, yoldaşının geldiği yerde olanlara karşı özlemle doludur. Yoldaşı ona içtenlikte bakmaktadır ve söylediği sözler tamı tamına onun beklentilerine karşılık düşmektedir. Yalnız, bazı bazı gözlerinde bir mizah ışıltısı görülür. İnsani bir şeydir, bunun için ona kızmamak gerekir. Mizahı, hafiften bir hayal kırıklılığıyla tatlandırılmıştır. Ötekinin ahlaki öfkesi ve heyecanı, onun için artık erişilmez bir moral rahatlık lüksüdür. Konuştuğu bu insan eğer bilseydi, eğer onun yaşadıklarını o da yaşamış olsaydı, inancı nice olurdu? Bu Batlılardan pek çoğunun sinirlerinin, Merkez'de uzun süre yaşamayı kaldırmadığı, tecrübeyle sabit. Uygulanan doz onlar için hayli fazla. Putperestler arasında birer misyoner olarak ya da ülkeleri onlara bağımsızlıklarını getiren ordu tarafından işgal edildiğinde çok yararlı olabilirler. Geri dönüş olmadığında, içlerindeki kuşkuların artık davaya büyük bir zararı olmayacaktır.

Neruda'dan söz ettim. Baltıklılar meselesi, her çağdaş şair için, üsluptan, kafiyeden ve mecazdan on kat daha önemli bir konudur. Bugün bu ada layık yegâne şiir, eskatologya şiiri; yani büyük bir değişim adına bugünün insanlık dışı dünyasına karşı çıkan şiirdir. Okuyucu bir umut

aramakta ve onu çevreleyen şeyi değişmez olarak kavrayan şiirle ilgilenmemektedir. Eğer birisi, adına şiir denilen, bu çok yakından incelenmemiş iç cephaneyle ödüllendirilmişse, genele ait beklentilere dayanmayı beceremeyecek ve düşüp kalkarak, yeniden yere yuvarlanıp yeniden doğrularak arayışını sürdürecektir çünkü sorumluluğunun bu olduğunu bilir. Devrimcilerin şiiri, genel anlamda oda sanatçılarının şiirinden sanatsal açıdan daha yüksek bir konumdadır çünkü içeriği insanların özlemlerine yakındır, sözcükleri geçici bir edebiyat modasının kundağından kurtarır. Fakat arzu edilen geleceği, dünyada bir yerlerde çoktan gerçekleşmiş ya da gerçekleşme sürecinde olarak övmeye başladığında, devrimci şiirin zayıflığı ortaya çıkar Onamanın zorluğu "pozitif" değerlerin edebiyatın asıl ilkesi ile çelişkili olmalarından ötürü değildir. Onamanın zorluğu, onama yararlı olsun diye gerçeğe dayalı olması şartına dayanmaktadır. Sözlerin gerçekle uyumsuz oluşu, yazar iyi niyetle yazmış olsa bile intikamını alır. Coşkuculuk, yani duyguların nedenleri için değil, salt kendileri için kullanılması, kişiyi iyi yazarlığa götürmez. Gerçeklik, er ya da geç, edebiyatı sınar. Gerçeklikten tamamen tecrit olabilmenin, Murti-Bingci yazarların uyguladıkları, zekice tasarlanmış yöntemleri düşündürücüdür. Bir şair tanıyorum; Molotov-Ribbentrop Paktı'ndan ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra kendisini Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş kentlerden birinde bulmuştu. Şair, çok korkuyordu çünkü kentte toplu tutuklamalar gerçekleşiyordu ve arkadaşları ve tanıdıkları anbean eksiliyordu. Panik içinde yazmaya oturuyor ve kaleminden barış nimeti ve sosyalizmin inşasının verdiği heyecan üzerine uysal şiirler dökülüyordu. Sovyet Ukrayna'nın "refah içindeki mutlu kolhozları"nı övdüğü bir şiirini anımsıyorum. Birkaç ay sonra Alman Ordusu hücuma başladığında, kolhozların "refah içindeki mutlu" halkı, Almanları kurtarıcıları olarak karşılıyordu ve ancak fatihlerin acımasız vahşeti, onları yanılmış olduklarına ikna etti. Ki bu, sisteme karşı bir kanıt değildir: Birkaç on yıl, kısa bir eğitim dönemidir. Ancak bu, şairlerin şiirlerine karşı bir kanıttır.

İmparatorlukta ve onun sınırları dışında olan bitenlere karşı uygulanan ahlaki çifte standart, dürüst bir edebiyatı imkânsız hâle getirmektedir.

Diyalektik usa vurum, kuralına tamamen uygun olabilir, gelgelelim edebiyat diyalektik usa vurumdan doğmaz. O çok daha derin ve insanın içine kuşaklar boyunca serilmiş çok daha ilkel katmanlardan beslenir. Bu gerçek, edebiyatı tarihsel süreçler kavrayışıyla beslenen tamamen diyalektik bir edebiyat olarak görmek isteyen yönetenlerin ve filozofların işine gelmeyebilir. Ne var ki, edebiyat adıyla ödüllendirdikleri bu şey, yalnızca bir görünüştür. Zorla baskı altına alınmış duygular, yüzeyde yapıtın tamamını zehirler ve ona bir fabrika imalatı parıltısı verirler. Bu parıltı okuyucuyu uyarır: Dikkat, seri üretim. O zaman en soylu sözcükler bile bir duvar süsü kadar ölüdür.

Devrim dönemlerinde terörün gerekliliğini ve devrim karşıtı bir grup olarak Baltıklıların da, makul bir ölçüde, yok edilmeleri gerektiğini kabul ettiğimizi varsayalım. Ancak anlık, doğaçlama bir terör ile uzun süre devam eden terör arasına eşitlik işareti konabilir mi, kuşkusu ânında oluşuyor. Bin yılın perspektifinden çağımızın olaylarına bakan birisi, giyotini ve tüm ulusal grupların on yıllar boyunca sürülmelerini birbirlerine benzer olaylar sayacak mıdır, bilinmez. Bir yıl ve onlarca yıl birbirlerine eşitlenmezler. Zaman unsuru, eylemlerin niteliğini değiştirir. Uzun süre uygulanan terör, kalıcı bir aygıt ister ve kurumsal bir devamlılık kazanır. Sürülüp götürülenler kaçmak isteyebilirler. Sürülüp götürülenlerin akrabaları, onların yokluğunu onaylamazlar ve bir sonraki listeye onların da eklenmesi şarttır. Bu akrabaların aileleri güvenilmez bir unsurdur ve ancak onları da aynı yazgının beklediği korkusuyla hizada tutulabilirler. Güç kullanılarak kolhoz çalışanı yapılmış köylüler, gönülsüz çalıştıkları ve doğrudan ceplerine girmeyen kârı genellikle pek de umursamadıkları için, çalışmaya ancak korkuyla teşvik edilirler. Korku, toplumların, aslında çok önceden beri bilinen çimentosudur. Liberal-kapitalist ekonomide parasız kalma korkusu, işini yitirme korkusu, toplumsal merdivenin bir aşağı basamağına düşme korkusu kişiyi çaba göstermeye itiyordu. Ama burada çıplak bir korku görülüyor. Yüz bin nüfuslu bir kapitalist kentte, örneğin on bin insan işsizlik ya da işini yitirme korkusu çekebilirdi. Onlar için bu korkuları bireysel, çevrenin vurdumduymazlığı ve duyarsızlığı nedeniyle trajik bir korku olarak kendini gösterir. Ancak, eğer yüz bin kişi sürekli bir korku

içinde yaşıyorsa, kentin üzerine koskocaman bir bulut gibi çöreklenmiş kitlesel bir ruh hâli yaratırlar. Altın, insanı insanlığına yabancılaştırmış, onu cüceleştirmişti. Ama sermayenin yerine konan çıplak korku da insanı yabancılaştırır, hem de bunu çok daha etkili bir şekilde yapar.

Korkunun iktidarına karşı çareler öngörülmüştür: Çalışmanın, onun için Âdem'in laneti olmak yerine bir mutluluk ve onur olacağı yeni insanın yetiştirilmesi. Devasa bir edebiyat bu amaca hizmet eder. Gazeteler, kitaplar, sinema, radyo insanın bu değişimini imkânsız kılmak isteyen düşmanlara karşı nefret uyandırmayı konu edindikleri kadar, bu değişimin kendisini de konu edinirler. İnsan, topluma karşı sorumluluklarını gönül rızasıyla ve mutluluk duyarak yerine getirmeyi öğrendiği ölçüde, korkunun dozajı düşürülecektir. İşte nihayet, özgür insan da böyle doğacaktır.

Uygulamadaki metotlar kullanılırken böyle bir insanın doğup doğmayacağı, bir inanç sorunudur. Eğer dünyadaki her şey akılla anlaşılan yasalara bağlı ise; eğer özgürlük, genele ait bu rasyonel zorunluluğun kavranmasından başka bir şey değilse; eğer insan, zorunlu olanla gönüllü olması gerekenin tek ve aynı şey olduğunun tam bilincine erişebilecek yetideyse, ancak o zaman, gelecekte yepyeni, özgür bir toplum mümkündür. Bu anlamda, üç yılını hapishanelerde ve zorunlu çalışma kamplarında geçirmiş komünist özgürdü çünkü ona ve benzerlerine uygulanan yöntemleri rasyonel ve kaçınılmaz kabul ediyordu. Bu anlamda, halk demokrasilerinin, özgür insanın artık doğmuş olduğunu, onun Sovyet insanı olduğunu ileri süren yazarları da haklılar. Ama eğer tanrısal bilinç (Tanrı için seçim yoktur çünkü her şeyi apaçık gören biri için, seçimin anlamı yoktur) insanın erişemeyeceği bir bilinç düzeyiyse, insanlardan bir kısmı, her zaman iktidardaki filozofların bakış açısından hatalı görünen seçimler yapacaktır ve bu nedenle, korku geriliminin zayıflatılması da bir devrim tehlikesini doğuracaktır. Dolayısıyla Çıplak Korku, tahtını terk etmeye Sermaye kadar az meyillidir. Moskova'da, yeni düzende doğmuş ve eğitilmiş genç bir insan, bir seçim yaptığında ve elini, benzer bir çelişkiyi karamsarlıkla çözmüş, Dostoyevski'ye uzattığında, yanlış yoldadır.

Ama bu arada bir de Baltıklılar meselesi vardır. Onlara karşı takınılan tutum hiç de acımasız bir vahşet değildir. Yazgıları, Sovyetlerin sınırlarında

oturan başka uluslarınkiyle tamamen aynıdır. Onlara başka türlü davranmak için neden yoktur ortada. Olayın çarpıcılığı, Birlik'e aniden katılmış olmalarına ve hiçbir ara aşama yaşamadıkları için, yeni şartlara tamamen hazırlıksız olmalarına dayanıyordu. Ayrıca medeniyet açısından, diğer Sovyet vatandaşlarının üzerindeydiler ve Slav olmadıklarından Rusça öğrenmekte güçlük çekiyorlardı (bir Sovyet filminde Puşkin'in bir şiirini ezberden okuyan Estonyalı küçük bir kız görmüştüm; telaffuzu çok komikti). Kuşkusuz, ulusal farklar burada önemli bir sorundur.

Zafere ve tüm yerkürede sosyalizm aşamasına erişilmesiyle birlikte, uluslar da kademeli olarak ortadan kalkacaktır; Onun dediği gibi ne Rusça ne Almanca ne de İngilizce olan, birçok dilin alaşımı olacak evrensel bir dil yaratılacaktır. Bu olana kadar, yerkürenin epey büyük bir coğrafyasında, aslında sonradan yeni evrensel dilin temelini oluşturacak Rusçanın (hani Fransızcanın feodalizmin dili, İngilizcenin kapitalizmin dili, Rusçanın ise sosyalizmin dili olduğu söyleniyor ya) dünya nüfusunun büyük bir kısmı tarafından öğrenileceği varsayılabilir. Ulusların varlığı, rasyonel bir gerekçelendirmeye uygun değildir ama içinde bulunulan bu aşamada onu bir hakikat olarak hesaba katmak gerekmektedir. Ulusal kültürlerin desteklenmesi, ama yalnızca ulusları bir sonraki aşamaya geçişe hazırladığı ölçüde desteklenmesi emredilmişti. Bir ulusu kültürel açıdan Rus ulusuna yakınlaştıran her ne varsa korunup gözetilmeye değer. Sistemin kalıcılık kazanmasına yarayan her şey de korunup gözetilmeye değer. Hatta bilim alanında, uluslar Rus biliminin üstünlüğüne saygıyı saklı tutmak şartıyla (halk demokrasilerinden birinde bir grup bilim adamı bilimsel çalışmalarının sonuçlarını yayımlamaktan nazikçe vazgeçirilmişlerdi, zira ulaştıkları sonuçlar çok iyiydi ve bu alanda sanki Rus bilimiyle rekabet ediyormuş izlenimi uyandırabilirlerdi) meslektaşlık için teşvik bile edilebilirler. Nihai hedef, yani ulusları tek bir bütünlük içinde eritme hedefi, hep göz önünde tutulmalıdır. Bu açıdan milliyetçilik, kökünün acımasızlıkla kazınmasını hak etmektedir. Milliyetçiliği, ulusal kültürlerin bugüne değin hep sınıfsal bir içerik taşıdığı bilindiği hâlde, ulusal kültürün "ulusal bir biçimde ulusal içeriğe" dayandığına dair bir inanç olarak tanımlamak mümkündür. Milliyetçiliğin karşıtı, "biçimde ulusal, içerikte sosyalist

kültür” formülüdür çünkü Rus ulusu bir devrim gerçekleştirmiş ve sosyalist kültürün örneklerini belirlemiştir, geçmişlerinden faydalanarak milliyetçilik kısaca Rus karşıtlığı olarak tanımlanabilir. Küçük ulusal gruplar, eğer Rus karşıtlığı hastalığına tutulmuşlarsa, tamamen yok edilebilirler (örneğin tüm Kırım Tatarları, Kırım Yarımadası’ndan başarıyla çıkartılıp sürülebilmiştir). Daha büyük uluslar söz konusu olduğundaysa, Rus karşıtlığıyla mücadele süreci uzun aşamalara yayılmıştır. Ukrayna’da önemli başarılar kazanıldığını görmek mümkündür. Gittikçe artan sayıda Ukraynalı genç yazar, Moskova’ya taşınıyor ve Rusça yazıyor. Ayrı bir Ukrayna edebiyatı yaratmak isteyen Ukraynalı şairler ve eleştirmenler artık hayatta değiller. Ulusal tiyatrolarından gurur duyan ve Rus tiyatrosuyla rekabet etmek isteyecek kadar ileri giden Ukrayna aktörleri de artık hayatta değiller. Baltık ülkelerinde işler yolunda. Halk demokrasilerine gelince, burada uygulanan başka ve başarıyla gerçekleştirilen uzun vadeli bir program, daha önce yapılmış deneylerin bir türü.

Görev zorludur, çünkü farklı uluslar kendi geçmişleriyle yüklüdürler ve örneğin Baltıklıların toprak ağalığı kültürünü kendi kültürleri saydıkları gibi, mülkiyet sahibi sınıflarının kültürünü kendilerinin kültürü olarak bellemek eğilimindedirler. Bu kültürü, Rus kültürünün karşısına çıkarırlar. Ama onu Rus kültürüyle kıyaslamak ne mümkün! Rus ulusu, büyük bir ulustur; devrimi, tıpkı bir ananın cenini taşıyışı gibi, rahminde taşır. Tarihin en büyük başarılarına gebe geçmişini, ancak küfre düşmüşler, Rus ulusu tarafından özgürleştirilmiş ulusların geçmişiyle karşılaştırmak isterler. Rus ulusu, dünyanın kurtarıcısıdır.

Zulüm falan yapılmamaktadır. Öldürülmeleri gerekenler öldürülür, ifadelerinin alınması gerekenlere işkence yapılır, sürülmeleri gereken gruplar sürgün edilir. Kendilerine yabancı şartlara sürülüp götürülmüş olanlar eğer kolayca ölüyorlarsa, iklimin, ağır iş ve az beslenmenin suçudur bu; içinde bulunulan aşamada bunu değiştirmek de mümkün değildir. Böylesine büyük bir misyonu yüklenmiş bir ülkeden, tutuklularına İngiltere’nin kendi askerlerine baktığı gibi bakmasını talep etmek güçtür. Belki o zaman bu kadar çabuk ölmezlerdi ama çalışmaları verimli olmaktan çıkardı. Aslında yiyecek maddeleri tutuklulara ulaşmadan önce, kampların

idaresi tarafından çalınıp paylaşılmaktadır. Yaşam düzeyi yükseltildiğinde, hepsi değişecektir. O zaman tutuklular için de daha iyisi olacaktır.

Yukarıdaki sonuç, hayranlık duyulası bir ufuk genişliğinden yoksun değildir. Doğu ve Orta Avrupa ulusları, delilik derecesinde milliyetçilerdi ve komşularından bir parçacık toprak kazanabilmek için, birbirlerini karşılıklı olarak kırıp geçirmeye hazırdılar. Bugün bunun ne kadar mantıksız olduğunu görüyorlar (aslında bunu görüyor olmaları, eğer Merkez'in kontrolü kaybolursa, birbirlerinin boğazına atlamaktan onları herhâlde alıkoymaz). Merkez iktidarında, karşılıklı olarak toprak vermeye razı oluyorlar: Polonyalılar doğudaki topraklarından çekildiler, Doğu Almanya Oder-Neisse Hattı'nı kabul etti, Çeklerin ve Macarların artık Karpat Ukrayna'sından bir talepleri yok. Cumhuriyetlerde azınlıklar sorunu ortadan kalkıyor, hepsi Merkezle birlikte tek bir ekonomik ve kültürel örneği benimsiyorlar ve onları hâlâ faklılaştıran tek şey, dil. Büyük planın doğruluğuna karşı çıkmak güç.

Yegâne sorun, yerinden fırlayıp haykıran hastadır. *Madame Bovary'*de Flaubert, Doktor Bovary tarafından yapılan bir "yumru ayak" ameliyatını anlatır. Bu taşra doktoru, eczacı arkadaşı Homais'le beraber, yaşadıkları yerdeki bir meyhanenin topal uşağını iyileştirmeye karar verir. Epey bir zorluktan sonra, uşağı ameliyata ikna ederler. Doktor Bovary, tıp kitaplarının içine gömülür ve onun emriyle sekiz libre ağırlığında, içine demir kancalar, vidalar ve deri şeritler konulmuş, küçük, tahta bir sandık yapılır. Ameliyat mükemmel geçmiş, ardından da bacak kutuya vidalanmıştır. Bir bölge gazetesi "Aşk olsun! Üç kere aşk olsun!" diye bas bas bağırmaktadır. "İşte körlerin gözlerinin açılacağını, topalların yürümeye başlayacaklarını haykırma fırsatı! Fanatizmin bir zamanlar seçilmişlerine verdiği vaatleri, işte bugün bilim bütün insanlar için gerçekleştirmektedir!" Ne var ki ameliyattan beş gün sonra hastaya kötü bir şeyler olmaya başlar. Ağrıyla ulumaktadır. Küçük sandık açıldığında bacağın şişmiş ve yaralarla kaplanmış olduğu görülür. İki arkadaş, bacağın iyi vidalanmamış olduğuna karar verirler. Vidalar iyice sıkıştırılır. Gelgelelim hastanın durumu daha da kötüleşmiştir. Komşu kasabadan çağrılan doktor, kangren teşhisi koyar ve bacağı keser. Flaubert, bunları yazarken elbette kötü niyetliydi ve Homais

Bey'in ilerlemeye olan hayranlığı ile alay ediyordu. Bu, iyi doktorlar tarafından yapılan ameliyatlar başarılı olamaz demek değildir asla. Ama işimizin düştüğü doktorun, iyi bir doktor olup olmadığı şüphesi hep baki kalır.

"Aslında tüm bunlar sıkıcı," -demişti, halk demokrasisi ülkelerinden birinin bir bürokratı. "Görmüştüm bunu Rusya'da. Aşamalar baştan ölçülüp biçilmiştir ve matematiksel bir kesinlikle birbirlerini izlerler. Tek bir şey ilgi çekicidir, o da insan materyalinin tepkisi."

İnsan materyalinin özel bir karakteristiği olsa gerek: Yalnızca bir insan materyali olarak görülmekten hoşlanmaz. Merkez'de belirlenen adımlara kendini tümüyle adamak ve değişikliklere herhangi bir etkisi olmasından kendini arındırmak gerektiği duygusu, doğrusu mantıklı bir ex post[63] açıklama yapılabilecek kadar kolay bir duygudur ama insan materyali için katlanılabilir bir duygu olmayışı, hep şaşırtıcıdır.

Parlamenter sistem birçok durumda, iktidarı hep o aynı toplumsal gruplara veren bir kurgudur. Yine de seçim sandıklarına gidebilmenin ve birine karşı oy kullanabilmenin, insanı canlandıran bir değeri vardır. Bakanın tekini hedef almış bir mitinge katılmak, bir grev eylemi ya da muhalif basını okumak da, ihtimaldir ki çok gerekli duygusal boşalım anları sağlar. Ulusal onur saçma bir duygu olabilir ama kendi bahçesindeki tavuklar arasında dolanan bir horozun onuru da, yine saçmadır saçma olmasına ya, biyolojik açıdan yararlıdır. İktidardaki Merkezin toplumsal denetim araçlarını, psikolojik motifleri anlamasına bağlamak gerekir. Devasa geçit törenlerini, devasa bayrakları, önderlerin devasa portrelerini; seçimlerde, tek bir liste olduğu ve sonucu da baştan bilindiği için, sağlıklı aklın bakış açısından parayı ziyan etmek olan propagandayı; düşmanları lanetleme mitinglerini buna bağlamak gerekir. Ulusal onur da ihmal edilmez: Ulusal bayraklar ve ülkedeki kültürel ya da iktisadi gelişmelere, inşa edilen devasa binalara, kara yollarına, demir yollarına ve üretim planlarının başarılı şekilde hayata geçirilişine dair her gün verilen haberler bu işe yarar. Aynı sloganların tekrarlanıp durması sayesinde, yürütülen faaliyet etkilidir. Yine de soyut bir unsur eksiktir ve insan materyali kurgu duygusu yüzünden acı çeker. Hiçbir şey doğaçlama değildir. Kendi işinde

haklı bir gurur elde edilebilir. Ama biraz daha ötesine uzanıldığında, her şey yukarıdan belirlenmiştir. Hemen yarın yukarılarda bir yerlerde tüm hükümeti fesheden, ülkenin sınırlarını başka yerlere çeken bir karar güm diye alınabilir ya da daha dün dostun saydıklarından artık nefret etmen gerektiği emri verilebilir. Estonların, Litvanların, Letonların, Lehlerin, Çeklerin, Macarların, Rumenlerin ve Bulgarların akıl durumları, ellerine geçen her Rus'u lime lime etmekten onları sadece ve sadece korkunun alıkoyduğu varsayımını doğruladığına göre, bu ülkelerin parti kadrolarının dahi böyle büyük bir zevki reddetmeyecekleri de tahmin edilebildiğine göre, ulusal onur içlerinden akıp gitsin diye açılmış oyuklar demek ki yeterli değil. Bu ulusların geri kalmışlıklarından esef duyulabilir ve sosyalist eğitimin bunu değiştireceği umudu dile getirilebilir. Ancak gözler acı gerçeğe kapatılmamalıdır. Daha da fenası, sabırla ve çok daha uzun bir zamandır eğitilen uluslar için de benzer varsayımlarda bulunmanın mümkün olmasıdır.

Baltık ülkelerinin Sovyetlere dâhil edilmesi, bir Şililiye ya da Meksikalıya önemsiz bir olay gibi gelecektir. Halk demokrasilerinde nüfusu milyonlarla ölçülen kitleler içinse durum başkadır. Onlar, bir süper gücün, benzerini ancak koloni devletleri siyasetinde bulacak, ama her ne olursa olsun alışılmadık olan bu ilerlemesini yıllardır kafalarında tartıyorlar. Büyük Sovyetler Birliği eğer bir federasyonsa ve eğer gönlünün çektiği sayıda cumhuriyeti yutabilecekse, demek günün birinde sıra öteki ülkelere de gelecek. Sovyet topraklarına katıldıktan sonra oralarda olup bitenler, eğer ileride olacakların bir ön temsili ise, kitlesel sürgünleri ve Avrasya'nın içlerinden getirilecek sömürgecilerin köylere ve kentlere yerleştirilmelerini beklemek gerekir. O an, propagandanın bağımsız devletler diye söz etmeyi sevdiği bu ülkelerin vatandaşlarına Hüküm Günü olarak görünmektedir. Baltık ülkelerinin Sovyetlerce işgali, önemli bir psikolojik faktör oldu. Bir vatandaş sözlerinin ve eylemlerinin günlük hesabını yaparken, onların güncel kullanımdaki değerlerine baktığı gibi, ileride, yani o hüküm gününde işine ne kadar yarayacaklarını da hesaba katıyor.

Beni Zeus'un gazabına karşı uyaran arkadaşım, bir felsefecidir. Yaşamını kitaplar içinde sürdürür ve insan materyalinin korkusundan

bağımsız olarak, Lukretius'un[64] Moskova'da basılan güzel edisyonlarının eksikliğini hiç çekmeyeceğini bilir. Büyük Bina yükseldikçe klasiklerin baskıları da o ölçüde çok yapılacaktır ve çağdaş edebiyatın sefaletini hor gören akıllı insan, felsefe tarihinin, eski yazarların ve diyalektik materyalizm üzerine karışık olmasına karışık ama ilgi çekici çalışmalarının hep büyük tatlarını toplayıverecektir. Aslında bir filozof için, kapanmış çağların başkanları, kralları ve başbakanlarıyla kıyaslandıklarında âdeta doğaçlamacı insanlar tarafından yönetilen bir ülkede yaşamaktan daha güzeli olamaz. Her günü gerilimli bir düşünsel çalışmayla geçmektedir; kendi benzerleriyle bir araya geldiğindeyse, onların zamanı heba etmeyen ve tıpkı kendisi gibi diyalektik kaynağından beslenen âlimler olduklarını bilir. Bu insanların buluşmalarının, aydınların o verimsiz ve sorumluluk getirmeyen konu saptırma toplantılarına benzer hiçbir yanı yoktur. Onlarınki, toplum binasının bilim adamlarının toplantılarıdır. Arkadaşım "felsefe yapmaya" inanmaz. İnsan toplumsal hayvandır düşüncesi ise maddenin hareketinin bir yansıması. Gerçeği arayanlar palyaçodur, düşündükleri şeyin yalnızca tarihsel süreçlerin yansıması olduğunu inkâr etmeye çalıştıkları için, palyaçodan da beter gülünmeye layıktırlar. Gericidir bunlar, değil mi ki yerinden doğrulup tarihsel kaçınılmazlıkla diyalektik materyalizmin biricik doğru metodunu yaratmış olan proletaryanın düşmanlarına hizmet ederler. Ağaçların baharda yeşereceği nasıl kesinse, Sovyetler Birliğinin zaferi de öyle kesindir. Zorunluluğu anlamış olan insan mutlu ve özgürdür çünkü zorunluluğun anlaşılması dışında başka bir özgürlük, yalnızca bir hayaldir. Arkadaşım, yeni düzende acı çekenlerin, kendilerinin kabahatli oldukları görüşünde. Tutuklamaların ve sürgünlerin nesnesi olanlar, aptallar ve onlara acımamak gerekiyor. Geçmişle öyle bir yüklüler ki gelişmenin yasalarını anlayamıyorlar. Anlayabilselerdi, başlarına hiç kötü bir şey gelmez ve yaşamları yaratıcı ve sütliman olurdu.

Arkadaşım seviyordu beni, çünkü bende burjuvaziye karşı; yani hareket içinde anlaşılan olayların bulanık ve budalaca düşünme biçimine karşı büyük bir tiksinti görüyordu. İçimde, tüm yaşamım boyunca çektiğim acıların nedeni olan bir ateşin var olduğunu öngörürken, yanılmıyordu. Hep

sert, açık ve arı insanın özlemini çektim ama insanın nasıl olduğuna bakarken utançla gözlerimi kaçırdım ve kendimden de utançla kaçırdım gözlerimi çünkü onun bir benzeriydim. Şiirimin tamamı bir reddediştir, sevinilmeyecek şeye sevindikleri ve sevindiğim için, sevilmeye değmezi sevdikleri ve sevdiğim için, acı çekmeye değmez bir şey yüzünden acı çektikleri ve acı çektiğim için kendimin ve diğerlerinin alaya alınmasıdır. Acaba böylece dünyanın, aşkın arılıkta bir insan vizyonuna sahip yeni kurucularından biri mi olmuş oluyordum? Mutlaka "iyi bir putperesttim," çünkü öfkem, Bolşeviklerin öfkesiydi. Yeni insanın gerçekleştiği ülkeler dışında her yerde kendimi bir evsiz gibi hissetmeliydim.

Gelecekte beni bekleyen gerçek bir mutluluğun tohumlarına sahiptim. Savaştaki yıkımından sonra yeni baştan kurulan Varşova'da, bakışlarımı uzak geleceğe dikip tarihin ilkelerine uygun bir şekilde çalışabilirdim. Shakespeare çevirebilirdim; dilin direnişini kırmak ve aslındaki cümle gibi özlü bir cümle bulabilmek nasıl bir keyiftir! On altıncı yüzyıl İngiltere'si tarihi üzerine Marksist araştırmalar sürdürürdüm. Bir üniversitede hoca da olabilirdim. Denk geldikçe, Devrim'e ve onun yaratıcılarına bağlılığımı belgeleyen şiirler yayımlatırdım. Diyalektikle ilgilenirken ve felsefeci çevrelerine takılırken ressamların, müzisyenlerin ve edebiyatçıların emeklerine, yarattıkları sanatın kötü olduğunu ve bunun da bir çaresi olmadığını bilip küçümsemeyle yaklaşabilirdim aslında. Bach dinlerdim ve Swift ya da Flaubert okurdum.

Gel gör ki arkadaşımı hayal kırıklığına uğrattım. Buna beni neyi ittiğini çözmek benim için güç. Eğer bunu yapmayı bilseydim, bir bilge olur ve filozoflara rahatlıkla hocalık yapabilirdim. Bilinçaltımdaki sebebin geçmişimde çok gerilere, şimdi yazacağım bir olaya gittiğini düşünüyorum. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarındaki göçebeliğim sırasında, çok kısa bir süreliğine de olsa yolum Sovyetler Birliği'ne düşmüştü. Ukrayna'nın büyük kentlerinden birinin istasyonunda tren bekliyordum. Devasa bir binaydı. Duvarları, anlatılmaz çirkinlikte portreler ve pankartlarla kaplıydı. Gocuklar, üniformalar, kulaklıklı şapkalar ve yün eşarplar içinde yoğun bir kalabalık her boş alanı kaplıyor ve döşeme üzerindeki kalın çamur tabakasını eziyordu. Mermer basamakları, uyuyan dilenciler kaplıyordu;

mevsim kıştı ama üzerilerindeki paçavralar arasından çıplak bacakları görülüyordu. Tepelerindeki hoparlörler propaganda sloganları haykırıyor. Geçip giderken, birdenbire, sanki vurulmuşçasına kalakaldım. Bir duvar dibine bir köylü ailesi ilişmişti: Erkek, kadın ve iki çocukları. Sepetlerin ve denklerin üzerine oturmuşlardı. Anne, küçük çocuğunu besliyor; esmer, buruşuk yüzlü, sarkık kara bıyıklı kocası ise çaydanlıktan bir kupaya çay koyuyor ve büyük oğluna uzatıyordu. Aralarında kısık bir sesle Lehçe konuşuyorlardı. Uzun uzun baktım onlara ve birden yanaklarımdan gözyaşlarının süzüldüğünü hissettim. Kalabalık içinde dikkatimi çekmelerine ve benim birdenbire böylesine duygulanmama, tamamen farklı oluşları neden olmuştu. Bir insan ailesiydi bu, tıpkı sıradan, küçük insanlığa ulaşmak için bir şeylerin eksik olduğu kalabalıkta bir ada gibi. Çay dolduran elin hareketi, kupanın dikkatle, yavaşça çocuğa uzatılması, daha çok dudak hareketlerinden çözdüğüm sevecen sözler, onların bu tek başınalıkları, kalabalık içindeki baş başalıkları -işte bunlardı beni sarsan.

Polonya köylüsü uygarlık gelişiminin zirvelerinde değildi elbette. İstasyonda gördüklerim, belki de okuryazar bile değildiler. Arkadaşım, mutlaka bunların iğrenç yaratıklar, nasıl düşünüleceğinin öğretilmesi gereken kokuşmuş aptallar olduklarını söylerdi. Ama onların içinde, Baltıklılarda ya da Çeklerdeki insanlık filizi, bu uluslar Homais metoduyla tedaviye daha hiç maruz kalmamış oldukları için zarar görmeden bugüne gelebilmiştir. Baltık kadınlarının bahçelerine gösterdikleri özenin, çeşit çeşit şifalı bitki toplayan Polonya köylüsünün batıl inancının, Noel arifesi akşam yemeğinde Tanrı misafiri bir yolcu için masaya boş bir tabak konulmasının, iyi güçlerin ileride gelişebilecek tohumları değil midir ve tohumların üzerini kayalarla kaplamak, 1945 yılını Berlin’de yaşamış Alman kadınlarına sorulması gereken sonuçlar getirmez mi, emin değilim. Arkadaşımın da içinde bulunduğu çevreler için, insanın bir gizem olduğunu varsaymak, sanki onlara hakaret etmek gibidir. Değil mi ki yeni bir insan yontup yaratmak istiyorlar -ama tıpkı bir kaya parçasından heykeli yontarken, kayanın gereksiz parçalarını koparıp atan bir heykeltıraş gibi. Bana sanki yanılıyorlarmış gibi geliyor. Tekmil mükemmelliğiyle bilgileri yetersizdir ve ellerinde tuttukları ölüm ve yaşam hakkı bir gasptır.

Derde derman olmaz ve yürek paralayıcı insani özlemleri anlatırken kullandıkları ipe sapa gelmez laflardan ve lakırtılardan taraf olup imtiyazlıların semtindeki dairemin yumuşacık halısı üzerinde yürüyebilir ve Shakespeare'in keyfini çıkartabilir miydim? Kalbimden kalem tutan parmaklarıma sıcacık kanımın akıp geçtiği el yerine, bana mükemmel işleyen bir diyalektik protezi takılmış olurdu. İnsanın içinde bir ışık olduğunu bile bile, bu ışığı almak için elimi asla uzatamazdım çünkü benim inancıma göre bu ışık, sosyalist bilincin eş anlamlısı değildir ve aptallarda da, keşişlerde de, toplum için çalışmaktan kaçınan köylülerde de ve toprak ağalarında da bulunur. İnsanın içinde bir suç olduğunu bile bile, onu parmağımla açık açık gösteremezdim çünkü arkadaşımın inancına göre, suç tarihin eseridir, insanların değil. Nasıl unutacağımızı bilemeden, geçmişin suçlarına, 1940-1941 yılında sürülen yüz binlerce Polonyalıya, onlara dair, kurşunlanan ya da mavnalar içinde Buz Denizi'ne gömülenlere dair tek kelime etmiyoruz. Bağışlamayı öğrenmek gerekir. Söz ettiğim suçlar, hâlâ olan ve olacak olan suçlar. Ve her zaman yeni, mükemmel insanın yaratılması adına ve her zaman orkestra namelerinin, şarkıların, megafon çığlıklarının ve iyimser şairlerin tumturaklı laflarının ortasında olan ve olacak olanlardır.

Şimdi yersiz yurtsuzum. Haklı bir ceza. Ama belki de, "ebediyete kadar tutsak olanlar" benim dudaklarımla konuşsunlar diye doğmuşumdur, değil mi? Ne diye kendimi gerektiğinden fazla sakınacakmışım ki ve devlet yayınevinden çıkan Polonya şiiri klasikleri antolojilerinde adım geçsin diye, şairin belki şair oluşunun tek gerekçesini oluşturan şeyden vazgeçecekmişim ki? Arkadaşım, çıplak gücü, ona çeşitli isimler vererek onaylıyor. Yollarımızı ayırdık. Kendimi kaybedenlerin mi yoksa kazananların mı tarafında bulduğum, umurumda bile değil. Tek bir şey biliyorum: Eğer arkadaşım, zaferin tatlı meyvelerini yiyecekse, yerküre uzun yüzyıllar için planlı şekilde imar edilecekse, o güne kadar yaşayacaklara yazık. Şimdi yataklarında uyuyorlar ya da aptal eğlencelere veriyorlar kendilerini ve gerçekten her bir eylemleriyle yok oluşa hizmet etmeye uğraşıyorlar. Yalnız, onları yok edecek olan şey, onlardaki insanı özgürleştirmeyecektir. Eğer arkadaşım, tapındığı gücün bir zorunluluk

olmadığına inanacak güçte olursa, gezegenimiz korkunç savaşlar ve kanlı devrimler dönemine girecektir, ama arayış bitmeyecek ve umut kalacaktır.

Latin Amerika'nın büyük şairi Pablo Neruda, kendi halkı için mücadele etsin. Ama Orta ve Doğu Avrupa'dan ona erişen bütün sesleri, zamanını doldurmuş milliyetçiliklerin ve çarpık bir tepkinin çığlıklarının göstergesi sayması kötü olurdu. Görmüş olan gözler kapanmamalı, dokunmuş olan eller, kalem tutarlarken unutmamalı. Bazı Orta ve Doğu Avrupa yazarlarının, onun ağrısından uzak konularla ilgilenmesine lütfedip izin versin.

Varşovalı arkadaşımın söylediği gibi, bir gün (ölümümün ecelimle mi ya da Tarihin hakkımdaki hükmü gereği mi olduğundan bağımsız olarak) Zeus'un karşısına dikildiğimde, kendimi aşağı yukarı mazur gösterebilirdim. Birçok insan yaşamını posta pulları, Antik Çağ sikkeleri toplayarak ya da az rastlanır laleler yetiştirerek harcamıştır. Gerçi bunlar eğlendirici ve bir işe yaramaz manyaklıklardır ama eminim ki eğer bu uğraşlarına tüm tutkularını vermişlerse eğer, Zeus onlara karşı mutlaka affedici olmuştur. Ona şunu derim: "Beni bir şair olarak yaratışın ve Nebraska'da ve Prag'da, Baltık ülkelerinde ve Buz Denizi kıyılarında olup biteni aynı anda görebilme yeteneğiyle ödüllendirmiş olman benim suçum değil. Bana verdiğin bu ödülle bir şeyler yapmazsam, şiirlerimin tatsız tuzsuz olacaklarını, ünün çirkinleşeceğini hissettim. Affet beni." Ve belki de, eski sikke koleksiyoncularına ve lale yetiştiricilerine aptal demeyen Zeus, affedecektir.

Notlar

1. Roma İmparatorluğu’nun Gerilemesi ve Çöküşü (ç.n.).
2. Diyalektik materyalizmin kısaltması (ç.n.).
3. Stanislaw Ignacy Witkiewicz (1885-1939). Sanat kuramcısı, yazar, filozof ve ressam (ç.n.).
4. Kolektif çiftlikler (ç.n.).
5. Bu Latince terim, Orta Çağ’d a yayımlanacak bir kitabın ilk ya da son sayfasına yazılan, kitabın ruhbanların ve Kilise’nin sansüründen geçtiğini ve yayımlanmasında sakınca olmadığını bildiren bir sözcüktür. Anlamı basit, “Basılsın” ya da “Basımı vaciptir.” (ç.n.).
6. Evrensel Site Devlet (ç.n.).
7. Öklit [Euklides] (M.Ö. 306-283). Yunan matematikçi. Öklit dışı geometri kavramı ise Riemann tarafından geliştirilmiş bir kuram ve Einstein’ın Öklit’e dayanan geleneksel geometriden koparak geçtiği -yüksek düzeyde doğrusal olmayan eşitliklere dayalı— geometri alanını tanımlıyor (ç.n.).
8. NKVD: İçişleri Halk Komiserliği’nin kısaltması (Rusça: Narodnıy Komissariatis Vnutriennih Diev). Teşkilat 1946’da İçişleri Bakanlığı’na dönüştürülmüştür. KGB’nin atası olarak kabul edilir (ç.n.).
9. Latince "kıyas yoluyla" anlamına gelir (ç.n.).
10. Savaşın yıkımını (ç.n.).
11. Meze (ç.n.).
12. Derin Parti (ç.n.).
13. Gezginciler. Rus resminde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında görülen gerçekçi-demokrat akımın temsilcilerine verilen Rusça ad (ç.n.).
14. Kokteyl Parti (ç.n.).
15. İspanya’nın Emevi hâkimiyetine girdiği dönemden Arapça adıyla Sayyid (çeşitli dillerde “efendi” anlamında Cid ya da Cyd diye de bilinir), asıl adı Rodrigo (Ruy) Diaz de Bivar olan Kastilya şövalyesi. Dünya edebiyatının en önemli figürlerinden biri olmuştur. Örneğin P. Corneille’in (1606-1884) 1639 yılında yazdığı “Le Cid” trajikomedisi 1907’de Polonya’da ünlü tiyatro adamı S. Wyspianski tarafından sahnelenmiştir (ç.n.).
16. Orta Asya’da Dinler ve Felsefeler (ç.n.).
17. Evim şatomdur (ç.n.).
18. Resimde Hollanda ekolüne gönderme yapılıyor (ç.n.).
19. Lat. Tanrı’nın (ç.n.).

20. Yaşamdan tiksinme (ç.n.).
21. Hâlsizlik (ç.n.).
22. Jozef (Joseph) Conrad, Polonya asıllı İngiliz yazar (1957-1924). Asıl adı Jozef Teodor Konrad Korzeniowski'dir. Soyluluk unvanı olan bir aileden gelmektedir (ç.n.).
23. Aquinalı Aziz Thomas'ın (1225-1274) öğretisi (ç.n.).
24. Neothomizm -bireyselcilik felsefesi akımının önde gelen temsilcilerinden Fransız filozof ve yazar (ç.n.).
25. Sadece (ç.n.).
26. Sovyet Rusya ve Nazi Almanya'sı arasında 1939'da Moskova'da imzalanan, Polonya'nın paylaşımı antlaşması. Her iki ülkenin dışişleri bakanlarınca imzalanmıştır ve adını oradan almaktadır (ç.n.).
27. Almanca adıyla Auschtwitz, Nazilerin Polonya topraklarında kurdukları en büyük ve en kötü şöhretli toplama kamplarından biridir (ç.n.).
28. Quisling (1887-1945). Norveçli siyasetçi, Alman iş birlikçisi (ç.n.).
29. Peygamber Yeremya, M .Ö. 650-586 (ç. n.).
30. Stahanovculuk: Çok çalışkan bir Sovyet maden işçisi olan Aleksiey Stahanov'un soyadından türetilmiş ve 1930-50 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde üretimin lokomotifliğini üstlenen işçiyi tanımlamak için kullanılmış bir terimdir. Dile bir deyim olarak girmiştir (ç.n.).
31. İng. Hız artırmaya (ç.n.).
32. İng. Kurmaca (ç.n.).
33. Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (ç.n.).
34. Yazar, kamp üniformasına atıf yapıyor (ç.n.).
35. Sert (ç.n.).
36. Siyasi insan (ç.n.).
37. Litvanca Vilnius (ç.n.).
38. Kulüplerini. Fr. (ç.n.).
39. Başgarson. Fr. (ç.n.).
40. Beyefendi. İng. (ç.n.).
41. Keyif ehli. İng. Argo (ç.n.).
42. Masa (ç.n.).
43. New Deal, Amerika'da 1932'den sonra Roosevelt yönetimi tarafından uygulanan sosyoekonomik reform programı (ç.n.).
44. Jozef Klemens Pilsudski (1867-1935). Mareşal, Polonya'nın kurtuluş savaşı önderlerinden, 1918'de bağımsız Polonya'nın kurucusu ve devlet adamı, 1919-22 arasında devlet başkanı (ç.n.).

45. Georges Sorel (1847-1922). Fransız filozof ve toplum bilimci (ç.n.).
46. Yeni Ekonomi Politikası (ç.n.).
47. Son modaydı (ç.n.).
48. Fransız şairi Paul Verlain'in bir dizesi. Anlamı şu: "Ne yaptın söyle piç ettiğin gençliğini?" Dizenin çevirmeni Reha Yünlüel (ç.n.).
49. Ağırdan ağıra (ç.n.).
50. Paris'te korku oyunları sahneleyen bir tiyatro. "Büyük Şakacı" anlamına gelir (ç.n.).
51. Tükenmez kalem markası (ç.n.).
52. "Kadınlar, Michelangelo'dan bahsederek gelip giderler." (ç.n.).
53. İspanya'da da bir örneği bulunan ve Polonya'da 1934-39 yıllarında faaliyet göstermiş radikal milliyetçi hareket (ç.n.).
54. IX. Charles tarafından 1572 yılının Aziz Bartalmay Bayramı'nda Fransa'da başlatılan Protestan katliamına gönderme yapılıyor (ç.n.).
55. Çiftlik sahiplerinin (ç.n.).
56. Latin şairi Quintus Horatius Flaccus (M.Ö. 65-8) (ç.n.).
57. Taşkınlığın (ç.n.).
58. Norm üretmek: Komünist iş politikasında her işçinin mesai saatleri içinde gerçekleştirmesi ve daha yükseğe taşıması gereken bir standart norm söz konusuydu (ç.n.).
59. E. Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, Çeviren: Asım Baltacıgil, B/F/S Yayınları, İstanbul 1988, s. 21.
60. Fatihlerinin (ç.n.).
61. Litvanya olacak, ama Litvanlar olmayacak.
62. *Stalin'in portresine yaklaştım, duvardan indirdim ve masanın üzerine koyduktan sonra yüzüm avuçlarımın arasında, baktım ve düşüncelere daldım. Ne yapmalıyım? Önderin yüzü, her zaman olduğu gibi, yine öyle sakin ki, uzak menzillere erişen bakışlarıyla gözleri öylesine parıltılı ki. Bu keskin bakışın, küçük odamın duvarlarını sanki delip geçtiği ve tüm gezegeni kavrayabilmek için, boşluğa fırladığı duygusuna kapıldım. Eğer o an biri beni görecek olsa, kim bilir benim için neler düşünürdü. Ancak her sözümle, her hareketimle, kanımın her damlasıyla duyumsadım ki, o an dünyada benim için bu en değerli, sevgili yüzden başka hiçbir şey yoktur. Ne yapmalıyım? "Sovyet hükümeti, kararlı bir biçimde, halk düşmanların üstesinden gelmektedir..." Bunlar senin sözlerin, Stalin Yoldaş. Onlara tamamen inanıyorum. Şimdi, nasıl davranmam gerektiğini biliyorum.* ("Pergale" (Zafer), Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Litvanyalı Yazarlar

Birliği yayın organı, sayı 4, Nisan 1950, s. 52, alıntı “The Lithuanian Bulletin”, New York, sayı 7-12).

63. Geriye dönük (ç.n.).

64. Titus Lucretius Carus (yaklaşık M.Ö. 95-55). Epikürcü şair ve filozof (ç.n.).